

קונטרס

ברכת מעין שבע

ובו כמה טעמים למה תקנו ברכת מעין שבע.
מחלוקת הראשונים והפוסקים האם יש לברכה בליל
פסח שחל בשבת. דיוקים בלשון התלמוד והפוסקים.
המחלוקת בדעת המקובלים, ובדעת הרש"ש. מנהג
ישיבת בית-אל לדורותיה, מנהג חכמי בבל, ועוד
קהילות.

מינאי

זעירא דמן חבריא

שנת "והודעת להם את הדרך ילכו בה" (תשע"ח) לפ"ק

כל הזכויות שמורות

כתובת לתגובות והארות

horaot.maran@gmail.com

מפתחות

פרק א

א	הבהרה
ב	טעם לברכת מעין שבע
ג	מחלוקת הראשונים אם יש לברך
ד	עיונים בדברי מהרי"ל
ה	שיטת המחזור ויטרי
ו	שיטת הרא"ה מלוניל והצדה לדרך
ח	שיטת המחכים
ט	שיטת ספר הבתים
י	שיטת הראב"ה והירושלמי
יב	עוד בשיטת הירושלמי
יז	שיטת רבנו מנוח
כ	סיכום שיטות הראשונים
כ	שיטת הרדב"ז
כג	עיונים בדברי היב"א
כד	סברת הרש"ש משתיקת התלמוד
כו	עיונים בשתיקת הפוסקים
כח	עיונים בשתיקת הרמב"ם
לא	שיטת הרמ"ע מפאנו
לו	סברא נוספת לברך אותה (מצד מקום דשכיח היזקא
לז	עיונים בסברת הר"ר יוסף פאלאג'י, והרב כתר שם טוב
לט	סברא נוספת לברך ברכה זו (מצד שכל שבת הוא ליל שמורים)
מג	אם יש טעם לברכה זו ע"פ הסוד
מט	דעת היב"א דברכת מעין שבע אין בה טעם ע"פ הסוד
נב	דברי הרש"ש
נג	קושיית האג"ן
נד	האם הרש"ש הכריע ע"פ הנגלה או ע"פ הקבלה
נד	עיונים בשאלת חכמי המערב
נה	אזהרת הרש"ש
נו	דיוקים בשאלת חכמי המערב, ובאזהרת הרש"ש
נז	דברי הסוברים כי הרש"ש הורה לברכה ע"פ הסוד

כיצד הרש"ש הורה דלא כמרן ..... נט

פרק ב

במחלוקת הרש"ש והחיד"א ..... סג
טענות הרב פתח הדביר ..... סז
בירור המנהג בק"ק בית אל, ובשאר ק"ק שבא"י ..... עז
מנהג ק"ק בית אל ובנותיה אחר ימות האג"ן ..... פח
האחרונים דס"ל שאין לברך ..... צג
קהילות שברכו ברכה זו ..... צד
חליפת מכתבים בין חכמי בבל וחכמי א"י ..... צה

פרק ג

שאלה א: האם אפשר לומר שרנ"ג לא ידע הטעם לברכה זו ע"פ הסוד .... צז
בדורות האחרונים התגלו סודות שלא נודעו לדורות שלפניהם ..... צח
גדולת האר"י ..... צט
רס"ג לא ידע סוד הגלגול ..... קא
הרמב"ם לא ידע קבלה ..... קב
גדולת מהרח"ו ..... קג
האם רנ"ג ידע קבלה ..... קד
לא כל הזוכה לגילוי זכה לתורת האר"י ..... קו
שאלה ב: האם מותר לחלוק על גאונים ..... קט
דברי הפוסקים אי מותר לחלוק על גאונים ..... קט
עיונים בדברי הרב יד מלאכי ..... קי
האם דיוקא דהרש"ש חשיב פירכא מן הש"ס ..... קיא
האם חייב פירכא מן הש"ס, או שמא בידיעת דברי הגאון סגי ..... קיג
מצאנו שהראשונים חלקו על גאונים ..... קיד
גם אם אסור לחלוק על גאונים, מותר להכריע בין השיטות ..... קטו
האם אפשר להחשיב את דברי רש"י כשיטה בגאונים ..... קטז
עיונים בדברי מהר"ם אלשקאר ורב שרירא גאון ..... קיח
דברי מהריק"ו אם מותר לחלוק על גאונים ..... קכב
עיונים בדברי הפוסקים, האם חלקו על הגאונים ..... קכג
שאלה ג: עיונים בדברי הרב אליהו מני והרב בן איש חי ..... קכט

שאלה ג*: עיונים בדברי הרב מזבח אדמה ..... קלד
שאלה ד: האם יתכן שנשתנה המנהג אחר שמברכים אותה ברוב עם ... קטו
שאלה ה: המנהג בספרד ..... קמג
שאלה ו: המנהג בספרד ..... קמה
שאלה ו*: האם הרי"ף הרמב"ם והרא"ש לא ראו את מגילת סתרים ... קמו
שאלה ז: משקל דברי מהר"י צמח ושאר תלמידי האר"י ..... קמז
שאלה ח: האם יש הוכחה לענין דעת האר"י, מסידור ויניציאה רפ"ד ... קנו
שאלה ט: האם יש הוכחה לענין דעת האר"י, מספר מקור חיים מאר"צ
(ומה לגבי ספר חיים שנים ישלם) ..... קנז

נספחים

נספח א - עוד בענין הטעם למה תקנו ברכת מעין שבע ..... קעד
נספח ב - לשונות הפוסקים הסוברים שאין לאמרה ..... קפ
נספח ג - לשונות הפוסקים הסוברים שלש לאמרה ..... קפג
נספח ד - לשונות הפוסקים שלא חילקו בין פסח לשאר יו"ט ..... קפה
נספח ה - טענות הרב יבי"א על דברי הרש"ש ..... קפז
נספח ו - לשונות החכמים שביארו את דברי הרש"ש זיע"א ..... קצ
נספח ז - לשון פתח הדביר ..... רט

כל המקורות המובאים בקובץ זה, אינם מפרי עמלי, אלא מפרי
עמלם של מחברי הספרים והמלקטים שבימינו, או ממעיינים
ששלחו לי מנועם אמריהם. ומכיון שמן הנמנע לי להזכירם
בשמותם בשביל נוחות הקריאה, כתבתים בסתמא כאילו הם
משלי, אך אינו כן.

הבהרה: קונטרס זה לא נכתב כדי להכריע בדוקא שיש לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, אלא מכיון שיש בדורנו האומרים שאין לה מקום כלל וכי היא ברכה לבטלה ח"ו, ע"כ באנו בזה הקונטרס לברר האם יש ממש בדבריהם, והאמנם אין צד שני למטבע, והאם אפשר להוציא לעז על מנהגן של ישראל, או שמא יש לו מקור בפוסקים הפשטניים ולכאורה גם בדברי קבלה. וזה החילנו בעזה"י^(א).

פרק א

בענין ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת

א. בבואנו לדון בסוגיא זו כמו בכל סוגיא אחרת, עומדים לפנינו ב' נידונים שונים במהותם. א' מה יוצא מהסוגיא והראשונים. ב' מה נעשה עם הכרעת מרן (שקבלנו הוראותיו) במדה והוא הכריע כצד אחד ואילו לנו יצא מעיון הסוגיא כהצד האחר. ואין לערבב בין הנידונים.

הגר"י מאמאן זצ"ל שנדפסו בקובץ אורייתא (ח"ב עמ' לד), ושניהם האריכו לכתוב שאין לברך אותה. ועברנו על דבריהם, ומאחר שלא מצאנו טענות נוספות על הנכתב בספרי הרב בעל יבי"א הקשורות באופן ישיר לענין זה, לכך לא הארכנו לחזור ולהזכיר גם טענותיהם, ונראה שעל הכל השבנו בקונטרס הזה. אכן ז' מראי מקומות חדשים השייכים לענייננו ראינו בדבריהם, ואלו הן: בית הבחירה [חמוי], ישיב משה [שתרוג], יפה עינים [כנאפון], ושו"ת שמ"ש ומגן, שכתבו שאין לאמרה. וכן מחברת הקודש [למהרנ"ש], ודברי המגיה על שו"ת רמ"ע מפאנו, שדנו בטעם ברכה זו ע"פ הסוד. עד כאן מהילקוט יוסף. ובדברי הגר"י מאמאן זצ"ל ראינו לספר פקודת אלעזר שכתב בדומה לדברי הרב בא"ח. ואין בית מדרש בלא חידוש. ושתלנו הדברים כל אחד במקומו הראוי.

(א) הרב בעל יבי"א סובר שהיא ברכה לבטלה ח"ו, וחזר על טענותיו בכמה מקומות, ואלו הן: יביע אומר (ח"ב אר"ח סי' כה, סי' כט אותיות ה ו ז ח טו יז יח, ח"ד אר"ח סי' כא, ח"י אר"ח סי' נה בהערות על ספר רב פעלים אות יט - עמ' קסג ובנמ"ח עמ' רח, ח"א יו"ד סי' כג אות יא), יחווה דעת (ח"א סי' יג), מאור ישראל (פסחים קט ע"ב ד"ה אמר רב נחמן), הליכות עולם [תשס"ב] (ח"ג פרשת וירא אות ח), חזון עובדיה [תשכ"ז] ח"ב (הלכות תפלת ערבית ליל פסח, אות ו הערה יד), ובמהדר' [תשס"ג] פסח ח"א (הלכות תפלת ליל פסח, אות ו הערה יד), שבת א (הלכות ברכת מעין שבע, אות ה הערה ד), ואנו ע"פ רוב לא ציינו את כל המקומות בהן הוזכרה כל טענה, רק מקום אחד. אכן השתדלנו ללקט מכל המקומות את כלל החידושים והטענות שהעלה, ואנו תקוה שלא חיסרנו כלום. כמו כן ערב הורדת הקונטרס לדפוס י"ל ספר ילקוט יוסף פסח ח"ג, ושם ציין לדברי

טעם לברכת
מעין שבע

ג. בגמרא (שבת כד ע"ב) נתבאר דברכת מעין שבע תקנוה משום סכנה, ופרש"י (ד"ה משום) משום סכנת מזיקין, שלא היו בתי הכנסת שלהן בישוב, ובימי החול היו מתפללין בביתם, אבל בלילי שבת היו באין לבית הכנסת, והיו שלא מיהרו אלא שהו לאחר התפלה, ולכך האריכו תפלת הצבור⁽²⁾.

ג. עוד התפרש שם בגמרא, שבימים טובים לא תקנו ברכת מעין שבע, אבל ביום טוב שחל בשבת תקנו.

ד. הטעם שבילילי שבתות חששו למזיקין טפי משאר ימים טובים, כתב בחידושי הר"ן (שבת כד ע"ב, ד"ה ש"ן) שהוא משום שבילילי שבתות ולילי רביעי מצויין המזיקין כדאיתא בפסחים (ק"ב ע"ב) מה שאין כן בלילי יום טוב⁽³⁾. ולדעת רבנו מנוח (דבריו יובאו להלן אות כט) הטעם הוא משום דבילילי יום טוב גם לא היו מתאספין בבתי כנסיות. ולדעת ספר המחכים (דבריו יובאו להלן אות יד הערה יז) הטעם הוא משום דבילילי יום טוב באמת אין שום סכנה אלא בלילי שבתות בלבד, ע"ש. (ולהלן (נספח א) נעלה צד לומר דהמזיקין מצויין בכל לילה, ועם כל זאת לא תקנו ביום טוב משום שאינו שכיח שמאחרין בו⁽⁴⁾, וביום חול בלאו הכי מתפללין בבתיהן, אבל ביום טוב שחל להיות בשבת הגם שלא מצוי שמאחרין, תקנו לומר כדי שלא לחלק בין שבת לשבת).

ה. ואמרו בגמרא (פסחים קט ע"ב) דבילילי הסדר שותין ד' כוסות ואין חוששין לזוגות, דאמר קרא (שמות יב מב) ליל שמורים ליל המשומר ובא מן המזיקין.

ג) וז"ל הר"ן: "ואיכא סכנה בלילי שבתות, כדקיימא לן (פסחים ק"ב ע"ב) דבילילי שבתות ובילילי רביעיות רגילין מזיקין ליכנס בישוב וכו', אבל ביו"ט לא הוצרכו לתקן, דהא אין סכנה אלא בשני לילות הללו", עכ"ל. ולפ"ז צ"ל דהא דלא חששו שמא יפול יו"ט ביום רביעי הוא משום שאינו מצוי, וכשיפול בשבת בלאו הכי אומרים אותה מצד השבת.

ד) והטעם לכאן הוא משום שתפלת שבת כיון דישנה כל שבוע אינשי מזלזלי בה ומאחרין, אבל תפלת יו"ט שהיא פעם בכמה זמן אנשים נזהרים בה יותר, ע"ש.

ב) עיין להלן (נספח א) שביארנו שדעת רש"י וסיעתו היא דהנך מזיקין היינו אגרת בת מחלת וסיעותיה המוזכרים בפסחים (ק"ב ע"ב), והארכנו שם בביאור ענין זה. ובמחזור ויטרי (מהדו' נירנבערג ס' קה עמ' 83, מהדו' אוצר הפוסקים עמ' קעב) כתב שמזיקין אלו הם הנפטרים, ובספר המחכים (סדר תפלת ערבית של שבת, מהדו' קרקוב תרסט עמ' 19) כתב שמזיקין אלו היינו כוכב מאדים ששולט בע"ש, ע"ש. ולהלן (אות כט) הבאנו דעת רבינו מנוח דמזיקין אלו היינו לסטים. כמו"כ עיין להלן (אות יח) שהבאנו טעם נוסף בשם הירושלמי למה תקנו ברכת מעין שבע.

ו. ועתה יש לדון מה הדין בליל פסח שחל בשבת לגבי ברכת מעין שבע, צד לומר דכיון שהוא משומר ובא מן המזיקין לא תקנו בו רבנן, וצד לומר דלא פלוג רבנן^(ה), ולפי הצד הראשון יוצא דאסור לברך והוי ברכה לבטלה, ולפי הצד השני חייב לברך).

ז. דעת המנהיג (הל' פסח סי' נב), והאגור (סי' תתכד) בשמו, והריטב"א (ר"ה יא ע"ב ד"ה לילה) בשם התוס', והמאירי בבית הבחירה (פסחים קט ע"ב ד"ה בכמה מקומות), והטור (או"ח תפז א) בשם המנהיג (הל' פסח סי' נב)^(י) בשם רבנו ניסים גאון, והכל בו (סי' נ דף יא טור ב, סי' לה דף לז טור ג), וספר המנהגים [טירנא] (מנהג של פסח, מכון י-ם עמ' מב), וספר מצות זמניות [להר"ר ישראל בן יוסף הישראלי] (הל' פסח השער השביעי), והריב"ש (שו"ת סי' לד), והרשב"ש (שו"ת סי' שצח), והשלטי גבורים על המרדכי (שבת רמז תז ס"ק א, דף עז ע"ב), ומנהגי אמשטרדם (סי' ב סעיף ה אות ז, מכון י-ם עמ' נא), וספר מנהג מרשלייאה [הוא ספר המנהגות לר' משה ב"ר שמואל] (עמ' 104-158), דלא תיקנו לברך משום דליל שמורים הוא וליכא חששא דמזיקין^(י).

מחלוקת הראשונים אם יש לברך

ח. אבל דעת רש"י (סדור רש"י סי' תלד"ח), ותלמידו של הר"ר יצחק הכהן [ב"ר יעקב גיקטליאט]^(ט) (הובא בספר 'אוצר הראשונים על הגדה של פסח' עמ' 191), והאבודרהם (סדר תפלות הפסח עמ' ריד), והאבן שועיב (דרשות, פרשת צו דף מ טור ב), והשבלי הלקט (הל' פסח ריש סי' ריט), והתניא רבתי (סי' מט), ומנהגי מהרא"ק [קלוזנר] (מנהגי פסח סי' קד), והאלפסי

דבריו כאן. אך כנגד זה הבאנו בתוך סיעת המורים שיש לברך את דברי הרמ"ע מפאנו שאף הוא בן דורו, אמנם את שאר חכמי אותו דור וכ"ש שלאחריו נביא להלן אי"ה (פ"ב אות סד) בפנ"ע. אמנם מה שהבאנו בתוך דברי הראשונים את מנהגי אמשטרדם שאף היא קהילה מאוחרת שנוסדה לאחר מרן (כמובא במבוא לשם), הוא משום שמן הסתם בני הקהילה וחכמיה הביאו מנהגם ממקומות מושבותם מימי קדם.

ח. וראה עוד 'פירוש הגדה של פסח מבית מדרשו של רש"י', פורסם מכת"י בקובץ 'מוריה' שנה יז גליון ה-ו עמ' ד.

ט. חי לפני כשבע מאות שמונים שנה לערך.

ה) סברא זו של לא פלוג הביאה הרב הדעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות י) ע"ש, ועיין להלן הערה נג מה שביארנו בענין סברת לא פלוג.

ו) בטור הישן הביא זה בשם העיטור, אבל כבר העירו שבעיטור ליתא והוא ט"ס בטור וצ"ל המנהיג, ובטור החדש תוקן.

ז) את לשון הפוסקים נביא אי"ה להלן בנספחים (נספח ב). אמנם מה שהבאנו כאן את דברי השה"ג והוא אינו מתקופת הראשונים רק מתקופת האחרונים (בן דורו של מרן וצעיר ממנו), הוא מפני שביבי"א (ח"ב או"ח סי' כה אות ב) הביאו בחדא מחתא עם סיעת המורים שלא לברך, וע"כ הבאנו אף אנו את

זוטא [להרמ"ע מפאנו] (שבת פ"ב), וכן הוא בהג"ה למנהגות וורמייזא [לרבי יודא ליוא קירכום] (עמ' רלא אות ו), דיש לברך^ז:

ח.* בספר מנהגי מהרי"ל (סדר התפילות של פסח, מהדור' מכון י-ם עמ' קמב, שנויי נוסחאות אות עיונים בדברי מהרי"ל) הביא לשון ספר מנהגי מהרי"ל מכת"י וז"ל: "ומתפללין אתה בחרתנו, יעלה ויבוא וכו', ואם הוא שבת מזכירין שבת באתה בחרתנו וביעלה ויבוא ובהשיאנו, ואומר ש"ץ ויכולו מגן אבות ובמה מדליקין", עכ"ל.

והנה הגם שנוסח זה לא נזכר בשאר כתבי היד של ספר מהרי"ל, אין בכך תפיסה. שהרי לא נזכר בשום כתב יד גם ההיפך, כלומר משאר כתבי היד אין שום ראייה לא לכאן ולא לכאן. והנה אם יש לפנינו נוסח מפורש שמורה לאמרה, הרי שיש לנו שתי אפשרויות. א' שכך כתב מהרי"ל, ב' שזו תוספת חיצונית על דברי מהרי"ל. והיה, אם נחליט שזו תוספת מאוחרת על דברי מהרי"ל, הרי לפנינו שתי אפשרויות. א' שהכותב הינו גברא רבה ובר אוריין, וראה עצמו בר הכי להכניס לתוך דברי מהרי"ל תוספת שהוא סבור שהיא ע"פ הדין, ב' סופר טועה שהוסיף בשגגה או בזדון מה שלא כתב מהרי"ל.

אם נבוא לבחון מה יותר מסתבר, יראה שהאפשרות הראשונה היא היותר מסתברת. כי למה לסופר להכניס סתם מילים בתוך דברי מהרי"ל כשאין לו בזה שום תועלת, ועוד שזיוף כזה יהא ניכר לעין כל (שהרי כל ישראל אינם אומרים אותה, וכן כתבו הגאונים, ומי יאמין עתה לאיזה סופר שיכתוב בספר מהרי"ל שהוציא מתחת ידו שיש לאמרה, ואדרבה בכך רק יגרע לעצמו שיאמרו זה הסופר אינו נאמן). ולומר שטעה, זה לא מסתבר, כי מה גרם לו לטעות טעות כזו להכניס הלכה שלימה שאינה כתובה לפניו לתוך דברי מהרי"ל. ואם משום שראה גירסא כזו לפניו, אם כן הדרין לדוכתין שישנה כזו שיטה. וא"כ גם אם לא כתבה מהרי"ל עצמו, מ"מ רעהו אמרה, וזה הסופר רק עירבב השיטין והכניס דברי חכם פלוני (שנאמרו בכתב או בע"פ) לתוך דברי מהרי"ל. אבל כאמור גם זה רחוק מהשכל הישר, ויותר נראה שאיזה גברא רבה ובר אוריין הכניס לתוך ספר מהרי"ל שלו את מה שהוא סבר לדינא, ומן הסתם גם ראה

הערה ז. ומה שהבאנו בתוך דברי הראשונים את דברי הג"ה על מנהגי וורמייזא שאף הוא מאוחר ממרן, הוא משום שדבריו מיוסדים ע"פ מנהגי הקדמונים בק"ק וורמייזא, ומן הסתם גם מנהג זה היה מנהג קדום בעיר מלאה חכמים וסופרים ק"ק וורמייזא.

י) את לשון הפוסקים נביא אי"ה להלן בסוף המאמר (נספח ג). איברא דדברי הרמ"ע מפאנו צריכים ביאור, ונדבר מזה להלן אי"ה (אות נו-ס). אמנם מה שהבאנו בתוך דברי הראשונים את דברי הרמ"ע מפאנו שהוא בן דורו של מרן ומאוחר ממנו, התבאר לעיל (סוף

כן הלכה למעשה במקומו. עד כאן אילו נאמר שהלכה זו לא יצתה מתחת יד מהרי"ל אלא מזולתו.

ועתה עולה לפני כל מי שאינו מתעקש מסקנא אחת, והיא שמדברי מהרי"ל ודאי א"א להוכיח שאין לאמרה, אם כי א"א להוכיח שיש לאמרה. אבל לאידך בהחלט אפשר להוכיח, וכך הדעת נותנת, שישנו איזה חכם (יקרא מהרי"ל או מהרי"ש) שסבור דאין הלכה כרנ"ג, ומן הסתם היתה כזו קהילה שנהגה כן, ומכחה הוא בא (אם כי על פרט זה אפשר להתווכח ולומר שלא ראה מנהג זה במקומו רק אמר דעתו, ומה בכך). ומעתה גם אם נכתוב בעתיד את מהרי"ל כמי שסובר שיש לאמרה, אין הכוונה על מהרי"ל בדוקא, אלא הכוונה לעוד ראשון שכתב שאפשר לאמרה ואינה ברכה לבטלה.

ט. ובמחזור ויטרי, הנה במהדור' הישנה הנפוצה [מהדור' הורוויץ] מצאנו לכאור' סתירה, שבמקום אחד (סי' סב עמ' 280) כתב דאין לברך, ובמקום אחר (סי' שעה עמ' 436 ד"ה והשיאנו) כתב דיש לברך^א (וזו תמיהה גדולה על הרב יב"א שכתב בפשטות (ח"ב אור"ח סי' כה אות ב) שדעת המחזור ויטרי שאין לברך).

שיטת המחזור ויטרי

ובתחילה חשבתי לתרץ בפשטות דיש חילוק בין ב' ההוראות, שהנה את ההוראה שיש לברך הביא המחזור ויטרי בסתמא כיעו"ש, ואילו את ההוראה שאין לברך הביא בשם מגילת סתרים לרב נסים גאון, אלמא דעתו שלו שיש לברך, אלא שהביא שדעת רב נסים גאון שאין לברך. והדבר מאד מסתבר, שהרי בעל המחזור ויטרי הוא מתלמידי רש"י כנודע, ודעת רש"י שיש לברך (כדלעיל אות ח).

אבל אחרי שובי נחמתי, לפי שראיתי שבמקום נוסף (סי' קא עמ' 299 ד"ה והשיאנו) חזר המחזור ויטרי על ההוראה שאין לברך, והביאה בסתמא כאילו זוהי דעתו שלו, וא"כ חזרה הסתירה למקומה^ב.

יא וז"ל המחזור ויטרי עמ' 280: "נמצא כתוב במגילת סתרים לרבנו נסים, ליל שמורים שחל להיות בשבת שלח צבור העובר לפני התיבה, בשאר לילי שבתות חייב לומר ברכה מעין ז', עכשיו אינן אומרים אותו מפני שלא תקנו חכמים ברכה זו בערבי שבתות אלא בשביל בני אדם שפעמים מאחרין לבוא וכו', ועוד מצינו בית הכנסת עלול וכו', ועל זאת תקנו אותה ברכה מעין ז', וכשחל ליל שמורים בשבת אין צריך לומר אותה, דאמרינן

בפ"ק דר"ה (יא ע"ב) ליל שמורים הוא לה', לילה המשומר ובא מן המזיקים ומלאכי חבלה", עכ"ל.

וז"ל המחזור ויטרי עמ' 299: "ואם חל להיות בשבת, לאחר סיום תפלת לחש אומר השליח ויכולו מגן אבות בדברו וחותר מקדש השבת", עכ"ל.

יב וז"ל המחזור עמ' 436: "ואם חל (=סוכות) להיות בשבת, ש"ץ היורד לפני התיבה ערבית אחר שסיים תפלת לחש

אבל עתה ראיתי מחזור ויטרי הנדפס מחדש מכתב יד [מהדו' אוצר הפוסקים תשס"ד], ושם במבוא (עמ' 44 אות ז) התברר בארוכה כי כת"י לונדון (עליו מבוססת מהדו' הורוויץ כידוע) לכאור' אינו מדויק כפי שיצא מתחת יד המחבר אלא מעורבים בו הוספות ממחברים שונים (שהיו בהחלט ת"ח), ושם ראיתי כי במובאה המקבילה למהדו' הורוויץ עמ' 436 (המובאת לעיל הערה יב) נשמט הסיום "חוץ מלילי פסח וכו' עד לילה המשומר מן המזיקין" מכל הכתבי יד האחרים. הדבר מלמד לכאור' כי סיום זה אינו של רבנו שמחה בעל המחזור ויטרי, אלא תוספת מאוחרת שנשתרבה ע"י המעתיקים לגוף הספר.

ומעתה נמצא שאין כל סתירה, כי באמת בעל המחזור ויטרי נאמן לשיטת רבו רש"י שיש לאמרה אף בפסח, ועל כן בהלכות פסח כתב בסתמא שיש לאמרה, ובהלכות סוכות כתב בסתמא "וכן בכל המועדים שחלו להיות בשבת" כי באמת לא שנא פסח לא שנא שאר המועדים (והתוספת "חוץ מלילי פסח" הינה מאוחרת), אלא שבהלכות פסח הביא גם את דעת רב נסים גאון שכתב שאין לאמרה, כי כן דרכו בכל ספרו להביא דברי הגאונים כנודע, אך הוא לכשעצמו סבירא ליה שיש לאמרה^{יג}.

והגם שישנו לכאור' חכם שהעיר על דברי המחזור ויטרי בהלכות סוכה שאין לאמרה (והוא בעל ההג"ה שדבריו השתרבבו לתוך המחזור ויטרי מהדו' הורוויץ), מ"מ כיון שאותו חכם שתק בהל' פסח ולא הגיה מאום, ממילא הדרא הסתירה מהמחזור ויטרי אליו, ומכיון שלא ידענו מהי דעתו באמת, לכך אין למנותו לא כאן ולא כאן. אבל המחזור ויטרי ודאי מקומו אצל סיעת המורים לברך.

י. ובספר ארחות חיים להרא"ה מלוניל, הגם שכתב (סדר תפלות הפסח אות ג, והל' תפלה סי' צ) שאין לאמרה, מ"מ הן הוא העיד (סדר תפלת ערב שבת סי' יא) דיש מקומות

שיטת הרא"ה
מלוניל וחצדה
לדיר

לאמרן, ואמרינן בפ"ק דר"ה ליל שמורים הוא לה', לילה המשומר מן המזיקין, עכ"ל.

יג. והא לך ההקבלה שבין ב' המהדורות: המובאה שבמהדו' הורוויץ עמ' 280, תמצא במהדו' אוה"פ ח"ב הל' ליל הפסח אות לא עמ' תמב. המובאה שבמהדו' הורוויץ עמ' 299, תמצא במהדו' אוה"פ ח"ב הל' סדר פסח סוף אות י עמ' תסו. המובאה שבמהדו' הורוויץ עמ' 436, תמצא במהדו' אוה"פ ח"ג הל' סדר

אומר ויכולו, וברכה אחת מעין ז' מגן אבות בדברו, וחותרם בא"י מקדש השבת ואין צריך להזכיר של יו"ט. וכן בכל המועדות שחלו להיות בשבת כך הוא סידרן, שאין ש"ץ מזכיר של יו"ט, שאלמלא שבת אין ש"ץ יורד לפני התיבה ערבית לומר ברכה מעין ז', דהא בשבת תקנוהו חכמים, וזהו טעמו ופירושו. חוץ מלילי יום פסח הראשונים שאם חלו בשבת אין אומרים כלל ברכה מעין ז', שמפני מזיקין דשכיחי נתקן

שנוהגים לאמרה, וכתב דכל אחד יעשה כמנהגו. גם הרב צדה לדרך (מאמר ד כלל ג פי"ב) כתב שיש מקומות שאין אומרים אותה (כלומר, ויש מקומות שכן אומרים אותה)^(ז).

יא. מרן בבית יוסף (תפז א) הביא את דברי האבודרהם שכתב "ומיהו נוהגים לאמרה", וכתב עליו וז"ל: "אבל עכשיו פשט המנהג שלא לאמרה", עכ"ל. וע"פ זה פסק בשולחן ערוך (שם) שאין לאמרה^(ח).

יב. ועתה, אם נבוא לחלק את דברי הפוסקים לשתי סיעות, הרי שאת דברי המחזור ויטרי יש לצרף לסיעת המורים שיש לברך, אמנם את דברי בעל התוספת לא נוכל לצרף לשום סיעה כיון שדבריו סתרי אהדדי (כדלעיל אות ט).

יג. אמנם הארחות חיים וצדה לדרך, הגם שהם עצמם מסייעת המורים שלא לברך, מ"מ הני מילי לענין המנהג שראו במקומם, מיהו לענין אם הוי ברכה לבטלה, אדרבה מדבריהם יש ללמוד שאינו ברכה לבטלה, כיון שהם מודים שכנגד מנהגם יש מנהג אחר, והם לא סתרוהו, והארחות חיים עוד הוסיף וכתב להדיא דהכל הולך אחר המנהג, אלמא דאין כאן ברכה לבטלה.

וכעין זה כתב הרב דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות יב) אפי' על הב"י, וז"ל: "ועיין להבית יוסף בסימן תפ"ז שכתב על דברי רבנו נסים שהביא הטור בשם בעל העיטור, שהרד"א כתב שנהגו לאמרה, וסיים אבל עכשיו פשט המנהג שלא לאמרה ע"כ, הנה מדלא חיוה דעת לאחד מהמנהגים, מבואר דאין למנוע שום מנהג,

והכל הולך אחר המנהג", עכ"ל. וז"ל הרב צדה לדרך: "יש מקומות שכשחל פסח בשבת אין אומרים מעין שבע, שנתקנה מפני המזיקין והלילה הוא ליל שמורים", עכ"ל.

טו) וז"ל הב"י: "ומה שכתב רבינו נסים שכשחל בשבת אין אומרים ברכה אחת מעין שבע, כתבו ג"כ הכל בו, וגם ה"ר דוד אבודרהם כתב שיש אומרים כן, אלא שכתב ומיהו נהגו לאמרה. אבל עכשיו פשט המנהג שלא לאמרה", עכ"ל. וז"ל השו"ע: "ואם חל בשבת אומר את יום המנוח הזה וכו', וחזתם מקדש השבת וישראל והזמנים, ואין אומרים ברכת מעין שבע", עכ"ל.

סוכות וש"ע אות א עמ' תתנה-תתנו. (וע"ש שינו"ס אות יב).

יד) וז"ל הארחות חיים (סדר תפלות הפסח אות ג): "ואחד מן הרגלים שחל להיות בשבת אומרים ברכה מעין שבע וכו', ובלייל ראשון של פסח אין אומרים אותה כלל, לפי שהוא ליל המשומר ובא מן המזיקין", עכ"ל. וז"ל הארחות חיים (הל' תפלה סי' ז): "ובלייל ראשון של פסח שחל להיות בשבת, אין אומרים אותה כלל, לפי שהיא לילה המשומר ובא מן המזיקין", עכ"ל. וז"ל הארחות חיים (סדר תפלת ערב שבת סי' יא): "אבל בשבת שחל בו יום א' של פסח אין אומרים אותה כלל, דלילה משומר מן המזיקין וכו', ויש מקומות שאומרים אותה,

וכל מנהג יש לו על מה לסמוך, ואם יש חשש ברכות לבטלה ח"ו, לא היה עובר בשתיקה", עכ"ל.

יד. ובספר המכחכים (סדר תפלת ערבית של שבת, מהדור קרקוב תרסט עמ' 19^{טז}) כתב דהטעם שתקנו ברכת מעין שבע הוא לא משום המזיקין, אלא משום כוכב מאדים השולט בערב שבת (שבת קכט ע"ב, ועיין רש"י ברכות נט ע"ב ד"ה שבתאי), ועל כן ביום טוב לא תקנו. וכשחל יום טוב בשבת תקנו משום לא פלוג, א"נ משום שגם אז יש כאלה שמאחרין (דבריו יתבארו אי"ה בהערה יז), ע"כ. והנה לפי הטעם הראשון שכתב דביום טוב שחל להיות בשבת תקנו משום לא פלוג, אם כן הה"נ דתקנו אף בליל פסח שחל להיות בשבת משום לא פלוג^ג.

שדות כיון שמצויין בהן בני אדם (עם שבשדות), חשיבי יישוב לענין זה, וכל מקום שרגילין בו בני אדם אם מעט ואם הרבה חשיבי יישוב והוו בכלל הגזירה של אביי. מיהו הקושיא השניה קשה.

ומ"מ רואים דס"ל דעיקר התקנה היתה משום כוכב מאדים המשמש בע"ש, ולכך לא תקנו ביו"ט שחל להיות בחול. ולפ"ז תמוה מה כוונתו במה שכתב בסיום דבריו וז"ל: "דאף ביו"ט שחל להיות בע"ש (נ"א בשבת) היו אומרים אותה כדי שלא לחלק משאר שבתות, או שמא היו טרודים בצורך אוכל נפש", ע"כ. והלא ממ"נ אם הגירסא היא "דאף ביו"ט שחל להיות בערב שבת" כמוכא לפנינו, א"כ יוצא דאיירי בתפלת ערבית של יו"ט שחל להיות בערב שבת (שמתפללים אותה בליל ששי) שצריך לומר בה ברכת מעין שבע, וזה לא שמענו. וכן מה כוונת אמרו "כדי שלא לחלק משאר שבתות", וכי מה ענין של תפלת יו"ט לתפלת שבת. וכן מה כוונתו בטעם השני שהביא "או שמא היו טרודים בצורך אוכל נפש". ואם הגירסא היא "דאף ביו"ט שחל להיות בשבת" כגירסת הכל בו (סי' לה דף לו טור ג) בדעת המכחכים, א"כ יוצא שאחד הטעמים שאומרים ברכת מעין שבע ביו"ט שחל להיות

זו^ז והו"ד גם בארחות חיים להרא"ה מלוניל (סדר תפלת ע"ש סי' יא), ובכל בו (סי' לה דף לו טור ג), ובראבי"ה (מסכת שבת סי' ד).

יז וז"ל המכחכים: "ובשביל שבית הכנסת שלהם היה בשדה התקינו ברכו זו כדי להמתין עם שבשדות, ומשום מאדים המשמש בע"ש תקנוה בשבת ולא ביו"ט שחל להיות בחול. ומשום אגרת בת מחלת (=שם של מזיק) ליכא, דאביי גזר עליה (פסחים קיב ע"ב) שלא תבוא כלל ביישוב. ואף ביו"ט שחל להיות בע"ש (נ"א בשבת) היו אומרים אותה, שלא לחלק (בשאר) [משאר] שבתות, או שמא היו טרודים בצורך אוכל נפש, וכך החזקנו בה", עכ"ל.

אמר המעתיק, דברי ספר המכחכים צריכים ביאור. מש"כ דמשום אגרת בת מחלת ליכא כיון דאביי גזר עליה שלא תבוא ביישוב הוא תימה, א' שהרי הברכה נתקנה בשביל שביהכנ"ס שלהם היה בשדה שהוא מחוץ ליישוב, ב' הרי מתחילה היתה מזקת בכל לילה כדאיתא בפסחים (קיב ע"ב) ורק אח"כ גזר עליה אביי שלא תעבור ביישוב לעולם, וא"כ בזמן שתקנו לברך אפשר שתקנו אף משום אגרת בת מחלת, ויל"ע. ואולי אפשר ליישב הקושיא הראשונה, דהמכחכים ס"ל שאותן

טו. ואף לפי הטעם השני שהביא המחכים, דהא דתקנו לברך ביו"ט שחל להיות בשבת הוא משום דאיכא מאחרין, אפשר דצריך לברך אף בפסח שחל להיות בשבת, דאולי יש לחלק בין מזיקין שאין להם זמן קבוע להזיק אלא שכל מי שאינו שומר עצמו ניזוק מהן (כגון מי ששותה זוגות וכד') ועל זה מועיל ליל שמורים, לבין זמן שהוא מסוכן מצד עצמו כגון ליל שבת שכוכב רע שולט בו, שלזה אין מועיל ליל שמורים^(ט).

טז. ומ"מ גם אם לא נקבל חילוק זה, עדיין נראה לומר דהטעם הראשון עיקר, וא"כ יש לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת שלא לחלק משאר שבתות. וכן נראה להדיא מדברי המחכים במקום אחר שהטעם הראשון הוא העיקר, שכן לעיל מיניה (עמ' 6) כתב בסתמא וז"ל: "וליל של שבת שחל בו יו"ט, אפילו היה יו"ט מע"ש אומר ברכה אחת מעין שבע שלא לחלק משאר שבתות", עכ"ל. ולהלן מיניה (סדר תפלת סוכות, עמ' 43) כתב וז"ל: "סוכות: ערבית, קריית שמע בברכותיה, קדיש קצר, ג' ראשונות ג' אחרונות וקידוש היום באמצע, קדיש שלם, ואם שבת הוא אומר קודם קדיש ויכולו וברכה אחת מעין שבע וחזרתם מקדש השבת כדפריש לעיל, וכן בכל ימים טובים", עכ"ל. הרי שלא חילק בין שאר ימים טובים לפסח.

יז. ובספר הבתים (שערי תפלה שער ב, ובנדר"מ עמ' קסד) כתב וז"ל: "יש מן הגדולים שכתב, יו"ט שחל להיות בע"ש אין מברכים ברכה זו (=בשבת^ט) מפני שכל העם מצויין בבתייהן ואין פועלים בשדות שיתאחרו לבא, ויש מי שכתב שמברכין אותה מפני שיש

שיטת ספר
הבתים

שלאחר יו"ט אין מאחרים, לפי שלא מצויין כ"כ בשדות ביו"ט, מ"מ תקנו לומר או כדי שלא לחלק בין שבת לשבת או משום דשכיחי דמאחרין כיון דטרודין בצרכי אוכל נפש, ודוחק, וגירסת הכל בו עיקר.

יח. מ"מ יש לעיין אם אין פירכא על סברא זו מרש"י בשבת (קכט ע"ב, ד"ה דקיימא ליה מאדים בזווי).

יט. אין לפרש "יו"ט שחל להיות בע"ש אין מברכים ברכה זו" כלומר ביו"ט, שהרי ביו"ט אין מברכין כלל, ומה לי אם חל ביום חמישי ומה לי אם חל בערב שבת (דהיינו יום ששי), ועל כרחך כונתו לומר שאין לברך ברכה זו בשבת שחלה במוצאי יו"ט, ועיין לעיל (הערה יז).

בשבת הוא בשביל שלא לחלק משאר שבתות, וזה תימה שהרי בלא"ה שולט אז שולט מאדים וא"כ צריך לאמרו מצד הסכנה, דאטו שבת שחל בו יו"ט מאדים אינו שולט.

ועל כרחך צ"ל דכונתו היא שלכאור' לא היה להם לתקן ביו"ט שחל בשבת משום הא דכתבנו לעיל (הערה ד) דכיון שתפלת יו"ט הינה אחת לכמה זמן אנשים נזהרים בה יותר ואין מאחרים, אלא בשביל שלא לחלק משאר שבתות, א"נ משום דחיישינן דלמא הוו טרידי בצורך אוכל נפש ומאחרין אף ביו"ט לכך תיקנו. וזה לפי גירסת הכל בו.

אמנם לפי גירסא שלפנינו צ"ל דכונתו היא, דאף כשיו"ט חל להיות בערב שבת היו אומרים אותה בשבת, ואע"פ שבד"כ בשבת

שומרי גנות ופרדסים ומשרתים שמתאחרים לבא, ואין בדברים אלו אלא מנהג. ובקצת מקומות נהגו שלא לברך ברכה זו ביו"ט ראשון של פסח מפני שהוא לילה המשומר מן המזיקין (=משמע דברוב מקומות היו מברכין אותה). יש מי שכתב שאם התחיל לברך אותה אינו מפסיק אלא גומר הברכה, הואיל ואין מבטלים אותה אלא מפני המנהג, ודבר של טעם הוא, עכ"ל. הרי שאין בדברים אלו מנהג ואין כאן שום ברכה לבטלה, ואם מקצת מקומות נהגו שלא לברך הרי שרוב מקומות נהגו לברך.

יח. עוד טעם מצאנו לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, ע"פ הא דכתב הראב"ה (מס' שבת סי' קצו, עמ' 241-242) בביאור דעת הירושלמי, וז"ל: "ותו דאנן דלית לן סכנה, לא אמרינן לה אלא משום מנהג אבותינו וכו', ועוד נראה לי מה שאנו נוהגים לומר מגן אבות בדברו אע"ג דליכא סכנה שהרי אין אנו מתפללים בשדות, שיש סמך לדבר דגרסינן בירושלמי פרק בתרא דתענית (לפנינו ליתא) בו ביום העמידו הלכה כר"ג שאמר תפלת ערבית חובה שסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית ומתפלל בלחש, והעמידו הלכה כר' יהושע שאמר תפלת ערבית רשות לירד ש"ץ לפני התיבה בערבי שבתות בערבי ימים טובים ובערב יום הכפורים ולומר מעין שבע ברכות ומעין המאורע, אבל אינו אומר קדושה שאין הש"ץ אומר קדושה, שגם בחול גם בשבת מתפלל כל אדם בלחשה כדרך יוצר ומנחה שהם חובה, ועתה בדין הוא שהיה לש"ץ לחזור ולהתפלל כדרך שהתפללו בלחש כאשר הוא דרך לעשות ביוצר ובמנחה לחזור שנית ולהתפלל, אלא להודיע שהלכה דתפלת ערבית רשות כדפסקינן בגמרא דידן נהוג שאין מתפלל ש"ץ בקול רם שנית תפלת ערבית, ובלילי שבתות נמי היה לו לעשות כן, אלא דתקון משום סכנה, ומכל מקום צריך לשנות (ולהודיע) [להודיע] לכל שהיא רשות, ואומר מעין שבע. ומהירושלמי משמע דלאו משום סכנה איתקן אלא להיכרא, [שיותר] יש הכירא בזה ממה שאם לא היה אומר כלום. ומשום פלוגתא העמידו הלכה ומנהג על דעת שניהם, ולא פליג אגמרא דידן (=לענין שתפלת ערבית רשות), ובהא מיהו פליג, דביו"ט א"צ לאמרו (=ולירושלמי צריך לאמרו), עכ"ל. והנה הגם שדבריו לכאן סתרי אהדידי² מ"מ לפי ביאורו בירושלמי דעיקר הטעם

שיטת הראב"ה
והירושלמי

כ) אמר המעתיק, דברי הראב"ה לכאן סתרי אהדידי, שהרי בתחילת דבריו כתב וז"ל: "ועתה בדין הוא שהיה לש"ץ לחזור ולהתפלל כדרך שהתפללו בלחש וכו' אלא להודיע שהלכה דתפלת ערבית רשות נהוג שאין מתפלל ש"ץ בקול רם תפלת ערבית, ובלילי שבתות נמי היה לו לעשות כן אלא דתקון

משום סכנה, ומכל מקום צריך לשנות (ולהודיע) [להודיע] שהיא רשות ואומר מעין שבע, עכ"ל. דמשמע שעיקר ההיכר הוא מצד מה שאין חוזרין, אלא שבשבת שיש טעם של סכנה, לכן תקנו לחזור, אמנם בשביל ההיכר עושים רק מעין שבע. אבל מסיום דבריו שכתב וז"ל: "ומהירושלמי משמע דלאו משום סכנה

שתיקנו לומר ברכת מעין שבע הוא בשביל ההיכר שתפלת ערבית רשות ולא בשביל המזיקין, א"כ אין חילוק בין שבת ליו"ט ובין פסח לשאר ימים טובים, ובכולם הוא מזכיר ברכת מעין שבע. ונהי דלדידן אין מזכירין ביו"ט כלל, מ"מ ביו"ט שחל להיות בשבת מזכירין, וא"כ מה לי פסח מה לי שאר ימים טובים.

יט. ואין לדחות ולומר, דאנן דגרינן בתר הבבלי דס"ל דהטעם שתקנו לברכת מעין שבע הוא משום המזיקין, א"כ לדידן ודאי הוא שאין אומרים ברכת מעין שבע בפסח שחל להיות בשבת, ואין אנו מתחשבים בירושלמי כלל ועיקר. זה אינו, שהרי כל שאפשר לאחד דברי הבבלי והירושלמי שלא תהיה מחלוקת ביניהם עדיף טפיכא, וכאן הן לא מופקע לומר שאף לפי הבבלי צ"ל ברכת מעין שבע בליל פסח שחל

לשווי פלוגתא בין הגמ' דידן לירושלמי עבדינן. בית יוסף (יו"ד סי' רא, וסי' ריו ד"ה הנודר מן החלב), וכסף משנה (פ"ט מהל' נדרים הל' ח, ופי"ג מהל' נדרים הלכה יח) וסיים שם אע"פ שהפירוש יהיה דחוק קצת. וכ"כ מהרי"ו (סי' פח), ורש"ל בים של שלמה על יבמות (פי"ב סי' כ), ותוס' ישנים דיומא ר"פ יוה"כ (ע"ב ד"ה המלך והכלה), ובתוס' דידן (שם, דף פז ע"ב ד"ה והאמר), ועיין פרישה (חומ"מ סי' ז ס"ג). וז"ל בעל שדה יהושע בפ"ק דקידושין דף יב ע"ב (פ"א ה"ד), ודע שכל (פינותי) [כוונתי] בפירוש זה, להשוותו לתלמוד בבלי כל מה דאפשר, ע"כ. וע"ע גינת ורדים (חאה"ע כלל ג סי' כ), עכ"ל היד מלאכי.

עוד כתב היד מלאכי (שם, אות ח) וז"ל: "כל דבר הנזכר בתלמוד בבלי שסובל שני פירושים, ויתברר האחד ע"פ הירושלמי, מיניה לא נזוע, ומצוה מן המובחר היא. שו"ת רמ"ע סו"ס נט", עכ"ל.

ובשדי חמד (ח"ו, כללי הפוסקים סי' ב אות א ד"ה וכתב) כתב על דברי היד מלאכי הנ"ל, וז"ל: "ולפי דעתי היה ראוי לצרף שתי האותות (=האותיות ביד מלאכי) והיו לאחדים, כי דרך אחד להן", עכ"ל. ועוד האריך שם בענין זה בשם הביכורי שלמה [רעזכטא] שהעלה כדברי היד מלאכי מדעתו, ע"ש.

איתקן אלא להיכרא וכו', משמע שעיקר ההיכר הוא ע"י שעושים חזרה קצרה ואילו לא היו חוזרים כלל לא הוי היכר כ"כ, ועיקר הטעם לברכת מעין שבע הוא משום ההיכר ולא משום הסכנה, ודלא כמ"ש בתחילת דבריו, ויל"ע.

ומ"מ הירושלמי הנ"ל לפנינו ליתא, אבל נזכר גם בראב"ן (ברכות סי' קסט) ושם הביא להדיא כדבריו הראשונים של הראב"ה, וז"ל: "ותפלת הערב כל הלילה, ורשות היא כר' יהושע, ור"ג אומר חובה. ומפרש בירושלמי התקינו לסמוך גאולה לתפלת ערבית משום כבודו דר"ג שהוא נשיא עשו לתפלת ערבית כאילו היא חובה, ומדלא תקינו קדושה בתפלת ערבית כמו בשחרית ובשאר תפלות, ש"מ שהוא רשות כר". ואפי' בערב שבת שתיקנו לש"צ לומר ברכה אחת מעין שבע, לא תקנו לומר קדושה, דרשות היא", עכ"ל. הרי להדיא, שעיקר ההיכר הוא מה שאין אומרים חזרה בכלל, אלא שבשבת שהוצרכו כן לומר חזרה משום איזו סיבה (ולכא' משום המזיקין), לא תקנו לומר קדושה.

כא וז"ל היד מלאכי (כללי שני התלמודים אות י): "כל טעדי דאפשר לן למעבד דלא

להיות בשבת ומשום לא פלוג, וא"כ א"ש אף לדין דגרירנן בתר הבבלי לצרף את הירושלמי לסניף ולברך.

כ. תדע שכן הוא, שהרי אף הראב"ה שהביא את הירושלמי, לא הביאו אלא בשביל ליישב את המנהג שלנו (הנגררים בתר הבבלי) ע"פ הירושלמי, שלפי הבבלי שתקנו ברכת מעין שבע משום המזיקין לכאורה קשה למה אנו שבתי הכנסת שלנו בתוך העיר מברכין ברכת מעין שבע. והגם שמתחילה תירץ משום דמאי דתקון רבנן תקון, מ"מ חזר והוסיף וז"ל: "ועוד נראה לי מה שאנו נוהגים לומר מגן אבות בדברו אע"ג דליכא סכנה וכו', שיש סמך לדבר דגרסינן בירושלמי וכו'", עכ"ל. הרי דלא סגי ליה במה שמצא טעם ע"פ הבבלי, אלא חפש ליישבו אף ע"פ הירושלמי וא"כ הה"נ אף לנידוד, דמה שאנו מברכין בליל פסח אע"ג דליכא מזיקין, הנה עיקר הטעם הוא משום לא פלוג, ועכ"ז אפשר לומר שיש סמך לדבר מהא דגרסינן בירושלמי וכו'.

כא. אלא שלכאור' יש לדחות, דא"א לנו לצרף את שיטת הירושלמי אפילו לסניף, כיון דעבדינן מעשה לסתור, שכן לפי הירושלמי בעי לברך אף ביו"ט, ואנו לא מברכין ביו"ט כלל זולתי אם חל בשבת, ועל כרחך הוא משום דס"ל דהטעם שתקנו לברך הוא משום המזיקין דוקא ולא משום היכר, ודלא כהירושלמי (והה"נ דקשה על הראב"ה, איך צירף את הירושלמי לסניף ליישב מנהג שלנו שמברכין בתוך העיר, אחר שאין אנו מברכין ביו"ט).

כב. והתשובה היא: גם אם באמת לא נוכל לסמוך את מנהגינו על הירושלמי אפילו בתור סניף, מ"מ עיקר מטרתנו אינה אלא לאחד את הבבלי עם הירושלמי כל מה דאפשר, וכיון שלפי הירושלמי יוצא לדינא שצריך לברך בפסח שחל בשבת (דטעם היכר שייך אף בפסח), א"כ לדין ראוי לומר אף בדעת הבבלי דס"ל דלא פלוג בין פסח שחל בשבת לשאר יו"ט ולעולם יש לברך אף בפסח, כדי שלדינא יהיו הירושלמי והבבלי שוים, הגם שבטעמיהם הם שונים. וזהו הסניף הגדול ביותר, שמהירושלמי למדנו איך עלינו ללמוד בבבלי, ומעתה מנהגנו לברך קיבל משנה תוקף מכח הבבלי שפירושו התבאר לנו ע"פ הירושלמי.

כג. עוד תשובה יש בדבר והיא, שעדיין אפשר לנו לסמוך מנהגינו אף על הירושלמי ממש ואין כאן מעשה לסתור, ואף שהוא בדרך הדחק מ"מ אין בזה יציאה מגדר האמת, כי בלא"ה אינו אלא בדרך סניף בעלמא. ונבאר הענין, שהנה בדברי הירושלמי לכאור' נופלת קושיא, דאי עיקר הטעם שמברכין הוא משום היכר, ועיקר ההיכר הוא ע"י מה שבשבת אומר ברכה קצרה יותר מאשר אם לא יאמר בכלל וכדברי הראב"ה, א"כ שיברך אותה אף ביום חול. ועל כרחך צ"ל דהטעם שאינו אומר אותה ביום חול הוא משום דבלא"ה אין מתכנסין אז בבית הכנסת וע"כ לא תקנו לאמרה אפילו במקום

עוד בשיטת
הירושלמי

שמתכנסין (כמו בימינו). אלא שא"כ אפשר לערער ולומר שעדיין אין כ"כ היכר שהלכה כר' יהושע, שהרואה יאמר דמה שמברכין בלילי שבתות ברכה קצרה הוא לא משום שתפלת ערבית רשות, אלא בשביל שלא לעשות שינוי גדול בין תפלת ערבית של יום חול לשל שבת, אך לעולם תפלת ערבית חובה כר"ג. אמנם לפי מנהג שלנו שגם בלילי יו"ט שמתכנסין בהן אין מברכין אפילו ברכה קצרה, ממילא הוי היכרא דמה שמברכין ברכה קצרה בשבת הוא משום דתפלת ערבית רשות. וא"ת א"כ שלא יברכו כלל אפי' בשבת, זה אינו, דיותר יש היכר אם מברכין ברכה קצרה מאשר אם לא יאמרו בכלל. ולפ"ז יוצא שמנהג שלנו שאין מברכין ביו"ט אינו 'מעשה לסתור' לטעם של הירושלמי אלא אדרבה חיזוק הוא לו כדי לינצל מקושיא האמורה, ומעתה יכולים אנו לצרף את שיטת הירושלמי לכה"פ בתורת סניף. כנלענ"ד. גם היב"א (ח"ב חא"ח סי' כה אות ג) הביא בשם האחרונים טעם שלא לברך ברכת מעין שבע ע"פ דברי הירושלמי (כדלהלן אות כד), הא למדת שכך היא הדרך וכך היא המידה, לאחד מנהג שבידינו עם דברי הבבלי והירושלמי, וליישב דבריהם זע"ז, כל מה דאפשר. ועתה נבוא לעיין בדברי היב"א.

כד. כתב הירושלמי (ברכות פ"ח ה"א, פסחים פ"י סוף ה"ב^{כב}): "אמר רבי יוסי בי רבי בון נהגין תמן במקום שאין יין ש"צ יורד לפני התיבה ואומר ברכה אחת מעין שבע וחותרם מקדש ישראל ויום השבת", ע"כ. ודייק הרב יב"א וז"ל: "נמצא שנתקנה ברכה זו להוציא את הציבור יד"ח קידוש, ומכיון שבבבלי פסח אפילו עני שבישראל לו יפחתו לו מד' כוסות, וכולם יוצאים יד"ח קידוש, לכן אין מקום לומר ברכה מעין ז', עכ"ל. וכתב שם שהאחרונים קילסוה^{כג}."

כה. ולפ"ז הוסיף הרב יב"א (שם) להרחיב היריעה, וז"ל: "ולפ"ז היה נראה לקשר דברי הטור (סי' תפז) שאחר שכתב דברי העיטור^{כד} הנ"ל (=שכתב שאין לומר

קידוש, ומכיון שבבבלי פסח אפילו עני שבישראל לו יפחתו לו מד' כוסות, וכולם יוצאים ידי חובת קידוש, לכן אין מקום לומר ברכה מעין ז'. ע"כ. והביאו ידידי הרב הגאון רש"י זיין שליט"א בספר המועדים בהלכה (עמ' רצ), ומקלסו שהוא חידוש מפתיע ומעניין. ע"ש. והנה כבר קדם וזכה בזה הגאון ר' בצלאל הכהן, במראה כהן פסחים (ק"ז ע"ב) עיין שם, עכ"ל.

כד צ"ל המנהיג.

כב וכן הוא בתוס' פסחים (ק"ז ע"ב ד"ה מקדש).

כג וזה לשון היב"א: "והנה מלבד טעמם של הראשונים הנ"ל (=דסבירא להו דאין לאמרה בפסח משום שליל שמורים הוא), ראיתי להגאון הראגצ'ובי בספר צפנת פענח (פ"ט מהל' תפלה הל' ט), והובא בתוס' פסחים (ק"ז ע"ב ד"ה מקדש). מקום שאין יין ש"ץ יורד לפני התיבה ואומר ברכה מעין שבע, וחותרם במקדש ישראל ויום השבת, ע"ש. נמצא שנתקנה ברכה זו להוציא את הציבור ידי חובת

ברכת מעין שבע בערב פסח שחל בשבת, סיים, ונוהגין באשכנז שאין ש"צ מקדש בביכהנ"ס, לפי שאין עני בישראל שאין לו ד' כוסות, וא"כ כל אדם מקדש בביתו. ע"כ. ור"ל שאף לטעם הירושלמי שברכה מעין שבע היא להוציא יד"ח קידוש, אין צורך לברכה זו בליל פסח, שאין מקדשים ג"כ בביכהנ"ס, כיון שכולם מקדשים בבית, וכדברי האחרונים הנ"ל, עכ"ל.

כו. והקשה הרב יבי"א (שם), לפי דברי הירושלמי למה לא תקנו ברכת מעין שבע אף ביו"ט, דהתינח לדין שהוא משום המזיקין א"כ ביו"ט אין מזיקין, אבל להירושלמי שהוא משום קידוש, א"כ ביו"ט ישנו לקידוש. ומכאן זה הסיק דעיקר הטעם הוא משום המזיקין וכדברי הראשונים בשיטת הבבלי^(כה).

כז. אולם לאידך, בשו"ת או"ז (ח"א סי' תשנב, דף קט טור ב ד"ה ואשר כתבת) הביא טעם נוסף ע"פ הירושלמי הנ"ל להא דמקדשין בבית הכנסת (וגירסתו בירושלמי שונה מעט מזו שבידינו), ולפי דבריו יוצא לכאן שיש לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת. וזת"ד: הטעם שתקנו קידוש על הכוס בבית הכנסת הוא בשביל לקדש היום ברבים (לפרסם מעלת היום) ולא בשביל להוציא יד"ח את האורחים (ורק דרך אגב אורחים שלא היה להם היכן לקדש היו מתכוונים לצאת בו), ובמקום שיש יין אומר קידוש על הכוס ואח"כ ברכת מעין שבע, ובמקום שאין כוס אומר ויכולו ולאחריו ברכת מעין שבע, ולעולם גם ביו"ט היו מקדשים על הכוס, וזהו הטעם העיקרי, ע"כ. לפי דבריו יוצא, א' שגם ביו"ט היו מקדשים, ב' שבשבת היו מוסיפין לקידוש ברכת מעין שבע משא"כ ביו"ט (והטעם לכאן הוא משום חשיבות השבת). תדע שכן

כה) וזה לשון היביע אומר: "ולפ"ד הירושלמי יש מקום ליישב מה שלא תיקנו לומר ברכה מעין ז' בליל יום טוב (כשחל בימות החול), אע"פ שגם ביום טוב היו העם בשדות כמ"ש בר"ה (לד ע"א) וכו', אבל לד' הירושלמי י"ל שמכיון שהתקנה היא כדי להוציאם ידי חובת קידוש, והרי קידוש יו"ט אינו אלא מדרבנן, וכמו שכתב ה"ה (פכ"ט מהל' שבת) ועוד, והואיל ועכ"פ מדרבנן בעינן קידוש במקום סעודה, א"כ לא מהני להוציאם ידי חובה כלל. ולא דמי לליל שבת שהקידוש הוא מן התורה, ומאי דבעינן שיהיה במקום סעודה, אינו אלא מדרבנן. ויוצאים ידי חובה מה"ת. אולם יש לדחות שהרי בזמן התלמוד

היו מקדשים בבהכ"נ להוציא את האורחים, והו"ל קידוש במקום סעודה, ואפ"ה לא תקנו ברכה מעין ז' בליל יו"ט, והי"ל לתקן לאמרה להוציאם ידי חובה מדרבנן. ועוד שהרי בשאר יום טוב היו מקדשים בבית הכנסת כמו בליל שבת, כדמוכח בטור הנ"ל דדוקא בליל פסח אין מקדשים בבהכ"נ, וכ"כ הטור (סוף סי' תקפב וסי' תרמב). ולכן צ"ל דהיינו טעמא שלא תקנו לומר ברכה מעין ז' בליל יו"ט, כמו שכתב הרד"א (בסדר מעריב של שבת) שאין סכנת מזיקים אלא בלילי רביעיות ולילי שבתות וכו', ע"ש. וכן כתב בחידושי הר"ן (שבת כד ע"ב). ע"ש. ועיין בראבי"ה שבת (סי' קצו עמוד רמג). ודו"ק". עכ"ל היבי"א.

הוא, שהרי ברכת מעין שבע נאמרת אחר קידוש היום או אחר אמירת ויכולו במקום שאין יין, אלמא שהיא טפלה לה ונגררת אחריה וחלק ממנה. ולפ"ז יוצא שגם בפסח שחל בשבת צריך לקדש הגם שאין לך עני בישראל שאין לו ד' כוסות, והטעם הוא משום פרסום היום, וממילא יוצא שמכיון שהוא שבת יש להוסיף באמירה גם את ברכת מעין שבע כמו בכל שבת.

ואין לומר דהא"ז ס"ל דגם לפי הטעם הזה אמירת ברכת מעין שבע היא רק משום המזיקין וע"כ אינה נוהגת בליל פסח, שכן את הטעם הזה של משום המזיקין הביא רק בהמשך דבריו גבי יש מפרשים דס"ל שקידוש היום נתקן בשביל להוציא את האורחים. ע"כ. (אלא שיש לעיין, לפי הטעם הראשון שקידוש נתקן משום כבוד היום, א"כ כיצד יכבדו היו"ט במקום שאין יין, דהתייב בשבת אומרים ויכולו, אבל ביו"ט מאי איכא למימר? ונראה דאה"נ הא"ז יסבור שצריך לומר אז אלה מועדי ה', ומה שלא נזכר זה בירושלמי הוא משום שהירושלמי איירי גבי שבת, אבל אה"נ מודי דביו"ט צ"ל פסוקי יו"ט^(י)).

נתקן עיקרו כלל בעבור האורחים וכו' אלא לקידוש היום ברבים נתקן. כדאמרין בירושלמי בפרק אלו דברים (ברכות פ"ח ה"א) וכו' א"ר יוסי ב"ר נהיגין תמן במקום שאין יין ש"צ יורד לפני התיבה ואומר ויכולו השמים והארץ וגו' ואומר ברכה אחת מעין [שבע] מגן אבות בדברו וחותרם במקדש השבת. הא למדת דוקא היכא דליכא יין היה אומר ש"צ ויכולו אבל היכא דאיכא יין היה אומר קידוש על הכוס במקום ויכולו ואחר הקידוש ברכה אחת מעין שבע, אבל ויכולו לא היה אומר ש"צ בקול רם אלא בלחש בתפלה בלבד כמו כל יחיד שאומר בתפלה בלחש וכו', ושוב נהגו לומר ויכולו בקול רם אע"פ דאיכא יין וקידוש על הכוס בביהכ"נ וטעמא מפרש בשוחר טוב משום תלתא אשר כתיבי בויכולו, וכשיאמר תלתא זימני ויכולו תלתא אשר כנגד תלתא אשר דכתיבי בפרשת פרה אדומה, דכשם דפרה מכפרת כך השבת מכפרת. אבל מעיקרא לא תקון לומר ויכולו אלא היכא דליכא יין מפני שקידוש היין שתקנו היינו לכבוד שבת

(כו) וז"ל הא"ז: "ואשר כתבת שאודיעך סמך לאותם שוטים מקידוש של ביהכנ"ס, אחרי שאין יכולין לצאת באותו הקידוש ואורחין אין כאן, צר לי עליך והיטב חרה לי כי נתת את פין להחטיאך, ותמיה אני על חכם ונבון כמון שהיית רשאי להוציא דבר מפין, הלא ידעת כמה גאוני גאונים וקדושי עליון רבותינו במגנצ"א ושבורמז"א ושבשפיר"א הלא משם יצאת תורה לכל ישראל, הלא נהגו מיום שנוסדו כל הקהילות שברינוס ושכלל ארץ אשכנז ומלכיות שלנו, נהגו אבותינו ואבות אבותינו צדיקים קדושים חכמים מחוכמים, ועתה אתה כותב עליהם שוטים. והלכה אומרת (ראה ירושלמי פסחים פ"ד ה"א) 'ואתם מכיון שנהגו אבותינו נוחי נפש אל תשנו ממנהג אבותיכם' כי לא דבר ריק הוא, ואם הוא ריק, מחסרי הבינה ומריקני המוח הוא ריק. שאבותינו נהגו כדין וכתורה, כי תקנת התנאים והאמוראים הוא לקדש בע"ש ובעיו"ט, לקדש את השבת ולהעיד עליו בקידוש זה שיום קדוש הוא, ושי"ט הוא, לא

כח. ובאמת דיוק זה שהבאתי מהאו"ז בשם הירושלמי, מקורו הוא בקונטרס אור ישראל [וועלץ] (נדפס בשו"ת 'דברי ישראל' חיו"ד, עמ' עא אות א) שהביאו בקיצור נמרץ ואני הרחבתי הדברים כפי קוצר השגתי, אלא שסיים שם וז"ל: "אך רבינו (=הגה"ק רבי פנחס הכהן שטיינער זצ"ל) לא שינה בזה ממנהג העולם, כנראה מפני שנפסק כן בשו"ע, כיון שבדברי מרן האר"י לא נמצא הכרעה בזה", עכ"ל. אך בד בבד כתב שם (עמ' עב) דמנהג ק"ק זידיטשוב לאמרה, וכמבואר בספר נגיד ומצוה, עכ"ל^(כז).

שלנו בעיר וליכא למימר האי טעמא אפ"ה אנו מתפללים ולא אמרין דברכה לבטלה היא, הכא נמי אע"ג דמעיקרא בעבור האורחין נתקן והשתא ליכא אורחים אעפ"כ הואיל ונהגנו בה נעשית עלינו חובה וליכא משום ברכה לבטלה. ועוד שמעתי שיש בירושלמי לשמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא כדי לזכות את התינוקת, פי' שירצו לשמוע ברכה ויענו אמן ויטעמו מן הברכה, עכ"ל.

איברא דבח"ב (הלכות ערב שבת סימן כ) הביא האו"ז כמה טעמים להא דמקדשין בביהכנ"ס אע"ג דליכא אורחים ולא הזכיר לטעם זה משום "פרסום היום" הגם שכאן כתב שהוא העיקר, ומ"מ אם נאמר שברכת מעין שבע תלויה באמירת ויכולו וקידוש, א"כ גם לפי אותם טעמים צריך לאמרה בליל פסח שחל בשבת דלא שנא מקידוש ומאמירת ויכולו.

כז. וז"ל קונטרס אור ישראל: "ובספרי ציוני יחיאל על מסכת שבת (כד ע"ב) העירותי מאו"ז הגדול ח"א (סי' תשנב) וח"ב (סי' כא) שדעתו ע"פ הירושלמי (פ"י ה"ב) שכתב שניתקן ברכת מעין שבע במקום קידוש, ע"כ יש טעם חוץ מהטעם מפני המזיקין עוד טעם אחר, כדי לברך על היום, ולפ"ז יהיה סמך גדול מאו"ז הנ"ל לדברי הקדוש מהר"ש שרעבי ז"ל שלא לשנות בזה גם בפסח ולומר מגן אבות, אך רבנו לא שינה בזה ממנהג העולם כנראה מפני שנפסק כן בשו"ע כיון שבדברי מרן האר"י לא

ולקבלת שבת, והיכא דליכא יין דליכא קידוש תקנו ויכלו לומר במקום הקידוש, אבל כדי להוציא אורחין לא נתקן כלל אלא לקידוש היום כמו קידוש דראש חודש כשהיו מקדשין החודש במסכת סופרים (יט ט), וכמו ז' ברכות דחתן וכלה שתקנו על הכוס כדאיתא בירושלמי דסוטה דפ' כשם אע"ג דאינה באה לצורך אכילה כלל, כמו כן הכא קידוש על היין שבערבי שבתות וימים טובים שתקנו לא לצורך אכילה אלא לצורך היום, ואע"ג דקידשו בביהכ"נ תקנו לקדש בבית כמו הבדלה דאע"ג דהבדיל בתפלה תקנו להבדיל על הכוס בבית. והא דפרכינן אלא לשמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא, ה"פ למה לי לקדושי בבי כנישתא כדי להוציא הואיל ואין קידוש אלא במקום סעודה, ומשני לאפוקי אורחין דאכלי ושתי בבית [הכנסת], ואע"ג דעיקרו לאו להכי אתא מ"מ דאי נתכוין לצאת בו מאן דלא אפשר ליה שיהא יוצא. אבל עיקר תקנה דתקון מעיקרא לקדש בבית הכנסת על היין לא לצאת בו קידוש שבבית אלא לקידוש היום ולכבוד היום כדפרישית כך נראה בעיני כאשר פירשתי ועיקר. ויש מפרשים דאע"ג דמעיקרא תקנו בעבור האורחים והשתא ליכא אורחים, אעפ"כ הואיל ונהגנו בו הוי עלינו חובה, מידי דהוה אמגן אבות דמעיקרא איתקן בעבור המזיקין שלא היו בתי כנסיות שלהן ביישוב וחשו למשתהה יחידי ותקנו זו הברכה בעבורה, אעפ"כ אע"ג דהשתא בתי כנסיות

כט. עוד טעם לאמירת ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת מצאנו ע"פ מש"כ בספר המנוחה לרבנו מנוח, שהנה כתב הרמב"ם (הל' תפלה פ"ט הי"א) וז"ל: "ולמה תקנו חכמים זה, מפני שרוב העם באין להתפלל ערבית בלילי שבתות ויהיה שם מי שנתאחר לבא וכו', וישאר לבדו בבהכנ"ס ויבא לידי סכנה", עכ"ל. ופירש רבינו מנוח (שם, ד"ה ויבא לידי סכנה) וז"ל: "ויבואו לידי סכנה, פרש"יכח) מפני סכנת אגרת בת מחלת שהולכת בלילי שבתות, ע"כ. ולא מסתבר, דא"כ מפני מה לא תקנו בלילי רבעיותכט), והפירוש הנכון 'מפני סכנת מזיקים' סכנת לסטים, כי בתי כנסיותיהן היו חוץ לעיר, וכן דעת הר"םל), עכ"ל. ואם תשאל א"כ לפי דבריו אמאי ביו"ט לא

דברים אין נכנסין לחורבה, מפני החשד מפני המפולת ומפני המזיקין. מפני חשד ותיפוק ליה משום מפולת בחדתי, ותיפוקי ליה משום מזיקין בתרי" וכו', ע"כ. אלמא דאירי דאירי מפני מזיקין שדים, כדאמרו (ברכות מג ע"ב) "לאחד נראה ומזיק לשנים נראה ואינו מזיק", ע"כ. וכן פירש להדיא רנ"ג (ברכות ג ע"ב) וז"ל: "ת"ר מפני ג' דברים וכו', ותיפוק לי משום מזיקין, בתרי, מכלל דתרי לא מזקי להו. ואיתא מיפרשא בפרק כיצד מברכין על הפירות (ברכות מג ע"ב) דתני לאחד נראה ומזיק, לשנים נראה ואינו מזיק. אא"כ יהיה אותו המקום קבוע למזיקין, צריכים לחוש להם ואפי' בתרי, כדאמרינן (ברכות ג ע"א) בדוכתא דקביעי חיישינן", עכ"ל. והנה רבנו אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי ה' (מהדר' נ' דנה, פרק כד עמ' 66) כתב וז"ל: "ואסרו את התפלה במקומות החרבים, משום אי שימת הלב כלפי התפלה שיש בזה, ומשום החשש בהם מפני שיבוש כונת הלב, מחמת אפשרות סכנה מנפילת קירות והיזק הזוחלים", עכ"ל. הרי דברא כרעא דאבוה, ופירש האי היזקא משום הזוחלים, ולא משום המזיקין כדיפרש רנ"ג. ולפי זה צריך לפרש כונת הגמ' "ותיפוקי ליה משום מזיקין בתרי", שע"י שיש עמו אחר דעתו מיושבת עליו טפי, ע"כ.

נמצא הכרעה בזה, עכ"ד. ובספר ברכת הפסח (סי' טו) אין אומרים ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, ואם שכח הש"ץ והתחיל הברכה יגמור כל הברכה וכו' כיון שיש הרבה דעות לאמרו וגם מהר"ש שרעבי בספרו נהר שלום פסק כן וכו', ובפרט לפי"מ ששמע שמנהג זידיטשוב לאמרו גם לכתחילה וכמבואר בספר נגיד ומצוה, עיין במטה אפרים (סי' תקפה סעיף כד) והבין, עכ"ל.

כח. שו"ת רש"י הנדפס בסוף ספר פרדס הגדול (דף נח ע"א), והו"ד גם במחזור ויטרי (מהדר) נירנבערג סי' קה עמ' 83, מהדר' אוצר הפוסקים עמ' קעב).

כט. פירוש, הגם שבד"כ אין מתפללים בלילי החול בביהכנ"ס, מ"מ הרי אין איסור להתפלל בלילי החול בביהכנ"ס, ואדרבה לכתחילה ראוי להתפלל בביהכנ"ס, וא"כ הו"ל לרבנן לתקן ברכת מעין שבע אף ללילי רבעיות כדי שאם ירצו להתפלל באופן הטוב ביותר שלא תהיה להם מניעה מחמת הסכנה.

ל הרמב"ם לא האמין במציאות השדים כנודע (ראה פיה"מ ע"ז פ"ד מ"ז) וע"כ צריך לפרש 'מזיקין' לסטים וכד', ואכן להלן (אות לג ואות מז ואות נא-נב-נכ*) יתבאר דלכאור' דעת הרמב"ם שצריך לברך. ובענין זה ראוי להזכיר כאן לדברי הגמ' (ברכות ג ע"א-ע"ב) "ת"ר מפני שלשה

תקנו והא איכא לסטים, כבר השיב על זה הרב עצמו לעיל מיניה (שם, ד"ה ולמה) וז"ל: "וביו"ט נמי לא תקנו, שלא היו באים (=לביהכנ"ס) מפני שהם טרודים בצורך אוכל נפש, ע"כ^(א). ולפי טעם זה יוצא לכאור' שאף בליל פסח שחל להיות בשבת צריך לומר ברכת מעין שבע, דלכאור' לא אמרו ליל שמורים אלא מן המזיקין הרוחניים ולא מן השודדים והלסטים.

ל. וקצת סמך לזה מצאתי בזה"ק פרשת וישב (דף קפה ע"א) על הפסוק (בראשית לו כא-כד) "וישמע ראובן ויצילהו מידם וכו' והבור ריק אין בו מים", שדרשו חז"ל (שבת כב א) מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, וכתב הזה"ק וז"ל: "רבי יצחק אמר אי נחשין ועקרבין הוו ביה, אמאי כתיב בראובן למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו, וכי לא חייש ראובן להאי דהא אינון נחשין ועקרבין ינזקון ליה, ואיך אמר להשיבו אל אביו, וכתביב למען הציל אותו. אלא חמא ראובן דנזקא אשתכח בידיהו דאחוי בגין דידע כמה שנאין ליה ורעותא דלהון לקטלא ליה, אמר ראובן טב למנפל ליה לגו גובא דנחשין ועקרבין ולא יתמסר בידא דשנאוי דלא מרחמי עליה. מכאן אמרו יפיל בר נש גרמיה לאשא או לגובא דנחשין ועקרבין ולא יתמסר בידא דשנאוי, דזעירין אינון דיכלין לאשתזבא. ובגין כך אמר למען הציל אותו מידם, עכ"ל הזה"ק. הרי דלהינצל מבשר ודם דשנאין ליה הוא נס גדול יותר מאשר להינצל מנחשים ועקרבים^(ב), וא"כ אין לנו לסמוך על הנס יותר ממה שכתוב מפורש, ואם בתורה נאמר ליל שמורים על המזיקים הרוחניים, ובגמ' (פסחים קט ע"ב) הוא נאמר על ענין זוגות, אין לנו להוסיף מדעתנו גם לענין שמירה מפני הלסטים.

לא. והגם שמצינו במנהגי מהרי"ל (סדר ליל שני של פסח, מכון י-ם עמ' קכג אות ב) וז"ל: "ומטעם זה (=של ליל שמורים) אין נועלים דלתות בתים בברית חזק כמו שעושין בשאר הלילות דעיקר האמנה לבטוח בשמירת הקב"ה, וכן בא"ז (הל' פסחים סי' רלד בשם רב נסים גאון, והובא בדרכי משה סי' ת"פ), וגדול האמנה והכל לשם שמים", עכ"ל. מ"מ כבר כתב המג"א (תפא א) על דברי מהרי"ל הנ"ל דהיכא דשכיח היזקא לא סמכינן אניסא. וכן הוא בחק יעקב (תפ ו) וז"ל: "ואין נוהגין כן להניח הפתח פתוח, כי שכיח

לא (פירוש, כיון שביו"ט מותר לבשל, לכן היו מתעסקין בהכנת הסעודה עד הלילה ולא היו באים לביהכנ"ס, אבל בשבת וכן ביו"ט שחל להיות בשבת שאסור לבשל, היו מסיימים הכנותיהם מוקדם ובאין לביהכנ"ס, ולכך תקנו.

ב (ובספר הברית (ח"א מאמר ד פ"ב) כתב וז"ל: "והנה הפלא מזאת המצוה (=ברכת לבנה) שתגין ותציל מבעל בחירה, אשר דבר זה קשה יותר מלהגין ולהציל משאר סכנות רעות", עכ"ל. הרי דלא דמיא שמירה שמפני הלסטים לשמירה שמפני המזיקין.

לא (פירוש, כיון שביו"ט מותר לבשל, לכן היו מתעסקין בהכנת הסעודה עד הלילה ולא היו באים לביהכנ"ס, אבל בשבת וכן ביו"ט שחל להיות בשבת שאסור לבשל, היו מסיימים הכנותיהם מוקדם ובאין לביהכנ"ס, ולכך תקנו.

הזיקא דגנבים", עכ"ל. וא"כ הה"נ מחוץ לעיר שהוא מקום דשכיח היזקא מפני הלסטים דצ"ל ברכת מעין שבע מפני המתאחרים. (והגם שהמג"א עצמו ס"ל שא"צ לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, היינו משום דס"ל שתיקנוה מפני המזיקין ולא מפני הלסטים, עיין סי' תפז ס"ק ג).

לב. עוד סברא לומר ברכת מעין שבע אפילו בליל שמורים הביא הרב דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות יא) וז"ל: "מפני שיש (ל)מקום לחשוש אולי יבוא זמן שיתרחש איזה גזירה (כמו עתה בערי רוסיא) שלא נותנים להם להתפלל בבתי הכנסת רק לאיזה זקנים, והחרדים ע"ד ה' העובדים את ה' במחתרת, דעלול הדבר שירגישו בהם ויבואו להתנפל עליהם, ולכן צריכים שומרים עליהם מהאויב הבא פתאם. וא"כ מכיון שאפילו בשאר ימות השנה (=בזמננו שמתפללין בתוך הישוב) אין ענין של חשש סכנה של מזיקין בכל זאת לא נמנעו מלאמרה, וא"כ למה יגרע ליל פסח שחל בשבת, דכמו בשאר ימות השנה אומרים אותה אף דאין חשש של סכנה, מפני החשש פן יתרחש חשש של סכנה, הוא הדבר י"ל גם בליל פסח שחל בשבת, דיש לאמרה משום החשש פן ואולי יגרום העון שלא יהיה ליל שמורים, כמו שראינו בעינו בתקופת המלחמה הראשונה כנ"ל, וזאת ראייה נוכחת מסתמא דתלמודא שלא חילק בין יו"ט ליו"ט", עכ"ל^א). ואל תתמה על חילוק זה שבין שעת הגזירה לשעת הכושר, שכן באמת בערי רוסיא באותם ימים היתה הסכנה אף בליל שמורים והיו צריכים לעשות הפסח במחתרת, וכן היה בספרד בימי האינקוויזיציה, ופשוט. (ועיין להלן (אות סא) שהבאנו טעם נוסף בשם הרב 'וישב היס' לאמירת ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת).

וכעין זה מצאתי בדברי הרחיד"א בשם גורי האר"י (הגדה של פסח 'שמחת הרגל' דף מ ע"א ד"ה והרב מהר"ר יוסף) דאף שאמרו ליל שמורים אפשר שיגרום החטא וינזק, וז"ל: "והרב מהר"ר יוסף דוד זלה"ה פירש עם מ"ש גורי האר"י זצ"ל שבזמן מהרח"ו זצ"ל בליל ראשון של פסח נטלע אדם אחד ושאלו להרב מהריח"ו זלה"ה כי התורה הבטחתנו ליל שמורים הוא ואיך אירע זה בליל התקדש חג לאיש הזה שבר רגל בשמחת הרגל הקדוש בלילה הקדושה הזו, והרב מהרח"ו זצ"ל גילה סודו כי אותו האיש עבר עבירה, כל לגבי ידיה אינו ליל שמורים", עכ"ל הדעה והשכל.

^אג) פירוש דבריו הוא, דאין לומר שחז"ל לא תקנו לברך בליל פסח משום שהוא ליל שימורים, דהא איכא שעת סכנה שאז אינו ליל שימורים. וכשם שאף היום מברכים אע"ג דליכא סכנה, שהרי בתי הכנסת בתוך הישוב, הה"נ בפסח יש לברך היום אף שאינו שעת סכנה. ועיין להלן (אות סג ד"ה אמנם, ובהערה) שהבאנו טעם דומה.

סיכום שיטות
הראשונים

לג. העולה: דלדעת רבינו ניסים גאון, המנהיג, הריטב"א, התוס', המאירי, הטור, הכל בו, הר"י מטירנא, ספר מצות זמניות, הריב"ש, הרשב"ש, השע"ג, מנהגי אמשטרדם, ומנהג מרשליאה הוי ברכה לבטלה. ולדעת רש"י, תלמיד הר"ר יצחק הכהן [ב"ר יעקב גיקטליא], המחזור ויטרי, האבודרהם, האבן שועיב, שבלי הלקט, תניא רבתי, מהרי"ל, המחכים, הרא"ה מלוניל, ספר הבתים, מהרא"ק קלויזנר, הרב המגיה לספר מנהגות וורמייזא, הצדה לדרך, והרמ"ע מפאנו (ואולי גם הראב"ה ספר המנוחה והרמב"ם^{לד}), אין כאן ברכה לבטלה.

לד. גם מרן שהכריע שלא לברך, לא הכריע כן אלא מחמת המנהג שראה בימיו^{לה}, אמנם מצד עיון הסוגיא הסברא ושיטות הראשונים יתכן ומודה שיש מקום לברכה זו (ועיין לעיל אות יג שהבאנו דברי הרב דעה והשכל שכתב כן).

לה. ומכאן קם דינא, שמצד שיטות הראשונים, המנהג שלנו לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת אינו מופרך כל עיקר, אלא אדרבה הוא מנהג חזק המיוסד על אדני פז, אלא שאינו כדעת מרן (שהכריע כפי מנהג שראה בימיו) וזהו חסרונו היחיד.

לו. ובשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' אלף ז) הביא דברי הריב"ש שכתב שאין לאמרה משום דליל שמורים הוא ולא שכיחי מזיקין, וכתב עליו דכן הוא דעת כל הפוסקים, והסיק דהרוצה לאמרה דעת חיצוני הוא, ואין לקרותו מחלוקת בהלכה, ואין לחוש לו. והביא דבריו הרב פסח מעובין [בנבנשת] סי' קל"ט^{לו}.

שיטת הרדב"ז

שבשבילה נתקנה אינה מצויה עתה, אפ"ה התקנה לא זזה ממקומה, (בליל) [ובליל] פסח נמי ראוי לאמרם. יורנו מורנו על מי נסמוך, וכיון שהיא ברכה ויש בה מחלוקת ניזול לקולא.

תשובה, כבר נשאל ריב"ש על זה וכתב דבשאר ימים טובים ראוי לאמרה דעיקר טעמא מפני המתאחרים ואפילו לפי הטעם דעם שבשדות כתב דאפי' בימים טובים שכיח עם שבשדות, והביא לזה ראיות. אבל כשחל פסח בשבת אין לאמרם כלל ואפי' באותו הזמן לא היו אומרים אותם, דלא שכיח מזיקין, דלילה המשומר מן המזיקין היא. וכן כתבו כל הפוסקים. וזה שרוצה לאמרה, דעת

לד) ולענין דעת הרמב"ם עיין להלן (אות מז ואות נא-נב-נכ*).

לה) וז"ל הב"י (סי' תפז): "ומה שכתב רבנו נסים שכשחל בשבת אין אומרים ברכה אחת מעין שבע, כתבו ג"כ הכל בו, וגם ה"ר דוד אבודרהם כתב שיש אומרים כן אלא שכתב ומיהו נהגו לאמרה, אבל עכשיו פשוט המנהג שלא לאמרה", עכ"ל.

לו) וז"ל הרדב"ז: "שאלה על ברכת מעין שבע, כי יש מי שפוסק שאין לאמרם בשבת שאחרי יו"ט וטעמו משום דלא שכיח עם שבשדות. ויש מי שרוצה לאמרה אפילו כשחל בליל פסח וטעמו שאע"פ שהסיבה

לז. ותמה עליהם הרב לב חיים [פאלאג'י] (ח"ב סי' צה, דף נה טור א ד"ה הנך) איך אפשר לומר דאין כאן מחלוקת וכי דעת כל הפוסקים שאין לברך, והלא האבודרהם והארחות חיים ס"ל דיש לברך והכל כפי המנהג. וע"כ הכריע לדינא, שמקום שנהגו לברך מברכים ומקום שנהגו שלא לברך אין מברכים, ובמקום שאין מנהג ברור שוא"ת עדיף כי דעת רוב הפוסקים שאין לברך, ואם טעה הש"ץ והתחיל הברכה והזכיר שם ה' יגמור הברכה דיש לו על מה שיסמוך^(ל). (אמר המעתיק, מה שכתב הרב לב חיים שבמקום שאין מנהג ברור שוא"ת עדיף כדעת רוב הפוסקים, הני מילי לדידיה שלא ראה אלא לדברי האבודרהם והארחות חיים, מיהו לדידן שנתגלו בעזה"י כל הנך

הנך רואה בעיניך להרב אבודרהם ז"ל ולהרב ארחות חיים שסוברים כדעת מנ"ד שיש לומר ברכת מעין שבע בליל ראשון של פסח שחל להיות בשבת והעד העיד שכן המנהג לאמרה, ומעתה כמה קשה על דברי הרדב"ז ז"ל שכתב שכל הפוסקים פסקו שלא לאמרה ואין כאן מחלוקת שהרי מצאנו ראינו להרב דוד אבודרהם ז"ל שחולק על זה וסובר שכן המנהג, והוא תימה גם לרבינו הרב כנה"ג (=בפסח מעובין) אשר כל רז לא אניס ליה, איך לא זכר מדברי הרד"א וכו'.

ומ"מ לענין הלכה, במקום שיש מנהג לאמרה או שלא לאמרה הכל כמנהג המדינה, אמנם במקום שלא יש מנהג ברור אם לאמרה אם שלא לאמרה שוא"ת עדיף, שלא יאמרו אותה כדעת רוב הפוסקים. רק אמנם אם התחיל הש"ץ ופתח בברכה והזכיר את ה' יגמור אותה, דיש לו על מה לסמוך^(ל), עכ"ל הצריך.

אמר המעתיק, מה שכתב להקשות על הרדב"ז מדברי האבודרהם הוא קשה ביותר, מאחר שהרדב"ז עצמו כתב (ח"ד סי' רעט) וז"ל: "וכבר ידעת כי מנהגנו בתפלות על סדר אבודרהם שהיה חכם גדול בטוליטולא וכל מנהגנו על סדר טוליטולה", עכ"ל.

חצוני הוא ואין לקרותו מחלוקת ולא לחוש לו, והנלע"ד כתבתי", עכ"ל.

וז"ל הרב פסח מעובין: אין אומרים ברכה מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת, שהברכה הזו נתקנה בשביל עם שבשדות וכו' והאידנא אין צריך דליל שמורים הוא לה', לילה המשומר ובא מן המזיקין. ואע"פ שיש מי שרצה לומר שאע"פ שהסבה שבשבילה נתקנה אינה מצויה, אפ"ה התקנה לא זזה ממקומה ובליל פסח נמי ראוי לאמרה, הרדב"ז ז"ל בתשובה כת"י כתב שדעת חיצוני הוא ואין ראוי לחוש לו וכן המנהג, עכ"ל (לשון זו הביאה בדומה גם בכנה"ג סי' תפז בהגה"ט ע"ש, והביאה גם הרב פחד יצחק [לאמפרונטי] אות ב מע' ברכה מעין שבע, דף נג טור ד).

לז) וז"ל הלב חיים הצריך לענייננו: "אלא דראיתי להרב אבודרהם ז"ל בסדר תפלות של ליל הפסח שכתב וז"ל וי"א שאין לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת דלילה זו משומר ובא מהם ומכיו"ב, ומיהו נהגו לאמרה יע"ש. גם הרב ארחות חיים הל' שבת סעיף יא כתב וז"ל אבל בשבת שחל בו יום א' של פסח אין אומרים אותה כלל, דלילה משומר מן המזיקין וכו' ויש מקומות שאומרים אותה והכל הולך אחר המנהג יע"ש.

פוסקים דס"ל שיש לברך ברכה זו (הובאו לעיל אות לג) והם כמעט מחצה על מחצה עם החולקים, אפשר דשרי לברך לכתחילה. כמו"כ הלב חיים עצמו בסוף דבריו (שם) אחר שהביא דברי המקובלים שהורו לאמרה ושכך נתפשט המנהג^{לח} כתב וז"ל: "באופן שכעת נראה לומר, דיותר יש להכריע לאמרה משלא לאמרה", עכ"ל. ובסיום התשובה, אחר שהרחיב יותר, הגדיל על המדות וכתב שאפי' בקהילה שנהגו שלא לאמרה ראוי להנהיג לאמרה אא"כ יבואו לידי מחלוקת^{לט}).

לח. ובשו"ת יביע אומר (ח"ב חאו"ח סי' כה אות ד) כתב לפרש דברי הרדב"ז על פי מה שכתב בספר ראש יוסף [אישקאפה] (תפז ה) וזה לשונו: "מה שכתב הר"ד אבודרהם וכו' אבל עכשיו פשט המנהג לאומרו, לא ראיתי בדברי הפוסקים מי שכתב כן, וכן בכל המקומות ששמעתי לא ראיתי נוהגים כן ולא שמעתי, אלא כמו שכתב הרב (=בית יוסף) עכשיו פשט המנהג שלא לאמרה", עכ"ל. ועל פי זה ביאר היב"א וזה לשונו: "ונראה שלכן כתב הרדב"ז שזה שרוצה לאמרה דעת חיצוני הוא וכו', אע"פ שבזמן האו"ח והרד"א היו איזה מקומות שאומרים אותה, אלא שעכשיו שהמנהג נשתנה למעליותא ע"פ ההלכה, החזור וניעור לאמרה דעת חיצוני הוא ואין לחוש לו", עכ"ל.

לט. אבל אחר ההתבטלות הגמור, דב"ק זיע"א תמוהים ביותר ואין להם מובן. שהרי הרדב"ז לא נשאל על מקום שיש בו מנהג ורוצים לשנותו, אלא נשאל בסתמא איך צריך לנהוג (כגון במקום שאין בו מנהג), והשיב דאין להם לברך כיון שהריב"ש וכל הפוסקים כתבו שא"צ לברך, ממילא המורה לברך דעת חיצוני הוא. ועל זה הקשה הרב לב חיים איך נעלמו מעיניו דברי הפוסקים המורים לברך, וא"כ אין לקראו דעת חיצוני. והרב יבי"א בא מצד מה שנתפשט המנהג אח"כ שאין לחזור ולשנות המנהג, ובכח"ג לא דיבר הרדב"ז.

ברור להם שאינן אומרים, שוא"ת ולא יאמרו. ובמקום שלא נתברר להם המנהג לאמרה ושלא לאמרה, אזי אם יסכימו כולם לאמרה בלתי שום מחלוקת יאמרו, הלא"ה שיש מחלוקת שוא"ת עדיף. ולענ"ד לאמרה גם במקום שנהגו שלא לאמרה, כל שלא ימצא בהם מוחה אפילו אחד יכולים לשנות המנהג, הלא"ה גדול השלום וזה ברור", עכ"ל הצריך לענייננו.

^{לח} בביאור דעת המקובלים נאריך להלן (אות עד ואילך), ובביאור המנהג איך היה נאריך אי"ה להלן בפרק ב (אות לא-ס ואות סד ד"ה ולאידך, ואות סה).

^{לט} וזה עיקר לשון הלב חיים בסיום התשובה: "זאת תורת העולה, כי במקום שהמנהג פשוט לומר ברכת מעין ז' בליל ראשון של פסח שחל להיות בשבת, אין לבטל וחייבים לאמרה. ובמקום שהמנהג

מ. ועתה אבוא בגבורות אחר בקשת המחילה וההתבטלות הגמור, איך אפשר לכתוב כה"ל "אלא שעכשיו שהמנהג נשתנה למעליותא ע"פ ההלכה"^(ז), אטו המנהג האחר שהובא בפוסקים היה נגד ההלכה, אתמהה. ואדרבה השינוי שנעשה לכאורה אינו שינוי למעליותא כלל אלא לגריעותא שהרי הוא נגד מנהג אבות לאותן קהילות (גם המעליותא היחידה שיש למנהג זה והיינו היותו כמרן, אין לה תוקף בדברי הרדב"ז, שכן הוא חי קודם שנתקבלו הוראות מרן, שהרי הוראות מרן לא נתקבלו בחיי מרן ואף לא מיד לאחר פטירתו כדהוכחנו בח"א פרק יד בארוכה, ומרן נח נפשיה בשנת של"ה כנודע, והרדב"ז נח נפשיה בשנת של"ג^(א)).

מא. עוד ראיתי בשו"ת יביע אומר (ח"ב או"ח סי' כה אות ב) שבהביאו את סיעת הפוסקים דסבירא להו שאין לברך (הובאו לעיל אות ז), הוסיף עמהם את המחזור ויטרי, והארחות חיים, ואח"כ סיים וכתב וזה לשונו: "הן אמת שראיתי בשבלי הלקט השלם (הל' פסח ריש סי' ריט) שפסק בפשיטות לומר ברכה מעין שבע ולא יזכיר בה של יו"ט ע"ש, וכן הוא בספר התניא (סי' מט), (וידוע כי ספר התניא הוא קיצור שבה"ל), מכל מקום אין דבריהם מכריעים דעת רוב הפוסקים והטוש"ע הנ"ל, וזה ברור", עכ"ל.

עיונים בדברי
היבי"א

מב. אבל אחר ההתבטלות הגמור דב"ק זיע"א תמוהים ביותר, א' שהרי דברי המחזור ויטרי מהדו' הורוויץ שהיתה לפניו סתרי אהדדי (כדלעיל אות ט), ב' גם הארחות חיים כתב להדיא דהכל הולך אחר המנהג, וא"כ מקומו עם הרב שבלי הלקט (כדלעיל אות י-ג-לז), ג' אמאי לא הביא את כל סיעת הפוסקים דלעיל (אות ח-לג) המורים לברך, ואז לא היה מקום לטענתו וז"ל: "מ"מ אין דבריהם (=של שבה"ל ותניא רבתי) מכריעים דעת רוב הפוסקים והטוש"ע"^(ב), ד' מה שכתב "וידוע כי ספר התניא הוא קיצור שבה"ל" לא ברור מה כונתו, האם בא לרמוז שאין למנותם בתור שני פוסקים אלא אחד, זה תימה, וכי בשביל שהרב תניא רבתי העתיק הרבה מהרב שבלי הלקט שקדם לו לפי שדבריו ישרו בעיניו, לכן לא נחשיב אותו כפוסק בפני עצמו אלא

שמסיעת האוסרים אין כ"כ ראייה, שהרי אפשר לומר שרק מחמת שלא היתה בידם הכרעה ברורה בענין נקטו שוא"ת עדיף, אבל מסיעת המורים בקום ועשה לברך ודאי ישנה ראייה, לפי שהם הוראתם ברורה (וכדרך שנוהגים היום אי אלו חכמים לומר על שיטת המתירים והאוסרים "כחא דהיתרא עדיפא").

מג. לשון קשה כזו הובאה גם להלן מיניה (שם, אות יא) וז"ל: "ומעתה כיון שנתבטל המנהג של ק"ק בית אל ע"פ הראש"ל (=האג"ן) כדת וכהלכה", עכ"ל.

מא. רשימות המהרי"ט (נדפסו בתשובות ופסקי מהרי"ט החדשים, שע"י מכון י-ם).

מב. זאת ועוד, אם נרצה נוכל להתחכם ולומר

כקיצור מעשה ידיו של איזה מדפיס, אתמהה. (גם השו"ע מעתיק הרבה מלשונות הרמב"ם והטור, וכי מעתה לא יחשב כספר בפני עצמו)^{מג}.

מג. ועתה נבוא לעיין מצד נוסף, שהנה כתבה הגמ' (שבת כד ע"ב) "וקיימא לן הילכתא כרבא דאמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת שליח צבור היורד לפני התיבה ערבית

סברת הרש"ש
דשתיקת
התלמוד מורה
דאין לחלק בין
פסח לשאר
ימים טובים

לאו"ח (סי' רסד אות א), וז"ל: "כי ידוע דרוב ספר התניא משבלי הלקט וכו', וכמו שהוא בידינו שבלי הלקט כת"י כך היה לפני המקצר ולפני הרב מחבר ספר התניא", עכ"ל. ובברכ"י (רסח ג) "ותו דהרגיל בספר תניא יודע שפיר דתדיר הולך בעקבות הרב שבלי הלקט", עכ"ל. ועיין מחבר"ר (או"ח סי' שה אות ב) וז"ל: "ובשבה"ל כלל ב סי' לג, ובספר תניא מייתו בשם גאון" וגו', עכ"ל. מכל זה רואים להדיא שהחשיבם ב' חכמים נפרדים.

אח"כ ראיתי בקובץ 'צפונות' (כרך יז) מאמר של הגרי"ח סופר שליט"א (סי' ג עמ' עט) שהסתפק בזה אם ספר התניא רבתי הוא קיצור של ספר שבלי הלקט וע"כ נחשבים לספר אחד, או שהוא ספר בפני עצמו שהעתיק הרבה מזולתו, ונטה קו לומר שהם ספר אחד, אולם בסוף דבריו (שם, עמ' פ) הביא דברי כמה פסוקים שמשמע מדבריהם שחשובם לב' ספרים והשאיר הדבר בצ"ע, וז"ל: "אבל מצאתי לגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בשו"ת לב חיים ח"ב (סי' פא ד"ה והנה דמ"ה ע"ב) שמנה דעת השבלי הלקט ודעת בעל תניא רבתי לשתי דעות, וכן משמע בשו"ת רב פעלים ח"ג (או"ח סי' לג ד"ה והנה), ועיין במחזיק ברכה או"ח (סי' שה אות ב). שוב התבוננתי וראיתי שכבר הגאון רבי אליה שפירא ז"ל בספרו המופלא אליה רבה בהרבה מקומות מונה דעת שבלי הלקט וספר התניא לשתי דעות, ולדוגמא אציין לעיין באליה רבה (סי' רסג אות לב, וסי' רסח אות יח, וסימן רעא אות כח ואות ל, וסי' רצו אות ז, וסי' שא אות עא) ע"ש, ולדידי כל זה צע"ע", עכ"ל.

מג ואמנם ראיתי שבילקוט יוסף מהדר' תשמ"ה (ח"א הל' תפלה אות מד בהערה) גבי נוסח ברכת המינים, ובמהדר' תשס"ד (ח"א עמ' תקכח) תחת הכותרת 'מתי מותר לשנות מהמנהגים', ולהלן מיניה (עמ' תקסט אות קיג בהערה) גבי נוסח "ועקידת יצחק היום לזרעו תזכור", ובעין יצחק מהדר' תשס"ז (עמ' קי אות ב), מנה את השבה"ל והתניא רבתי כב' חכמים נפרדים, וז"ל הילקוט יוסף (מהדר' תשס"ד עמ' תקכח): "ודברי רבותינו ראשונים כמלאכים [למעלה מעשרה] שכתבו להדיא לחתום ומכניע זדים, ובהם: האשכול, והרוקח, שבלי הלקט, תניא רבתי, רב סעדיה גאון, רב עמרם גאון, הרמב"ם, ר"ח, האו"ז, רבי יהודה בר יקר, ר' ישעיה הראשון בשם התוספתא וכו', עכ"ל. (וכן ראיתי בחזון עובדיה חלק 'ארבע תעניות' הל' תשעה באב שחל במוצא"ש הערה ג (עמ' שלז), והל' איסור עשיית מלאכה בת"ב הערה ו (עמ' שנו) שהביאם בפשטות בתור ב' פוסקים נפרדים).

ומה שראינו בשם הגדולים (מע' ספרים ערך תניא) וז"ל: "וכמעט רוב האי ספרא התניא מאיש לוקחה זאת הוא הרב שבה"ל כאשר עיניו יחזו אשר נמצא אתו שבה"ל ב' חלקים", עכ"ל. ולעיל מיניה (ערך שבלי הלקט) וז"ל: "וספר תניא נאצל משבה"ל", עכ"ל. הדבר פשוט שאין כונתו לעשותם ספר אחד לענין מנין הפוסקים, אלא כונתו לספר לנו מה מעשהו ומה עניינו של כל ספר ומחברו כידוע.

ולתשלום הענין אעתיק לך עוד לשונות מהרחיד"א, עיין קונטרס אחרון

אינו צריך להזכיר של יום טוב שאילמלא שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביו"ט.^ט ע"כ. ודייק הרב נהר שלום [הרש"ש זיע"א] (דף לב ע"ב) בטוטו"ד דכיון שלא חילק התלמוד בין פסח לשאר ימים טובים, אלמא דמדינא דגמ' צריך לברך^{מז}, ומה שכתב רבנו נסים דיש לחלק, הוא מסברא (פירוש, הגם שבד"כ דברי הגאונים הם דברי קבלה, מ"מ כאן הוא מסברא דנפשיה, דלדבריו קשה דא"כ הו"ל לגמ' לחלק)^{מה}.

מד. ובשו"ת לב חיים [פאלאג'י] (ח"ב סי' צה, דף נד טור ג ד"ה איברא) הוסיף נופך, וז"ל: "דמאחר שהיה מקום לחלק בין יו"ט של פסח לשאר יו"ט, היה לו להתלמוד לחלק בזה, ומדלא חילק ש"מ דאין לחלק בהכי. ועל דרך שכתבו הפוסקים ז"ל 'דאי אמרת להא, לא לשתמיט לשום פוסק לחלק', א"כ כמו"כ יש לומר בגמ' גופא 'אי אמרת להא, לא לשתמיט בגמ' לחלק' וכדברי הרב מוהר"ש ז"ל (=בנהר שלום), עכ"ל.

מה. ואח"כ חכך הרב לב חיים (שם) ע"פ מש"כ הרב החבי"ב (בעי חיי חו"מ ח"א סי' סו דף סא טור א ד"ה ואני, כנה"ג חו"מ סי' רפז הגה"ט אות ה) אם אפשר לומר כן גם בש"ס דאי ס"ל הכי לא הו"ל לישתמיט מלהזכיר, דא"כ לא שבקת חיי (כלומר, מעתה כל חידוש דין שלא הוזכר בש"ס נאמר דהש"ס פליג עליה^{מז}). והכריע דכאן הוא שונה, כיון "דיש הוכחה מדברי הש"ס מדסתם ולא חילק דלא ס"ל הכי" (פירוש, אינו דומה לשאר חידושי דינים שלא נזכרו בש"ס כלל ועיקר, כיון שכאן כן הוזכר הדין של ברכת מעין שבע ביו"ט, ואי ס"ל דיש לחלק בין יו"ט ליו"ט הו"ל לפרש, ומדלא פירש אלמא דלא ס"ל הכי)^{מז}.

חידוש שלא הוזכר בגמ' או בפוסקים שקדמוהו, דמי שירצה להכחיש החידוש ההוא בלי טעם ובלי ראיה יאמר אם איתא לחידוש הזה לא הוה לא הוה שתיק תלמודא מיניה ודבר זה ישתקע ולא יאמר, שהרי לא בא בתלמוד אחד מני אלף ממה שחדשו הפוסקים והכל מקובל אצלנו כמו שאמרם מרע"ה מפי הגבורה, עכ"ל.

מז. וז"ל הלב חיים: "אלא דבזה צריכה רבה, כי מלבד מש"כ הרב כנה"ג בספרו בעי חיי (חו"מ ח"א דף סא ע"א), ובכנה"ג (חו"מ סי' רפז, הגה"ט אות ה) שהשיב על דברי הרב משפט צדק (ח"ב סי' מט) שכתב בכיוצא בזה דאי אמרת להא לא הוה שתיק קמאי, דהשיב וז"ל דאם

מד. ועיין להלן (פ"ב אות יט-ל) שהבאנו תשובת הרב פתה"ד על דיוק זה ומה שהשבנו בעניותינו.

מה. וז"ל הנהר שלום: "יו"ט דפסח שחל להיות בשבת צ"ל ברכת מעין ז' כשאר י"ט דחל להיות בשבת אע"פ שנראה שאין לה מקום מ"מ צ"ל גם בליל פסח שחל להיות בשבת כיון שהוזכרה בתלמוד שבת דף כד ולא חילקו בין פסח לשאר י"ט ואותו החילוק שכתב הר"ן (=רבינו נסים) הוא מסברא", עכ"ל. (ולהלן אי"ה [אות פט-קן] נאריך בביאור דברי הרב נהר שלום).

מז. וז"ל הבעי חיי: "ואני תמיה על זה, דא"כ לא שבקת חיי לכל פוסק שיחדש איזה

מו. עוד חכך הרב לב חיים (שם) ע"פ מש"כ מהר"ש פרימו (הו"ד ב'כרם שלמה' אה"ע סי' לג, דף צא טור א ד"ה וקשה) דיש לחלק בין דין מחודש לבין דין שתלוי בסברא, בדבין שהוא מחודש אפשר לומר 'אילו הוה שמיע להו לא הוה שתקי מיניה', אבל בדבין שתלוי בסברא לא. (והסברא בזה נראה, בדבין שתלוי בסברא יש לומר דהפוסק תלה שידעוהו מן הסברא וע"כ לא כתבו), וא"כ הה"נ בנידו"ד כיון שהדין של רב נסים גאון תלוי בסברא, א"כ אין לדקדק מהא דלא כתבו הש"ס^{מח}. והסיק הרב לב חיים דלא דמי, דאילו היתה הראייה רק ממה ששתק הש"ס ולא הזכירו, אז היה לנו לומר דדבר התלוי בסברא אין צריך להזכיר, אבל כאן שהראייה היא מלשון הש"ס, שהש"ס הזכיר דין של ברכת מעין שבע ביו"ט, אלא שלא חילק בין פסח לשאר ימים טובים, בזה ודאי אמרינן דאי ס"ל שיש לחלק לא הוה שתקי מיניה, והוא תימה לכל רבני הראשונים ואת אחרונים אשר כתבו לחלק בהכי ולא נחתו לדקדק מלשון הש"ס, ע"כ^{מט}), (ועיין להלן (פ"ב אות יט-ל) שהבאנו דברי הרב פתה"ד ומה שהשבנו בעניותינו).

מז. וז"ל הלב חיים: "אמנם לפי מש"כ הרב מהר"ש פרימו בתשובה כי באה בספר כרם שלמה (אה"ע סי' לג) והרב פ"מ ח"ג סי' סב דף קיט דדבר הבא מן הסברא ומן ההיקש לית ביה האי טענה דאילו שמיע להו להפוסקים אחרים לא הוה שתקי וכו', וכ"כ הרכנה"ג בכללי הפוסקים חאו"ח אות ס"ח יע"ש. וא"כ גם כאן בנידו"ד שמ"ש הראשונים והאחרונים משם הר"ן הוא מהסברא, י"ל דבזה לא שייך לומר אילו הוה שמיע להו לא הוה שתקי וכו', ועמ"ש בכלל זה בסה"ק נשמת כל חי ח"א סי' מ"ה וח"ב סי' י"א וסי' טו"ב וסי' מד, ובספר חקקי לב חיו"ד סי' ל"ח דף לח ע"ד, יע"ש בס"ד.

אלא דשבתי וראיתי דהא נמי לא איריאי, דאה"נ דאם היה לנו קושיא דאילו הוה שמיע להו לא הוה שתקי ללמד חידוש זה, היה לנו לדחות דדבר הנאמר מסברא לא שייך לטעון כן, ברם כשהדחיה היא מלשון הש"ס גופיה דמדסתם וקאמר הש"ס סתם יו"ט שחל להיות בשבת ולא חילק בין פסח לשאר יו"ט, ש"מ דבכל יו"ט מיירי אפי' שיהיה יו"ט של

מפני שהרי"ף והקודמים להראב"ד ז"ל סתמו ולא חילקו, אין זה כדאי לדחות דברי הראב"ד מהלכה, וכי כל פוסק מפורסם דמחדש שום חידוש ומזכירים אותו הבאים אחריו נאמר דמדלא הזכירו הקודמים אינו הלכה, אין זו סברא וכו', יע"ש. וא"כ כמו"כ י"ל כאן בנידון כזה, וכי בשביל שהר"ן ז"ל חידש דבר זה לומר דבליל פסח שחל להיות בשבת שלא יאמר ברכת מעין שבע, אי אמרת להש"ס הו"ל לומר, דא"כ לא שבקת חיי. אלא דיש לדחות דכאן בנידון כזה דיש הוכחה מדברי הש"ס מדסתם ולא חילק דלא ס"ל הכי, א"כ אינו בסוג זה, והה"נ דבכה"ג יש לנו להשיב, עכ"ל.

מח. וז"ל מהר"ש פרימו: "אך לענ"ד מבואר מצד דלא נאמר הכלל הזה דלא לישתמיט וכו' אלא בדבין 'חדש ומשונה' שהיה ראוי וחובה על הראשונים לבאר זה, ומדלא חילקו אמרינן ודאי לא ס"ל הכי, כדדייק לישנא 'דין משונה', אבל בדבין היוצא מהיקש או מסברא לא אמרינן הכי". עכ"ל.

מז. והיה אם נמשוך סברא זו אל הפוסקים, יוצא שהרי"ף (שבת יא ע"ב), והרמב"ם (הל' תפלה פ"ט הי"ב), והרא"ש (שבת פ"ב סו"ס טז), והרוקח (סי' ג), והרי"ד (פסקים, שבת כד ע"ב), והרי"א"ז (פסקים, שבת פ"ב סי' כט), והר"ן (חידושים, שבת כד ע"ב ד"ה וש"ץ), והאגודה (שבת פ"ב אות מד), ורבנו ירוחם (ספר אדם נתיב ד ח"ב דף לב ע"ג, ובנתיב יב ח"ט דף קב ע"א), והראב"ה (שבת סי' קצו עמ' 240), שכתבו בסתמא שיו"ט שחל להיות בשבת אומרים בלילה מעין שבע בלא להזכיר את של יו"ט, ולא חילקו בין פסח לשאר ימים טובים (ובפרט אחר שרבנו נסים גאון חידש זה, ומן הסתם לא נעלמו דבריו מעיניהם), אלמא דס"ל דאין לחלק ולעולם הוא מזכיר².

מח. וכן דייק בלב חיים (ח"ב סי' צה, דף נד טור ד ד"ה איברא) וז"ל: "איברא דמדברי הרי"ף ז"ל בהלכות שכתב לשון הש"ס בסתם, וכ"כ הרוקח (סי' ג) כמו שיעו"ש, אין הכרח כלל (=דס"ל כהרדב"ז וסיעתו שאין לברך), כי אדרבה לשון סתם יו"ט ולא חילקו בין פסח לשאר ימים [טובים] נראה דס"ל דאומרה אפילו ביו"ט ראשון של פסח, עכ"ל. (ועיין להלן (פ"ב אות כו ואילך) מש"כ בזה הרב פתה"ד ומה שהשבנו בעניותינו).

מט. ודיוק נאה מצאתי בעניותי מדברי המחזור ויטרי, שהנה לעיל (אות ט) התבאר כי הוא ס"ל כשיטת רש"י רבו שיש לברך, והוא כתב בהל' סוכה (שם) בסתמא שבכל המועדות יש לברך, דוק בלשונו 'כל המועדות' משמע גם פסח.

נ. גם בסדר רב עמרם גאון (סדר יו"כ אות קכג) כתב דביו"ט שחל להיות בשבת מברכין, ולא חילק, ואדרבה מלשונו משמע דבכל יו"ט דאיקלע בשבתא מברכין³. (מיהו

ושבת, וחותרם בא"י מקדש השבת ותו לא, דקיי"ל הלכתא כרבא דאמר רבא (שבת כד ע"ב) יו"ט שחל להיות בשבת ש"ץ היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יו"ט, שאלמלא שבת אין ש"ץ יורד לפני התיבה ערבית ביו"ט. ואע"ג דבנעילה דיומא דכפורי דאיקלע בשבת מדכירינן דשבתא, התם היינו טעמא, יום הוא שנתחייב בד' תפלות, אבל מגן אבות בדברו בשבת בדין הוא דלא צריך, ורבנן הוא דתקון משום סכנה דבי שמשא כדכתיבנא לעיל. וכיון דבשבת גופיה משום מלתא איתקן, בכל יומא [טבא] דאיקלע בשבתא מקדש השבת חתמינן ותו לא מידי", עכ"ל.

פסח, א"כ בזה לא שייך לומר דהסברא הוא לחלק, דא"כ הוא דיש לחלק (ו)לא הו"ל למינקט בסתם. והוא תימה לכל רבני הראשונים ואת אחרונים אשר כתבו לחלק בהכי ולא נחתו לדקדק מלשון הש"ס, וכקושיית הרב מהר"ש (=הרש"ש) ז"ל מדקדוק לשון הש"ס וכו', עכ"ל.

ג את לשון הפוסקים הנ"ל נביא אי"ה להלן בסוף המאמר (נספח ד).

נא וז"ל סדר רע"ג: "אבל יוה"כ שחל להיות בשבת, לאחר סיום תפלת לחש יורד ש"ץ ואומר ויכלו ומגן אבות בדברו כסדר כל שבת

במחזור ויטרי כת"י (נדפס במהדור אוה"פ ח"ב עמ' תמב, והובא לעיל אות ט) הביא את דינו של רב נסים גאון הנ"ל משם 'יסוד העמרמי', מיהו בסדור רע"ג שלפנינו ליתא להאי דינא). ע"כ.

נא. ובדרך החידוד היה נראה לומר דאולי אין לדייק משתיקת הרמב"ם דס"ל דיש לברך, א' ממש"כ הנודע ביהודה (מהדו"ת סי' יד דף ו' ע"ד ד"ה והנה) וז"ל: "שהרמב"ם אין דרכו להביא מה שאינו מפורש בבבלי ובירושלמי וספרא וספרי ותוספתא, אפילו אם יהיה הדין ההוא ברור מתוך הוכחות גדולות אין דרכו של הרמב"ם להביאו בחיבורו", עכ"ל. וא"כ ה"ה כאן לא הוצרך להביא דין זה. ב' ע"פ מש"כ חכמי אלג'אזיר (שו"ת יכין וכו' ח"ב סי' כג דף עז סוף ע"ב, שו"ת התשב"ץ ח"ד החוט המשולש הטור הראשון סי' ל דף י' ריש ע"א, ובסי' נב אות ב דף כב ע"ב) דבמקומם נוהגים לפסוק כמו הרמב"ם בכל הדינים לבר מתלת, והנה לפי עדות הריב"ש והרשב"ש (הו"ד להלן נספח ב) שמנהגם שלא לומר ברכת מעין שבע ביו"ט של פסח שחל בשבת, א"כ הו"ד דברים שבהם אין עושים כהרמב"ם. (ולהלן הערה פא נביא שגם מנהג ק"ק תימן שהולכים בתר הרמב"ם כידוע, היה שלא להגיד).

נב. אבל באמת אינו כן, דמה שאין דרכו של הרמב"ם להביא דין שאינו מפורש בתלמוד, היינו כשלא נתפרש אף בגאונים, אבל דין המפורש בגאונים ודאי שדרכו להביא, וכדכתב להדיא בהקדמתו למשנה תורה וז"ל: "עד שימצא בו כל מה שימצא במשנה ובתלמוד וספרא וספרי ותוספתא, וכל מה שהוציאוהו הגאונים המתאחרים ובארו ופירשו מאסור ומותר" וכו', עכ"ל. והדבר מתבקש ממ"נ, שהרי בהקדמתו הוא אומר, וז"ל: "לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואח"כ קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבע"פ כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם", עכ"ל^(נב). ומה שכתבו חכמי אלג'אזיר (ולכאור' הה"נ גבי ק"ק תימן) שדרכם לפסוק ע"פ הרמב"ם בכל הדינים לבר מתלת, הני מילי במה שבא מפורש בדברי הרמב"ם ולא במה שנלמד מדיוק, כנלע"ד.

מפורשים אע"פ שהם מוכרחים ואמתיים. וכמ"ש השדי חמד כללי הפוסקים (סי' ה אות כג) בשם השאגת אריה בחדשות (דיני חדש ר"ס א), ע"ש. ויש להוסיף שכן מבואר להדיא בבית יוסף אה"ע (ס"ס כז). וכן בבית יוסף או"ח (ס"ס רסד). ובשו"ת מהרל"ח (סי' לג) בד"ה כלל. ובשו"ת נודע ביהודה תנינא (תאה"ע סי' יד) ד"ה והנה ה"ה. ע"ש, עכ"ל.

נב) ומכאן תשובה למש"כ ביבי"א (ח"ד או"ח סי' כא אות ג בא"ד ואשר) לבאר למה הרמב"ם לא חילק בין פסח שחל בשבת לשבת דעלמא, מפני שאין דרכו להביא אלא דינים המבוארים בש"ס להדיא, וז"ל: "ומה שלא חילק הרמב"ם בין ליל פסח שחל בשבת לשבת דעלמא, מפני שאין דרכו להביא אלא הדינים המבוארים בש"ס להדיא, אבל לא דברים שאינם

עיונים בשתיקת הרמב"ם

נב*. ובשו"ת יבי"א (ח"ד או"ח סי' כא אות ג בא"ד ואשר) העלה צד להוכיח בדעת הרמב"ם דיש לאמרה אף בליל פסח שחל בשבת, ואין לחלק משאר שבתות, וז"ל: "ולכאורה היה אפשר למצא להם (=למורים לברך) סימוכין ממ"ש הרמב"ם (פ"ט מהל' תפלה הי"א) וז"ל, ולמה תקנו חכמים ברכה מעין שבע, מפני שרוב העם באים להתפלל ערבית בלילי שבתות, ויהיה שם מי שנתאחר לבוא, ולא השלים תפלתו, וישאר לבדו בבהכ"נ, ויבא לידי סכנה, לפיכך חוזר הש"צ ומתפלל כדי שיתעכבו כל העם עד שישלים המתאחר ויצא עמהם, ע"כ, וכו'. ונראה דרבינו לשטתיה שאינו מאמין במציאות שדים ומזיקים וכו'. ולפ"ז י"ל דלהרמב"ם תקנת ברכת מעין שבע באה בשביל סכנת לסטים העושים במחשך מעשיהם וכו', וא"כ אין לנו לחלק בין פסח שחל בשבת לשבת דעלמא, דהא דכתיב ליל שמורים לה' היינו ממזיקים וכו' משא"כ לגבי שודדים וגנבים", עכ"ל.

אחר כך דחה צד זה, וכתב וז"ל: "אולם כל זה אינו מוכרח, שי"ל שגם להרמב"ם היה חשש בזה בזמנם, שהיחיד שנתאחר בתפלתו יפחד מחשש מזיקים ויבוא לידי סכנה (ועיין בברכות (דף ה סוף ע"ב) שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד ויצא, טורפין תפלתו בפניו. ועיין בתוס' שם (דף ו ריש ע"א), ובתי' ר"י שם. ובשו"ע (סי' צ סעיף טו). ובעין משפט שם ציין להרמב"ם דקמן, ע"ש), ומה שלא חילק הרמב"ם בין ליל פסח שחל בשבת לשבת דעלמא, מפני שאין דרכו להביא אלא הדינים המבוארים בש"ס להדיא, אבל לא דברים שאינם מפורשים אע"פ שהם מוכחים ואמתיים", עכ"ל היבי"א. וזה פירוש דבריו: לעולם הרמב"ם שלא האמין במציאות השדים ס"ל שברכת מעין שבע תוקנה מפני המזיקין ולא מפני הלסטים, והיינו שע"י שיפחד מהם [מתוך דמיונותיו] יבוא לידי סכנה. וממילא בליל שימורים לא יפחד, וע"כ א"צ לאמרה. והא דלא חילק הרמב"ם בין פסח לשאר שבתות, הוא משום שאין דרכו להביא אלא דינים המפורשים בתלמוד, ע"כ.

אבל אחר ההתבטלות הגמור, דברי הרב יבי"א שכתב לחלק בין ליל שימורים לשאר לילות, הינם חידוש עצום והמצאה גדולה. כי אם להרמב"ם דס"ל שאין שדים הנזק הוא בא רק מחמת הפחד (שאנשים מדמיינים שישנם שדים, בשל אגדות עם נפוצות, ויראים מהם), א"כ איך אפשר להאמין שבליילה שנאמר בו 'ליל שימורים' אנשים יתגברו על פחדם ולא ינזקו, והלא החוש מכחיש דבר זה, ומי שמפחד מפחד תמיד, כי הפחד פועל כיד הדמיון ולא כפי המציאות. וע"כ נראה לומר, שהאמת היא שלהרמב"ם הסכנה היא מפני הלסטים, והתקנה היתה לאמרה אף בליל פסח שחל בשבת, ושתיקת הרמב"ם מורה על כך. (ומה שביאר שתיקת הרמב"ם לפי שאין

דרכו לכתוב אלא דין שהוא מפורש בגמרא, כבר השבנו על כך לעיל אות נב ובהערה, ע"ש).

נג. מ"מ אם כנים דברינו ושתיקת הפוסקים מורה שיש לברך, נמצא שסיעת הסוברים שיש לברך גדולה כפליים מהסוברים שאין לברך, כמו"כ נמצא שגם מצד הסברא יש בהחלט מקום גדול לומר שמברכין, דנהי דמצד אחד הוא ליל שמורים, מ"מ אפשר לומר בשופי דלא פלוג רבנן וכמו שאומרים בהרבה מקומות בש"ס^ג, וכן מדוקדק מלשון הש"ס מדלא חילק.

נד. ומ"מ גם אם יבוא האומר ויאמר שאין ראייה מוחלטת משתיקת התלמוד והפוסקים, ויאמר גם שסברת רבנו נסים גאון גדולה מסברת לא פלוג, מ"מ ודאי אינו מוכרח שכן הוא, והצדדים שקולים בהחלט, כך שאין לתפוס על הנוהגים לברך ברכה זו לא מצד רוב ראשונים ולא מצד הסברא.

נה. ואני תמהתי לראות בשו"ת יחזה דעת (ח"א סי' יג ד"ה אמנם) כה"ל: "אולם באמת שאין דבריו (=של הרש"ש) מוכרחים להלכה, שסברת רבנו נסים גאון היא סברא אמיתית והסכימו לה רבותינו הראשונים והאחרונים, ומי ירהיב עוז לחלוק על סברתם בקום ועשה להכניס עצמו באיסור ברכה לבטלה". עכ"ל. אבל אחר ההתבטלות הגמור, לא ידעתי מנא ליה דזו סברא אמיתית יותר מהסברא האחרת שגם עליה הסכימו רבותינו הראשונים והאחרונים, וגם מרן בב"י לא דחאה מצד עיון הסוגיא ושיטות הראשונים, אלא מצד שעכשיו פשט המנהג שלא לאמרה, אלמא אי לא פשט המנהג

שבע. זה אינו, דלא אמרינן ברכות חמירי אלא לדידן שאין לנו כח לתקן תקנות וברכות מדעתינו, שאז אם אנו מסופקין אם תקנו ברכה או לא, אמרינן סב"ל, אבל חז"ל המתקנים עצמם ודאי שכחם רב ורשאים לתקן ואין כאן שום חומר.

ואם תתעקש לומר שיש כאן חומר וע"כ אין לחז"ל לתקן ברכות שלא לצורך, א"כ אקשי לך טובא אמאי בכלל תקנו ברכת מעין שבע שלא לצורך והו"ל לתקן אמירת פסוקי דרחמי כעין פסוקי דזמרה ואמירת פרק במה מדליקין ואמאי תקנו ברכה. ואם תאמר ד"משום עם שבשדות" חשיב צורך, א"כ הה"נ ד"לא פלוג" חשיב צורך ומאי שנא.

נג. וכן מצינו גבי "ויכולו" שכתבו תוס' (פסחים קו ע"א ד"ה זוכרהו) וז"ל: "ומה שרגילין לומר ויכולו אחר התפלה בקול רם, היינו משום יו"ט שחל להיות בשבת שמתפללין אתה בחרתנו ואין אומר ויכולו בתפלה, ותקנו נמי לומר בכל שבתות שלא לחלק בין שבת לשבת", עכ"ל. וכן הוא בספר המחכים (מהדו' מהדו' קרקוב תרסט עמ' 18). הרי שתקנו אמירת ויכולו שאין בה צורך, בקרוב ל-נ"ב שבתות בשביל אי אלו פעמים שבהם יפול יו"ט בשבת ובלבד שלא לחלק בין השבתות, א"כ כ"ש שיתקנו אמירת מעין שבע בשבת הנופלת אחת לכמה שנים בפסח בשביל שלא לחלק בין השבתות. ואם תאמר דברכות חמירי טפי וע"כ יש לחלק בין אמירת ויכולו לברכת מעין

שלא לאמרה היה מורה לאמרה. ועל כגון דא יאות להמליץ את מאמר חז"ל (פסחים כה ע"ב) מאי חזית דדם דידך סומק טפי.

נ. ועתה נבוא לבאר שיטת הרמ"ע מפאנו (אלפסי זוטא שבת פרק ב) וזת"ד: גם אלו שנוהגים שלא לומר ברכת מעין שבע משום ליל שמורים, הני מילי כשאמרו הלל לפרסומי ניסא וזכר למקדש, אבל במקום שלא אומרים הלל צריך הש"ץ לומר לכה"פ ברכת מעין שבע, ואם אמרו ברכת מעין שבע שוב אינם חייבים לומר הלל, אלא שראוי ליחיד לומר הלל בינו לבין עצמו. ואם רצו לומר זה וזה שפיר דמי, והלל באחרונה. עכת"ד^נ. ומדבריו נמצאנו למדין דלא היא ברכה לבטלה אפי' להסוברים כרנ"ג דבלייל שמורים א"צ לברכה, אלא אדרבה יש ענין לומר לאחר תפלת לחש או הלל או ברכת מעין שבע, והלל עדיף, ומ"מ רשאי לומר את שניהם. עכת"ד. ועתה יש לעיין בכוונת דבריו, והלא אם הטעם של ברכת מעין שבע הוא משום המזיקין, והטעם של אמירת ההלל הוא משום פרסומי ניסא וזכר למקדש, וא"כ היאך יהיו משלימין זה את זה עד שאמר שהש"צ צריך לומר אחד מהן ורק אז יפטר מלומר השני. ובכלל היאך רשאי לומר ברכת מעין שבע אם טעמה בטל.

שיטת הרמ"ע מפאנו

ובשביל לעמוד היטב על כוונת דבריו, יש להביא מה שכתב בשמו בספר מחברת הקודש למהר"נ שפירא (שער הפסח, סדר של פסח מהרמ"ע זלה"ה, דף צו טור ב-ג), שם האריך לבאר כי סדר תיקון העולמות בכל לילה הוא, להמשיך מוחין דקטנות תחילה ואח"כ מוחין דגדלות, ובלייל פסח נמשך מוחין דגדלות קודם הקטנות בסוד מדלג על ההרים, שהגדלות פוסח ומדלג ויורד תחילה כדי להכניע החיצונים בחוזק יד, ובשעת התפילה נמשכים מוחין דגדלות א' ובאמירת ההלל נמשכין מוחין דגדלות ב', ואח"כ מסתלקים אלו המוחין דגדלות ב' וחוזרים בעריכת השלחן, ונמצא שעריכת השלחן היא תשלום לתפילה. ואח"כ הביא דיש מי שחילקו את שמות המוחין השייכים לתפילה ואת שמות המוחין השייכים לעריכת השלחן, ואשרי הבא בסוד ה'. ואח"כ

לפרסומי ניסא, ועוד משום זכר למקדש שהיו גומרים את ההלל גם בשחיטת פסחים. ואם רצו לומר זה וזה שפיר דמי, והלל באחרונה. ובמקום שלא נהגו לגמור את ההלל בתפלת ערבית, צריך הש"ץ לירד לפני התיבה בשבת עכ"פ לומר ברכה מעין שבע. ומ"מ יחיד המדקדק במעשיו אפילו שמע ברכה מעין ז' מפי הש"ץ יגמור את ההלל בינו לבין עצמו ויברך עליו תחילה וסוף, עכ"ל.

נד. וז"ל הרמ"ע מפאנו: "אמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת, ש"ץ היורד לפני התיבה ערבית אין צריך להזכיר של יו"ט, שאלמלא שבת אין ש"ץ יורד ערבית ביו"ט, ואפילו בשבת לא נתחייב בחזרה זו, אלא תקון חכמים היא מפני העם המתאחרים לבוא לביהכנ"ס וכו'. ונהגו בלייל פסחים שלא לומר ברכה מעין ז' הואיל וליל שמורים הוא, וניחא במקום שגומרים את ההלל בבית הכנסת

בסיום דבריו כתב, נמצא דאמירת ההלל בליל פסח היא במקום ברכת מעין שבע בשבת, והמדלג על ההלל הגמור בפסח שחל בחול הרי זה מעוות לא יוכל לתקן, ובשבת אם לא יאמר במקומו לכל הפחות ברכת מעין שבע הרי זה חסרון לא יוכל להמנות, אלא דמ"מ הלל הגמור עדיף, ע"כ. הרי שהרב נאמן למאמרו דבחד מינייהו סגי, ואפשר לברך ברכת מעין שבע בשופי, אך לעולם הלל עדיף. ע"כ. ומעתה דברי הרמ"ע מובנים היטב, דלעולם ס"ל דעיקר הטעם של ברכת מעין שבע ואמירת הלל הגמור הוא ע"פ הסוד ולא ע"פ הפשט (מזיקין, פרסומי ניסא, וזכר למקדש), ולשניהם מעלה אחת אלא שלהלל מעלה יתירה, ולפי זה מובן היטב אמאי הן משלימין זה את זה, ואמאי אין כאן ברכה לבטלה למי שיברך ברכת מעין שבע בלא אמירת הלל, ואמאי הלל עדיף. אלא שעדיין יש לעיין, אמאי אפשר לומר את שניהם אחר שבחד מינייהו סגי, ונדבר מזה להלן (אות נז) אי"ה.

ועתה אעתיק לתועלת המעיין את עיקר לשונו של הרמ"ע מפאנו הצריך לענייננו: "ובליל שמורים הכל בסוד ופסח ה', כמד"א מדלג על ההרים אלו ח"ג מקפץ על הגבעות נ"ה, וכמ"ש לקמן. והנה טעם הקדימה לקטנות על הגדלות בכל זמן חוץ מלילה ההוא, לפי שהקליפה קדמה לפרי, ואין בה רק נהורא דקיק וקיום מציאותה לבד דלא סגי בלא"ה, לכן קדם בתולדה יצר הרע ליצר הטוב. אבל בליל פסח דלגו הויו"ת וקדמו לירד בו תחילה להכניע החיצונים בחזק יד, לכן נקרא פסח לשון דילוג ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם. וזה הדילוג הוא בבית הכנסת בקדושת היום ובתפילה שאז נכנסין בז"א הויו"ת דגדלות א' וגם הארה דמוחין דגדלות ב' שהם עתידים לכנוס בו על השלחן הטהור לפני ה'. ויש מי שחולק תיקונים אלה של ביהכנ"ס וערבית באופן זה, בתפילת עמידה מדלגים (= שמות) ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן וכו', וכנגדם בהלל גמור דבית הכנסת ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן אחרות וכו'. ואל תקשה כיצד יהיה כח בהלל עדיף מכח עמידה, כבר ביארנו היינו עמידה מכנסת מוחין ממש מג' ראשונות, והלל מכניס הארה לבד דג' שניות. ואת"ל שגם ג' שניות בעצמו נכנס אז, והוא המסתבר יותר, מ"מ גדלות א' (= של התפילה) במקומו עומד, והב' (= של ההלל) מסתלק עם היציאה מבית הכנסת, וצריך מעשה רב על השלחן להחזירו. ועוד, כי לא ישיג המתחיל ורב גובריה דעמידה, להוריד לז"א מוחין פנימיות בתחילה וכו'. נמצא הלל הגמור בליל פסח משלים לכוונת ברכה מעין שבע בשבת אף בליל פסח שחל בחול אצטריך למלתא כדאמרינן. ומי שאינו אומר הלל בחול, מעוות לא יוכל לתקן. ובשבת נמי, חסרון לא יוכל להמנות אם לא יאמר במקומו ברכה מעין שבע. ועדיין הלל הגמור שהוא גי' שד"י עדיף טפי בלילה זה אפי' כשחל להיות בשבת", עכ"ל הצריך.

נז. לאור האמור יוצא, דבין לברכת שבע ובין לאמירת הלל הגמור יש מקום לאמירתם בליל פסח שחל בשבת, וע"כ הש"ץ חייב לומר חד מינייהו, אלא דמ"מ אמירת ההלל עיקר שהרי יש בה ענין נוסף, וע"כ ראוי ליחיד לאמרו עם ברכה אפילו אם שמע ברכת מעין שבע מהש"ץ. ואם הצבור רוצה לומר את שניהם יקפידו לומר הלל באחרונה, דכל זמן שלא אמרו כלום, חיובא כדקאי קאי ויכולים לברך ברכת מעין שבע בשביל הטעם שלה, ואח"כ יאמרו ההלל עם ברכה (דומיא דהיחיד) משום ענין נוסף שבה, אמנם משיאמרו ההלל שוב לא יוכלו לברך ברכת מעין שבע דכלה הטעם לגמרי. עד כאן. וא"ת דמ"מ יאמרו ההלל שעולה בשביל כל הטעמים והו"ל ברכת מעין שבע ברכה שאינה צריכה, זה אינו, דאפש"ל דהרמ"ע ס"ל כהשל"ה (מסכת שבת, דף צח טור ג ד"ה וכתב) דבשבת רשאי לברך ברכה שאינה צריכה כדי להשלים למאה ברכות^{נח}.

נח. ואף שמלשון הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא "ונהגו בלילי פסחים שלא לומר ברכה מעין שבע" משמע לכאור' שבמקומו לא היו מברכים אותה, ומאידך ישנה עדות ברורה בברכ"י (תפז ח) שהרמ"ע מפאנו היה גומר ההלל ביחיד, אלמא במקומו של הרמ"ע מפאנו לא היו אומרים הלל^{נז}, נמצא א"כ שלא אמרו לא ברכת מעין שבע ולא הלל ודלא כשיטתו. מ"מ נראה דעל בני מקומו גופא בא לחלוק, שהם היו סבורים שא"צ לומר ברכת מעין שבע משום שהוא ליל שמורים וכדכתבו הפוסקים שקדמוהו, והוא בא לחלוק ולומר דמה שנהגו שלא לומר ברכה מעין שבע משום

נח ואף לשיטת המג"א (רטו סק"ו) דפליג וס"ל דאין לעשות כן, יש לחלק ולומר דהנ"מ היכא דכבר נפטר בברכה ורוצה לחזור ולחייב עצמו (כגון שכבר ברך המוציא ורוצה לברך ברכהמ"ז כדי להתחייב בשאר ברכות הנהנין), אבל היכא שעדיין לא נפטר בברכה רשאי לגרום לעצמו שלא ליפטר (כגון שמצוה לבני ביתו שמעיקרא לא יביאו לפניו כל הפירות בבת אחת) וכמו שכתב המג"א שם בשם מהר"ם גלאנטי, וא"כ ה"ה נמי בנדון דידן דכל זמן שלא ברך עדיין שום דבר רשאי לברך מה שירצה אע"ג שגורם לעצמו שלא להפטר מברכה אחרת. אמנם לשיטת הכנה"ג (סי' מו הגב"י שיטה נז, הביאו המג"א שם) אפילו במצוה שלא להביאם לפניו, אסור להרבות בברכות. וצריך

לומר דהרמ"ע מפאנו לא סבירא ליה כהכנה"ג. גם שיטת שו"ע הרב (רטו ד-ה) דאפשר להרבות בברכות בכה"ג, וז"ל: "אסור לגרום ברכה שאינה צריכה וכו', בד"א כשיכול לפטור ב' דברים בברכה שהיא מיוחדת לשניהם, אבל אם היא מיוחדת לדבר אחר אלא שיכול לפטור בה גם השני בתורת טפלה, טוב יותר להרבות בברכות וכו', ובפרט בשבת ויו"ט כדי להשלים ק' ברכות" וכו', עכ"ל. יעו"ש ב.

נו וז"ל הברכ"י: "מי שהוא בבית הכנסת שהם נוהגים שלא לומר הלל בערבית ליל פסח, יכול לומר ההלל ולברך עליו בינו לבין עצמו. מהר"ר ישראל שלמה לינגו בכ"י, וכתב שכך קבל שנהג הרמ"ע מפאנו, וכך נהג הרב מהר"ר נחמן פואה", עכ"ל.

ליל שמורים ניהא רק במקום שגומרים את ההלל, אבל במקום שאין גומרים את ההלל צריך הש"ץ לירד ולומר לכה"פ ברכת מעין שבע, כי באמת הטעם הוא ע"פ הסוד, (והסברא נותנת שבני מקומו באמת לא ידעו את שיטתו באותו זמן שכתב הספר דמנ"ל לדעת, וע"כ אחזו במנהגם מקדמת דנא, והוא בספרו חלק עליהם. א"נ ידעו את דעתו כי אמר להם בע"פ, אלא שלא רצו לשנות מנהג אבותיהם)^(נ). אם כנים דברינו, יוצא שבמקומו של הרמ"ע מפאנו היו נוהגים שלא לברך ברכת מעין שבע (ולא לברך על ההלל), ובא הוא וס"ל דהוי מנהג בטעות (לפי שבאמת יש להם טעם ע"פ הסוד), ואם ירצו יכולים להתחיל לברך ברכת מעין שבע מה שלא נהגו קודם לכן, הגם שיכולים לפטור עצמם ע"י אמירת ההלל. וא"כ הה"נ קהילה שנוהגת לברך על ההלל ואינה צריכה לברך ברכת מעין שבע, רשאית להתחיל לנהוג מחדש לברך גם ברכת מעין שבע, ודלא כדברי הארחות חיים (סדר תפלת ערב שבת סי' יא, הו"ד לעיל הערה יד) דס"ל דהכל הולך אחר המנהג.

נט. הרי דלעולם ס"ל להרמ"ע מפאנו שיש לברך ברכת מעין שבע ביו"ט של פסח שחל בשבת אא"כ יפטרו עצמם באמירת ההלל, אמנם אם ירצו לומר שניהם רשאים לכתחילה ויקדימו ברכת מעין שבע (וכן הוא מנהג שלנו), ולכאורה אפילו במקום שמעיקרא נהגו שלא לברך. ע"כ. וע"פ זה תמהתי מאד לראות בשו"ת יחווה דעת (ח"א סי' יג) שמנה בפשטות את הרמ"ע מפאנו בתוך סיעת האומרים שאסור לברך^(נח).

כתבו שאין לאמרה, והרוצה לאמרה דעת חיצוני הוא, ואין ראוי לקרותו מחלוקת כלל ולא לחוש לו. וכן פסק הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא (שבת כד ע"ב), עכ"ל. אכן ביבי"א (ח"ב חאו"ח סי' כה אות ד) הביאו בשינוי מעט וז"ל: "וגדולי האחרונים הסכימו לפסק הטוש"ע הנ"ל, שאין לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת וכו', וע"ע להרמ"ע באלפסי זוטא, והובא בשו"ב בברכ"י (סי' תרמב), אלא שכתב שאותם שאין אומרים הלל בערבית, יאמרו ברכת מעין שבע. ע"ש", עכ"ל. (ולהלן מיניה (סוף אות ז, לשונו תובא להלן הערה נט ד"ה אמר המעתיק) דייק להדיא שלהרמ"ע מפאנו אמירתה אינה אלא רשות לפחות במקום שגומרים את ההלל).

נו. א"נ אפשר לומר שאותה עדות שהביא הברכ"י (לעיל הערה נו) דבמקומו של הרמ"ע מפאנו לא אמרו הלל, לא אירעה בעירו של הרמ"ע מפאנו, אלא שפעם אחת איתרע מזלו שנקלע לקהילה שלא היו אומרים בה את ההלל ואמרה הוא בפנ"ע.

נח. וז"ל היחווה דעת: "ואע"פ שבספר שבלי הלקט (סי' ריט) כתב שיש לאמרה גם בליל פסח שחל בשבת וכו', העיקר להלכה כדברי כל גדולי הפוסקים הנ"ל שאין לאמרה בליל פסח שחל בשבת. וכן פסק רבינו הגדול מרן השו"ע (סי' תפז), והעיד בב"י שכן המנהג שלא לאמרה בליל פסח שחל בשבת. גם בשו"ת הרדב"ז הישנות (סי' טז) כתב, שכל הפוסקים

ט. טעם נוסף לברכת מעין שבע מצאנו בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' ב, ד"ה ולפי דרכנו) וז"ל: "וירא אלהים יצא ידי שניהם, ויתפלל עם הציבור, כדי שיהא מקדש השבת ידידיה בלחש מעורר קדושת נפש יתירה, ומקדש השבת של ש"ץ מעין שבע לרוח יתירה, ושעל שלחנו לנשמה יתירה", עכ"ל. ולפי טעם זה יוצא לכאורה, דיש לאמרה אף בליל פסח שחל בשבת, כדי לעורר קדושת רוח יתירה. אא"כ נאמר דס"ל להרמ"ע דע"י אמירת ההלל משלים אותה, וכעין מה שאמר גבי המשכת המוחין. ואמנם הרב המגיה על שו"ת הרמ"ע מפאנו, ונדפסו דבריו בתחילת השו"ת, כתב זה להדיא (הג"ה לסי' ב, ד"ה ויתפלל עם הציבור) וז"ל: "ויתפלל עם הציבור כדי שיהא מקדש השבת ידידיה בלחש מעורר קדושת נפש יתירה, ומקדש השבת של ש"ץ מעין שבע לרוח יתירה, ושעל שלחנו לנשמה יתירה. ויש ללמוד מזה כי טוב לומר ברכה מעין שבע בלילי פסחים כיון שאנו צריכים אליה לכבוד הרוח, אלא דמשום הא בלחוד איכא לחדש דקדושת יו"ט היא גופה משגת הרוח כמבואר במקומו, ועדיין דבר זה צריך תלמוד. והמסתבר לי אחרי העיון, כי הלל גמור של ערבית בבית הכנסת משלים גם בשבת במקום ברכה מעין שבע ותו לא מיד", עכ"ל. אלא שלפי דברי הרב המגיה יוצא, דירא אלהים א"צ להתפלל עם הציבור בדוקא, שההלל נאמר אף ביחיד, ויש לעיין.

ס*. גם הרב לב חיים (ח"ב סי' צה, דף נה טור א סוד"ה הנך) כתב להדיא, דמדברי הרחיד"א בשו"ת ברכה (תרמב א) משמע, דדעת הרמ"ע מפאנו נוטה לאמרה^(ט). ומה שהעיר

נמ) כתב השו"ב וז"ל: "כתב הגאון הרמ"ע באלפסי זוטא כ"י פרק במה מדליקין (שבת כד ע"ב) וז"ל, ונהגו ליל פסח שחל בשבת שלא לומר ברכה מעין ז' הואיל וליל שמורים הוא, וניחא במקום שגומרים ההלל בבית הכנסת לפרסומי ניסא ועוד זכר למקדש שהיו גומרים הלל גם בשחיטת פסחים, ואם ירצו לומר זה וזה שפיר דמי והלל באחרונה. ובמקום שלא נהגו לגמור הלל בערבית צריך ש"ץ עכ"פ לומר ברכה מעין שבע עכ"ל, ואני שמעתי שע"פ האר"י זצ"ל אין לומר ברכה מעין שבע ליל פסח וכמו שרמזתי בפנים", עכ"ל. וכתב הלב חיים (ח"ב סי' צה, דף נה טור א סוד"ה הנך) וז"ל: "ועיין עוד להרב ז"ל בקונטרס שו"ב שם (תרמב א) שהביא משם הרמ"ע שדעתו נמי נוטה לאמרה כמו שיעו"ש", עכ"ל.

ובחזו"ע (פסח א, עמ' רלא הערה יד טור ב, ע"פ מהדרו תשס"ג) הביאו בשינוי יותר, שאחר שסיים להביא סיעת הפוסקים שאמרו שאין לברך, כתב וז"ל: "ומרן החיד"א בברכ"י (שו"ב סי' תרמב) כתב בשם הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא כת"י שלא נהגו לאמרה, ומ"מ אם רוצה לאמרה שפיר דמי (וכן הוא באלפסי זוטא שנדפס מקרוב, שבת כד ע"ב, ע"ש), והוסיף, ואני שמעתי שע"פ האר"י זצ"ל אין לומר ברכה מעין שבע בליל פסח, ע"ש. וכ"כ הגאון רבי אברהם ענתביי וכו'. עכ"ל הרחזו"ע. אלא שבהמשך דבריו שם (עמ' רלה טור ב) סתר עצמו וכתב וז"ל: "שהרי מבואר בברכי יוסף לרבנו החיד"א, ובחכמה ומוסר להגאון ר' אברהם ענתבי, שעל פי האר"י אין לאמרה, וכן פסק הרמ"ע מפאנו", עכ"ל. והוא תימה.

הרב יבי"א (ח"ב אר"ח סי' כה אות ז בסוף) על דברי הגר"ח פאלאג'י, וז"ל: "ומ"ש מהרח"פ שהרמ"ע ס"ל שיש לאמרה, הנה ז"ל הרמ"ע שהובא בשו"ב וכו', ומבואר שאין זה אלא רשות לפחות במקום שגומרים את ההלל, ולא שהיא חובה על דרך הסוד", עכ"ל. הנה הערתו אולי הערה רק לאור דברי הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא המובאים בברכ"י ששם לא מוזכר להדיא שיש לה טעם ע"פ הסוד, אמנם בהגלות נגלות דברי הרמ"ע שבמחברת הקודש, הנה ברור שעיקר הטעם של ברכה זו הוא ע"פ הסוד ולא ע"פ הנגלה, וע"כ גם בליל שמורים שאין מזיקין היא חובה גמורה, אלא שאם גומרים את ההלל נפטרים ממנה כיון שממלאים את החובה שע"פ הסוד באמירת ההלל, ועכ"ז רשאים לאמרה. וכל זה הוא דלא כמ"ש רנ"ג, ודלא כמשנת הרב יבי"א.

סא. עוד סברא נוספת להא דמברכים ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת ראיתי בתשובת וישב הים להגר"י הלל שליט"א (ח"א סי' ח, עמ' קל אות ב) והיא משום דיש לחלק בין מקום דשכיח הזיקא למקום דלא שכיח הזיקא. דלא אמרו לילה המשומר ובא מן המזיקים אלא במקום דלא שכיח הזיקא, אבל במקום דשכיח הזיקא יכולים המזיקים להזיק (א"נ לא אמרו ליל שמורים אלא בתוך הבית אבל בחוץ לא דומיא דפסח מצרים). וא"כ א"ש לומר דתקנו חז"ל לברך אף בליל פסח שחל בשבת שהרי חוץ לשוב הוא מקום דשכיח הזיקא. ע"כ^ס. ולפ"ז א"ש טובא הא דלא חילקה הגמ' בין שאר שבתות לשבת שחל בו ליל יו"ט ראשון של פסח. אלא שלא עת האס'ף עתה להביא את כל דבריו ששם, דלא איסתייעא מילתא לעיין בכלא^ס, ותדרשנו משם ומצאת, דהלא חזי לאיצטרופא. (ועיין להלן (פ"ב אות כז-ל) שהבאנו דברי הרב פתח הדביר שדחה סברא זו, ומה שהשבנו בעניותינו).

סברא נוספת
לברך אותה,
דיש חילוק בין
היכא דשכיח
הזיקא להיכא
דלא שכיח
הזיקא

סב. וקצת סמך מצאתי לטענה זו, ע"פ מש"כ במחזור ויטרי (מהד' נירענברג עמ' 292) טעם לאמירת 'הא לחמא עניא' בלשון ארמי, וז"ל: "ונתקן לאמרו בתרגום, דאי אמרינן בלשון עברי 'כל שרעב יבוא ויאכל' נראה כמזמנין את המזיקין, והיא ליל שמורים מן המזיקין", עכ"ל. וכן הוא בשבלי הלקט (סי' ריח עמ' 186) וז"ל: "טעם אחר מפני המזיקין, כדי שלא ירגישו המזיקין כי הם מספרים בלשון קודש ושומעין מה שאנו אומרים 'כל מי שהוא רעב יבוא ויאכל' והיו מקבצין כולן ומקלקלין את הסעודה והיו עושין היזק, ע"כ נהגו לאמרו בלשון ארמית שלא יבינו מה שאנו אומרים וכו', ומורי הרב ר' בנימין נר"ו הקשה הרי כבר נאמר ליל שמורים לילה המשומר מן

ס ועיין לעיל (אות טו) שהבאנו סברא מעין זו. ונראה שנגענו בטענות הגר"י הלל שכאן, אך
סא אמר המעתיק, להלן (אות סד-עג) הבאנו כאמור לא אסתעיא מלתא לעיין בכלא, ונדרשנו מספרו ומצאת.

סברא נוספת לברך ברכה זו בפסח,

המזיקין", עכ"ל. ועל כרחך התשובה לטענת ר' בנימין היא, דלהנך טעמים כיון דנתן רשות תו לא מתחשבים במה שהוא ליל שמורים, והגם שלא נתן רשות אלא לאכול ולא להזיק, מ"מ כיון שהן דרכן להזיק ממילא נתינת רשות בעלמא לבוא לאכול, כמוה כנתינת רשות להן לבוא להזיק, ותו לא יתחשבו במה שהוא ליל שמורים. וא"כ אפשר לומר דהה"נ למי שנמצא במקום שהן מצויין שם ורגילין להזיק, דחשיב כאילו נתן להם רשות ומסר עצמו בידיהם ותו לא יתחשבו במה שהוא ליל שמורים.

סג. וראיתי בספר 'יוסף את אחיו' להר"ר יוסף פאלאג'י (מע' ב סוף אות ב) שהביא טעם נוסף להא דמברכין ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת וז"ל: "ואין להעיר ולהרגיש ע"ז במ"ש הטור (או"ח סי' רסח) וז"ל, ואומר ש"ץ ברכה אחת מעין שבע וכו', והרי ברכה זאת נתקנה משום סכנת מזיקין שבתי כנסיות שלהם בשדות וכו', והרי עכשיו בזמן הזה לא יש שום חשש סכנה שהבתי כנסיות הוא בישוב תוך העיר והסיבה אינה מצויה ולמה לא זזה התקנה ממקומה לאמרה וכו', ולכאורה לא יש סיבה כלל והו"ל לבטלה שלא לאמרה כלל משום ברכה לבטלה ח"ו. אלא דיש לישב בזה מה שראיתי להרב פחד יצחק ז"ל שכתב מערכת בי"ת דף ג"ן ע"ד שכתב בברכה מעין שבע וז"ל, ויש מי שרוצה לומר שאעפ"י שהסברה שבשבילה נתקנה אינה מצויה, אפילו הכי לא זזה ממקומה התקנה ובלילי פסח נמי ראוי לאמרה וכו' יע"ש", עכ"ל. וכן כתב אחיו הר"ר רחמים נסים יצחק פאלאג'י בספרו יפה ללב (ח"ג או"ח סי' תפז אות ג) ^{סב}.

עיונים בסברת
הר"ר יוסף
פאלאג'י, והרב
כתר שם טוב

וכן ראיתי שהביא בספר 'כתר שם טוב' [גאגין] (דיני אמירת ויכולו, סעיף ד ס"ק רלז - עמ' קפט) וז"ל: "ואין טעם זה (=שכתב השו"ע שלא לאמרה משום שהוא ליל שמורים) מתקבל על הלב, כי בימינו אם נוהגים לאמרה הוא משום מנהג אבותינו,

עינינו, אף על פי שנראה הפסק בין גאולה לתפלה, כיון שתקנוהו הראשונים על דבר, אע"פ שבוטל הדבר התקנה לא זזה ממקומה. וכן בענין הקידוש בבית הכנסת ע"ש. וכן הוא נמי בענין ברכת מעין שבע וכו"ל, וכאשר בענין יום טוב שני של גלויות דאע"ג שבטלה הסיבה דהאידנא בקיאין בקביעא דירחא, התקנה לא זזה ממקומה דלא לזוז ממנהגא שנהגו אבותינו הראשונים, אע"פ דאיכא כמה ברכות בשביל שהוא יום טוב, כגון קידוש וכיוצא, ולא עבדינן ליה חול משום ספק ברכות וק"ל", עכ"ל.

סב וזה לשון היפה ללב (חלק ג או"ח סימן תפז אות ג): "ועוד ראייה מן הדא, שכתב הרד"א שם בדף נו ע"ב גבי קידוש בבית הכנסת וזה לשונו, ועוד מצאתי כתוב לאחד מן החכמים סיוע למנהגינו שמקדשין בבית הכנסת וזה לשונו, כיון דקיימא לן כשמואל, והוקבע הקידוש בבית הכנסת לצאת אורחים ידי חובה, אנן נמי השתא אפילו במקומות דליכא אורחים יש לנו לקדש שם ממנהג חכמים הראשונים, וכן בשאר עניינים השאירו הגאונים מנהג הקדמונים במקומו אף על פי שבטלה הסיבה שעליה היתה התקנה, כגון בברוך ה' ויראו

ולא מטעם מזיקין, א"כ למה לא נאמרה גם בליל פסח, עכ"ל. (וחזר על דבריו באורך בח"ג [עמ' 44-45 ד"ה הטעם הוא, וד"ה אבל], ע"ש).

אבל אחר ההתבטלות הגמור נראה דיש לחלק, שהרי מציאות זו שבת כנסיות בתוך העיר היא דבר שנתחדש עתה אחר התקנה, ובכח"ג שייך לומר אע"פ שבטל טעם תקנה לא זזה ממקומה, אבל ענין של ליל שמורים הוא דבר שהיה קיים מציאות מצרים, וא"כ אפשר שכשתקינו לברך מעיקרא לא תיקנו לברך בפסח, וא"כ אין הנדון דומה לראייה (ודוק היטב בלשון הריטב"א ר"ה יא ע"ב ד"ה לילה). (אח"כ ראיתי בראש יוסף [אישקאפה] (אר"ח תפז סוף אות א) שנגע בחילוק זה בקוצר לשונו, ע"ש. ואח"כ ראיתי שכבר קדמני בכל זה הרב יב"א (ח"ב אר"ח סי' כה אות יז), ע"ש).

ומה שהביא הרב יוסף פאלאג'י סברא זו בשם הרב פחד יצחק, הנה הגם שהרב פחד יצחק הביא מאן דכתב לה, מ"מ הביא שם בחדא מחתא דהרדב"ז בתשובה (ח"ד סי' אלף ז) כתב עליו דדעת חיצוני הוא, אלא שהרב פחד יצחק לא האריך להביא כל דבריו של הרדב"ז, אבל ברדב"ז עצמו כתב להדיא חילוק זה שכתבנו וז"ל: "ואפי' באותו הזמן לא היו אומרים אותם, דלא שכיח מזיקין", עכ"ל. (לשון הרדב"ז הובאה לעיל הערה לו, ועיין לעיל אות לז-לט מה שהערנו בדברי הרדב"ז).

אמנם בשו"ת 'ישכיל עבדי' (ח"ו בהשמות, חאו"ח סי' ח אות ב) הביא אף הוא סברא זו של הרב יוסף את אחיו ודעימיה, בשינוי קל, וז"ל: "ומה שכתבת שיש מי שכתב דיש חשש ברכות לבטלה, חלילה מלהרהר אחרי ראשונים כמלאכים שלא חששו לזה, והרי בזמננו זה נתבטל הטעם של חשש מזיקין מכיון שכל בתי כנסיות שלנו הם בישוב, ובכל זאת לא מצינו למי שחשש משום ברכות לבטלה, מכיון שכך תיקנו רז"ל, ואף שנתבטל הטעם אין כח בידינו לבטל תקנות רז"ל, וה"ז בבחינת אין ב"ד יכול לבטל וכו', אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין. וה"ה ע"פ שחל בשבת, גם שהוא ליל שמורים, מכיון שכך ראינו שנהגו מימות הראשונים, אין כח בידינו לבטל דבריהם", עכ"ל. ולפי דב"ק זיע"א אולי לא קשה מה שהקשינו, דאפשר שכונת אמרו "מכיון שכך ראינו שנהגו מימות הראשונים אין כח בידינו לבטל דבריהם", היינו שכך נהגו מקדמת דנא, כי מעשה הקדמונים מלמד דס"ל שכך היתה התקנה מעיקרא (ועיין עוד לעיל אות לב שכתבנו טעם נוסף בדומה, בשם הישכיל עבדי). אבל בשו"ת יחווה דעת (ח"א סי' יג, עמ' מג ד"ה והנה) הבין בדעת הישכיל עבדי שכונתו כהרב יוסף את אחיו ודעימיה, וע"כ הקשה עליו מה שהוקשה עליהם^(ג).

פג) וז"ל היחווה דעת: "ומה שחשב הישכיל ז"ל שיש לומר ברכה מעין שבע בליל פסח עבדי להוכיח בראיה נגד הפוסקים ומרן שחל בשבת, אע"פ שליל פסח הוא ליל

סברא נוספת
לברך ברכה זו,
שהרי כל שבת
הוא ליל
שמורים ועכ"ז
מברכים אותה

סד. כתב הטור (או"ח סוף סי' רסז) וז"ל: "ומשנין בחתימה (=בערבית של שבת), שחותם ופרוס סוכת שלום עלינו ועל ירושלים עירך, ברוך אתה יי' הפורס סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים וכו', ואין חותמין שומר את עמו ישראל לעד. כדאיתא במדרש (עיין הערה סה) שבשבת אין צריכין שמירה, שהשבת שומרה", עכ"ל. (וכן הוא בריקאנטי (וירא, סוד"ה ובספר היכלות), ובספר הנפש החכמה להר"ר משה די ליאון (סי' יב סדר יוה"כ, בעמ' 42-43 ע"פ מהדור' בזילאה שס"ח), ע"ש"ד).

סה. וכתבו הדרישה (שם) והב"ח (ריש סי' רפ) דעיקר השמירה היא מהאויבים ולא מהמזיקין, ואדרבה בשבת המזיקין מצויין ביותר, ע"כ. ולפי"ז לא קשה אמאי תקנו בשבת לומר ברכת מעין שבע מפני המזיקין.

סו. ובמגן אברהם (רסז ס"ק ג) כתב בשם הזה"ק (ח"ב דף רה ע"א) דיש חילוק בין יחיד לרבים, ומה שאמרו שהשבת שומרת היינו על הרבים אבל על היחיד לא"ס.

ועוד המשילו משל אחר רבותינו ז"ל, משל לרועה צאן כל זמן שהצאן במדבר תוך הזאבים אז מתפלל על שמירתם, אבל כשהצאן בעיר אינו מתפלל על שמירתן. וזהו טעם בחתימת הפורש סוכת שלום, כי כיון שבא השבת אינו צריך שמירה מן הקטיגור. וע"כ חותמים הפורש סוכת שלום וכו', עכ"ל.

סה (וז"ל הזה"ק (ח"ב, פרשת ויקהל דף רה ע"א): "כיון דהאי רוחא (=דבשבתא) שרא על עלמא, כל רוחין בישין וכל מקטרגין בישין אסתלקו מעלמא. ולא בעינן לצלחה על נטורא, בגין דישאל אינון נטירין בההוא רוחא, וסכת שלום פריסת גדפהא עלייהו, ואינון טמירין מכלא.

ואי תימא הא תנינן דלא יפוק בר נש יחידאי לא בליליא רביעאה דשבתא ולא בליליא דשבתא, ובעי בר נש לאסתמרא. והא אמרן דבליליא דשבתא נטירין בני נשא מכל מקטרגין דעלמא, ולא בעינן לצלחה על נטורא. תא חזי, הכי הוא ודאי, ליליא רביעאה דשבתא בעינן לאסתמרא מניהו וכו', בליליא דשבתא כיון דכלהו (=מזיקין)

שמורים, משום שאנו רואים שאף בזמן הזה כל בתי הכנסת נמצאים בתוך היישוב ואין חשש מזיקים כלל, ואפילו הכי אומרים אותה בכל ליל שבת, אף שנתבטלה הסיבה שנתקנה בעבורה, וא"כ גם בליל פסח יש לחוש שמא יגרום החטא ויבואו לידי סכנה וכו', עכ"ד. נוראות נפלאתי עליו, שבא להכריע ב"ראיה" נגד כל הראשונים והאחרונים, ואינה ראייה כלל, שהואיל ורבותינו תיקנו אמירתה בכל ליל שבת (חוץ מליל פסח), גם כשנתבטלה הסיבה התקנה לעולם עומדת וכו', אבל בליל פסח שחל בשבת מעולם לא תיקנו לאמרה", עכ"ל. (וחזור על דבריו בהליכות עולם [תשס"ב] ח"א - וירא אות ח - עמ' עח טור ב, ובחזון עובדיה [תשכ"ז] ח"ב הל' תפלת ערבית ליל פסח - אות ו הערה יד - עמ' קיג, [תשס"ג] ח"א הל' תפלת ליל פסח - אות ו הערה יד - עמ' רלב טור א.

סד (וז"ל הריקאנטי (וירא, סוד"ה ובספר היכלות): "והוא הדין שאין לומר שומר עמו ישראל, כי מורים שהשרים (נ"א שהשדים) והמקטרגים הם בממשלתן, ולא הוא יתעלה.

והסיק דלדינא רשאי לומר ושמור צאתנו ובואנו אפילו בשבת, דמשמע על כל יחיד ויחיד. אבל שומר עמו ישראל לא, דמשמע על כלל ישראל, ובשבת א"צ שמירה (וכן פסק גם בערוך השלחן רסז ה), וכן נכון, ע"כ. וגם לפי זה לק"מ אמאי תקנו ברכת מעין שבע, דמשום היחיד נתקנה.

אמר המעתיק, הסברא נותנת דכיון שבתי הכנסת שלהם היו מחוץ לעיר, ועיקר הרצון הוא להיות אדם מתפלל בבית הכנסת, וליחידים איכא סכנה (שהרי תקנו ברכת מעין שבע), א"כ מן הראוי לומר "ושמור צאתנו ובואנו", וכדכתב המג"א.

סז. אבל עדיין קשה, אמאי בליל פסח שחל בשבת כתב הטור (תפז א) דאין לומר ברכת מעין שבע, והא איכא יחידים ואיכא מזיקין.

סח. ובספר ראש יוסף [אישקאפה] (סי' תפז אות א) כתב דאיכא למימר דבליל פסח שחל בשבת איכא ב' שמירות, שמירת שבת וליל שמורים, וכה"ג סגי.

בעלמא. מאן סכת שלום, דא שבתא, וכל רוחין ועלעולין ושדין וכל סטרא דמסאבא, כלהו טמירין ועאלין בעינא דריחייא דנוקבא דתהומא רבא. דהא כיון דאתער קדושתא על עלמא, רוח מסאבא לא אתער בהדיה, ודא עריק מקמיה דדא.

וכדין עלמא בנטירו עלאה, ולא בעינן לצלחא על נטירו כגון שומר את עמו ישראל לעד אמן, דהא דא ביומא דחול אתתקן, דעלמא בעיא נטירו. אבל בשבת סוכת שלום אתפריסא על עלמא, ואתנטיר בכל סטריין. ואפילו חייבי גיהנם נטירין אינן, וכלא בשלמא אשתכחו, עלאין ותתאין. ובגין כך בקדושא דיומא מברכינן הפורש סכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלם.

אמאי על ירושלם, אלא דא היא מדורא דההיא סוכה, ובעינא לזמנא לההיא סוכה דאתפרסת עלנא, ולמשרי עמנא ולמהוי [מגינא] עלנא כאמא דשרייא על בנין, ובגין דא לא דחלין מכל סטריין ועל דא הפורש סוכת שלום עלינו, עכ"ל הזה"ק.

מתבדרן לאעלא בנוקבא דעפרא, דלא יכלין לשלטאה, בעי בר נש יחידאי לאסתמרא. ותו אע"ג דלא יכלין לשלטאה, אתחזיין לזמנין, ובר נש יחידאי בעי לאסתמרא.

מלה דא הכי תנינן, ואי הכי גריעותא דנטורא איהו, אבל בשבתא נטירו אשתכח לעמא קדישא, וקוב"ה כד עאל שבתא, מעטר לכל חד וחד מישראל, ובעי דינטרון ליה לההוא עטרא קדישא דאתעטרו ביה, ואע"ג דאינון לא אשתכחו בישובא, לזמנין לבר נש יחידאי אתחזון ואתרע מזליה, ואצטריך ליה לבר נש לאתעטרא בעטרא קדישא ולנטרא ליה.

סוף סוף נטירו אשתכח בההוא ליליא לעמא קדישא, הואיל וסכת שלום פריסא על עמא, דהא תנינן בכל אתר דסכת שלום אשתכח, סטרא אחרא לא אשתכח תמן, ועל דא נטורא איהו ונטורא שכיח, עכ"ל הזה"ק.

עוד כתב הזה"ק (ח"א, פרשת בראשית דף מח ע"א) וז"ל: "תא חזי, כד אתקדש יומא במעלי שבתא, סכת שלום עלינו שריא ואתפריסת

סט. ובספר יד אהרן (סי' תפז הגה"ט) כתב לתרץ, דשמירת שבת לא אלימא לשמירה מהמזיקין לעם שבשדות, דמקום דשכיח היזקא שאני, והראייה ממה שאמרו ונתתי גשמיכם בעתם בלילי שבת דשכיח מזיקין, אלמא דשמירת שבת אינה מצלת כי אם בעיר, אבל לעם שבשדות לא, ומשו"ה אמרי ברכת מעין שבע. אבל ליל פסח הוי ליל שמורים אפילו לעם שבשדות, ע"כ. (ולפי דבריו גם לק"מ אמאי תיקנו בכלל ברכת מעין שבע בשבת).

ע. אמר המעתיק, מ"מ אכתי תיקשי, א"כ אמאי חשיב ליל שבת "בעתם" לענין גשמים, והלא סוף סוף כיון שהמזיקין אינם מצויין אלא מחוץ לעיר, א"כ בתוך העיר עדיין הוא זמן שמסתובבים בו בלילה. (מה גם שעיקר המצאותם של בני אדם בליל שבת מחוץ לביתם, אינה מחוץ לעיר אלא בתוך העיר, שהרי היציאה מחוץ לתחום בלא"ה אסורה).

עא. אולם הרב יפה ללב (ח"ב או"ח סי' תפז אות ד, דף מ טור ב) כתב על דברי הרב יד אהרן וז"ל: "ואולם מלשון התיקונים תיקון ס"ט דף קו סוף ע"א (ע"פ מהר"ו קושטא תק-תקסח) דקאמר רסיסי לילה וכו', דאיהי ליל שבת ליל שמורים, דאיהי ודאי לה' בהוציאי אותם מארץ מצרים יע"ש¹⁰). נראה דאין חילוק ביניהם, דזה וזה שוים הם (=פירוש, מדקרי לליל שבת 'ליל שמורים' אלמא דשוין הן). וגם לפי פירוש רש"י (שמות יב מב) דפירש ז"ל שמורים לכל בני ישראל לדורותם, משומר ובא מן המזיקים, כענין שנאמר ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם (=בתיכם דייקא) לנגוף. וכן ממ"ש שם (שמות יב כב) גבי דכתיב ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר, מגיד דמאחר שנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, ולילה רשות למחבלים הוא וכו', משמע דהשמירה היא אם הוא בבית, אבל אם יצא לחוץ צריך שמירה. וכן איתא במכילתא (סוף פרשה יד) שמורים לכל בני ישראל, מגיד שכל ישראל צריכין להשתמר בו. וכתב הרב שבות יהודה ז"ל [נגיאר] (פרשת בא סוף פרשה טו) וכן הוא בתנחומא (פרשת בא סוף פ"ט), ור"ל לפי שבאותה לילה היתה שעת סכנה, והוא יתברך שמרן ולא נתן המשחית לבוא אל בתיכם, אף לדורות צריכין שמירה זו, לפי שעכ"פ שעת דין היא, יע"ש. וצריכין לשמירה היינו שלא יצאו יחידים לחוץ, ובכך צריך לאמרה גם בליל יו"ט של פסח שחל להיות בשבת, וכמו שהסכים מרנא אבונא בספר לב חיים ח"ב סי' צ"ה, וכאשר הוא מנהיגנו כן כיע"ש", עכ"ל. הרי דלא יש לחלק בין שמירה של שבת לשמירה של ליל פסח, ומדתיקנו לומר ברכת מעין שבע בליל שבת הגם שהוא ליל

סו) וזה לשון ספר התיקונים: "רסיסי לילה
 דא שכינתא תתאה וכו', ואמאי
 אתקריאת לילה, דאיהי ליל שבת ליל
 שמורים, דאיהי ודאי ליי', בהוציאי אותם
 מארץ מצרים", עכ"ל.

שמורים, אות הוא שהה"נ תקנו לאמרה אף בליל פסח שחל בשבת, דשמירתן היינו הך. ודלא כהרב יד אהרן שחילק בין שמירת שבת לשמירת ליל פסח.

עב. ובשו"ת יבי"א (ח"ב אר"ח סי' כה אות טז) כתב להשיג על דברי הרב יפה ללב, וז"ל: "ודבריו תמוהים שהרי מבואר בפסחים (קט ע"ב), ור"ה (יא ע"ב), שהוא לילה המשומר ובא מן המזיקים. וכ"כ כל הפוסקים. וע"ע בתוס' ר"ה (שם). והיאך הניח כל זה וסמך על דברי המכילתא. ועל כרחק לומר שיש ט"ס במכילתא, וכמ"ש הרב שבות יהודה בשם הרב הגדול ר' סלימאן ז"ל, שהגיה שכל ישראל "עתידי" להשתמר בו, במקום "צריכים" להשתמר בו. ע"ש. והובא בארץ יהודה טנוג"י (בסוף הספר דף ל"ג ע"א). וע"ש. (הן אמת שהיה מקום לומר דהמכילתא מיידי שצריך שימור מחוץ לפתח ביתו, כדכתיב ואתם לא תצאו וכו', והש"ס מיידי בתוך ביתו לענין זוגות וכיו"ב. אולם לא יתכן לומר כן. דתרווייהו חד קרא קא דרשי, ושני הפכים בנושא אחד, ודו"ק). ואשר על כן אין מכאן כל סיוע למ"ש מר אביו בלב חיים. והרי הוא כמבואר". עכ"ל היבי"א.

ובמאור ישראל (פסחים קט ע"ב, ד"ה אמר רב נחמן) כתב זה בתוספת ביאור, וז"ל: "ואין הניח כל זה וסמך סמיכה בכל כוחו על המכילתא, והרי כלל גדול בידינו שכל תוספתא או ברייתא שלא הוזכרה בגמ', והש"ס שלנו נקיט היפך התוספתא, אמרינן דהיא תוספתא לאו דסמכא היא, וכמו שהסביר הרא"ש (פ"ב דחולין סי' ו'), וכ"כ בספר יד מלאכי (בכללי הרמב"ם אות ט), ובשדי חמד כללי הפוסקים (סי' ה אות ב), ע"ש", עכ"ל.

עג. אמר המעתיק, מש"כ היבי"א בסוף דבריו דלא יתכן לפרש דהמכילתא איירי מחוץ לביתו והגמ' איירי בתוך ביתו, דתרווייהו חד קרא קא דרשי, ושני הפכים בנושא אחד. אחר ההתבטלות הגמור דב"ק זיע"א תמוהים ביותר, דמה בכך ששניהם דרשי מקרא אחד, והלא ב' הפירושים אמת, ותרווייהו מודו שאותו לילה היה ליל שמורים בתוך הבית וליל סכנה מחוץ לבית. וא"כ מה איכפת לן אם הגמ' דורשת את המילים "ליל שמורים" להורות על השמירה שבתוך הבית, והתוספתא דורשת את המילים "ליל שמורים" להורות על הסכנה שבחוץ, אחר שאין ביניהם מחלוקת כלל. ואם מצד משמעות דורשין גרידא, הנה זה מצוי בכל הש"ס כולו שתהא מחלוקת סותרת במשמעות דורשין, ומה בכך.

ומה שכתב היבי"א דכלל גדול בידינו שכל תוספתא או ברייתא שלא הוזכרה בגמ', והש"ס שלנו נקיט היפך התוספתא, אינו שייך לנידו"ד דכאן הוא לא היפך הגמ', דהתוספתא מודה דלענין זוגות כשהוא בביתו קרינן ליה ליל שמורים, אמנם במקום סכנה שהוא מקום שליטת המזיקין מי יימא לן דהגמ' לא מודה לתוספתא, ואדרבה

פשטות לשון הגמ' מורה כהתוספתא שאין לחלק בין ליל פסח לשאר שבתות וכדייק בטודו"ד רבנו הרש"ש זיע"א.

וממילא התירוץ על קושיית היב"א יהיה מה שהציע הוא בעצמו, דהגמ' איירי בתוך הבית והתוספתא איירי בחוץ (ועיין לעיל אות סא שהבאנו תירוץ זה בשם וישב הים), ואדרבה במקום לשבש לשון התוספתא, ראוי לנו ליישב דברי התוספתא (והזה"ק) עם התלמוד, ועדיף טפי. ומעתה לא שייך לתפוס על הרב יפה ללב ולומר היאך עזב דברי הגמ' והלך אחר דברי התוספתא, אחר שבאמת לא עזב דברי הגמ', דלית מאן דפליג דהוא ליל שמורים בתוך הבית. ומכיון שכך כבר יש לנו סניף גדול מאד לומר דלעולם תקנו ברכת מעין שבע אף בפסח שחל בשבת, ולא רק משום דלא פלוג, אלא משום שבאמת יש סכנה באותו לילה בחוץ, וכל זה אפילו בדעת הבבלי (שבלא"ה סתימת לשונו מורה שתיקנו לאמרה אף בליל פסח, וכאמור).

ואם תאמר, אם כן מעתה יהא אסור לנו לצאת איש מפתח ביתו עד בוקר, כמו שהיה אז. זה אינו, דלא אמרה תורה לא תצאו איש מפתח ביתו אלא בשעת סכנה, כמו שהיה באותו לילה שה' הכה כל בכור, אבל בימינו שבלא"ה אין רשות למזיקים להזיק בתוך העיר (וגם אינו שעת מגיפה, ואינו שעת מכת בכורות) בכה"ג שרי לצאת מפתח הבית, מיהו אסור לצאת יחידי מחוץ לעיר ובפרט בלילי שבתות, מצד הסכנה של ליל שבת, וליל שמורים לא יועיל אז, כיון שאין סגולתו אלא בתוך הבית ואפילו בשעת הסכנה.

אמר המעתיק, כבר מילתי אמורה לעיל (הערה סא) דנראה שנגענו בכל האמור (אותיות סד-עג) בטענות הגר"י הלל שבספרו וישב הים (ח"א סי' ח, עמ' קל אות ב) ותדרוש מספרו.

עד. ועתה נבוא לעיין האם יש טעם לברך ברכה זו בליל פסח שחל בשבת, על פי הסוד. כתב בשער הכונות (ענין ערבית ליל שבת דרוש ב, דף ע"ב) וזה לשונו: "והנה עתה בליל שבת אינה יכולה לעלות במדת יום ולכן נשארת במקומה בנה"י שהם מדת לילה והארה של המוחין שלה העומדים בחג"ת יורדת למטה עד המוחין שלה אבל היא אינה עולה, וזה סוד ברכת מעין שבע של ליל שבת, והוא כי כנודע כל חזרת העמידה דשליח ציבור היא בחג"ת ולכן בשחרית דימי החול שהיא עולה ממש בחג"ת נקראת מדת יום, לכן יש חזרת העמידה גמורה, אבל עתה שאינה עולה שם אמנם עם כל זה יורדת הארה משם אליה, לכן היא חזרת מעין שבע ולא גמורה בז' ממש", עכ"ל.

אם יש טעם
לברכה זו עי"פ
הסוד

עה. ע"פ זה כתבו הפוסקים (בן איש חי וירא ש"ב אות י', כף החיים רסח ס"ק לח-ן, דעה והשכל ח"ז סי' טז אות ז, ועיין שו"ת רב פעלים או"ח ח"ג סי' כג) דעיקר הטעם של ברכת מעין שבע אינו מה שכתבו רז"ל בגמ' מפני המזיקין, אלא כל דברי רז"ל הם על פי הסוד ויש בהם סודות עמוקים אלא שמלבישים אותם בדרך פשט כידוע^(ט).

לעיל (ס"ק לח) דכל דברי רז"ל שבגמרא הם מסודרים ע"פ הסוד וגם האריז"ל בשער הכוונות נתן טעם בסוד לברכה מעין שבע ושצריך לאמרה אחר תפלת ערבית של שבת כמו שאומרים חזרה אחר תפלת שחרית ומנחה יעו"ש, וא"כ לפי זה לא יש חילוק, ובין בית חתנים ובין בית אבלים ובין בית שאינו בית הכנסת קבוע ואין בו ס"ת, אלא כל שיש עשרה מתפללין ביחד בכל מקום שיהיה צריך לומר אותה. וכן כתב בסידור חסד לאברהם למהר"א טובייאנה דף ק"ג ע"א דלפי סודן של דברים אין למנוע מלאמרה בכל מקום שמתפללין יעו"ש, וכן כתב השלמי צבור דף קצ"ח ע"ב, בן איש חי פרשת וירא אות י'. וכבר כתבנו כמה פעמים דכנגד דברי האר"י ז"ל שנותן טעם בסוד לא חיישינן לספק ברכות, עכ"ל.

וז"ל הדע"ה והשכל (סי' טז אות ז): "היוצא מהאמור כי ברכת מעין שבע יסודה ושורשה בגובהי מרומים וכו', וחז"ל שאמרו מפני המתאחרים לבוא לבית הכנסת, לא רצו לגלות סודה" וכו', עכ"ל.

וז"ל הרב פעלים (או"ח ח"ג סי' כג): "והנה באמת, בחזרה של שחרית שאמרו בה טעם ע"פ הפשט כדי להוציא שאינו בקי, מצינו לרבנו האר"י ז"ל דיהיב בה טעמא שהיא חיוב וצריכה לכל הצבור אע"ג דהתפללו בלחש כולם, וכן בברכה מעין שבע נמי אמר להדיא שהיא חיוב כמו החזרה, ועל מה שתקנו מעין שבע ולא שבע ממש נתן טעם נכון ע"פ הסוד וכמו שכתב בשעה"כ (דרושי ליל שבת דרוש ב', דף ע טור ב ד"ה והנה), ובאמת מצאנו ראינו כי בעיר

סז) וז"ל הבן איש חי (ש"ב וירא אות י'): "ברכה מעין שבע, אין עיקר טעם שלה הוא מה שאמרו רז"ל שנתקנה בשביל המאחרין בבית הכנסת שבשדה, אלא באמת יש בה צורך גדול ע"פ הסוד, והוא במקום החזרה. לכן, גם אם מתפללין צבור בבית חתנים ואבלים וכיוצא, שאין שם ס"ת, חייבין לומר ברכה מעין שבע, וכן פשט המנהג בירושלים לאמרה בכל מקום שמתפללים בעשרה, אע"פ שאין שם ס"ת, וזה המנהג נתפשט מזמן רבנו הרש"ש ז"ל, וכמו שכתב בספר פרי האדמה (מזבח אדמה סי' רסח, דף ב טור א), וכן הנהגתי פה עירנו יע"א בעזה"י, עכ"ל. (וע"ע מש"כ הבן איש חי (ש"ר כי תשא טז) גבי קדושא דסדרא, ובאמרי בינה (חלק חקרי לב סי' ג) גבי שאר מצות התורה וגזרות ותקנות דרבנן).

וז"ל הכף החיים (ס"ק לח): "נתקנה משום סכנת מזיקין, שבתי כנסיות שלהם היו בשדות, ותקנו אותה בשביל בני אדם שמאחרין לבוא לבית הכנסת, שיסיימו תפלתם בעוד שהשליח צבור מאריך כדאיתא בשבת כד ע"ב וכו' וזה טעם פשטי, אבל ידוע שכל דברי רז"ל הם על פי הסוד ויש בהם סודות עמוקים אלא שאף על פי כן מלבישים אותם בדרך פשט כידוע, והרב ז"ל בשער הכוונות דף ע' ע"ב נתן טעם בסוד לברכת מעין שבע והיא כמו חזרת העמידה יעו"ש, עכ"ל.

וז"ל הכף חיים (ס"ק א): "וכן עשרה שפירשו מן הצבור והתפללו במקום שאינו בית הכנסת קבוע בס"ת אין אומרים אותה וכו', אמנם כל זה הוא לפי הפשט, אבל כבר כתבנו

עו. והסיקו מכח זה, דאף במקום שע"פ הפשט אין לברך ברכת מעין שבע, כגון בית חתנים ובית אבלים דלא שייך האי טעמא דמזיקין כדכתב השו"ע (רסח ט) ^(סח), מ"מ ע"פ הסוד צריך לברך ^(ט).

שבע, ולא במה מדליקין וכו', רק אחר התפלה פותחין ויכולו ואומרים קדיש וכו' וע"ש, עכ"ל. אינו קושיא על הפוסקים דס"ל שלפי הסוד יש לאמרה בבית חתנים, לפי שמהרש"ו לא כתב מפורש שיש לאמרה אז, רק דיוק אמיתי הוא שעולה מתוך דברי מהרש"ו שכתב שיש לה טעם ע"פ הסוד כעין חזרה, ומסתבר מאד שמהרש"ו לא הנהיג כן למעשה בבתי אבלים (וחתנים) שהתפלל בהן (אם אירע לו להתפלל בהן), כיון שהמנהג בלא"ה היה שלא לאמרה, ואילו את תורת הסוד שלו ושל רבו, כבר נודע כי מהרש"ו שם לו חק ומשפט שלא לגלות מהם מאום (עיין להלן פ"ג שאלה ט), וא"כ למה לו להנהיג בכח ואל פעם או פעמיים בחייו לעשות נגד המנהג מלתא בלא טעמא. (ואל תתמה על הדבר, שהרי גם הגר"ח פאלאג'י כתב בספרו כף החיים (ס"ח כח אות כב) וזת"ד: הגם דהעלתי ברוח חיים דצריך לאמרה אפי' במקום שאין שם ס"ת, עכ"ז כשהייתי מתפלל לפעמים בישיבת בית יעקב רבי יגורתי מלאמרה, ולא עשיתי מעשה, להיותה חדשה בארץ וכו', ע"ש). וע"כ מהרש"ו לא כתב שיש לאמרה בבית אבלים, כי לא ראה זה בכתבי אביו, ולא ראה הלכה למעשה שינהגו כן, ואולי גם לא נחית להאי דיוקא שלפי מה שכתב אביו במקו"א צריך לאמרה בבית אבלים, ומי יודע. ואיך שלא יהיה, ודאי הוא שאין להוכיח ממנהגו של מהרש"ו שלא לאמרה, שדעת המקובלים היא שלא לאמרה בבית אבלים, דאפשר שלא רצה לשנות ממנהג המקום כדי שלא לבוא לידי מחלוקת.

הקודש ירושלים תוב"ב שהיא אתרא דקבלו עלייהו הוראת מרן ז"ל בשו"ע, וכבא פסק מרן ז"ל בשלחנו הטהור (רסח י) דאין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא דמאחרים לבא, וכבר נהגו בכך בירושלים, עכ"ז אחר שבא חכם הוא רבנו הרש"ש ז"ל החליפו שיטה ונהגו שיאמרו מעין שבע בבית חתנים ואבלים, וכאשר העיד הרב פרי האדמה בספר (מזבח אדמה ס"י רסח, דף ב טור א) אשר נשתנה המנהג בזמנו, ועיין שלמי צבור (הל' שבת ס"א א אות כה, דף קצח ע"א) וחסד לאלפים (ס"י רסז-רסח סעיף ז). נמצא, עבדי מעשה רב בברכות, לשנות המנהג משום דאולי בתר רבנו האר"י ז"ל דגילה שברכה מעין שבע היא חיוב במקום חזרה, וגדולה מזו מצינו לרבנו הרש"ש דס"ל שגם ביו"ט של פסח שחל בשבת אומרים ברכה מעין שבע, הפך כל הפוסקים הפשטנים דאולי בתר טעמא דאמור בה רבנן לפי הפשט, עכ"ל.

ועיין עוד מה שהבאנו להלן (פ"ב אות ח) בשם הרחיד"א.

סח וז"ל השו"ע: "אין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים דליכא טעמא דמאחרים לבא שיהיו ניזוקין", עכ"ל.

סח ומה שמצינו בספר חיים שנים למהר"ש ויטאל [בנו של מהרש"ו] (ס"י תרצז) שכתב על דברי הלבוש שבמנהגים (ס"י תרצז אות ז) וז"ל: "וכתב בעל הכל בו וז"ל בהלכות אבל (ס"י קיד), והמנהג אצלנו להתפלל בכל יום בבית האבל וכו', ואפילו בשבת וכו', וגם בתפלת ערבית של שבת אין אומרים ברכה אחת מעין

עז. וא"כ הדין נותן שגם בליל פסח שחל בשבת, יש לומר ע"פ הסוד ברכת מעין שבע.

עח. וכן כתב להדיא מהר"י צמח (מגורי האר"י וממעתיקי השמועה) בהגהותיו על ספרו נגיד ומצוה (דין הספינה, המובא לאחר דין קבלת שבת), ובהג"ה על פרי עץ חיים (שער השבת פ"ג) וזה לשונו: "ברכה מעין שבע צריך לאמרה כפי טעם הסוד הכתוב בכונות (ספר כונות ישן דף מד סוף ע"א), ולפי שמציאותו לא נמצא כי אם בלילי שבת לבד, אפילו כשחל יום ראשון של פסח בשבת אומר אותו מה שאין כן כפי הפשט", עכ"ל.

עט. גם דעת הרמ"ע מפאנו בשו"ת שלו ובמחברת הקודש (הו"ד לעיל אות נוס) דיש לה טעם על פי הסוד. (ואפילו בספרו אלפסי זוטא שבו לא הזכיר דבר וחצי דבר מהסוד שבה, הנה השו"ב (תרמב א, הו"ד לעיל הערה נט) כשבא לחלוק על דבריו, כתב וז"ל: "ואני שמעתי שע"פ האר"י אין לאמרה", ש"מ דהבין שהרמ"ע מפאנו בדרך הסוד דיבר. והגר"ח פלאגי בשו"ת לב חיים (ח"ב סי צה, דף נה טור ב בא"ד ואנכי) כתב להדיא, וז"ל: "כי גם ע"פ הסוד ס"ל להרבנים המקובלים הללו שיש לאמרה, וכמו שכן כתבו בהדיא הרמ"ע והרב מהר"י צמח וכו', עכ"ל. והוא לא הביא בכל התשובה ההיא שום מקור מדברי הרמ"ע מפאנו זולתי השו"ב הנ"ל שהביא את האלפסי זוטא, אלמא ס"ל דהרמ"א מפאנו בדרך הסוד קאמר).

עט*. גם בספר חמדת ימים (שבת פ"ו, יו"ט פ"ב) כתב דע"פ הסוד יש לאמרה בליל פסח שחל בשבת, אלא שכתב שבבית חתנים ע"פ הסוד אין לאמרה⁽²⁾.

מתפללים בביתם צריך להזהר שלא יאמרו אותה והאומרה הוי ברכה לבטלה.

ואולם גם לפי סודן של דברים מרוממת היא, להמשיך מז' עליונות ממנה. ולפיכך אין אומרים אותה ביו"ט, מפני כי הארה זו נמצאת לכלה בשבת בלבד כי היא בסוד בת שבע ולכן בכל התפלות הם שבעה כדי להאיר בה מלמעלה ולכן בשבת אומרים ברכת מעין שבע שהרי נאמר בה מנורת זהב כולה ושבעה נרותיה עליה, הרי כנגד ז' של תפלת ערבית שבעה, ושבעה מוצקות כנגד שחרית ומנחה, נמשך כל זה לנרות אשר על ראשה ומשם נמשכים לה. ולכן בערבית חוזרים ואומרים

(ע) אמר המעתיק, אף שרבנו הרש"ש זיע"א הזהיר שלא לסמוך בענייני הקבלה על ספר חמדת ימים (כדלהלן אות צט), מ"מ נזקקנו להזכירו כאן בשביל המשך דברינו באות פה. ועל ספר חמדת ימים בכלל יש להאריך בפנ"ע ואין כאן מקומו, ועוד חזון למועד אי"ה.

וז"ל החמדת ימים (שבת פ"ו): "ואומר ש"ץ ברכה אחת מעין שבע, ותקנוה משום סכנת מזיקין מפני שבתי כנסיות שלהם היו בשדה וכיון שלא תקנוה אלא מטעם זה היחיד אסור לאמרה, ואף שבתי כנסיות שלנו עתה בעיר ואין שם סכנה התקנה לא זזה ממקומה, ובמקום שאין בית הכנסת קבוע וכ"ש אם

ברכת מעין ז' כדי להמשיך לה מז' עליונות ממנה. ולפיכך צריך לכוין ברמזו הז' ברכות הרמוזים בה הז' אותיות אהי"ה יה"ו והז' מרגלאן כדרך הכוונה בתפלה מה שאין כן ביו"ט. ולכן אין אומרים אותה ביו"ט, ואין מזכירין ביו"ט בברכת מעין שבע, וכן אין אומרים אותה בבית חתנים, שהרי הכלה שם נתברכה בשבע ברכות ואין לה צורך בברכת מעין שבע. ולפי טעם פנימיותן של דברים אלו אין למנוע מלאומרו כל לילי שבתות אף כשחל להיות יום א' של פסח בשבת, אף כי לפי הפשט לא יתכן מן המזיקין כמ"ש הראשונים. עכ"ל.

וז"ל החמדת ימים (יום טוב פ"ב): "ואחר התפלה אומר שליח צבור ברכת מעין שבע כשחל להיות בשבת ואין מזכיר בה של יום טוב כי אין עיקרה רק על השבת, ולפי מה שכתבנו פ"ו דשבת אף ביו"ט של פסח שחל להיות בשבת יש טעם לאמרה, ודעת הפוסק שכתב לאמרה לא דעת חיצוני הוא". עכ"ל.

והקשה הלב חיים (ח"ב סי' צה, דף נה טור ג ד"ה ועלה) שלכאור' מאותו טעם י"ל שאין לברך ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, שהרי כתב הירושלמי (פסחים פ"י ה"א) דהאוכל מצה בערב פסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו, שהמצה נמשלה לכלה, מה כלה אסורה בלא ז' ברכות כך המצה יש לה ז' ברכות קודם האכילה (ואלן הן: ברכת היין, קידוש היום, שהחיינו, בפה"א, ברכת היין של סיום ההגדה, המוציא, ועל אכילת מצה, כן כתב האבודרהם סדר ההגדה ופירושה בביאור פיס' הא לחמא עניא), וא"כ כיון שנמשלה לכלה, ויש שם ז' ברכות, שוב א"צ ברכת מעין שבע, וכאותו טעם שאמר החמ"י גבי בית חתנים. והשיב דל"ד, א' משום דהטעם שאין מברכים בבית

חתנים הוא משום שהכלה כבר נתברכה בז' ברכות תחת החופה, אבל כאן הן עדיין לא ברכו בביהכנ"ס ז' ברכות. ב' אין לדמות ז' ברכות של הכלה לז' ברכות הללו, דהתם כולם נתקנו בבת אחת, משא"כ כאן שהן נפרדות וכל חדא וחדא למילתיה. תדע שכן הוא, שהרי הרב חמ"י עצמו שכתב שע"פ הסוד אין לברך בבית חתנים, הוא עצמו כתב וז"ל: "ולפי טעם פנימיותן של דברים אלו, אין למנוע מלאמרה כל לילי שבתות אף כשחל להיות יום א' של פסח בשבת, אף כי לפי הפשט לא יתכן כי אז משומרת מן המזיקין כמ"ש הראשונים", עכ"ל החמ"י, ש"מ דאינו תלוי זב"ז. ע"כ.

אמר המעתיק, אחר ההתבטלות הגמור, לדידן א"צ לכל הנ"ל בשביל לבאר למה מברכים בערב פסח שחל בשבת, לפי שבלא"ה אף בבית חתנים מברכים כדכתבו הרב בן איש חי והרב כף החיים (הר"ד לעיל הערה סז), ועל דברי קבלה המובאים בספר חמ"י כבר כתב הרש"ש (דבריו יובאו להלן אות צט) שאין לסמוך עליהם.

אמר המעתיק, מדאתינא להכא אמרתי להביא בדרך אגב מה שכתב בספר 'היכל הקדש' להר"ר משה אלבאז, שהיה בן דורו של האר"י וחי בסביבות שנת של"ה, והוא מעיר תרודאנת שבדרום מרוקו, ובספרו (אות נד) הביא טעם ע"פ דרכו לאמירת ברכת מעין שבע בשאר שבתות ע"פ הסוד (אלא שספרו מיוסד על דברי שאר המקובלים שקודם האר"י, שהרי חי בימיו טרם התפרסמו דבריו), וע"פ טעם שלו הביא (שם) טעם שלא לאמרה בבית חתנים ואבלים, ועכ"ז להלן (אות עח) הביא בפשטות דבפסח שחל בשבת אין לאמרה, שהרי לא נתקנה אלא מפני המזיקין ובליל פסח אין מזיקין, והוא פלא.

פ. אבל הרחיד"א (ברכ"י תרמב א, ובשיו"ב שם), ומהר"י די שיגורה בספרו מגיד דבריו (אות לא, דף יז ע"ב), והרב חכמה ומוסר [ענתבי] (חלק דרך חקין אות קצט), כתבו דע"פ הסוד אין לומר ברכת מעין שבע ביו"ט של פסח שחל בשבת^{עא}).

פא. ובשו"ת לב חיים (ח"ב סי' צה דף נה טור א ד"ה הנך) תמה על הרב חיד"א שנעלמו מעיניו דברי מהר"י צמח הנ"ל^{עב}), (ועיין להלן (פ"ב אות א-יב) מה שכתבנו בביאור דעת הרחיד"א).

הניף ידו בזה, ומסכים שלא לאומרה בליל פסח מכמה טעמים. אלו דבריו נר"ו, עכ"ל. **עב**) וז"ל הלב חיים: וכ"כ הרב מהר"י צמח והובאו דבריו בספר נגיד ומצוה דף נז ע"ב כי יש לומר ברכת מעין שבע אפי' כשחל יום א' של פסח בשבת אומר אותה משא"כ לפי הפשט יע"ש וכו', וזה תימה על הרב ברכ"י באו"ח סי' תרמ"ב שהביא תשובת הרשב"ש (= שאין לאמרה) וכו', וסיים וז"ל וגם אל סודו תדרוש אורו מראש סוד שתיו השערה דדוקא בליל פסח השעה אינה צריכה לכך, והדברים עתיקים וכו' עכ"ל, והדבר קשה שמצינו כן ברבני המקובלים שפסקו לומר ברכת מעין שבע בליל ראשון של פסח שחל להיות בשבת, ועיין עוד להרב ז"ל בקונ' שיו"ב שם שהביא משם הרמ"ע שדעת נמי נטה לאמרה כמו שיעו"ש, עכ"ל.

אמר המעתיק, הגם שאף הרחיד"א בשיו"ב (תרמ"ב א) תלה את שמועתו ברבנו האר"י (ראה הערה עא), מ"מ דבריו ודאי לא נעלמו מעין הרב לב חיים שהרי הזכיר דבריו, ועכ"ז הקשה, ונראה פשוט דשאלת הלב חיים היא ממ"נ אם יש בידך שמועה משם האר"י, הנה כנגדה ישנה שמועה אחרת, ומאי חזית דסמכת אהני סמוך אהני. ע"כ. (ואני הקטן מוסיף להקשות אחר ההתבטלות הגמור, מה תועיל שמועה משם האר"י שהביא הרחיד"א, נגד דבר המובא מפורש בכתבי תלמידיו, היינו מהר"י צמח. ועיין עוד להלן (אות קז-קיד)

עא) וז"ל הברכ"י (תרמב א): "ראשון של פסח שחל בשבת אין אומרים אותה אבל בשאר מועדים לה' אמרוה, ואף בשבת שאחר י"ט אומרים אותה, עש"ב. ודבריו נאמנו לפי שטת פשט הדברים. ואם אל סודו תדרוש אורו מראש סוד שתיו השערה, דדוקא בליל פסח השעה אינה צריכה לכך, והדברים עתיקים דברי צדיקים כראי מוצק חזקים ירדו מחוקקים מים עמקים נחמדים מזהב ומתוקים", עכ"ל. וז"ל השיו"ב (שם): "ואני שמעתי שע"פ האר"י זצ"ל אין לומר ברכה מעין שבע ליל פסח, וכמו שרמזתי בפנים (=בברכ"י)", עכ"ל. וז"ל החכמה ומוסר (חלק דרך חקין אות קצט): "ע"פ דברי האר"י ז"ל אין לומר ברכת מעין ז' בליל פסח שחל בשבת", עכ"ל.

וז"ל מהר"י די שיגורה (מגיד דבריו אות לא, דף יז ע"ב): "ולע"ד לפי מה שבינותי בספרי הפוסקים ז"ל נראה דאין לאמרה, וכן הסכים ה"ה ח"ק עולם אג"ן הסהר ז"ל בספר דברי שלום לה"ה מ"ח ז"ל כיע"ש, גם לפי סודן של דברים אין לאמרה כמו שיראה הרואה, וכן נהגנו בק"ק פורטוגאל יב"ץ מזה שנים רבות שלא לאמרה ובסה"ק אות לרחמים מע' ב' ד"ה ברכת מעין ז' הארכתי בזה בחמלת ה' עלי", עכ"ל. וכתב הפתח הדביר (בהשמטות לח"ג ס"ס רסח, ונרפסו בח"ד דף שכ"א טור ב) וז"ל: "ואתרמי מילתא בהיותי עם רב אחאי הרב הכולל כמהר"י די שיגורא נר"ו ונתגלגלו הדברים מה שכתבתי בענין זה, והוא אמר לי שגם הוא

דעת היב"א:
שהגם שתקנות
חז"ל יש בהן
סוד, מ"מ
בברכת מעין
שבע מוכח
מלתא שאין,
דאליכ אמאי
אין מזכירין בה
של יו"ט

פא. דעת היב"א (ח"ד או"ח סי' כא אות א-ב) דאין להשתחוות בברכת מעין שבע, משום שאינה חזרת הש"ץ, ע"כ. נפק"מ לדידן דאמרינן (אות עד) דחיוב אמירתה בליל פסח שחל בשבת ע"פ הסוד הוא משום דהויא כחזרת הש"ץ, ממילא הוצרכנו להתיישב בטענותיו. ואמנם אין אנו סבורים שצריך לכרוע בעת אמירתה, אפילו דהויא לן כעין חזרת הש"ץ, כיון שלא נזכר זה בדברי המקובלים^{עג}, מיהו לענין אמירתה בליל פסח שחל בשבת ס"ל דיש לאמרה משום דהויא כעין חזרה. ועתה נבוא להתיישב בטענותיו.

פב. כתב היב"א (ח"ד או"ח סי' כא אות א) וזה לשונו: "דאמר רבא, יום טוב שחל להיות בשבת ש"צ היורד לפני התיבה ערבית אין צריך להזכיר של יום טוב (בברכת מעין שבע), שאלמלא שבת אין ש"צ יורד ערבית יום טוב. ומשני, הכי השתא התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך, ורבנן הוא דתקינו משום סכנה, אבל הכא יום הוא שנתחייב בארבע תפלות. ע"כ. ומבואר מזה שאין שום הכרח לברכת מעין שבע להשוותה כחזרת התפלה וכו'. והן אמת שדרך חז"ל שלא לגלות טעמן האמתי בתקנותיהם וגזרותיהם, ויש להם בכל תקנה טעם נסתר, וכמו שכתב בספר בן איש חי שנה א (פר' תרומה אות ב) בטעם תיקון תפלת החזרה לש"צ, ע"ש. ובשנה ב (פרשת בלק אות א) בטעם גזרת סתם יינם, ע"ש. ועיי' עוד בספר עתים לבינה על ספר העתים (עמוד רסב אות ע), בטעם התקנה שכל העולים לספר תורה מברכים לפנייה ולאחריה, שכתב שתימה גדולה לומר שתיקנו להרבות בברכות כל כך משום הנכנסים והיוצאים דלא שכיחי וכו', ונראה שאיזה טעם צפון היה לרז"ל בזה, ולא רצו לגלותו, וגילו רק טעם טפל שיש בזה. וכאשר עשו כן בכמה גזירות שהעלימו טעמם העיקרי, ע"כ. מכל מקום בזה אי אפשר לומר שתיקון ברכה מעין ז' הויא כחזרה של תפלת י"ח, דא"כ הדק"ל דאמאי אין מזכירין יום טוב בברכה זו שיום הוא שנתחייב גם

חזרת הש"צ ממש וכו'. אמנם שוב העירוני חכמי המקובלים, בכוונות האר"י ז"ל לא נמצא שום כוונה בברכת מעין שבע לכריעה וזקיפה כמו בשאר חזרת ש"צ, ומכיון שאין לה שום יסוד ע"פ הקבלה הרי (מאין) [שאין] צורך לכריעה וזקיפה, ולכן נטה דעתי לומר שאין למחות בזה לשום אדם שרוצה לכרוע, או למי שאינו רוצה לכרוע, דיש פנים לכאן ולכאן, והנח להם לישראל במנהגם, ונהרא נהרא ופשטיה, עכ"ל.

שהבאנו דמדברי הרש"ש לכאור' משמע דשמועה זו מוכחשת).

עג. אח"כ ראיתי מש"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ו בהשטות, חאו"ח סי' ח אות א-ב) וז"ל: "באשר נשאלתי בנוגע לכריעות וזקיפות בברכת מעין שבע, הנה זה לפני ימים אחדים פנו אלי בשאלה זו, ועניתי להם, ששאלה זו כבר נשאלה לפני, לפני כחמש עשרה שנה, ואז עניתי להם מכיון שדינה בחזרת ש"צ ממש וכו', דין הוא שחייבים בכריעה וזקיפה כדין

בתפלה זו. וכדין נעילת יום הכיפורים שחל בשבת. ואפילו בהפטרה של המנחה בשבת שאינה תקנה קבועה וכו', ובכל זאת כתב רש"י (שבת כד ע"ב) דקי"ל דלא כרב אחדבוי, והמפטיר בנביא במנחה ביום טוב שחל בשבת צריך להזכיר גם יום טוב, ע"ש. ואילו בברכה מעין שבע אין להזכיר יום טוב כלל, ועל כרחך לומר שהאמת הוא שלא נתקנה ברכת מעין שבע אלא משום סכנה, וזהו טעם כעיקר. וכדמשני הש"ס הנ"ל. והואיל וכן אין לברכה זו דין חזרת התפלה כלל, עכ"ל. (כמו כן יש להביא ראיה ממה שלא תקנו לאמרה ביו"ט בכלל, ואם היה טעמה משום דהויא כחזרה, אמאי לא תקנו לאמרה).

פג. והתשובה על דבריו היא, דגם לפי דב"ק זיע"א, עדיין לא השיב על תורף טענת בעל עתים לבינה, דהוא טען ממה שהרבו בברכות שאינן צריכות^(ד). והגם דהתם הן ברכות רבות והטעם שתקנו אותן לא שכית, והכא היא ברכה אחת וטעמה אפשר דהוא שכיח טפי, מ"מ תורף הטענה קיים, דמ"מ לא הו"ל לחז"ל לתקן ברכה וסגי אם יתקנו לומר פסוקי ויכולו ופסוקי ושמרו בני ישראל את השבת וכד', א"נ יתקנו לומר פרק במה מדליקין, ולמה תקנו מטבע ברכה. אלא על כרחך, דאיכא טעמא אחרינא.

בא וראה מה שכתב הגר"ח מוואלאז'ין בספרו נפש החיים (שער ב פ"י) בדבר נוסח הברכות והתפילות, וז"ל: "והמשכיל יבין מדעתו, שלא לחינם הוצרכו לתיקון תחינה קטנה ותפילה קצרה כזו ק"כ זקנים ומהם כמה נביאים, אלא שהמה השיגו ברוח קדשם והשגת נבואתם העליונה, ונהירא להו שבילין דכל סדרי בראשית ופרקי המרכבה. לזאת יסדו ותקנו מטבע ברכות והתפלות באלו התיבות דוקא, מאשר ראו והשיגו איזה דרך ישכון אורה של כל תיבה פרטית מהם, אשר היא נצרכת מאד לתיקון ריבוי עולמות וכוחות עליונים וסידור המרכבה. וכמאמרם ז"ל (ע"י שבת קטז ע"ב, מנחות סד ע"א) העבודה צורך גבוה, עכ"ל.

עד וז"ל העתים לבינה: "תימה גדולה בעיני דבר זה, היאך יתקנו להרבות כל כך ברכות שאינן צריכות בשביל גזירה רחוקה כזו שמא יצא איזו איש קודם שקרא המסיים ובירך, ויחשוב שאין ברכה לאחריה, ולקמן (שם כג ע"א) אמרו דיוצאין לא שכחי וכו', וקיי"ל בכל דבר דמילתא דלא שכית, לא גזרו ביה רבנן אפי' במקום חשש איסור. כ"ש בזה, דמה בכך אם יטעו קצתן לחשוב שאין ברכה

לאחריה בקריאת התורה, וכי בשביל חשש ביטול ברכה בשוא"ת יתקנו לעבור על ברכות שאין צריכות בקום ועשה לחושבן ע"י חשש קל כזה לברכות צריכות וכו', ורחוק מאד להתקבל שיהיה חשש גזירה זו עיקר טעם התקנה, וכנראה שאיזו טעם עיקר צפון שיה להם בזה שלא רצו חכמים לגלותה, וגילו רק טעם טפל שיש עוד בזה, וכאשר כן עוד בכמה גזירות שהעלימו בהם טעם העיקר, עכ"ל.

עוד שם (פרק יג) וז"ל: "כי באמת בעומק פנמיות כונת התפילה, אין אתנו יודע עד מה, כי גם מה שנתגלה לנו קצת כוונות התפלה מרבתינו הראשונים ז"ל קדישי עליונים, ועד אחרון הרב הקדוש איש אלקים נורא האריז"ל, אשר הפליא הגדיל לעשות כוונות נפלאים, אינם בערך אף כטפה מן הים כלל נגד פנימיות עומק כוונת אנשי כנסת הגדולה מתקוני התפלה, שהיו ק"כ זקנים ומהם כמה נביאים. וכל מבין יבין, דלא איתי אנש על יבשתא שיוכל לתקן תקון נפלא ונורא כזה, לכלול ולגנוז במטבע תפלה קבועה וסדורה בנוסח אחד התקונים של כל העולמות עליונים ותחתונים, וסדרי פרקי המרכבה וכו', והוא בלתי אפשר אם לא ע"י הנבואה העליונה, ורוח קדשו יתברך אשר הופיע עליהם הופעה עצמוה בעת תיקום נוסח מטבע התפלה והברכות, שם הוא יתברך שמו בפיהם אלו התיבות ספורות וגנוזות בתוכם כל התיקונים", עכ"ל.

לאור האמור, קשה לומר שברכה זו אין לה טעם ע"פ הסוד, ואדרבה הדבר מוכח מדתקנו לאמרה בנוסח ברכה, אלמא דאיכא טעמא ע"פ הסוד לאמירתה.

פד. בא וראה, שאפילו הרחיד"א (הו"ד לעיל אות פ) שכתב שאין לאמרה ע"פ הסוד, הנה הוא עצמו כתב במחבר"ר (תקפב ג, הו"ד בהערה פח) דיש לה טעם ע"פ הסוד וחז"ל העלימוהו, וז"ל: "וכל הרבנים הנזכרים כתבו ע"פ הפשט, אמנם לפי מ"ש רבנו האר"י ז"ל דברכת מעין ז' חובה היא, ורז"ל שאמרו מפני עם שבשדות, סו"ד שתו בדברי קדשם, והיה העלמ'ה, א"כ מאחר דכל הרבנים הנזכרים תלו טעמייהו דאינה חובה, בהגלות נגלות אמרי קדוש האר"י זצ"ל דחובה היא, וגם רז"ל כיונו לסוד הדבר, אלא שהיו נותנים טעם לפי הפשט ותחת כבודם הטמינו ברמ"ז בהדי כבשי, נראה דחוזר וכו', עכ"ל. ועל כרחק צ"ל שמה שהורה שלא לברכה בליל פסח שחל בשבת, אינו משום דס"ל שאין בה סוד, אלא משום דס"ל שע"פ הסוד אין לאמרה, אבל לעולם מודי דיש בה סוד. והדבר מפורש בדבריו בברכ"י (תרמב א) וז"ל: "ראשון של פסח שחל בשבת אין אומרים אותה אבל בשאר מועדים לה' אמרוה, ואף בשבת שאחר י"ט אומרים אותה, עש"ב. ודבריו נאמנו לפי שטת פשט הדברים. ואם אל סודו תדרוש אורו מראש סוד שתו השער"ה, דדוקא בליל פסח השעה אינה צריכה לכך, והדברים עתיקים דברי צדיקים כראי מוצק חזקים ירדו מחוקקים מים עמקים נחמדים מזהב ומתוקים", עכ"ל. (ועיין עוד לעיל (אות עט* ובהערה ע) מש"כ בדומה בדומה בשם הרב חמדת ימים).

הרי שלא נמצא מי שיאמר שאין בה סוד, רק אדרבה כו"ע מדו שיש באמירתה טעם ע"פ הסוד. אלא שהרחיד"א ס"ל שהטעם שעל פי הסוד אינו שייך בליל פסח שחל בשבת וע"כ אין לאמרה אז, מיהו הלב חיים ודעימיה פליגי, וס"ל דיש דיש טעם לאמרה ע"פ הסוד אף בליל פסח וע"כ אומרים אותה.

ומעתה הדבר ברור כמין חומר, דהטעם שאין מזכירים בה של יו"ט, הוא מפני שבאמת הטעם לאמירתה הוא מצד השבת בלבד, ולא מצד היו"ט. ולכאורה הדבר כמעט מפורש בדברי מהר"י צמח (הו"ד לעיל אות עח) וז"ל: "ברכה מעין שבע צריך לאמרה כפי טעם הסוד בכתוב בכונות, ולפי שמציאותו לא נמצא כי אם בלילי שבת לברך, אפי' כשחל יום ראשון של פסח בשבת אומר אותו משא"כ כפי הפשט", עכ"ל.

ולפי המתבאר להלן (אות קה) בשם ספר וישב הים, אפשר לכאורה גם להבין למה ברכה זו אינה קשורה לפסח אלא רק לשבת (לפי שהיא עוסקת בפרצוף היומי, ובפסח עיקר עסקנו הוא בפרצוף הזמנים, ועסקנו פרצוף היומי אינו עולה בשם), יעו"ש.

ומעתה אזדא לה טענת היבי"א מהא דאין מזכירין בה של יו"ט (א"נ מהא דאין אומרים אותה ביו"ט).

פד*. עוד טען היבי"א (ח"ד או"ח סי' כא אות א-ב) על דברי המקובלים שכתבו שברכת מעין שבע מחוייבת משום שהיא כעין חזרת הש"ן, והא מלישנא דגמ' משמע שאינה מחוייבת כלל, שכן אמרו בגמ' (שבת כד ע"ב) "הכי השתא, התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך, ורבנן הוא דתקוני משום סכנה", ע"כ. הרי שאינה נצרכת כלל ועיקר. ומכאן הגדיל על המדות והסיק, שדברי המקובלים חשיבי "נגד הגמרא" ושאין לסמוך עליהם, כדכתבו בעלי הכללים.

אבל אחר ההתבטלות הגמור, גם אם דיוקו מלישנא דגמ' יפה ונחמד ומצריך ישוב, הרי שטענתו אינה טענה, דהא דאמרינן דאין לפסוק כדברי המקובלים נגד תלמוד מפורש, היינו היכא שהפסק של המקובלים הוא היפך פסק התלמוד, אבל איפה שרק הטעם של המקובלים הוא דלא כהתלמוד, לא אמרינן. וכאן פשטות לשון התלמוד מורה שיש לברכה, רק שהסברא היא לא מצד מה שהיא צריכה כמו שכתבו המקובלים, אלא משום לא פלוג. ובכה"ג אין לומר שדברי המקובלים הם היפך דברי התלמוד, אלא אדרבה הם עולים בקנה אחד עם דברי התלמוד.

פה. חכמי המערב שאלו את רבנו הרש"ש זיע"א (הו"ד בנהר שלום דף לא ע"ג, שאלה סו) דברי הרש"ש וז"ל: "אם יש לומר ברכת מעין שבע בליל פסח כשחל בשבת ולסמוך על הרב חמדת הימים שאומר כן הפך פסק שו"ע ההולך אחר רוב בנין ורוב מנין", עכ"ל. והשיב להם (שם דף לב ע"ב) וז"ל: "יו"ט דפסח שחל להיות בשבת צ"ל ברכת מעין ז' כשאר י"ט שחל להיות בשבת אע"פ שנראה שאין לה מקום מ"מ צ"ל גם בליל פסח

שחל להיות בשבת כיון שהזכרה בתלמוד שבת דף כ"ד ולא חילקו בין פסח לשאר י"ט ואותו החילוק שכתב הר"ן (=רבנו נסים) הוא מסברא", עכ"ל.

פא. קושיית האג"ן והרב אברהם גאגין המכונה אג"ן (מנהגי בית אל אות א, נדפס בריש ספר דברי שלום למהרא"ש שרעבי) כתב על דברי הרש"ש הללו וז"ל: "ואני תמה ע"ז דמאחר דעל דרך הסוד אין לה מקום כלל, ועל דרך הפשט מי לנו גדול מהר"ן (=רבנו נסים) ז"ל, והביאו הרב בעל (העיטור) [המנהיג] וכמ"ש הב"י ז"ל משמם, ופסק מרן בשולחנו הטהור להלכה פסוקה דאין אומרים ברכת מעין שבע כשחל פסח בשבת יע"ש מילתא בטעמא. ומסתבר טעמא, דלא נתקנה אלא מפני המזיקין ובפסח הוא ליל שמורים. מנ"ל לאפלוגי עליהו ובפרט בספק ברכות. גם הרדב"ז בח"א סי' ט"ז כתב משם הריב"ש ז"ל דכשחל פסח בשבת דאין לאמרה, ואפילו באותו זמן לא היו אומרים אותה, דלא שכיחי מזיקין בליל פסח דמשומר ובא מן המזיקין הוא, וכ"כ כל הפוסקים. וזה שרוצה לאמרה הוא דעת חיצוני, ואין ראוי לקרותו מחלוקת, יע"ש. ואחר כל זה לא ידעתי איך פסיק ותני שאין לאמרה. וכן ראיתי להרשב"ש בסי' שצ"ח דפסיק ותני שאין לאמרה בפסח שחל להיות בשבת דליכא מזיקין, וכתב שכן נוהגין בג'זאיר, יע"ש. והכי חזינא למוהר"י אזוראי בספר ברכי יוסף סי' תרמ"ב הביא דברי הרשב"ש הנז' וכתב ואם אל סודו תדרוש אורו מראש סוד שתו השערה, דדוקא בליל פסח השעה אינה צריכה לכך והדברים עתיקים דברי צדיקים כראי מוצק חזקים ירדו מחוקקים, מים עמוקים נחמדים מזהב ומתוקים, עכ"ל. ואחרי כל זאת אמינא ולא מסתפינא דאין לאמרה, וכן הוא מנהג כל הק"ק שלא לאמרה וזה פשוט, וכן עשיתי מעשה בשנת התר"ג שלא לאמרה כי שב ואל תעשה עדיף", עכ"ל.

פב. מדבריו נראה שהבין שמה שכתב הרש"ש "אע"פ שנראה שאין לה מקום" היינו שאין לה מקום ע"פ הסוד, וממילא מה שהורה הרש"ש לאמרה היינו ע"פ סברא לבד. ועל זה טען דמן הסברא דברי הר"ן צודקים, ושכן דעת הרבה פוסקים ובכללם מרן, ושוא"ת עדיף ובפרט בספק ברכות. (טענות אלו הובאו בהרחבה ביבי"א (ח"ב אור"ח סי' כא אות ה), ונביא לשוננו להלן (נספח ה) אי"ה).

פג. אמר המעתיק, אני לא להכניס ראשי בין ההרים הרמים נתכונתי, אלא שתורה היא וללמוד אני צריך, וכתלמיד לפני רבותיו אני שואל. וכי הסברא דלא פלוג דחוייה לגמרי, וביחוד אחר הדיוק מלשון הגמרא. מה עוד שעתה נגלו לנגד עינינו סיעת פוסקים גדולה שסוברת שיש לברך. ואם מצד תורת הקבלה, וכי דברי מהר"י צמח אינם ראויים לבוא במשקל. וא"ת דמ"מ אחר הכרעת הרש"ש אין מקום לדברי שאר המקובלים, אה"נ, אלא שיש לנו לדון האם אמנם הכריע הרש"ש שאין לה מקום ע"פ הסוד אם לאו. ואם מצד ספק ברכות, אה"נ אם באנו להורות מצד הפשט לבד

אכן י"ל דספק ברכות להקל, אבל אם נאמר שיש לה טעם ע"פ דברי האר"י, שוב אין כאן ספק ברכות להקל כדכתב הרב כף החיים [סופר] (רסח ס"ק נ) והמחבר"ר (תקפב ג) עה).

פט. ועתה יש לנו לברר האם מה שהכריע הרש"ש למסקנא דיש לברכה היינו ע"פ דברי האר"י או לא. ואני לא חלק לי בחכמה, אבל אומר דבר אחד מן הסברא, ואח"כ אביא מה שהובא בספרים.

האם הרש"ש
הכריע ע"פ
הנגלה או ע"פ
הקבלה

צ. חכמי המערב שאלו את הרש"ש אם יש לסמוך על החמדת ימים נגד מרן או לא, ולא פירשו מאיזה טעם יעדיפו את דברי הרב חמדת ימים (לשונם הובאה לעיל אות פה).

עיונים בשאלת
חכמי המערב

צא. והנה בעיון בדברי החמדת ימים (לשונו הובאה לעיל הערה ע) נראה שהטעם הוא ע"פ הסוד. א"כ יוצא שהשאלה היתה האם יש לעשות כפי הסוד או כפי הנגלה.

צב. ועתה יש לברר מה היתה דעת חכמי המערב על ספר חמדת ימים, שהרי אם שאלו ממנו אות הוא שסמכו ידיהם עליו. והנה ידוע בקורות דברי ימי עמנו שהיתה מחלוקת סביב ספר חמדת ימים, היו חכמים שאישרוהו והיו חכמים שדחוהו. החכמים שאישרוהו ייחסוהו לגורי האר"י, והחכמים שדחוהו ייחסוהו לתלמידי ש"ץ שר"י (ע"פ רוב לנתן העזתי, וראה בארוכה מש"כ בעל הגוב"י על הנה"ש בהערה שם^{עו}).

צג. ומזה שחכמי המערב שאלו אם יש לסמוך עליו נגד מרן, אלמא דייחסוהו לגורי האר"י (וביחוד, שהרי הכניסו את דבריו בתוך ע"ז שאלות ששלחו להרש"ש שעוסקות בדברי האר"י ותלמידיו, אלמא בעיניהם החמדת ימים הוא מגוריו).

צד. לפ"ז לא מובן למה שאלו חכמי המערב על ענין זה יותר משאר עניינים, והלא כמה עניינים יש בדברי האר"י שהם דלא כמרן והם לא שאלו כלום רק זה.

עו) כבר אמרנו לעיל (הערה ע) כי יש אריכות בנושא זה, ובאמת היום כבר הוכח מעל לכל ספק, כי החמדת ימים הינו ממחבר מאוחר מאד וממאמיני ש"ץ שר"י אם כי היה ירא שמים בתכלית (וע"כ אינו נתן העזתי ח"ו כי אם חכם אחר) אלא שטעה בש"ץ כשם שטעו בו רבים בתחילה, וגם ר"ע מצינו שטעה בכך כוזבא, ואכמ"ל. מיהו בעיני חכמי המערב ואף בעיני הרש"ש לכאור' היה מגורי האר"י כדלהלן (אות צג-צה).

עה) וז"ל הכף החיים (רסח ז): "וכבר כתבנו כמה פעמים דכנגד דברי האר"י ז"ל שנותן טעם בסוד לא חיישינן לספק ברכות", עכ"ל. וכתב זה על ברכה זו ממש. גם הרב מחב"ר (הו"ד להלן הערה פח) ס"ל דכנגד האר"י אין אומרים סב"ל, שכן הוא הורה בברכה זו דחזור ומברך אם אמר האל הקדוש במקום המלך הקדוש, ולא חייש לשיטת הפוסקים שא"צ לחזור ולברך, רק שם דברי האר"י החי לנגד עיניו, ע"ש.

צה. ואין לומר שהטעם הוא משום שספר חמדת ימים הינו מכתבי שאר התלמידים ואינו מכתבי מהרח"ו ע"כ הוצרכו לשאול על דבריו טפי משאר דברי האר"י, זה אינו, שהרי הם לא חשו כלל לחילוק שבין כתבי מהרח"ו לכתבי התלמידים, ורק הרש"ש בתשובתו אליהם העביר עליהם את שבט ביקורתו על כך שהם מעיינים בכתבי התלמידים ובתוכם ספר חמדת ימים (מזה גם מוכח שהרש"ש סבר שהחמדת ימים הוא מגורי האר"י, ועיין להלן (אות צט) שהבאנו את לשון הרש"ש), וא"כ קשה אמאי שאלו דוקא על ענין זה יותר משאר עניינים.

צו. ונראה ששאלה זו שהקשינו (למה שאלו על ענין זה יותר משאר עניינים) היא זו שגרמה להרש"ש לחשוב שהחמדת ימים הביא שם טעם בדרך הפשט וע"כ שאלו על ענין זה יותר משאר עניינים (והרש"ש לכאור' לא ידע ולא ראה מה שכתוב בחמדת ימים, כדלהלן אות צט), וע"כ השיב להם באותו מטבע וכתב תשובה ע"ד הפשט, ומה שכתב "אין לה מקום" היינו אין לה מקום ע"ד הפשט, אבל בדעת האר"י ודאי ס"ל דיש לה מקום.

צז. אלא שא"כ קשה, אמאי לא הוסיף לחזק את דבריו ולומר "וביחוד אחר שלפי דעת רבנו האר"י צריך לאמרה", ואפשר לומר דכיון שלא נזקק לזה מעיקרא, שהרי מצא טעם אפי' ע"ד הפשט והם בלא"ה לא שאלוהו אלא ע"פ הפשט, ע"כ לא דק להוסיף ולומר שכן הוא גם ע"פ הסוד.

צח. עוד אפשר לומר בדרך אחר, והוא שלעולם הרש"ש הבין שהחמדת ימים הביא טעם בדרך הסוד, אך לא בגלל שראה את דבריו (כדלהלן אות צט), אלא בגלל שהוא סבר שהחמדת ימים הינו מגורי האר"י (כדלעיל אות צה) ומן הסתם כל דבריו ע"ד הסוד, ודוקא משום כך לא רצה הוא להתייחס לדברי האר"י באותה תשובה. אך בשביל להבין זה, יש להקדים ולהביא תחילה לעיני הקורא את דברי הרש"ש ששלח לחכמי המערב בענין העיון והלימוד בכתבי שאר התלמידים.

צט. כתב הרש"ש (נהר שלום דף לב טור א) וז"ל: "ראיתי את השאלות אשר שלחו מעכ"ת מהתם וכו', אמנם ראיתי כי לא עת השב, כי נלע"ד כי עדיין לא נשתונו בסדר לימוד עץ חיים והבנת דבריו. ע"כ אמרתי אל לבי לשלוח להם קונטרס של ברכות השחר מן סידור סדר הכוונות אשר התחלתי לסדר לעצמי הנקרא נהר שלום, וגם קונטרס מתחילת הקדמת הסידור הנזכר הנקרא רחובות הנהר וכו', ובכן ישתוו דעותינו בהבנת דברי ז"ל. אמנם חליתי היא שיתנו לב בדברים האמורים שם, ובפרט במה שכתוב בהקדמה וכו', כי לא דבר ריק הוא. והנה עידי בשמים וסהדי במרומים כי כל הכתוב שם כולם דברי אלהים חיים האמורים מפי האר"י ז"ל למוהרח"ו ז"ל ואין עוד מלבדו, ואפילו בדברי שאר תלמידי האר"י זלה"ה לא למדתי, ואין לי מגע

אזהרת הרש"ש

יד בספרי המקובלים לא ראשונים ולא אחרונים, ולא למדתי בהם ואין לי לי ידיעה מהם כלל, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכן האמת, ולפיכך אמרתי שיעיינו בהם כי הם דברי הרב האר"י ז"ל, והשי"ת יאיר עינינו בתורתו כי"ר ובזה יותרו כל השאלות ממילא" וכו', עכ"ל.

עוד שם (דף לג טור ג) וז"ל: "גם בעיני יפלא איך כת"ר משגיחים על דברי ספרי שאר המקובלים כגון חמדת ימים ומשנת חסידים וכיוצא, שדבריהם מעורבים ומיוסדים על שאר תלמידי הרב ז"ל אשר לא סמך ידו עליהם, ואין ראוי לסמוך כי אם על דברי האר"י ז"ל ותלמידו מהרח"ו זלה"ה", עכ"ל.

עוד שם (לד טור א) וז"ל: "וראיתי מה שכתבו מעכ"ת על ענין עבודת ה' שקצרתי במקום שהיה ראוי להרחיב מעט הדיבור, אמת הוא כי לכתחילה קצרתי בו יען ראיתי כמה מהנזק יצא ממה שכתבו בזה המקובלים שקדמו, כי רבים חללים הפילו, וחילול כבוד ה' וכבוד התורה, ה' יכפר בעדם. כי כל דבריהם לא ע"פ התורה הם, ואינם מיוסדים על האמת, ומהם יצאו אבות ומאבות תולדות הריסת יסודי התורה ח"ו, ה' יכפר. וכ"ז לא שלמדתי בדבריהם ח"ו, אלא שפעם אחת הוכרחתי בעל כרחי לעיין בדף אחד שכתוב בו קצור מה שכתבו בענין זה, וכמעט שקרעתי בגדי לראות דברים אשר לא כן על ה', ה' יכפר. וכבר מילתי אמורה להם, כי עידי בשמים כי כל עסקי ולימודי אינו, רק בדברי האר"י זלה"ה ותלמידו מהרח"ו ז"ל לבדם, ובלעדם אין לי עסק בשום ספר מספרי המקובלים ראשונים ואחרונים, ואפילו בדברי שאר תלמידי האר"י לא למדתי וכשיזדמן לפני דבר מדבריהם אני מדלגו, כי ע"כ איני כמזהיר אלא כמזכיר, למען ה' אל יהי לכם מגע יד בדבריהם ובפרט בענין זה השמרו לכם פן יפתה לבבכם, אלא כל למודם לא יהיה אלא בעץ חיים ובספר מבוא שערים ובשמונה שערים המפורסמים שכולם דברי אלהים חיים. ואני קצרתי בענין זה כל מה שאפשר כי יראתי פן יפלו דפים אלו ביד מי שעדיין לא למד דברי האר"י ז"ל כראוי ויחשדני שלמדתי בספרים אחרים ולא כן הוא כאמור, ולכן קצרתי בו ופזרתי בהקדמה", עכ"ל.

ק. הרי לנו מכל האמור: א' חכמי המערב לא ידעו לחלק בין כתבי מהרח"ו לכתבי שאר התלמידים. ב' הרש"ש לא היה לו עסק עם כתבי התלמידים, ולא היה מעיין בספריהם, והיה מדלג על דבריהם. ג' הרש"ש מנה את החמ"י עם כתבי המקובלים המיוסדים על שאר התלמידים. ד' במקום שחשש שאולי אי מי יחשדהו שעיין בכתבי שאר התלמידים היה מקצר אף שהיה ראוי להרחיב.

קא. לפ"ז אפשר לומר שלכך קיצר כאן מאד ולא הזכיר דברי רבנו האר"י אף שהיה ראוי לעשות כן, כי ירא פן יפלו דפים אלו ביד מי שעדיין לא למד דברי האר"י ז"ל כראוי ויחשדהו שעיין בחמדת ימים וראה שם הדברים, וע"כ הביא טעם חדש

דיוקים בשאלת
חכמי המערב,
ובאזהרת
הרש"ש

ע"ד הפשט (שהוא ודאי לא נזכר בחמ"י) והתעלם במכוון מדברי האר"י הגם דס"ל שיש לאמרה ע"פ הסוד^{עז}.

קב. עוד תשובה ראיתי הובאה בספרים, שלעולם הרש"ש כן השיב לשואליו אף על דרך הסוד אלא שרמז הדברים בקוצר לשונו כי כן דרכו בכמה מקומות (ואולי גם בשביל מה שכתבנו לעיל אות קא). ואני לא חלק לי בחכמה, ואין לאל ידי להכריע האמנם כדבריהם כן הוא אם לאו, וע"כ אמרתי להביא דבריהם לעיני הקורא והבוחר יבחר. אך בד בבד תצא מכאן קריאה לכל חכם שאין דרכו ועיסקו בתורת הסוד, שלא יטול עטרה לעצמו ויאמר שמדברי הרש"ש משמע שהשיב דוקא ע"ד הפשט ולא ע"ד הסוד, כי אין ראוי לחכם להיות עובר ומתעבר על ריב לא לו, ועל כגון דא אמרו איזהו חכם המכיר את מקומו, וד"ל. ועתה אביא מה שהובא בספרים (ראה וישב היס ח"א סי' ח, עמ' קלט הערה ב).

קג. דרך הרש"ש זיע"א לכתוב לפעמים פלפולים שלמים מבלי לכתוב הצדדים, כגון שיכתוב "ואע"פ שיש ליישב, מ"מ ע"פ אמיתותן של הדברים אינו יישוב נכון", ולא יכתוב מה היה ליישב ולמה אינו נכון^{עח}.

מ"מ לא קשיא, דכיון שבא לחלוק על החמ"י ולהורות היפך מדבריו, א"כ לא יחדוהו שזה בא לו מפני שעיין בחמ"י (ועכ"ז נזהר מלהזכירו בשמו, כיעו"ש), משא"כ גבי ברכת מעין שבע שבא להורות כדברי החמ"י אך לא מטעמו, ודו"ק.

עח. כתב רבינו הרש"ש זיע"א בנהר שלום (דף לב טור ד) בתשובתו ששלח לחכמי המערב, וז"ל: "ונלע"ד שאפי' בתפלת המנחה דפסח שחל להיות בשבת אין לכוין, כי לכאורה (=היה) נראה לכוין בה כי היא נדרשת לעצמה וכו', אע"פ שגם בשאר יו"ט שחל בשבת אין לכוין בה מטעם אחר, הנה עתה בפסח היה נראה לכוין בה מטעם אחר, אבל אין לכוין בה לפי" וכו', עכ"ל. הרי שלא ביאר למה בשאר יו"ט אין לכוין בה, ולמה בפסח לכאור' יש לכוין בה.

עוד כתב רבנו הרש"ש זיע"א בהקדמת רחובות הנהר [היא ההקדמה ששלח

עז. ומה שמצינו בנהר שלום (שם, דף לא טור ג) בשאלה ס"ז ששאלו חכמי המערב את הרש"ש וז"ל: "ועל ברכת העומר לבני חו"ל, אם לא יברך עד אחר הסדר דליל שני כמ"ש בחמדת ימים או יברך אחר תפלת ערבית כמו בשאר ימים ואין לשנות", עכ"ל. והשיב להם הרש"ש (שם, לב טור ב) וז"ל: "וענין ברכת העומר לבני חו"ל ודאי צריך לומר אחר ערבית כשאר לילות, כי אין לה שייכות עם הסדר בלילה זו לבני חו"ל, כי מצות ספירת העומר היא מ"ע דאורייתא, שהם בשני פרצופי חג"ת ונה"י הכוללים וכו' (=והאריך בביאור סודם), ולפיכך צריך לומר ברכת העומר תיכף אחר ערבית דיו"ט שני ולא יאחרנה עד אחר הסדר, שאם יאחרנה הרי גורם לתת אחיזה לחיצונים בכלי מוח החכמה וכו', לפיכך צריך להזהר מאד לאמרה אחר ערבית ולא יאחרנה עד אחר הסדר כמ"ש קצת מקובלים", עכ"ל. הרי שהשיב בדרך הסוד הגם ששאלו מהחמ"י,

דברי הסוברים
כי הרש"ש
הורה לברכה
ע"פ הסוד

קד. וכה העיד עליו בנו המכונה הח"י בשמ"ש (הו"ד פרי עץ הגן [קצין] עמ' כח) וז"ל: "ודבריו סתומים וחתומים באין מבין, כי אם אחד מעיר ושנים ששמשו לפניו ושתו מימיו וידעו את הדרך אשר דרך בה, ואעפ"כ רבי אבא היה אומר כל ימיו שכל נתיבותיו אשר באו בכתב אינם אלא רמזים וראשי פרקים, ודרך כלל מגלה טפח ומכסה אלף אלפים טפחים, ומלבא לפומא לא גלי", עכ"ל.

קה. ועפ"ז כתב בספר וישב הים להגר"י הלל שליט"א (ח"א סי' ח, עמ' קלח-קמ) דיש לדקדק בלשון הרש"ש שכפל דבריו וכתב: "יו"ט דפסח שחל להיות בשבת צריך לומר ברכת מעין שבע וכו' אע"פ שנראה שאין לה מקום מ"מ צריך לאמרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת" וכו', ע"כ. ופירש הרב וישב הים שללא ספק שאלת חכמי המערב היתה האם יש לסמוך על החמ"י שכתב טעם ע"פ הסוד או על השו"ע (א' שהרי כל השאלות שם היו על דרך הסוד, ב' אם שאלו על דרך הפשט, א"כ מה ההו"א שיעשו דלא כהשו"ע). וע"כ השיב להם הרש"ש דיש לברך, ואע"פ שנראה שאין לה מקום ע"פ הסוד (שכן ברכת מעין שבע עוסקת בפרצוף היומי, ועיסקנו בפסח הוא בפרצוף הזמנים), עכ"ז צריך לאמרה (כיון שגם בעת עיסקנו בפרצוף הזמנים, אין הכונה שאין לנו עסק בפרצוף היומי, אלא הכונה היא שאינו עולה בשם, וע"כ צריך לברך הברכה אך בלי לכווין), אלא שלא פירש הרש"ש למה אין לה מקום, ולמה צריך לאמרה בכל זאת, כדרכו לקצר. ובכך מיושבת כפילות לשונו. ואח"כ הוסיף ואמר דלכאור' יש לאמרה גם ע"פ התלמוד מדלא חילק בין שאר יו"ט לפסח. וכתב זה כי היכי דלא סתרי דברי התלמוד לדברי קבלה, ע"כ ע"ט).

וז"ל: "ולע"ד הרב שר שלום ז"ל כל רז לא אניס ליה, וכבר ראה הצ"ע של שער ההקדמות וכו', ואין תימה מה שלא הביא לשון רבנו הנזכר בשער ההקדמות, והתכלית הוא שבא לתרץ, והוא שכתב בהעלם גדול" וכו', עכ"ל. ובספר פתח עינים [פרסיאדון] (כונת סדר העמידה, בביאור מילת 'אתה' דברכת מגן אברהם, דף ל טור ג ד"ה אלא) כתב וז"ל: "והרב שר שלום ז"ל בסידור, אפשר קיצר בלשונו וכתב וכו', וסמך על המעיין ועל מ"ש ג"כ בהקדמתו הטהורה בסוף הקדמת רחובות הנהר וכו', לזה לא דקדק בלשונו בשאר זקיפות וכריעות", עכ"ל. **עמ'** עיקר לשונו תובא אי"ה בסוף הפרק נספח ו.

לחכמי המערב עם תשובתו הנ"ל (דף ח טור ד) וז"ל: "והענין הוא שצריך להבין, אם עליות אלו הוא כעין דילוג וכו', א"כ מה מעלה וגדולה זו היא וכו', וכמה שאלות כיו"ב. אע"פ שיש ליישב, אין הישוב אמיתי לפי סודן של דברים". עכ"ל. ועיין בשמן ששון (שם, אות קכג) שהאריך לבאר מה הן אותן שאלות ומהו סודן של דברים.

ובשמן ששון (ח"א שער א שער העיגולים אות כז, דף ג טור ג) הביא לדברי הרש"ש בנה"ש שהקשה ב' קושיות ותירץ רק הקושיא הא' והניח הקושיא הב', וכתב הרב שמן ששון שהנה קושיא הב' הקשה אותה מהרח"ו עצמו בשער ההקדמות. ואח"כ כתב השמן ששון

עוד כתב הרב וישב הים (שם, עמ' קמ) שכן פירשו בדעת הרש"ש שמה שכתב לברך היינו ע"פ הסוד, הרב תולדות אהרן ומשה [פירירא] (דף מז טור ד, ד"ה ועם הנז"ל), והרב דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז סוף אות ג, ואות ט), והרב כף החיים [סופר] בספרו שבכת"י הנקרא שו"ת באר מים חיים^פ. (ובל יפקד מקומו של הרב 'דברי שלום' [עפג"ן] (ח"ז סי' תפז סעיף ג ס"ק א) שהאריך בזה הרבה מאד ע"פ דרכו, ומכיון שאין בית מדרש בלא חידוש, אמרתי אהיה כמראה מקום בלבד, ולהלן (נספח ו) אי"ה אביא את לשונו במלואה לתועלת המעיין).

קו. ובשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סי' כג) כתב וז"ל: "נמצא עבדי מעשה רב בברכות לשנות המנהג משום דאזלי בתר רבנו האר"י ז"ל דגילה שברכה מעין שבע היא חיוב במקום חזרה, וגדולה מזו מצינו לרבנו הרש"ש דס"ל שגם ביו"ט של פסח שחל בשבת אומרים ברכה מעין שבע היפך כל הפוסקים הפשטנים דאזלי בתר טעמא דאמור בה רבנן לפי הפשט", עכ"ל.

קז. איך שלא יהיה, בין אם הרש"ש כתב את תשובתו בדרך הסוד ובין אם לא, הרי ראינו להדיא שהרש"ש עשה מעשה בישיבתו דלא כמרן ואין פוצה פה ומצפצף.

כיצד הרש"ש
הורה דלא כמרן

קח. ועתה, התינח להסוברים שהרש"ש הורה כן על פי הסוד, אתי שפיר הא דהורה נגד מרן. אלא להסוברים שלא הורה כן על פי הסוד, חלה עליהם חובת הביאור, היאך רבנו הרש"ש זיע"א שירתו קודמת לחכמתו עשה מעשה נגד מרן.

קט. ובשו"ת יביע אומר (חלק ד חאו"ח סימן כא אות ג, ד"ה ואשר) כתב וזה לשונו: "וכנראה שהיה קשה על רבינו הרש"ש לנטוש מנהג עירו שרעאב אשר בתימן (מקום לידתו בקדושה, וכמו שכתב בספר אבן ספיר (ח"א דק"ח ע"ב), ועיין עוד בספר בניהו (פסחים סו ע"א) ע"ש), שנהגו לאמרה גם בליל פסח שחל בשבת, וכן מנהג עיר צנעא ושאר ערי תימן, וכמו ששמעתי כן מידידי הרה"ג ר"י קאפח שליט"א", עכ"ל.

קי. אבל אחר ההתבטלות הגמור דבריו זיע"א מרפסן איגרי, דאיך אפשר לחשוד את רבינו הרש"ש זיע"א שירתו קודמת לחכמתו, בדבר כזה, והרי כמה הלכות ממעשים שבכל יום לא עשה כמנהג ק"ק תימן, ורק בדין זה שנופל אחת לכמה שנים, הורה נגד מנהג המקום ונגד מרא דאתרא מרן רק בשל מנהג אבותיו שלו בתימן, ועוד

^פ לשונם תובא אי"ה בסוף הפרק נספח ו.

הורה כן למעשה לחכמי המערב, זה לא יתכן (בר מן דין שמצאתי הכחשות גמורות לכך שכן היה המנהג בתימן^{פא}).

קיא. מה עוד שדבר זה לכאורה הוא נגד רבנו האר"י, שהרי לפי דברי הרחיד"א וסיעתו (הובאו דבריהם לעיל אות פ) דעת האר"י היא שאין לברך, ואם כן הרש"ש שהורה על פי סברא פשוטית, הורה דלא כהאר"י ודלא כמרן, וזה לא יסבלהו השכל.

שמנהג צנעא ושאר ערי תימן לאמרה גם אז, ושנראה שכן דעת הרמב"ם שלא חילק וכו', עש"ב מה שבנה יסוד על זה. אבל הוא טעות גמור, כי המנהג מפורסם בצנעא ובכל גלילות תימן שלא לאמרה בליל פסח. לא מיבעיא בשאמי, אלא אפילו בבלדי. וחזי מאן גוברא רבה מהרי"ץ זצוק"ל דקא מסהיד עלה התם (=בעץ חיים) בהדיא שכן הוא מנהגינו. וכל המפרשים החונים עליו, כגון ענף חיים ואחי"ה והר"ד וכו' עברו על זאת בשתיקה גמורה, לרוב פשיטות הדבר. וכן נדפס בכל הסידורים שלנו. ולא היה לו להאמין להאומר לו זה וכיו"ב, שהוא לפי חפצו ומגמתו. ועיין במבוא לספרנו זה פרק ג' ד"ה כמו, ודי בזה. וידידי הרא"ח כהן הוסיף בזה"ל, גם מהרח"כ יצ"ו אע"פ שכתב בספרו שם טוב (פ"ט מהל' תפלה ה"י) דבבית חתן צריך לומר ברכה מעין שבע וכו', כתב לי בתשובה שבליל פסח אין לאמרה (עיין פתח האוצר שם אות קנב) עכ"ל, עכ"ל העיני יצחק.

אח"כ הראוני שהרב עצמו בספרו חזו"ע (שבת א עמ' שעה, מהדור תשס"ח) חזר בו משמועתו הנ"ל וז"ל: "ועתה מצאתי כתוב להרה"ג רבי יוסף צובירי בכנסת הגדולה ח"ב (עמ' קכט), שגם בתימן נהגו כן משנים קדמוניות שלא לאמרה בליל פסח שחל בשבת, ושכ"כ מהר"י צאלח בסידור עץ חיים בדיני ליל פסח ע"ש", עכ"ל.

פא עיין שתילי זיתים (אר"ח תפז סק"ד) שהביא דברי הב"י בפשטות דלא נתקנה אלא מפני המזיקין ובפסח הוא ליל שמורים ואין לאמרה, ולא כתב לחלוק. ובזית רענן (שם) כתב וז"ל: "אמנם יש שנהגו לאמרה ע"פ הקבלה (עיין כה"ח אות כב) ואין מנהגינו כן", עכ"ל. ובסדור תכלאל עם פירוש עץ חיים למהרי"ץ (ח"ב סדר תפלת ליל פסח, דף ז ע"א) כתב וז"ל: "ואם חל פסח בשבת אומר תחלה ויכולו וכו', ואינו אומר ברכה מעין ז", עכ"ל. ובפירוש עץ חיים (שם) כתב "וכן מנהגינו". ובסדור כנסת הגדולה [צובירי] (ח"ב עמ' פא) כתב וז"ל: "ואח"כ הש"ץ אומר ברכה מעין שבע, חוץ מליל יו"ט הראשון של פסח שחל בשבת שאין אומרים אותה כלל", עכ"ל. ועיין עוד שם (עמ' פ) בהוראות לשליח צבור.

ובשו"ע המקוצר [רצאבי] (ח"ב או"ח סי' נח סעיף ט, עמ' עו) כתב וז"ל: "בכל שבתות השנה אומרים ברכה זאת אפילו כשחל בהן יו"ט, וכן בשבת שחלה לאחר יו"ט. אך כשחל יו"ט ראשון של פסח בשבת, מנהגינו שאין אומרים אותה, כי לילה זו משומרת מן המזיקין ומכיו"ב", עכ"ל. ובעיני יצחק (שם, ס"ק כו) כתב וז"ל: "וכ"כ מהר"י ונה בפעמון זהב כת"י בשם השו"ע וגם בשם ספר הזכרון ומהרי"ץ בעץ חיים ח"ב דף ז", עכ"ל.

עוד כתב בעיני יצחק (שם) וז"ל: "ומה שכתב ביבי"א ח"ד סי' כ"א אות ג' ששמע

קיב. ואם תדחוק ותאמר דאולי הרש"ש לא ידע מה דעת האר"י בזה (תמיהה גדולה לכשעצמה), עדיין לא נמצא מרגוע לנפשנו, דמ"מ מה ראה להורות נגד מרא דאתרא מרן, ונגד המנהג, ונגד דברי הגאונים, ועוד בברכות דקיי"ל בהו ספק ברכות להקל (וכל זה מבלי שיש לו ראייה מדברי האר"י), ואחריו נמשכו כל חכמי ישיבת בית אל, ומשם נתפשט המנהג אצל כמה וכמה מחכמי א"י ואין פוצה פה ומצפצף. האמנם יתכן שכל אותם גדולים מגדולי אומתנו נכשלו בדברים שאפילו תשב"ר יודעים אותם, אתמהה.

קיג. ואכן בספר דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז או"ח סי' טז אות א) הוכיח מזה דסברת הרש"ש היתה על דרך הסוד, וז"ל: "ועתה אני מוסיף, שהרי כך נאמר בדברי הרש"ש זיע"א, אע"פ שנראה שאין לה מקום, מ"מ צריך לאמרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת כיון שהוזכרה בגמ' בשבת דף כ"ד ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט וכו', ע"כ. ואם היה נדנוד של חשש ברכות לבטלה, לא היה אומר בזה"ל "צריך לאמרה" ובדאי דטעמו ונימוקו עמו ע"פ סודן של דברים, שלא רצה לגלותם, ואפס קצוהו תראה בדברי הפתח עינים [למהר"ש פרסיאדון] שם (דבריו יובאו להלן פ"ב אות נה) שהביא דברי הרב אג"ן ז"ל שהובאו בהתחלת מנהגי בית אל שבתחילת ספר דברי שלום, אות א, וכתב עליו דטעמו ונימוקו עמו לפי הפשט, אמנם לפי סודן של דברים צריך לאמרו, עכ"ל.

עוד כתב (שם, אות יג) וז"ל: "ואני תמה (=על האג"ן) איך מלאו לבו לחלוק ע"ד הרש"ש זיע"א שקיבל מאליהו, וכל רז לא אניס ליה, ואמר בפה מלא באופן מוחלט 'וצריך לאמרה', הרי ודאי ששקל הדברים על מתכונתם שיש לזה שורש ויסוד, ולא היה דוחה דברי רבנו נסים בגילא דחטיא (ולומר) [ואומר] על רבנו נסים שאמר זה מסברא דנפשיה, אם לא ידע נאמנה שיש צורך גדול באמירתה, והוא העלים הדברים כדרכו בקודש, לגלות טפח ולכסות אלף טפחים, כמ"ש עליו הרב תורת חכם בכמה מקומות, וכן בנו הרב החסיד הח"י בשמ"ש ז"ל, כידוע, עכ"ל.

ובדומה לזה כתב בספרו ישכיל עבדי (ח"ו בהשמטות, חאו"ח סי' ח אות ב) גבי נידו"ד וז"ל: "ומ"ש שיש מי שכתב דיש חשש ברכות לבטלה, חלילה מלהרהר אחרי ראשונים כמלאכים שלא חששו לזה", עכ"ל.

קיד. העולה: דהאמת יורה דרכו שהרש"ש הורה לאמרה לפי שראה כן בדברי האר"י, אלא שהעלים זה בדבריו בשל אחת מהסיבות האמורות, וא"כ הדבר לכאור' מחייב אף אותנו. ולמתעקש לומר שהרש"ש לא הורה כן אלא מכח סברא גרידא, אשיב, דנהי דסברת הרש"ש אינה מחייבת אותנו וק"ו ממה שסברת רב נסים גאון לא חייבה אותו, מ"מ הרי לנו הוראה ברורה מחכמי ירושלים (הרש"ש זיע"א

וכל קדושים עמו) דמותר לראש ישיבה להורות בישיבתו נגד מרן, ואפילו בארץ ישראל, ואפילו בענין שיש בו ברכה לבטלה, כל שרואה טעם נכון לכך לפי דעתו, ותלמידיו הולכים אחריו ואינם מפירים הוראתו (בחיי), ואין רשות לחכם אחר להורות להם שלא ישמעו לרבם ח"ו, ומעתה הרי לנו גילוי מלתא על 'קבלת הוראות מרן' היאך היתה, והבוחר יבחר.

קטו. בא וראה גם איך שהרב שמ"ח גאגין (בנו של האג"ן שחלק על הרש"ש) בספרו שמח נפש (ערך מעין שבע, עמ' קכד) אחר שהביא דברי האוסרים ודברי המורים לברך, כתב וז"ל: "ובכן אתה קורא נעים בין תבין את אשר לפניך, ותבחר ותקרב, כי מה אני ומה חיי להכנס בין ההרים הרמים זיע"א, לנטות לצד מן הצדדין", עכ"ל. הרי שאינו מן מוכרח שיבא הבן ויורה לבטל דברי איזה ראש ישיבה רק בשביל להטות העם לדברי אביו הראשל"צ הקודם^{פב} (ואפילו בארץ ישראל אתרא דמרן, ואפילו בספק ברכות^{פג}).

פב) האג"ן היה ראשל"צ כידוע.

פג) וכל זה היפך הגמור מטענת היביע אומר (חלק ב אורח חיים סימן כה סוף אות יח) וזה לשונו: "ועיין בספר שמח נפש (דף נ ע"א) שהביא מחלוקת מר אביו הרב אג"ן

ומהר"ח פלאג"י ז"ל, ולא רצה להכריע בזה, עיין שם. ולא ידעתי למה נחבא אל הכלים, ובודאי שהעיקר הוא שלא לאמרה, ולא יהא אלא ספק, הא קיימא לן ספק ברכות להקל", עכ"ל.

פרק ב

עוד בענין ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת

א. בפרק הקודם (אות פ) ראינו שהרחיד"א הביא שמועה בשם האר"י שאין לומר ברכת מעין שבע כליל פסח שחל בשבת. ומאידך הבאנו (שם, אות קיא-קיד) שלא יתכן לומר שהרש"ש הורה למעשה לברך אם לא שראה כן בדברי האר"י. והרש"ש היה רבו של הרחיד"א, ויש לנו לברר דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין.

במחלוקת
הרש"ש
והרחיד"א

ב. ובפשטות היה נראה לומר, דלדידן הרש"ש גדול כוחו בקבלה מהרחיד"א, שהרי כל חכמי המקובלים הספרדים^{פד} אין עסקם בקבלה אלא ע"פ הקדמות הרש"ש ומסקנותיו, ולא מצאנו מי שיהיה לחלוק עליו ועל מסקנותיו אפי' מכח דברי האר"י מפורשים לכאן^{פה}, כמו"כ לא תמצא בין המכוונים מי שישתמש בסידורי המקובלים הקדמונים המכוונים "סידורי האר"י" למיניהם, אלא רק בסידור הרש"ש והקדמותיו. וכל המחברים והמפרשים שעל כתבי האר"י וכוונות התפלה, כולו אליבא דהרש"ש זיע"א, והדברים ידועים בבי מדרשא.

ג. צא ולמד מה שכתב הרב לב חיים [פאלאג'י] (ח"ב סי' צה, דף נה טור ב ד"ה ואנכי) וז"ל: "ואנכי הצעיר הגם כי אין לי עסק בנסתרות, עכ"ז אמינא ולא מסתפינא כי כנגד גדולת תורתו של הרב מהרש"ש ז"ל בנגלה ויותר ויותר בנסתר שהיה רב גדול ומפורסם בקבלה עד שכמעט אמרו עליו כי קבלה בידם כי מה שהבטיח רבנו האר"י ז"ל בעת סילוקו בתוך הטבילה שאם תזכו אבוא אליכם פעם אחרת, נתקיים הבטחתו זאת שבא בהרב מהר"ש ז"ל. ואבותינו ספרו לנו גודל חכמתו בקבלה, וא"כ מי הוא זה ואיזה הוא אשר יחלוק עליו אם לא שימצא עזר כנגדו מדברי הזה"ק והתיקונים מרבנו האר"י ז"ל, וכל שלא מצא ראייה לדבריו, לדידי להרב הגדול המקובל מהר"ש ז"ל שמעינן שהוא בקי טפ"י, עכ"ל. (ובספרו כף החיים (לב יז) הביא בפשטות וז"ל: "ולבי אומר לי, דכיון דמר (=הרש"ש) ניהו היה גלגול רבנו הקדוש האר"י זיע"א וממלא מקומו כנודע, יודע צדיק מה שעבר עליו וכו', וזוהי סיבה דהיה ירא וחרד על הדבר זה" וכו', עכ"ל).

פד כוונתי לאפוקי מהמקובלים שדבריהם דברי אלקים חיים הלומדים ע"פ דרך החסידות, רמח"ל, רמ"ק, וכד', שהם לא נמשכו אחר הרש"ש.

פה מיהו עיין להלן (אות ג) שהבאנו דברי

הגר"ח פלאג'י שכתב שע"פ ראייה מפורשת מדברי האר"י אפשר לחלוק על רבנו הרש"ש זיע"א, מ"מ אני התכוונתי לדין קטלי קני שאין ביננו מי שיהיה לחלוק על רבנו הרש"ש אפי' מכח דברי רבנו האר"י מפורשים.

ד. ובספר מעיל אליהו להר"ר אליהו מני (עמ' קלא טור א, ד"ה בא"ד דפרצוף חו"ב) כתב וז"ל: "ומ"מ אנו אין לנו אלא דברי רבינו הרש"ש זיע"א שמי כמותו שידמה אליו וממנו לא נזוע", עכ"ל.

ה. ובספר דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' יט) כתב וז"ל: "ואין לנו רק דברי רבנו הרש"ש זיע"א שקיבל מפי אליהו זל"ט, ומה שקיבל מפי האריז"ל כפי שנגלה אליו (כך מקובל) ודבריו הם כמשה מפי הגבורה, וחלילה וחס להרהר אחריו, ומכ"ש להקשות עליו מדברי התלמידים ובפרט שכתב מילתא בטעמא", עכ"ל.

ו. בא וראה עד היכן הדברים מגיעים, שהנה במקו"א (גבי הנחת תפילין במנחה דר"ח) שמצינו שהרחיד"א פסק דלא כהרש"ש, כתבו הרב בן איש חי (ש"ב ויקרא יח) והרב כף החיים [סופר] (סי' כה ס"ק צו) דאילו היה הרחיד"א רואה את דברי הרש"ש היה חוזר בו^{פז}.

ז. והגם שהרב יבי"א (ח"ב או"ח סי' כה אות ז) הוכיח בטוטו"ד משני מקומות שהרחיד"א לא נרתע ולא חת מלחלוק על הרש"ש^{פז}, מ"מ כאן הוא קשה. דהתינח באותם

כתובים המכחישים את זה, שכתבו שעפ"ד האר"י ז"ל אין לאמרה, ואין לומר שאילו ראה החיד"א ז"ל דברי הרש"ש היה חוזר בו, וכמ"ש כעין זה בכף החיים למהר"י סופר (סי' כה ס"ק צו), וכ"נ בבן איש חי ש"ב (פ' ויקרא אות יח). שהרי מצינו להחיד"א ז"ל בברכ"י או"ח (סי' לח סק"ד) ויר"ד (סי' שפח סק"ג), שלא נרתע כנגד הרש"ש ז"ל (בדין תפילין דר"ת לאבל כל ז') וכתב דשוא"ת עדיף. וע"ע בשו"ת חיים שאל (ח"ב סי' י אות ב). וכ"ש בנ"ד שאין לברך ברכה לבטלה נגד כל הפוסקים ושוא"ת עדיף (וההיא דכה"ח ובא"ח הנ"ל הוי בקום ועשה כיעו"ש), עכ"ל.

וז"ל הברכ"י (לח ד): "מכאן ואילך חייב, יש שכתבו משם האר"י זצ"ל שהאבל לא יניח תפילין דר"ת, אבל ראיתי למופת הדור המקובל המופלא קדוש יאמר לו כמהר"ר שלום נר"ו שהניח תפילין דר"ת בימי אבלו, ואמר מר שבכתבי מהר"ו זצ"ל האמיתיים

פו) וז"ל הבן איש חי (ש"ב ויקרא יח): "אחר שהתפלל מוסף לא יחזור להניח תפילין בו ביום וכו' אך במנחה כן יניח תפילין, כן כתב רבנו הרש"ש ז"ל בנה"ש. והגם דרבנו החיד"א ז"ל כתב להניח תפילין אחר מוסף, לא ראה דברי רבנו הרש"ש ז"ל", עכ"ל.

וז"ל כף החיים (סי' כה ס"ק צו): "וביום ר"ח חולצים אותם וכו', ואין להניח אותם עוד כל היום מפני הרשימו דמוחין דמוסף שנשאר כל היום, אך בתפלת מנחה יניח אותם, כ"כ רבנו הרש"ש ז"ל בספר נה"ש הנד"מ דף יד סוף ע"א ודף טו ריש ע"א, יעו"ש טעם בסוד. והגם דהרחיד"א במחבר"ר אות יג כתב דאחר מוסף יכול להניחם, וכ"כ במורה באצבע סי' ו אות קפא דאם רוצה ללמוד בהם יכול להניחם אחר תפלת מוסף, י"ל דאילו היה רואה דברי הרש"ש הללו לא היה כותב כן. וכ"כ בא"ח פ' ויקרא אות יח", עכ"ל.

פז) וז"ל היבי"א (ח"ב או"ח סי' כה אות ז): "ומה גם שגם החיד"א ומהר"א ענתבי הם ב'

שני מקומות תלה הרחיד"א שמועתו בגדולי מעתיקי השמועה מתלמידי גורי האר"י, ובזה אפש"ל דלא חש לקמחיה דהרש"ש, אבל בנדר"ד הן הביא שמועה ע"פ רבנו האר"י ולא כתב ממי שמע שמועה זו, וזה תימה, שהרי אין לומר שהיא מסורת בידו, שכן הוא חי שנים רבות אחרי תלמידי תלמידי האר"י ומאיפה הגיעה לידו שמועה שלא הוזכרה אצל כל קודמיו ואין לה מקור בכתבי האר"י, ואדרבה מהר"י צמח שהוא ממעתיקי השמועה כתב בהיפך הגמור כדלעיל (פ"א אות עח).

ח. מה גם שמדברי שעה"כ (הו"ד לעיל פ"א אות עד) שהביא הסודות של ברכת מעין שבע, דייקו הפוסקים (הו"ד לעיל הערה סז) דיש לאמרה אף במקום שע"פ הנגלה אין לאמרה, ואף הרחיד"א עצמו (מחבר"ר תקפב ג) הכריע במחלוקת הפוסקים גבי ש"ץ שטעה בשבת תשובה ואמר "האל הקדוש שאין כמוהו" במקום "המלך הקדוש שאין כמוהו", שיש להחזירו, וכתב דהטעם הוא משום שהאר"י כתב שהיא חובה ע"פ הסוד, ע"כ פ"ח). וא"כ מאיפה צצה לה השמועה שע"פ האר"י אין לאמרה בפסח שחל בשבת.

ט. ועל כרחק צ"ל שהרחיד"א שמע מאיזה חכם מהלך בדרך הסוד שעל פי מהלך זה יוצא שאין לאמרה בערב פסח שחל בשבת, וכן מורה לשונו (שיר"ב תרמב א) "ואני שמעתי שע"פ האר"י צ"ל אין לומר ברכה מעין שבע ליל פסח", ובספר וישב הים (ח"א סי' א, עמ' קמא ד"ה ועוד) דייק בטוב שמלשון הרחיד"א משמע שהיתה זו

לא נמצא זה, ולדעתו יש להניחם גם בימי האבל", עכ"ל.

וז"ל הברכ"י (י"ד שפח ג): "הנוהג להניח שני זוגות תפילין דרש"י ור"ת, כתבתי שם אות ד דפליגי בה מארי דרזין אם יניח תפילין דר"ת בימי אבלו ע"ש, ונראה דשב ואל תעשה עדיף", עכ"ל.

וז"ל החיים שאל (ח"ב סי' י אות ב): "שוב ראיתי באגרות הרמ"ז הנדפסות מקרוב סי' כב דף יח ע"א כדכתיבנא בעניותין, דאחר קריאת האגדה בליל ב' וכו', ואחר זמן אמרו לי משם הרב המקובל מהר"ש שרעבי זלה"ה שהיה אומר שבחור"ל ליל יו"ט שני יספור אחר ערבית קודם הסדר ויעש לו מטעמים על דרך האמת. ואני עני במקומי אני עומד שיש לנהוג כהרמ"ע והרמ"ז והרב הנשי"א ז"ל", עכ"ל.

פ"ח וז"ל המחבר"ר (תקפב ג): "וכל הרבנים הנזכרים כתבו ע"פ הפשט, אמנם לפי מ"ש רבנו האר"י ז"ל דברכת מעין ז' חובה היא, ורז"ל שאמרו מפני עם שבשדות, סו"ד שתו בדברי קדשם, והיה העלמ"ה, א"כ מאחר דכל הרבנים הנזכרים תלו טעמייהו דאינה חובה, בהגלות נגלות אמרי קדוש האר"י זצ"ל דחובה היא, וגם רז"ל כיונו לסוד הדבר, אלא שהיו נותנין טעם לפי הפשט ותחת כבודם הטמינו ברמ"ז בהדי כבשי, נראה דחוזר" וכו', עכ"ל. (וכן פסק הבן איש חי ש"ר נצבים יח). במאמר המוסגר ראוי לציין, שגם הרב כנה"ג שהורה שלא לברכה בליל פסח שחל בשבת (כדלעיל פ"א אות לו ובהערה שם), הוא עצמו הורה (שכנה"ג סי' תקפב הג"ה הב"י אות ז) שש"ץ שטעה בעשיית ואמר האל הקדוש שאין כמוהו חוזר, ולא פירש אמאי, ע"ש.

שמועה בע"פ ולא שראה כן באיזה ספר, (ובלא ספק הרב חכמה ומוסר (הו"ד פ"א אות פ) נסמך על הרחיד"א), ועתה יש לעיין מיהו אותו חכם עלום שהרחיד"א שמע ממנו דברים אלו.

י. ובספר וישב הים (ח"א סי' א, עמ' קמא ד"ה ועוד) העלה השערה פשוטה לכאורה, שחכם זה אינו אלא הרש"ש בכבודו ובעצמו, כי הרש"ש משנתו הראשונה היתה שא"צ לאמרה ע"פ הסוד בערב פסח שחל בשבת, וכמו שכתב להדיא בתשובתו ששלח לחכמי המערב "אע"פ שנראה שאין לה מקום", וכבר נתבאר לעיל (פ"א אות פז) דאין לה מקום היינו ע"פ הסוד, והרב וישב הים לשיטתו (לעיל פ"א אות קה) שאין לה מקום ע"פ הסוד כיון שהיא עוסקת בפרצוף היומי, ובפסח עסקין בפרצוף הזמנים, ומשנתו האחרונה של הרש"ש היתה שלמרות זאת יש לאמרה, והטעם התבאר שם. הרי שהחכם שממנו שמע הרחיד"א את אותה שמועה, לכאורה אינו אלא הרש"ש בכבודו ובעצמו במשנתו הראשונה.

עוד כתב הרב וישב הים, דאין לתמוה איך לא ידע הרחיד"א על שמועתו השניה של הרש"ש ושחזר בו משמועתו הראשונה, לפי שתשובה זו ששלח לחכמי המערב היתה לכאורה בסוף ימיו של הרש"ש ואז כבר לא ישב החיד"א לפני רבו והיה בעיר אחרת^{פז}, וצ"ל שהרש"ש חזר בו סמוך ונראה לאותה עת (מיהו עיין להלן אות לב-לז).

יא. אם כנים הדברים, יוצא שבעל השמועה שממנו למד הרחיד"א שע"פ האר"י אין לאמרה, חזר בו משמועתו, וא"כ יתכן בהחלט שאילו שמע זה הרחיד"א היה חוזר בו אף הוא, כיון שהמקור שעליו נסמך חזר בו.

יב. ומ"מ גם אם נאמר שהרחיד"א לא היה חוזר בו ורב גובריה לחלוק על הרש"ש רבו, אנו אין לנו אלא דברי הרש"ש.

למסעו השני מתקל"ג עד תקל"ח שכבר אז בתקל"ז נפטר מרן הרש"ש ז"ל. נמצא שמשנת תקכ"ד שאז יצא למצרים, מאז ומעולם לא חזר לגור בירושלים, ובודאי שלא המשיך ללמוד ולשמש לפני רבו הרש"ש ז"ל. ולעומת זה הרי התכתבות מרן הרש"ש ז"ל עם חכמי המערב היה בסוף ימיו, משנת תקכ"ז ואילך, וכדמוכח מלשונו בסוף הקדמת המעביר (=יבואר להלן אות לב בהערה), ואכמ"ל, ולכן אין פלא שלא שמע מרן החיד"א ז"ל את מסקנת רבו בזה, ודו"ק, עכ"ל.

פט) כתב הרב וישב הים (ח"א סי' יח, עמ' קמב בהערה) וז"ל: "ואין זה תימה איך מרן החיד"א ז"ל שמע ההו"א שבדעת רבו ולא שמע המסקנא, כי השנים שהסתופף בחברת רבו מרן הרש"ש ז"ל בבית אל היו בעיקר בצעירותו עד שנת תקי"ד, שאז כתב בכי"ק שטר ההתקשרות השניה, ושוב נסע לחו"ל בשליחתו הראשונה משנת תקי"ד עד תקי"ח, ומתקי"ח עד תקכ"ד חי בירושלים ושימש בבית דין. ושוב בתקכ"ד יצא למצרים עד תקכ"ט שחזר לא"י אבל גר בחברון, עד

טענות הרב
פתח הדביר

יג. הרב פתח הדביר [פונטרימולי] (ח"ג סי' רסח אות י') האריך לומר שאין לברך כי כן פסק מרן, וכי הרב ראש יוסף כתב שלא ראה בדברי הפוסקים מי שכתב לאמרה, ובכל המקומות שראה לא היו אומרים אותה. והגם שהרמ"ע מפאנו כתב שבמקום שאין אומרים את ההלל יש לאמרה, מ"מ הרב ברכ"י כתב דלפי דברי האר"י אין לאמרה בשום צד, וא"כ כ"ש לדידן שאנו גומרים את ההלל שאין צד לאמרה כלל^א. ועוד, הן אפי' היתה המחלוקת בפוסקים שקולה, אלו מצדדים לאמרה ואלו מצדדים שלא לאמרה, היינו אומרים שהקבלה תכריע, ומכיון שדעת האר"י שאין לאמרה לא היה לנו לברכה. וכ"ש הכא דליכא מאן דסבר דמדינא יש לברכה זולת האבודרהם שכתב מלתא בלא טעמא דהמנהג לברכה, אלא שלעומתו מרן והראש יוסף העידו שהמנהג בהיפך, א"כ ודאי פשיטא דבכה"ג הקבלה מחייבת ומכרחת אותנו שלא לאמרה. ואחר כל זה, יאמר אותה הוי פוגע באיסור ברכה שאינה צריכה, וגם נראה כמסתפק ומזלזל בהגנת ליל שמורים, ע"כ^{בא}.

דהגאון הרמ"ע ז"ל באלפסי זוטא, הביא דבריו ה"ה חיד"א ז"ל בשו"ב שבברכ"י סי' תרמ"ב, כתב דהנוהגין שלא לגמור ההלל בערבית אומרים ברכת מעין ז', הרי כתב עליו הרב ז"ל דלפי דברי רבנו האר"י ז"ל אין לאמרה בשום צד, וכ"כ שם בפנים בברכ"י. וגם הרב זכור לאברהם ז"ל סי' תפ"ז (ח"א או"ח סי' תפז, דף קז ע"ב) העלה כן, ע"ש. וכ"ש דלדידן שאנו גומרים את ההלל בערבית בברכה בב' הלילות של פסח, אין צד לאמרה כלל. ומה גם דאפי' במחלוקת שקול בפוסקים אמרינן הקבלה תכריע, כ"ש הכא דליכא מאן דסבר דמדינא יש לאמרה, זולת שהרב מוה"ר דוד אבודרהם כתב דהמנהג לאמרה בלי טעם, ולעומת זה הרי מרן ומוה"ר ראש יוסף ז"ל העידו על המנהג בהיפך, דפשיטא ודאי דבכה"ג הקבלה מחייבת ומכרחת אותנו שלא לאמרה. ואחר כל הכבוד הזה, דכולם מסכימים שלא לאמרה, הרוצה לאמרה פוגע באיסור ברכה שאינה צריכה, ולא שייך בזה חומרא כלל. ועוד שנראה כמסתפק ומזלזל בהגנת ליל שמורים. וכמ"ש הפוסקים ז"ל וכו' דאמירת והוא רחום

צ אמר המעתיק, אבל באמת הרמ"ע מפאנו כתב דאף במקום שגומרים ההלל רשאים לומר ברכת מעין שבע אם ירצו ויאמרו ההלל באחרונה (עיין לעיל פ"א אות נו-ס).

צא וז"ל הפתה"ד (ח"ג סי' רסח אות י'): "יו"ט שחל בשבת אינו מזכיר של יו"ט בברכת מעין שבע, הדבר פשוט שאין דברי מרן כאן אמורים אלא לשאר ימים טובים שחלו בשבת חוץ מליל א' של פסח וכו' ולא נמצא שום חולק על זה לא מור"ם ז"ל בהג"ה ולא הבאים אחריו ז"ל. וגם ראיתי להרב הגדול מארי דאתרין מוהר"י אישקאפה ז"ל בספר ראש יוסף שכתב שם בסימן תפ"ז ע"ד הרב אבודרהם ז"ל הנז' שכתב דעכשיו פשט המנהג לאמרו, וז"ל לא ראיתי בדברי הפוסקים ז"ל מי שכתב כן, וכן בכל המקומות ששמעתי לא ראיתי נוהגין כן, ולא שמעתי אלא כמ"ש הרב (=ב"י) עכשיו פשט המנהג שלא לאמרה וכו', עכ"ל. הרי דגם הוא (=הרב ראש יוסף) מעיד על כמה מקומות שפשט בהם המנהג שלא לאמרה, וע"כ גם הוא חלק על המנהג שהביא מהרד"א ז"ל ומסיק שלא לאמרה וכו'. והגם

יד. עוד כתב הרב פתה"ד (שם, דף פא טור ג ד"ה והוצרכתי) שהוצרך להאריך בכל זה מפני שראה להגר"ח פאלאג'י בספרו חיים לראש (דף לו ע"א אות ז) שציין למש"כ בלב חיים וברוח חיים דבמקום שהמנהג פשוט לברך אין לבטל המנהג וחייבים לברך, ובמקום שהמנהג ברור להם שאין אומרים לא יאמרו, ובמקום שלא נתברר המנהג אם יסכימו כולם לאמרה יאמרו הא לאו הכי שיש מחלוקת, שוא"ת עדיף. ולענ"ד יש לאמרה גם במקום שנהגו שלא לומר, כל שלא יבוא מזה מחלוקת, ע"כ^{צב}). וכתב הרב פתה"ד שמכיון שספר לב חיים ורוח חיים עדיין לא באו בדפוס (ובספר חיים לראש לא כתב על מה התבסס), ממילא לא ידענו מאי כוחו באמרו לברך אף במקום שנהגו שלא לברך, מאחר שזה המנהג שהזכיר האבודרהם דחוי מעיקרו, והוא היפך קבלת האר"י. וא"כ לענין מעשה, כל עוד שלא נודעו לנו ראיותיו, אין לנו להניח מה שראינו בספרי הפוסקים שכתבו להדיא שאין לאמרה ושכן קבלת האר"י ושכן העידו על המנהג, ולא יהא זה אלא כספק ברכות דקיי"ל ספק ברכות להקל. וכן עשיתי מעשה בבית מדרשי השנה שנת תרכ"ז שחל פסח בשבת והזהרתי לש"ץ שלא יברך ברכת מעין שבע, ע"כ^{צג}).

צג. וז"ל פתה"ד (ח"ג סי' רסח אות י, דף פא טור ג ד"ה והוצרכתי): והוצרכתי לכל זה מכח מה שראיתי לעט"ר מוה"ר חיים ומלך נר"ו בספרו הבהיר חיים לראש דף לו ע"א אות ז שכתב וז"ל במקום שהמנהג פשוט לומר ברכת מעין שבע בליל א' של פסח שחל להיות בשבת אין לבטל המנהג וכו' ולעד"ן לאמרה גם במקום שנהגו שלא לאמרה כל שלא ימצא בהם מוחה אפי' אחד יכולין לשנות המנהג וכו' וכמו שכתבתי בתשובה בסה"ק לב חיים ח"ב ובספרי זוטא רוח חיים חאו"ח סי' תע"ה עש"ב בס"ד, עכ"ל. והספרים הללו שציין בכי טוב עדיין לא עלו על הדפוס והמה בכתובים בבית גנזיו ולא ידענו חיליה דמר לחייב לאמרה אף במקום שהמנהג שלא לאמרה מהיכן נפק"ל מאחר דזה המנהג שהזכיר הרד"א ז"ל דחוי מעיקרו והוא היפך קבלת רבינו האר"י זצ"ל. כי כן לענין מעשה כל עוד שלא נודע לנו ראיותיו אין לנו להניח מאי דחזינן בספרי הפוסקים וז"ל בפי' שאין לאמרה

בשבת הוי קלנא למלכא, וה"ה אמירת שומר את עמו ישראל ע"ש, וה"נ הוי דכוותא דאם אומר ברכת מעין ז' הוי מזולזל ואנהיג קלנא בליל שמורים, עכ"ל.

צב. וז"ל חיים לראש (דף לו ע"א אות ז): "במקום שהמנהג פשוט לומר ברכת מעין ז' בליל א' של פסח שחל להיות בשבת אין לבטל המנהג וחייבים לאמרה, ובמקום שהמנהג ברור להם שאינן אומרים לא יאמרו וכו', ובמקום שלא נתברר להם המנהג לאמרה ושלא לאמרה אזי אם יסכימו כולם לאמרה בלתי שום מחלוקת יאמרו, האל"ה שיש מחלוקת שוא"ת עדיף. ולעד"ן לאמרה גם במקום שנהגו שלא לאמרה, כל שלא ימצא בהם מוחה אפילו א', יכולים לשנות המנהג כדי לאמרה, האל"ה גדול השלום כמ"ש בסה"ק לב חיים ח"ב ובספרי זוטא רוח חיים חאו"ח סי' (תע"ה) [תפז ג] יעש"ב בס"ד, עכ"ל.

טו. אמר המעתיק, מדבריו רואים להדיא שאילו היה יודע שדעת רבנו האר"י לאמרה אזדו להו כל טענתיו וליתניהו מעיקרא. אמנם מה שכתב דליכא מאן דסבר מדינא דיש לברכה, הנה אחר ההתבטלות הגמור, נראה שענינו על זה בעניינינו לעיל (פ"א אות לג) דאיכא כמה אשלי רברבי מרבתינו הראשונים זיע"א דסבירא להו דמברכינ וכתבו זה להדיא, אי נמי העידו שיש מנהג כזה, (מלבד כל הנך רבוותא דלעיל (פ"א אות מז) שכתבו בסתמא "יו"ט שחל להיות בשבת" ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט). והנה נהי דבסיעת הפוסקים מרבתינו האחרונים נמצא שרוב הפוסקים כתבו שלא לאמרה, או נמצא שרוב הקהילות נהגו שלא לאמרה וכדכתב הרב ראש יוסף, מ"מ שרי לחכם בדורו לחלוק על חבריו, ולחדש דין ע"פ סברא, ולהסתמך על סיעת ראשונים קדומה, דאל"כ לא נמצא ידינו ורגלינו בד"א של הלכה, ונצטרך לסתור מנהגים רבים, כי אין לך מנהג שלא נתחדש באיזה דור שהוא, נגד המקובל בכל הקהילות, ומעתה אסור לנו לקיים שום מנהג מאוחר. וגם אסור לנו לזוז כמלא נימא ממנהגים שהובאו בספר הקדום ביותר, יהא זה תלמוד בבלי או רי"ף או רמב"ם, וכזאת לא שמענו. (ואם משום ספק ברכות, הן מילתנו אמורה (לעיל פ"א אות קיא-קיג, ועיין עוד להלן באות טז) דפשיטא לן שרבינו הרש"ש נסתמך בזה על האר"י, ובכה"ג הן גם הרב פתה"ד מודה דיש לברך).

טז. ומש"כ הרב פתה"ד שדברי האבודרהם שיש לברכה הם מלתא בלא טעמא, אומר אני אחר ההתבטלות הגמור דאדרבה דרוש וקבל שכו, ונראה דטעמו של האבודרהם וסיעתו הוא משום "לא פלוג" שהוא דבר נפוץ בתלמוד. זה מלבד מה שלכאור' נראה בלא ספק שדין זה יש לו מקור בדברי האר"י, אם מחמת סברא שהרי כתב בשעה"כ שברכה זו כמות כחזרת הש"ץ וא"כ מה מקום יש לחלק בין שבת לשבת. ואם מכח דברי מהר"י צמח שכתב להדיא דיש לברכה אף בפסח, ואם מכח מה שהנהיג כן הרש"ש, והדעה נותנת שלא היה עושה כן אילו לא מצא לה טעם בדברי האר"י וכדלעיל בארוכה (פ"א אות קיא-קיג). ושמועתו של הרחיד"א, הגם דרב גובריה, לדידן אין לה תוקף מול הנהגת רבנו הרש"ש זיע"א, מאחר שבעניינים אלו אנו נוהים אחרי הרש"ש דוקא כידוע וכמפורסם.

תפלת ערבית שלא יאמר ברכת מעין שבע בשבת זו כמנהגו בכל לילי שבת וקרא שמיטה ברכה זו כדברי הפוסקים ומכללם מרן הקדוש ז"ל דקבע כן בשלחנו הטהור להלכה ולמעשה, עכ"ל.

ושכן קבלת רבנו האר"י ז"ל וכן העידו על המנהג כנז'. ולו יהי אלא ספק הא קיי"ל כל ספק בברכות שוא"ת עדיף. וכן עשיתי מעשה בבית מדרשי השתא הכא שנת תזכ"ר שחל ליל א' של פסח בשבת שהזהרתי לש"ץ קודם

יז. ומש"כ הרב פתה"ד דהמברך נראה כמסתפק ומזלזל בהגנת ליל שמורים, הני מילי אם אין לברכה זו טעם אלא זה מפני המזיקין, אבל אם יש לה טעם נוסף ודאי דליכא חששא.

יח. ומש"כ הרב פתה"ד שספרי הגר"ח פאלאג'י לא נדפסו עדיין באותה עת, זולתי ספר חיים לראש. היינו בזמן שכתב הרב פתה"ד את התשובה, אמנם בזמן שנדפס ספרו פתה"ד, כבר נדפס ספר לב חיים. כי ספר פתה"ד ח"ג נדפס בשנת לבני"י ישראל"ל (תרל"ג), וספר לב חיים ח"ב נדפס כבר בשנת צדק"ה ומשפ"ט לפ"ג (תרכ"ט). אכן ספר רוח חיים לא נדפס עד שנת ע"ל ישראל"ל לפ"ג (תרל"ו), ואילו ספר חיים לראש נדפס כבר בשנת וברחמי"ם גדולי"ם אקבצ"ך (תר"ט).

יט. עוד כתב הרב פתה"ד (בהשמטות לח"ג הנדפסות בסוף ח"ד, סי' רסח, ונדפסו דף ש"ך טור א) וזת"ד, הן היום השמש יצא על הארץ, ספר הבהיר לב חיים צ"ד, ושם ראיתי שהביא דברי הרש"ש שדייק מהא דלא חילק הש"ס בין שאר יו"ט לבין פסח, ותמה הרב לב חיים על כל רבני הראשונים והאחרונים דלא נחתי לדקדוק הרש"ש מלשון הש"ס, ע"כ. וכתב הרב פתה"ד ליישב טענת הרב לב חיים בב' אופנים כדלהלן (האופן הראשון יובא באות כ-כא, והאופן השני יובא באות כו).

כ. האופן הראשון: הקשתה הגמ' בפסחים (קט ע"ב) אהא דתני דלא יפחתו לעני מד' כוסות, היכי מתקני רבנן הכי והא איכא סכנתא דזוגות, ומשני אמר רב נחמן אמר קרא ליל שמורים הוא לה' לילה המשומר ובא מן המזיקין, רבא אמר כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה, רבינא אמר כל כוס וכוס מצוה בפנ"ע היא. ויש צד לומר דהנך אמוראי פליגי אהדדי, ויש צד לומר דלא פליגי אהדדי. והיה אם נאמר דפליגי אהדדי, א"כ קשה היאך פליג רבא אר"נ, והלא ר"נ דריש לה מקרא דליל שמורים. וצ"ל דיש לחלק, שהרי לכאור' קשה למה מברכין בכלל ברכת מעין שבע משום מזיקין, והלא קיי"ל דבשבת אין אומרים שומר את עמו ישראל לעד, לפי ששמירת שבת מצלת מן המזיקין, ותרצו שהשבת שומרת על צבור אבל היחיד אינו שמור, וע"כ תקנו ברכת מעין שבע משום היחידים שמתאחרין לבוא. ור"נ סבר דליל פסח שאני דאז אפי' היחיד שמור, וע"כ משני ליל שמורים הוא. אבל רבא סבר דלא שנה משבת ולעולם אין השמירה מועלת אלא לרבים אבל לא ליחיד, וכיון שכל אחד שותה בפנ"ע בביתו חשיב כיחיד ואינו שמור, ולהכי לא סגי ליה בקרא דליל שמורים, ופריך כל כוס וכוס מצוה בפנ"ע היא. ואם כנים הדברים, א"כ תו ליכא למידק הא

צד) כאמור (לעיל אות יח) ספר לב חיים ח"ב (תרכ"ט), וספר פתה"ד ח"ד נדפס בשנת לבני"י נדפס בשנת צדק"ה ומשפ"ט לפ"ג ישראל"ל (תרל"ג) כמופיע בשער הספר.

דשבת (כד ע"ב) דאמר רבא "יו"ט שחל להיות בשבת" דמשמע אפילו בפסח, כיון דרבא לשיטתו דשמירת ליל פסח לא מהני ליחיד, ולהכי מצריך אמירת ברכת מעין שבע אף בליל פסח להגן על היחיד הנשאר בבית הכנסת, אבל אנן דקיי"ל כר"נ דליל שמורים מגן אף על היחידים, אין לנו לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. ולכך רבינו נסים דייק ונקיט לישנא דר"נ "שהוא ליל המשומר ובא מן המזיקין", היינו גם על היחיד. ולמדנו מזה, דחילוקו של רב נסים גאון לאו מסברא הוא, אלא תלמוד ערוך הוא. ומעתה אין למידק מסתמות הש"ס דמס' שבת "יו"ט שחל להיות בשבת" דלא כרב נסים גאון, דבאמת סתמות הש"ס שם היא אליבא דרבא, מיהו לר"נ אה"נ א"צ לברך, ורב נסים גאון ס"ל כר"נ. ומטעם זה גם אין לתמוה על כל הרבנים ראשונים ואחרונים דמחלקי בין פסח לשאר יו"ט ולא נחתי לדקדוק הרש"ש.

כא. ומה שהפוסקים נקטו לישנא דרבא "יו"ט שחל להיות בשבת", ולא פירשו "חוג מליל פסח" כר"נ דס"ל כוותיה, יש ליישב דסמכו על מה שכתבו מפורש בסי' תפ"ז שביליל פסח אין לברך. א"נ לא נחתי לפרש, כיון דדין זה (שיו"ט שחל בשבת חותם בברכת מעין שבע מקדש השבת ואינו מזכיר של יו"ט) שייך כמעט בכל הימים הטובים (סוכות, ש"ע, ר"ה, יוה"כ, ושבועות), ואפי' בפסח שייך באחרונים (כלומר שביעי של פסח ושמניני של גלויות, אבל יו"ט שני של גלויות דראשון של פסח לעולם לא יחול בשבת), וע"כ לא נמנעו מלהביאו בלשון רבא משום חד יומא ולא קפדי בהו. א"נ אילו היה רבא בא לומר בעיקר דבריו שצריך לברך תמיד גם ביו"ט בפסח שחל בשבת, היה מקום לדקדק על הפוסקים למה השתמשו בלשוננו של רבא, אבל מכיון שכל דבריו שם לא באו אלא ללמד דביו"ט חותם מקדש השבת ואינו מזכיר של יו"ט, ובהא הלכתא כרבא, ע"כ לא דקדקו הפוסקים והביאו לישנא דרבא, הגם דלענין פסח ס"ל כר"נ. ע"כ צ"ה.

כב. אמר המעתיק, מדבריו הראשונים (המובאים באות כ) מתוקים מדבש ונופת צופים של רבנו בעל פתה"ד אני למד, שהדיוק של רבנו הרש"ש זיע"א מכוון אל האמת, שהרי פשטא דסוגיא כרבא, ולרבא באמת מברכין. וא"כ כאן נמצא טעמא דמלתא של רבנו האבודרהם שכתב בסתמא דיש לאמרה אף בליל פסח שחל בשבת, ובכך התיישבה הערת הרב פתה"ד עצמו דלעיל (אות יג) שדברי האבודרהם הם מלתא בלא טעמא, אלא שהרב פתה"ד לשיטתו יישב על נכון דברי כל הפוסקים שכתבו שא"צ לברך דלא קשיא עלייהו מדיוקא דהרש"ש זיע"א, דאינהו ס"ל כר"נ, וממילא יעמוד הרב פתה"ד בהוראתו הראשונה (לעיל אות יג-יד) דכיון שרוב הפוסקים ס"ל כר"נ

צד את לשון הרב פתה"ד נביא אי"ה להלן בסוף הפרק נספח ז.

דא"צ לברך ומרן עמהם וכן פשט המנהג, והוא גם ספק ברכות דקיי"ל להקל, וגם דעת האר"י שלא לברך, ממילא כך יש להורות. אבל אה"נ מצד פשטא דסוגיא משמע כהאבודרהם והרש"ש, ואלמלא ישוב זה של הפתה"ד, היה באמת תימה על רבותינו הפוסקים דלא נחתי לדיוקא דהרש"ש.

כג. אם כנים דברינו, נמצא א"כ דלדידן שנגלו תעלומות שזו שיטת אשלי רברבי דצריך לברך (כדלעיל פ"א אות לג), ואנן לדידן דגירינן בתר הרש"ש בענין תורת האר"י, ומדהורה לברך ברירא לן מלתא שראה זה בדברי האר"י כדלעיל (פ"א אות קיא-ק"ג), וביחוד שמהר"י צמח כתב כן להדיא. א"כ אין לנו לעזוב מנהג שלנו בשום צד ואופן שיהיה. (ואפי' אם נסבור שהרש"ש הורה כן מסברא ולא ע"ד הסוד, מ"מ אין לנו צורך לעזוב מנהג שלנו בשום אופן, כיון שהסברא סברא, ואיכא אשלי רברבי דס"ל הכי, וכנ"ל).

כד. ועתה נבוא בעניותינו אחר ההתבטלות הגמור לעיין בדב"ק של הרב פתה"ד. לפי דבריו זיע"א שדברי רבא בשבת (כד ע"ב) "יו"ט שחל להיות בשבת" וכו', תלויים במחלוקתו עם ר"נ בפסחים (קט ע"ב), וכל הפוסקים דלא נחתי לדיוקא דהרש"ש הוא משום דס"ל כר"נ, יוצא א"כ שר"נ נחלק עם רבא גם בברכת מעין שבע (ואע"פ שאין גילוי מפורש בש"ס על דעתו של ר"נ גבי ברכת מעין שבע, מ"מ ודאי שהיתה לו משנה סדורה בדין זה, שהרי אם הדינים תלויים זה בזה ודאי הוא שנחלקו בתרומיהו). ולפ"ז יוצא, שרב נסים גאון וסיעתו שפסקו כר"נ שלא לברך, ס"ל דרבא ור"נ הלכה כר"נ. ואמנם זו מחלוקת הפוסקים, ודעת הרי"ף דהלכה כר"נ, אבל דעת רש"י ור"ת והרא"ש דהלכה כרבא⁽¹⁾. וא"כ נוכל להרחיב עתה את מחלוקת דין אם מברכים או לא, בין כל הפוסקים שנחלקו בשאר מחלוקות רבא ור"נ, ומי שיפסוק כר"נ יסבור שאין מברכין, ומי שיפסוק כרבא יסבור שמברכין. אבל ראה זה פלא, שהנה הטור (תפז א) שכתב שאין לברך ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת וכו', פסק (סי' ט אות א) גבי ציצית של פשתן שפוטרת כל המינין וכו' (וגם הרי"ף שסתימתו גבי ברכת מעין שבע ביו"ט שחל בשבת מורה דס"ל דמברכין אף בפסח כדלעיל פרק א אות מז) וכו', ס"ל דר"נ ורבא הלכה כר"נ [עיין הערה צו]), וצ"ע. זאת

הלכתא כוותיה, ור"ת פסק הלכה כרבא דהוה בתראה (מנחות לט ע"ב תורה ור"נ), וכן פסק רש"י בתשובה (מחזור ויטרי סי' תקט ד"ה א"ד שמעון, והובא גם בתוס' הנ"ל) וכו', וכן יראה דהלכה כרבא דהוה בתראה, עכ"ל.

צו) כתב בפסקי הרא"ש (הל' ציצית דף יד ע"א ד"ה ועוד כתב הרי"ף) וז"ל: "ועוד כתב הרי"ף ז"ל וחזינא נמי מאן דס"ל דחוטי פשתן בטלית פשתן לא פטרי וכו', והאי דדייק רבא נמי דצמר ופשתים פוטרין שלא במינן וכו' לית

ועוד, שלפי דברי הפתה"ד קשה, למה הגמ' בפסחים הקשתה מרבא שאינו להלכה שממנו משמע שמברכין תמיד, ולא הקשתה מר"נ (שכאמור, ודאי היתה לו משנה סדורה בדין זה) שהוא להלכה, וכך גם היתה משמיעה לנו אגב גררא דין זה שיש לחלק בין פסח לשאר יו"ט, וכשם שהשמיעה לנו אגב גררא את הדין הזה שמברכים בכלל ברכת מעין שבע ביו"ט שחל בשבת, ושאינן חותמים אלא מקדש השבת, ויל"ע.

כה. אמנם מה שכתב הרב פתה"ד בדבריו האחרונים (המובאים באות כא) דהפוסקים לא נחתי לדקדק בדבריהם כיון שסמכו על מה שכתבו להדיא בס"י תפ"ז דאין לברך בפסח שחל בשבת, אה"נ גבי הטור והשו"ע, אך מה נעשה עם הפוסקים שלא כתבו להדיא דבליל פסח אין מברכין ועכ"ז הביאו בסתמא לישנא דרבא. ומה שכתב דלא נחתי לדקדק משום חד יומא, ומשום שבלא"ה אין עיקר דינו של רבא אלא לענין שאינו מזכיר של יו"ט בחתימה, אה"נ לדידן דלפנינו בגמ' הובאה מימרא דרבא, אבל הגמ' גופא למה הביאה מימרא דרבא ולא הביאה מימרא דר"נ שמן הסתם היתה לו משנה סדורה בדין זה, ולומר משום דלא נחתא לדקדק בחד יומא, זה קשה, א' דדרך הגמ' פעמים הרבה להשמיע לנו אגב גררא דין נוסף, ב' שבימיהם היו מקדשים בא"י ע"פ הראייה כדמוכח בר"ה (כא ע"א) וא"כ גם ליל הסדר יש לו ב' ימים טובים של גלויות (כגון שיחול פסח ביום ו' ויו"ט שני של גלויות יחול בשבת), והווי תרתי יומי ולא חדא יומא, וזה כבר יותר קשה לומר דמשום תרתי יומי לא דק, ואם משום דתרווייהו נופלים תחת שם אחד "יו"ט ראשון של פסח" א"כ באותה מדה גם כולם נופלים תחת השם הכולל "יו"ט" שבו השתמשה הגמ' (יו"ט שחל וכו'), וא"כ מעתה אולי נטעה לברך בכל הימים טובים וגם בפסח, וא"כ הו"ל לפרש (כלומר, עד כמה שישנה סברא לומר דלא דק גבי ב' ימים טובים דפסח כיון ששם שוה, כך יש סברא לומר מאותו טעם בדיוק דאדרבה הו"ל לדייק כדי שלא יבואו לטעות). ומ"מ טוב יותר להזכיר את ר"נ שהוא כהלכתא ולהשמיענו דין נוסף אגב גררא דבפסח א"צ לברך כלל. וא"ת דהטעם הוא משום דמן הסתם ר"נ פליג ארבא וס"ל דיש להזכיר של יו"ט בברכת מעין שבע וע"כ נקטה הגמ' דברי רבא שהוא כהלכה, זה קשה, דלמה לנו להמציא מחלוקת מדעתנו, וא"ת משום שכך דברי הגמ' מכריחים, א"כ טוב יותר לומר שדברי הגמ' מכריחים כדברי הרש"ש שיש לברך תמיד, ולהכי נקט הרש"ס לישנא דרבא משום דלא נפק"מ דהלכתא כוותיה. ומ"מ גם אם אינו מוכרח לומר כסברת הרש"ש, ודאי הוא שדבריו אינם מופרכים ואינם נסתרים מהתלמוד, ושתי הסברות שקולות, ומעתה לא יהא זה אלא כספק, ומעיקר הדין הול"ל סב"ל, אלא כיון שהסברא נותנת שהרש"ש הורה כן בגלל שראה זה בדברי האר"י, ולדידן הוא בר סמכא בתורת האר"י ואין בלתו, א"כ תו ליכא לן ספק, דלא אמרינן סב"ל נגד האר"י.

כו. האופן השני: כתב הרב פתח הדביר (שם, דף שך טור ג ד"ה כל זה), שלעולם רבא ורב נחמן ורבינא (דפסחים קט ע"ב) לא פליגי אהדדי, (וכן נראה מלשון הרי"ף (כג ע"א), והרא"ש (פ"י סי' כד), דמייטו לכולהו תלת טעמי, שמע מינה דכולהו הלכתא נינהו, וכן מבואר בדברי התוס' (ר"ה יא ע"ב ד"ה לילה) מדכתבו כהאי לישנא: "דכולהו מודו דמשומר מן המזיקין כדמוכח בערבי פסחים"). וא"כ גם לרבא סגי בטעמא דליל שמורים, אלא שמוסיף על רב נחמן. וא"כ תיקשי אמאי כתב בסתמא "יום טוב שחל בשבת" ולא מפליג "חוץ מפסח" מאחר שרבא גופיה מודי דליל שמורים מועיל אפילו ליחיד. ועל כרחק עליך להודות שזה אינו דיוק, כיון שרבא לא בא אלא לומר שלא יזכיר של יו"ט, א"נ באיזה אופן מאחד האופנים הנזכרים לעיל (אות כא), ומה שכתב "יו"ט שחל" בסתמא, כונתו לאותו יו"ט ששייך בו ברכת מעין שבע, אבל ליל פסח אעיקרא אין לאמרו. וצד זה נראה עיקר להלכה, כיון דהכי סבירא להו להתוס' ורי"ף ורא"ש כנ"ל, ואין ראוי לנו להמציא מחלוקת חדש שלא שיערו הראשונים^(צז).

כז. אמר המעתיק, קטונתי מכל החסידים, ומכל האמת. ומה נענה אנן אבתריה, ומי יבוא אחרי המלך. אבל אם נצרף מה שכתבנו לעיל (פ"א אות סא) בשם וישב הים (ח"א סי' ח, עמ' קל אות ב) דיש לחלק בין מקום דשכיח הזיקא למקום דלא שכיח הזיקא, וליל שמורים שאמרו לא אמרו אלא לענין ד' כוסות כשהוא בביתו מקום דלא שכיח ביה הזיקא, אבל לענין ברכת מעין שבע שהוא מחוץ לעיר מקום דשכיח ביה הזיקא לא, אם כן תו לא קשיא מידי ואפשר לומר בשופי כסברת רבנו הרש"ש זיע"א, דהא דנקט רבא בסתמא "יום טוב שחל בשבת" הוא משום דבאמת צריך לאמרה אף בליל פסח. איברא דאין העת כשרה ולא איסתעייא מלתא לעת עתה לעיין בכל האמור שם, וכבר מילתנו אמורה (שם) דלא עת האס'ף עתה, ותדרשנו מספרו ומצאת.

כח. אבל אחר כל הדברים והאמת האלה, ראיתי להרב פתח"ד אשר כל רז לא אניס ליה, שהוא בעצמו הביא ישוב זה ודחהו, וזת"ד (בהשמטות לח"ג הנדפסות בסוף ח"ד, סי' רסח, ונדפסו דף ש"ך טור ד ד"ה ואין): עיקר החילוק בין תוך הישוב לבין חוץ הישוב לענין המזיקין, אינו אלא בשליש העולם שהוא מדבר ארץ לא עבר בה איש ולא ישוב אדם שם, שהוא חשיב מקום דשכיחי ביה מזיקין. אבל אותן מקומות שמצויין בהן בני אדם ביום (כגון בשדות, וכ"ש בבתי הכנסת שמחוץ לישוב), שייכים לשליש

^(צז) לשונו תובא להלן נספח ז.

הישוב ולא שכיחי בהו מזיקין, לפחות בליל שימורים בצירוף מצוה של תפילה במנין דחזיא לאצטרופי לאגוני עלה, ע"כ צח).

צח) וז"ל הפתה"ד: "ואין לדחות דיש חילוק בין סכנת מזיקין בישוב לסכנתם חוץ לישוב דחוץ לישוב חמירא סכנתא כי שם מקום מושבם ושכיח היזקא, וא"כ אין להכריח דלרבא אין לומר מעין ז' בליל פסח מדחזינן לרבא דמודה לרב נחמן דמהני הגנת ליל שמורים לד' כוסות, דאיכא למימר שאני ד' כוסות דשתי להו בישוב ולזה דוקא מגנא ומצלא דלאו ברי היזקא, אבל אין כח ההגנה מספיק לעם שבשדות דחוץ לישוב דברי היזקא כדי למנוע מעין ז' ולסמוך על ההגנה. ועיין מה שתירץ הרב יד אהרן ז"ל (סי' תפז הגה"ט) לקושיית הרב מהר"י ז"ל (=בעל ראש יוסף) שהביא דבריו הרב המגיה בספר שלמי צבור ז"ל, דכד דייקנין פורתא הא לא קשיא מיד, דאמרינן בפרק קמא דפסחים דף ח ע"ב בעו מיניה דרב הני בני בי רב דדיירי בי באגא מהו למיתי קדמא וחשוכא לבי רב, א"ל ליתו עלי ועל צוארי. ופירש רש"י ז"ל ד"ה בני בי, תלמידים הצריכים לרבם דדיירי בכפרים. מהו למיתי השכם והערב קודם עלות השחר ומשתחשך, כלום יש להם לירא מן המזיקין, וא"ל ניתו ועלי ועל צוארי יהא עונש היזקן דודאי לא יוזקו דהמצוה מגינה עליהם, ע"כ.

וכבר אני עני בסה"ק פתח הדביר ח"א סימן צ' (אות ד) דף צ"ג עמדותי על זה אי זכות המצוה מגן על האדם גם במקום סכנה, והבאתי שם קצת דוכתי ברו"ל הנראין כסותרים בזה, ומכללם הבאתי סוגיית פסחים הנזכרת, ובאתי אל הישוב בב' פנים. ובתירוץ השני שהוא יותר נכון כתבתי דיש לחלק בין ודאי סכנה לספק סכנה, דמאי דשרי רב לבני בי רב שאני דלצאת לדרך בעוד לילה אינו

אלא ספק סכנה ולא ברי הזקא, והוכחתי כן מהסוגיא גופא דמעיקרא קאמר דסכנת כשפים הוי ברי היזקא, והדר מייתי הא דאמר רב להני בני בי רב ליתו שהמצוה מגינה כדבר אלעזר דאמר שלוחי מצוה אינם נזוקים, ומדלא דחי היכא דקביע היזקא שאני כדדחי גבי כשפים שמע מינה דליכא אלא ספק סכנה. ברם אינך דוכתא דהו ברי היזקא אין המצוה מגינה. ושם הבאתי שהבן יקיר לי השקדן בתורה ז"ל חיזק דברי מסוגיית יומא דף ע"ז, קחנו משם באורך. והכי נמי מסתברא דכל שהוא דרך קבוע לרבים ושכיחי עוברים ושבים טובא ביום ובלילה ה"ז מכלל שליש ישוב שגור עליו אדם הראשון שיהיה ישוב, כמ"ש הרב הקדוש מהר"ח ׳ן עטר ז"ל בספר הקדוש אור החיים סדר נח (בראשית יא א) בפסוק ויהי כל הארץ שפה אחת, ע"ש. וקרוב מאד לומר שאין שם מקום מושב המזיקין ואין להם שליטה כ"כ, ולא אמרו כל הדרכים בחזקת סכנה אלא מיראת גנבים ושוודדים, אך מקום שליטת המזיקין אינו אלא בשליש מדבר שהוא בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, ובמקום ההוא דוקא הוי ודאי סכנה לא בדרך כבושה לרבים. ואפילו נימא דלא פלט מספק סכנה, להכי אהני זכות המצוה דאגוני מגנא ואצולי מצלא מספק סכנה. ועיין לה"ה מוה"ר דוד פארדו ז"ל בחסדי דוד ח"א פ"ח דפסחים דף פא ע"ב גבי פסח שני. ומינה שמעינן דהנשאר יחידי בבית הכנסת בליל פסח שחל להיות בשבת כיון שאינו מדבר שמם וחרב אלא (במקום) [מקום] שבני אדם עוברים ושבים, הגם דמצות תפלת ערבית בעשרה לא מצוה כ"כ היא כמו שכתבתי שם משם הפוסקים ז"ל, מ"מ הגנת ליל שמורים

כט. אמר המעתיק, הן מילתי כבר אמורה דלא אסתעיא מלתא לעיין בסוגיא זו, אבל זאת אשיב, דאמנם בשליש העולם שהוא מדבר סכנתם מרובה יותר, אך מ"מ גם בתוך השני שלישי שאינם מדבר איכא סכנתא מחוץ לישוב יותר מאשר בתוך הישוב, וע"כ תקנו בכלל ברכת מעין שבע בכלל שבת לעם שבשדות. וכן מצינו בכמה דוכתין דאיכא היזק מיוחד בבתי המדרש או בדרכים שמחוץ לישוב הגם שבני אדם מסתובבים שם הן ביום והן בלילה, וחמירא סכנתא מאיסורא.

צא ולמד ממה שאמרו (קדושין כט ע"ב) על בית מדרשו של אביי, שהיה שם מזיק אחד שהיה מזיק אפילו בשנים ביום, ונדמה לרבי יעקב בריה דרב אחא כנחש בעל ז' ראשים, ופרש"י ביהמ"ד רחוק מן הישוב הוה. וכן מה שאמרו (ברכות ה ע"ב): שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהן להתפלל ולא המתין את חברו ויצא טורפין לו תפלתו בפניו, ופרש"י ר"ת (ד"ה המתפלל, נדפס בדף ו ע"א): דזה היה להם בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדה ולכך בלילה יש להמתין. וכן אמרו (ב"ק ס ע"ב): דְּבָרָא בְעִיר אַל יִכְנֹס אָדָם יָחִיד לְבֵית הַכְּנֶסֶת, שְׂמֵלֶאךְ הַמּוֹת מִפְּקִיד שֵׁם כְּלִיו. ואמרו (יומא כא ע"א): היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ופרש"י: מפני המזיקין. ואמרו (ב"ק ס ע"א): לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, ופרש"י (ד"ה בכי טוב): בערב ילין במלון מבעוד יום ובבקר לא יצא לדרך עד שיאיר היום, והאור נקרא "כי טוב" לצאת וליכנס בו מפני המזיקין והלסטים^ט. ועתה לא אדע מנ"ל לחלק בודאות בין בתי המדרש שמחוץ לישוב לבין החלק השלישי ארץ מדבר וצלמות, ואולי כולם בכלל מקום דשכיח ביה היזקא. ועוד, לשיטת רבנו מנוח (הו"ד לעיל פ"א אות כט) דברכת מעין שבע תקנוה מפני הלסטים, ודאי אי אפשר לחלק בין המדבריות לשדות (ואדרבה אפשר

צב) כפילות לשון רש"י "המזיקין והלסטים" משמע דהם ב' דברים שונים, שדים ושודדים. ואם נפרש דמזיקין היינו לסטים, וכפל הדבר במילות שונות, א"כ אימא לך דגם מזיקין שכתב רש"י במס' שבת (כד ע"ב) היינו לסטים, ומעתה לא ישתמר האדם מהם אף בליל שמורים, דלא נאמר ליל שמורים אלא מן המזיקין הרוחניים, כמו שהיה ביציאת מצרים שנתנה רשות למשחית, וגביו נאמר ליל שמורים אבל מן הלסטים לא, וא"כ לעולם יש לומר ברכת מעין שבע אף בליל פסח שחל בשבת, כיון שתקנוה מפני הלסטים.

מן המזיקין מצטרף לטובה עם קצת מצות התפלה בעשרה בבית הכנסת ומגן להצילו מספק סכנה בודאי ואין צריך לברך ברכת מעין ז', אי משום דהוי ספק ברכה שאינה צריכה ואי משום דהוי כמזלזל ח"ו שמדמה דאין יכולת בהגנת ליל שמורים להגן עליו כמו שכתבתי בפנים. וכן כתבתי שם בפתח הדבר ח"א דף צג ע"א משם הרב ט"ז סימן תנה סק"ג דאסור לשפוך מים שלנו שבשכונת המת דמורה שאינו מאמין דשומר מצוה לא ידע דבר רע, כיע"ש. והן משאר הטעמים שכתבתי בפנים בס"ד". עכ"ל הפתה"ד.

שבשדות סכנתם מצוייה ביותר, גם משום שיש שם בני אדם ללסטם אותם, וגם משום שהולכים שם יחידים שאפשר ללסטם בקלות, מה שאין כן במדבריות שאין עוברים שם אלא שיירות גדולות מזויינות, וגם זה אחת לזמן מרובה מאד. ומכל מקום תקנוה מפני העם שבשדות).

ל. וכתב מהרח"ו בשער המצות (פרשת ואתחנן) וז"ל: "דע כי צריך אדם ליזהר שלא ישב במקום שאין בו ישוב לפי שבמקום שאין בו ישוב שולט שם שד אחד וכו', והיושב שם אע"פ שהוא עוסק בתורה מתגבר עליו השד ההוא להזיקו או להחטיאו וכו', ומורי הזהיר לאדם אחד שלא ילך על קברי הרשב"י ור"א בנו ללמוד שם יחידי, אפי' בימים שרגילים בני אדם לילך שם, ומכ"ש בשאר מקומות שאין בני אדם יושבים שם", עכ"ל. הרי שלא חילק בין המקומות השוממין לענין אותו מזיק הבא אל האדם היחידי להזיקו או להחטיאו, ואולי מחמתו ומחמת הדומים לו תקנו ברכת מעין שבע.

לא. ועתה נבוא לברר מה היה המנהג בק"ק בית אל ובשאר ק"ק שבארץ ישראל, כי מצאתי בזה קצת מבוכה.

בירור המנהג בק"ק בית אל, ובשאר ק"ק שבארץ ישראל

לב. לעיל (אות י) אמרנו כי תשובת הרש"ש לחכמי המערב נכתבה לכאן לא לפני שנת תקכ"ה^(ק), והעלנו השערה משם ספר וישב הים שאולי רק אז חזר בו הרש"ש מדעתו הראשונה, וע"כ לא ידע הרחיד"א שרבו חזר בו, אמנם אילו ידע לא היה מביא שמועה זו שע"פ האר"י אין לאמרה בליל פסח שחל בשבת. ולעולם המקור לשמועה זו הוא לא אחר מאשר הרש"ש בכבודו ובעצמו במשנתו הראשונה.

לג. אולם בספר לב חיים [פאלאג'י] (ח"ב סי' צה, דף נה טור ב בא"ד ואנכי) כתב וז"ל: "והרי יש כמה רובא דרבוותא מהמקובלים ז"ל שהיו אומרים ברכת מעין שבע (=בפסח שחל בשבת) ושכן הוא המנהג יותר ממאה שנה", עכ"ל.

לד. והנה תשובה זו נכתבה לכאן בסביבות שנת תר"ו, שכן לעיל מיניה (דף נה טור א, ד"ה והנה) כתב הרב לב חיים וז"ל: "והנה בעתה האיר זרח ספרא נהי"ר ספר דברי שלום להרב החסיד המקובל מוהר"ר אברהם שלום מזרחי ז"ל, ושם ראיתי בהקדמת חתן המלך הרב המחבר ז"ל הרב המופלא חסידא קדישא כמהר"ר אג"ן שהביא דברי הרב הגדול מ"ז בספר נהר שלום וכו', ודחה דבריו", עכ"ל. וספר דברי שלום הנ"ל נדפס לראשונה בשנת תר"ו, וא"כ מאה שנה קודם לכן הוא בסביבות שנת תק"ו (לכאן יט שנה קודם ששלח הרש"ש את תשובתו לחכמי המערב).

(ק) בספר נהר שלום אותו שלח הרש"ש לחכמי המערב עם תשובתו הנ"ל, נכתב בסוף הקדמת המעביר (דף כד טור ב) וז"ל: "כגון עתה שאנו עומדים באלף השישי וכבר עברו ממנו ת"ק שנה וכבר עברו ממנו כ"ה שנים (נ"א כ"ח שנים)", עכ"ל.

לה. לא מסתבר לומר שהרש"ש אמנם חידש דין זה רק בשנת תקכ"ה, אבל כבר י"ט שנה קודם לכן פשט המנהג לאמרה ע"י חכמים אחרים, כיון שלשונות הפוסקים מורים לכאורה שהמנהג לברך ברכת מעין שבע החל בשל הוראתו של הרש"ש^(א). (ועיין להלן אות מב הערה קיא).

לו. האפשרויות העומדות לפנינו הן: או שהרש"ש אכן כתב תשובה זו בשנת תקכ"ה (פ"ג שנה בלבד קודם שנכתבה תשובת הרב לב חיים), ומה שכתב הרב לב חיים "יותר ממאה שנה" לא דק, והרחיד"א לא ידע שרבו חזר בו. או שהרש"ש חזר בו הרכה לפני ששלח התשובה לחכמי המערב (כ-י"ט שנה קודם לכן) ועכ"ז הרחיד"א לא ידע שרבו חזר בו, א"נ ידע אלא שהתכחש לדבריו ופליג עליה (אך בהחלט לא מסתבר שהרש"ש חזר בו לראשונה בשנת תקכ"ה, והרב לב חיים כתב את תשובתו בשנת תרכ"ה (מאה שנה לאחר שהרש"ש חזר בו, ו-י"ז שנה לאחר הדפסת הדברי שלום), שכן לשונו "והנה בעתה האיר זורח ספרא נהר, ספר דברי שלום" משמע שנדפס מקורב).

קא) כתב האג"ן (מנהגי בית אל אות א, נדפס בראש ספר דברי שלום) וז"ל: "כשחל יו"ט א' של פסח בשבת היו נוהגים לומר ברכת מעין שבע וכמ"ש בספר נהר שלום", עכ"ל. "וכתב הר"ר שמ"ח גאגין [בנו של האג"ן] בספרו שמח נפש (ערך מעין שבע, עמ' קכד) וז"ל: "ואדוני אבי הרב הגדול זצוק"ל מפני אשר ראתה עינו עין הבדולח רוב ככל הפוסקים הנז' אשר הסכימו כלם פה אחד שלא לאמרה, ע"כ עמד לתמוה על מנהג "בית אל" יכב"ץ בימי קדם שהיו אומרים אותה בלילי פסח שחל בשבת, כמו שכתב מארי דביתא הרב הקדוש הרב מו"ז שר שלום זלה"ה בספר הנורא נהר שלום", עכ"ל. וכן כתב הבא"ח (וירא ש"ב אות י) גבי ברכת מעין ז' בבית חתנים ואבלים, וז"ל: "וזה המנהג נתפשט מזמן רבנו הרש"ש ז"ל, וכמו שכתב בספר פרי האדמה", עכ"ל. וכ"כ בשו"ת ר"פ (או"ח ח"ג סי' כג) וז"ל: "עכ"ז אחר שבא חכם הוא רבנו הרש"ש ז"ל החליפו שיטה ונהגו שיאמרו מעין ז' בבית חתנים ואבלים, וכאשר העיד הרב פרי האדמה", עכ"ל. ועפ"ז כתב בספר דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות ט) דהה"נ גבי

ברכת מעין ז' בפסח שחל בשבת, וז"ל: "ושם באו"ח סי' כג האריך (=בר"פ) להוכיח דברכת מעין ז' גם בזה"ז עשאוה חובה כחזרה, והביא דברי הרש"ש ז"ל הנ"ל בענין לאמרה בערב פסח שחל בשבת וגם בבית חתנים ואבלים שאף שמרן בסי' רס"ח סעיף י' פסק לא לאמרה, כתב הפרי האדמה שנשתנה המנהג בזמנו, אחר שבא חכם רבנו הרש"ש ז"ל והחליפו השיטה ונהגו לאמרו וכו', ובודאי דהוא הדבר גם בערב פסח שחל בשבת, שעליו כתב הרש"ש זיע"א שצריך לאמרה, כמ"ש הפתח עינים הנ"ל שנהגו לאמרו בבית אל, ע"פ דברי הרש"ש הנ"ל מטו"ט (=מטוב טעם) ויש לה טעם ע"פ הסוד בתיקון בחינת הימים כנ"ל, ואף (שאפ') [שאח"כ] בזמן הרב אג"ן חזרו לא לאמרו מטו"ט מ"ש בהקדמת דברי שלום ז"ל, אך שוב נתיישבו בדבר והחליטו לאמרו, דלא כהרב אג"ן ז"ל וכו', וכנראה שבזמן רב אג"ן לא נתיישבו כ"כ כוונת דברי הרש"ש זיע"א, ושוב הרבנים שבאו אחריו נתיישבו יותר והחליטו לאמרו, ע"פ דברי השה"כ הנ"ל וכו', עכ"ל. ועיין עוד להלן (אות מא) לשון הרב לב חיים.

לז. איך שיהיה, הרש"ש הורה לא יאחר משנת תקכ"ח לברך בליל פסח שחל בשבת.
לח. מנהג זה נמשך עד שנת תר"ג (שאז בא האג"ן ושינה המנהג), סה"כ כשבעים וחמש שנה, אמנם לא היה נוהג אלא בק"ק בית אל (ואולי בעוד קהילה או שתיים), מיהו בשאר הק"ק לא קב.
לט. רבנו הרש"ש זיע"א נפטר בשנת ה'תקל"ז^(א) ותלמידיו היושבים לפניו היו מהרי"ט אלגאזי והר"ר חיים דילה רוזה והר"ר אביגדור עזריאל [מח"ס זמרת הארץ]^(ב), ואחריהם הר"ר דוד מאג'אר (מח"ס חסדי דוד)^(ג), ובימי כל החכמים האלה היו מברכים ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת.

לכוין בתפלה כי אם מבאהבה ואילך ואנן בדידן לא זכינו לשמוע ממנו טעם מספיק לחזור מסברתו הראשונה, וכך היה אומר לנו כי לבו נוקפו לעשות היפך פשט דברי הרז"ל, וכך עשה מעשה, ובעונותינו באותה שנה נתבקש בישיבה של מעלה חל"ש זכותו יגן בעדינו אכ"י וכו', ובכך בהסכמת כל החברים יצ"ו ובפרט מוהר"ר חיים דילה רוזה יצ"ו עלתה הסכמתנו לעשות כמשפט הראשון ובפרט כי לעת כזאת נתחדש אלינו טעם אחר לכוין כל הסדר, עכ"ל. הרי שמהרי"ט אלגאזי והר"ר חיים דילה רוזה היו תלמידי הרש"ש ויושבים לפניו. כמו"כ עדות זו הביאה הר"ר אביגדור עזריאל בספרו זמרת הארץ (אות פא-פב) מדיליה, מה שראה הוא בעיניו, ואף הוא הזכיר בה בסיום דבריו את הר"ר חיים דילה רוזה הנ"ל, וז"ל: "ואחר פטירתו (=של הרש"ש) אנחנו בחברת הרב החסיד חיים דילה רוזה זיע"א הסכמנו לכוין כל הכוונות כמו שעשינו בשמיטות שעברו וכו', עכ"ל.

קה. על מהר"ר דוד מאג'אר זה, כתב הר"ר חיים ביז'ה בתשובה הנדפסת בשו"ת לב חיים [פאלאג'י] (ח"ב סי' רטו, דף קמח טור ב ד"ה ודומה) וז"ל: "מעלת הרב המופלא חסידא קדישא כמהר"ר דוד מאג'אר ז"ל וכו', שהוא היה מהמקובלים ממארי רזיא דעיה"ק ירושלים תובב"א ועשה לפי סודן דברים, עכ"ל.

קב. וכן כתב האג"ן (מנהגי בית אל אות א) וז"ל: "כשחל יו"ט א' של פסח בשבת היו נוהגים לומר ברכת מעין שבע וכמ"ש בספר נהר שלום וכו', ואני תמה על זה וכו', ואחרי כל זאת אמינא ולא מסתפינא דאין לאמרה, וכן הוא מנהג כל הק"ק שלא לאמרה וזה פשוט, וכן עשיתי מעשה בשנת התר"ג שלא לאמרה כי שוא"ת עדיף", עכ"ל. הרי שעד אז היו אומרים אותה בק"ק בית אל, מיהו בשאר ק"ק לא היו אומרים אותה.

קג. ככתוב ע"ג מצבת קברו שבהר הזיתים "נח נפשיה יום עשרה לחדש שבט שנת מנוחתו כבוד לפ"ג [התקל"ז]."

קד. בתשו' מהרי"ט אלגאזי הנדפסת בספר דברי שלום (דף יז טור ד) ובספר אמת ליעקב [ניניו] (ח"ב דף קא טור א) כתב, וז"ל: "על מה ששאלו מעכ"ת יצ"ו על ענין הנהגת סדר הכוונות בשנת השמיטה, מכאן מודעה כי מורנו הרב ש"ר שלום צוק"ל בכל השמיטות שעברו בזמנינו הוא היה מכוון ואנחנו אחריו בכל סדר הכוונות כסדר שאר השנים מהתחלת סדר הקרבנות עד הסוף בלי שינוי כלל כי הסכימה דעתו דעת עליין דצריך לכוין וכו', וכגון דא צריך למודעי, כי בשביעית שעברה הרב ש"ש ז"ל עשה מעשה בהיפך, כי ראה ראינו בשנה הששית כי היה מצטער ע"ז ולבו נוקפו הרבה לכוין כסדר כל השנים עד שגמר בלבו שלא

מ. כמו"כ היה זה מנהג זה נוהג ממילא בימי בנו של הרש"ש הר"ר חזקיהו יצחק שרעבי שנפטר בשנת תקס"ח⁽¹⁾, ובימי נכדו הרא"ש שרעבי (בעמח"ס דברי שלום) שנפטר בשנת תקפ"ז⁽²⁾, ובימי הר"ר אברהם מאג'אר בן הר"ר דוד מאג'אר הנז', ובימי בנו הר"ר דוד מאג'אר נכד להר"ר דוד מאג'אר הנז'⁽³⁾.

מא. וכן כתב הרב לב חיים (ח"ב סי' צה דף נה טור א ד"ה הנך) וז"ל: "וכבר שמעתי מפי מגידי אמת כי המנהג בירושלים תובב"א בביהכנ"ס של החסידים הנקרא בית אל יב"ץ ובביהכנ"ס הגדול ק"ק ת"ת נוהגים לומר ברכת מעין שבע גם כשחל ליל ראשון של פסח בשבת כהוראת הרב הקדוש מהר"ש שרעבי ז"ל, וכן נתנהג בפני הרבנים הגדולים והמקובלים בזמן מהר"ד מאג'אר ז"ל ובזמן הרב הגדול מהריט"א ז"ל, עד זמנינו זה", עכ"ל⁽⁴⁾. עוד שם (דף נה טור ב ד"ה ואנכי) וז"ל: "ועוד שהרי בזמן הרב מהר"ש היו כמה רבנים מקובלים גדולים כהרב המקובל חיים דילה רוזא ז"ל וכד' לו נתנהג מנהג זה, ושוב אחרי כן בזמן הרב המקובל מהר"ד מאג'אר ז"ל וסיעתו, וכמו כן בזמן הרב הגדול עיר וקדיש מהריט"א ז"ל והרב החסיד מהר"ר אברהם מזרחי ז"ל (=נכד הרש"ש המכונה הרא"ש בעמח"ס דברי שלום) וסיעתם, והרי יש כמה רובא

דוד בכ"ר אברהם ז"ל תהלתו בקהל חסידים ק"ק ונורא בית אל יב"ץ בן להרב החסיד המופלא סב"ק מוהר"ר אברהם בן דוד זצוק"ל ש"ץ בק"ק בית אל הנז' יה"ר יהיו (שוד"ב) [שדו"ב] ותנצב"ה אכ"ר", עכ"ל.

קט. מש"כ הרב לב חיים ששמע ממגידי אמת שנתפשט המנהג לברך "עד זמנינו זה", נראה שזו עדות קדומה ביותר מלפני שנת תר"ג שאז שינה האג"ן והורה שלא לברך, וכאמור לעיל (אות לד) תשובה זו כתבה הגר"ח פאלאג'י לכאורה בסביבות שנת תר"ו שאז נדפס ספר דברי שלום ובו דברי האג"ן שהנהיג בשנת תר"ג שלא לברך, וכנראה שבזמן שכתב מהר"ח פאלאג'י עדות זו עוד לא ראה לדברי האג"ן וכסבור שעדיין המנהג עומד על מקומו, ואח"כ כשראה את דברי האג"ן שנדפסו בינתיים הוסיף וכתב "והנה בעתה האיר זורח" וכו'.

קו. ראה ספר אור השמש [גפנר] (עמ' עא) שהביא שבשנה זו עוד היה חתום על הסכמות ואגרות.

קז. ככתוב ע"ג מצבת קברו, הובא באור השמש הנ"ל (עמ' פא).

קח. הר"ר אברהם מאג'אר נפטר בשנת תקצ"ד (אור השמש הנ"ל עמ' קמו), והר"ר דוד בנו נפטר בשנת תר"א ככתוב ע"ג מצבת קברו (אור השמש עמ' קמו), ב' שנים קודם הוראת האג"ן שלא לברך ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת.

ועל הרבנים לבית מאג'אר הנ"ל כתב בספר שמש ומגן [ניניו] (דף שמ ע"א) וז"ל: "ועתה נדרתי אני להביא בס"ק זה שני עניינים אלו מכתבי הקדש למו"ר ועט"ר ת"ת חכמים הרב המופלא סוה"ר החסיד והעניו רצ"ו מיקירי ונקיי הדעת שבירושלים ת"ו כמהר"ר

דרכותא מהמקובלים ז"ל שהיו אומרים ברכת מעין שבע ושכן הוא המנהג יותר ממאה שנה¹, עכ"ל².

ספר אביו, הוא תימה, וכי ממתי שמענו שהבן מוסיף או גורע מתורת אביו, והלא ספר שלמי צבור הוא ספרו של מהרי"י אלגאזי ולא של מהרי"ט אלגאזי. ואם מצד המגיה הר"א חאיון, הנה לא ידעתי אם זה החכם למד בכלל בישיבת בית אל, וכמדומה שלמד בישיבת דמשק אליעזר, כך שאפשר שכלל לא ידע על מנהג ק"ק בית אל לאמרה. ואם יבוא הטוען ויטען, למה לא זכר הבן (מהרי"ט אלגאזי) לומר להמגיה (הר"א חאיון) בשעה שמסר לו הספר, שבהל' ברכת מעין שבע יציין שבישיבת בית אל נוהגים לאמרה, הנה אין בכחה של טענה מעין זו, לסתור את עדויותיהם הברורות של חכמי ישיבת בית אל, שהעידו שהמנהג היה לאמרה. ואם מצד מה שלא זכר זה הרחיד"א, הנה לא ידעתי אם בכל ספריו מזכיר בכלל את מנהגי בית אל, זולתי ב' או ג' פעמים שהזכיר מה שהנהיג הרש"ש בבית מדרשו ומן הסתם היה זה במדרש בית אל (ראה קונ' אחרון על שיר"ב יו"ד ריא א, חיים שאל סי' י אות ג, צפורן שמיר סי' יב אות ו), אמנם את הנהגות רבו הרש"ש מזכיר כמה וכמה פעמים, ועכ"ז את דעתו על ברכת מעין שבע לא הזכיר, וכאן א"א לומר שמזה שלא הזכיר, מן הסתם לא אמר זה הרש"ש, שהרי ודאי אמר לברך, וא"כ הה"נ גבי מנהג בית אל אין להביא ראיה משתיקת הרחיד"א על מנהגם, וזה אפי' אם היה דרכו להזכיר מנהגיהם, כ"ש כשאין דרכו להזכיר. וא"ת אמאי באמת לא הזכיר זה הרחיד"א, אימא לך דלפי דברי הרב וישב הי"ם דלעיל (אות י) א"ש, לפי שמן הסתם לא ידע מהנהגת הרש"ש שחזר בו.

(ק') ובשו"ת יבי"א (ח"ס סי' כה או"ח אות ב) העיר על דברי הגר"ח פאלאגי הללו, וז"ל: "ויש להעיר שהרי ידוע כי הגאון מהרי"י אלגאזי (אביו של מהרי"ט אלגאזי), היה ג"כ מרבני המקובלים בדורות ההם, ועם כל זה כתב בפשיטות בספר שלמי צבור (דף קצ"ז ע"ג, דף רלט ע"ד) שאין לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. וכן הסכים הרב המגיה מהר"א חאיון ז"ל, אשר גם הוא היה מחסידי "בית אל". ומהרי"ט אלגאזי ז"ל מר ניהו רב שהוציא לאור את הספר שלמי צבור, וכמ"ש בפתח השער, ובהסכמה. ע"ש. וכולם לא העירו שהמנהג להיפך. אתמהא. ועוד שהרי גם החיד"א ז"ל היה מן הרבנים החסידים והמקובלים בדור ההוא וכו', ועכ"ז כתב בפשיטות בברכ"י (ס' תרמב) שעל דרך הסוד אין לאמרה. והניף ידו שנית בשיו"ב ששמע שכן הוא עפ"ד האר"י ז"ל, ולא העיר שאין המנהג כן. ועל כרחק שלא היה מנהג קבוע בדבר, ולכן לא חששו לזה הרבנים הנ"ל, עכ"ל.

אבל אחר ההתבטלות הגמור, נראה שאין בדבריו שום טענה. דמה שהעיר בסו"ד מהרחיד"א, דהנה לפנינו עדויות ברורות מחכמי בית אל (יובאו להלן אות מג ד"ה ראשון) שהמנהג היה לאמרה. ומה שלא נזכר זה בספרים, הנה בספר שלמי צבור לא היה יכול דבר זה להכתב, שכן המחבר נפטר בשנת תקט"ז, ט' או י"ב שנים לפני שהרש"ש שלח תשובתו לחכמי המערב, ובשנות חייו היה הוא לכאור' מראשי ישיבת בית אל, כך שגם אם הרש"ש סבר שיש לשנות המנהג, מן הסתם לא היה עושה כן למעשה מפני כבודו. וממה שלא הזכיר זה בנו מהרי"ט אלגאזי שהדפיס את

מב. ובספרו רוח חיים (תפז ג) הביא הגר"ח פאלאג'י עדות ברורה שכתב תלמידו הגדול הרב יעקב יעבץ בעמח"ס צור יעקב בהיותו בעיה"ק ירושלים וז"ל: "והי"ל לפניך האגרת שכתב הרב צור יעקב נר"ו מעיה"ק ירושלים ת"ו וז"ל, אנכי תולעת יעקב הודעתי נאמנה איך הלכתי לק"ק בית אל יכ"ץ אשר פה עיה"ק ירושלים ת"ו ושאלתי את המתפללים שם כיצד נוהגים בליל פסח שחל להיות בשבת אי אומרין ברכת מעין ז' והשיבו לי דהם זוכרין, גם אבותיהם ורבותם ספרו להם, כי מזמן שנתייסד בית המדרש הקדוש הלזה ק"א^(א) היו אומרים אף בליל פסח כל השנים הללו שסדורות ובאות כמו הרב דוד מאג'אר ז"ל והרב יו"ט אלגאזי ז"ל והרב אברהם מזרחי ז"ל ושאר קדושים, דור אחר דור, עד שבא גדול הדור האחרון הרב ראשון לציון אג"ן השר' זיע"א דשינה המנהג כי ישר בעיניו שלא לאמרו דשוא"ת עדיף והכי נהיגי עתה מזמן הרב הנ"ל שלא לאמרו והוקבע המנהג כך, אלו דבריהם דשנו וישלשו לומר אלו כדברים האלה, והוא עדות ה' נאמנה דבאזני שמעתי אנכי הצעיר, יעקב יעבץ ס"ט, עכ"ל ק"ב).

ביהמ"ד וכו', שכפי הנראה לא התחיל זה אלא בזמן הרש"ש ז"ל, ולא בזמן מהר"ר גדליה חיון ז"ל שהיה ראש ק"ק בית אל קודם הרש"ש. וכמ"ש בספר המעלות לשלמה דף יז ע"א ע"ש, עכ"ל. וברוך שכונתי.

ק"ב אמר המעתיק, עדות זו של הר"ר יעקב יעבץ אינה העדות דלעיל (אות מא) שהביא הרב לב חיים מפי מגידי אמת, שכן בעדות ההיא נזכר שהמנהג לברך ברכת מעין שבע מימות הרש"ש עד עתה, וכאן נזכר להדיא כי המנהג כיום הוא שלא לברך. ונראה שעדות זו של הר"ר יעקב יעבץ היא מאוחרת ביותר, ולא ידע ממנה הרב לב חיים בכתבו את העדות הראשונה. תדע שכן הוא, שהרי תשובת הגר"ח פאלאג'י נכתבה לכאן בסביבות שנת תר"ו כדלעיל (אות לד), ועדות זו בשם הר"ר יעקב יעבץ לכאן מאוחרת משנת תרכ"ו, שכן הגר"ח פאלאג'י מכנה את ר' יעקב יעבץ (שהיה גם תלמידו) בשם ספרו "צור יעקב", וספר צור יעקב נדפס רק בשנת תרכ"ו, ככתוב בשער הספר ובדברי הפתיחה שכתב הגר"ח

ק"א לא נראה שכונתו מימות ר' גדליה חיון מייסד ישיבת בית אל (שנת תצ"ז לערך) וראש הישיבה קודם הרש"ש, כי לכאורה חידוש זה הינו פרי עט"ו של הרש"ש זיע"א. ועוד אם כונתו שנהגו כן מעת שנתייסד ע"י ר' גדליה חיון, א"כ למה הזכיר בשם את הר"ר דוד מאג'אר ודילג על הרש"ש שקדם לו. וע"כ נראה דמה שכתב מעת שנתייסד היינו מימות הרש"ש זיע"א, ומה שנקט לשון נתייסד, הוא משום שהרש"ש זיע"א הנהיג בו שיטה חדשה ולימוד מחודש בלימוד הקבלה כידוע, ומאז אינו מה שהיה קודם לכן, וכאילו נוסד מחדש אז, וע"כ לאחר מכן הזכיר את הר"ר דוד מאג'אר שהיה יורד לפני התיבה אחר רבנו הרש"ש זיע"א. ומ"מ לעיל (אות לה והערה קא) העלינו שמלשונות הפוסקים משמע שהמנהג לברך ברכת מעין שבע החל בשל הוראתו של הרש"ש. אח"כ ראיתי שהעיר בזה גם הרב יב"א (ח"ב אור"ח סי' כה אות ט) שכתב על עדות זו, וז"ל: "ופורתא לא דקו במ"ש שכן המנהג מיום הוסד

מג. אבל הרב פתה"ד (בהשמטות לח"ג הנדפסות בסוף ח"ד, סי רסח, דף שכ"א טור א) הכחיש את שמועתו של הגר"ח פאלאג'י המובאת בלב חיים (הובאה לעיל אות מא), וזת"ד: הנה מצאנו תשובה שכתב הר"ר חיים נסים אבולעפייא להר"ר רחמים שלמה הלוי, ובתשובה הנז' (נדפסה בפתח הדביר ח"ב סי' רלו אות ד, דף קכח טור ג) כתב הרב חיים נסים אבולעפייא שכל מנהגי ק"ק בית אל הינם ע"פ ספר שלמי צבור להר"ר ישראל יעקב אלגאזי, והוא כתב להדיא בספרו שלמי צבור (חלק שלמי חגיגה הל' שבת סי' ב אות כג, דף קצח ע"ג - הל' יו"ט סי' ב אות ח, דף רלט ע"ד) דאין לברך ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת ק"י, וא"כ איך יתכן לומר ששיבת בית אל ובתוכם מהרי"ט אלגאזי (בנו של מהר"ר ישראל יעקב אלגאזי) היו מברכים ברכה זו נגד הכתוב בספר שלמי צבור והוא היה מראשי המקום וכל מנהגיהם על פיו. ועל כרחק צריך לומר שהמעיד הלז שהביאו הגר"ח פאלאג'י שהעיד שנהגו לברך ברכה זו, מן הסתם נתחלף לו המנהג והעיד בדדמי, ע"כ ק"ד).

לפי ששמירת שבת מצלת מן המזיקין, וא"כ למה אומרים בשאר שבת מעין שבע. וכתב הרב המגיה לתרץ, דיש לחלק בין יחיד לרבים, ולעולם שמירת שבת מועלת רק לרבים אך לא ליחידים (וברכת מעין שבע נתקנה משום היחידים), ואילו ליל שמורים הוא מועיל אפי' ליחידים, ע"כ. אלמא דס"ל כדעת מרן דאין לברך. (למען הקיצור לא הבאנו את לשון הרב המגיה, ותקחנה מספרו).

קיד) וז"ל הפתה"ד: "ומש"כ ששמע מפי מגידי אמת דמנהג ק"ק בית אל יב"ץ שאומרים אותה, לא ידעתי מה אענה ומה אומר, דלא תהא שמיעה גדולה מראה, דחזינן למעלת הרב הגדול ראשון לכל דבר שבקדושה הרב חיים נסים אבולעפייא ז"ל, בפתקא אשר שלח להרב המובהק סוב"ר הרז"ם כמהר"ר רחמים שלמה הלוי נר"ו, והיא ל"ו נדפסה בסה"ק פתח הדביר ח"ב סי' רל"ו דף קכח ע"ג, כי העד העיד בְּנו יק"ר שהדותא וז"ל, דלא אפשר שזה מנהג הק"ק (=לומר ברכו במנחה למי שלא שמע שחרית), ממה שהביא הרב שלמי צבור ז"ל דברי הרמ"ע

פאלאג'י לכבוד תלמידו הרב המחבר. ומלשון הרב המחבר בהקדמה נראה לכאן שמעת שלמד אצל הגר"ח פאלאג'י לפחות עד שהדפיס את הספר (שנת תרכ"ו), לא מש מביהמ"ד אפי' שעה קלה, ולא נמנע מלשמש את רבו, וא"כ יוצא לכאן שמסעו לעיה"ק ירושלים ממנה שלח את עדותו הנ"ל בדבר מנהג ק"ק בית אל היה לאחר שנת תרכ"ו. (ודלא כמ"ש היב"א (ח"ב אורח סי' כה אות ט) שכנראה על עדות זו של הריעב"ץ סמך הגר"ח פ' בספרו לב חיים).

קיג) וז"ל השלמי צבור בהל' שבת: "בליל יו"ט של פסח שחל להיות בשבת, כיון דליל שמורים הוא אין אומרים ברכת מעין שבע", עכ"ל. וז"ל בהל' יו"ט: "לענין ברכת מעין שבע כבר כתבתי לעיל בהל' שבת סי' בסכ"ג דבכל יו"ט שחל בשבת אומרים ברכת מעין שבע חוץ מפסח כיון דליל שמורים הוא", עכ"ל.

והרב המגיה של ספר שלמי צבור, הביא בהל' שבת (שם) את קושיית הרב יד אהרן, והלא בשבת אין אומרים שומר את עמו ישראל

מד. אמר המעתיק, אחר ההתבטלות הגמור ואחר ההשתטחות אפים ארצה, מלאני לבי לגמגם ולומר, א' גם אם על שמועתו הראשונה של הגר"ח פאלאג'י מפי מגידי אמת אפשר לומר שנתחלף לו להמעייד בדדמי, מ"מ על עדותם הברורה של מתפללי בית אל להר"ר יעקב יעבץ מה נאמר (והם הזכירו בדבריהם להדיא כי בימי מהרי"ט היו נוהגים לברך). ב' גם לפי דבריו של הפתח"ד, נהי דמצאנו עדות ברורה דק"ק בית אל היו עושים מעשיהם ע"פ ספר שלמי צבור, מ"מ בדבר הזה, היינו ברכת מעין שבע, מצאנו מילים ברורות מחכמי ישיבת בית אל שהיו נוהגים לאמרה קודם מלוך הרב אג"ן, חרף דבריו של מהרי"י אלגאזי.

ראשון לכולם: הרב אג"ן בעצמו (במנהגי בית אל אות א, נדפס בראש ספר דברי שלום) וז"ל: "כשחל יו"ט א' של פסח בשבת היו נוהגים לומר ברכת מעין שבע וכמ"ש בספר נהר שלום וכו', ואני תמה על זה וכו', ואחרי כל זאת אמינא ולא מסתפינא דאין לאמרה וכו', וכן עשיתי מעשה בשנת התר"ג שלא לאמרה כי שוא"ת עדיף", עכ"ל. הרי להדיא שעד אז היו אומרים אותה. ואחריו שני למלכות בנו הר"ר שמ"ח גאגין

לאומרה היפך דעת הרב החסיד המקובל מר אביו ז"ל והיפך המנהג שנתייחד בכל הדברים ע"פ ספר הרב מר אביו ז"ל בשלמי צבור, והוא יהיה מנגד להרב מר אביו ז"ל ומנגד להמנהג. וכל זה מסכים לסברת הרב הגדול אג"ן הסהר ז"ל. ומה גם דמני"ר הרב אג"ן ז"ל היה גם הוא ראש וקצין בקהל חסידים הנזכר כנודע, ועיין למעלת הרב משי"ח ז"ל בספר הבהיר איי הים דף סב ע"א, ופשיטא דאינו משנה ממנהגי הק"ק הנזכר אפילו כמלא נימא, ולהכי ערב את לבו לחלוק על הרב מ"ז ז"ל במלתא דפשיטא ליה טובא. ומה גם דעט"ר מוה"ר ז"ל כתב שם בדף נה ע"ב כי מי הוא זה אשר יחלוק על הרב כמהר"ש ז"ל אם לא ימצא עזר כנגדו מדברי הזה"ק והתקונים או מרבינו האר"י, ע"ש. והרי ה"ה חיד"א בשו"ב או"ח שבסוף ספר ברכ"י סי' תרמב הביא משם רבינו האר"י ז"ל שאין מקום לברכת מעין ז' לאומרה בליל פסח ואין השעה צריכה לכך, כיע"ש, עכ"ל.

מפאנו ז"ל, ומנהגי הק"ק יב"ץ הוא על פי ספר שלמי צבור כידוע, אלא ודאי שאין כאן מנהג. ע"כ אמרי קדוש ז"ל. ומקמי הכי כתב שם על הרב שלמי צבור ז"ל שהיה מראשי ישיבת ק"ק בית אל ומקובל ומרוצה, ע"ש. הרי דהוכח יוכיח דלא אפשר שמנהג הק"ק הנזכר יהיה כן ממאי דחזינן בספר שלמי צבור דכתב בהיפך, משום דפשיטא ליה דכל מנהגי הק"ק הנזכר מיוסדים על ספר שלמי צבור. מעתה איך יצויר לומר דמנהג ק"ק בית אל שאומרים מעין ז' בליל פסח שחל להיות בשבת אחר שבספר שלמי צבור דף (קצ"ז) [קצ"ח] ע"ג בא הדבר מפורש בפשיטות גמור שלא לאמרה בלי שום מחלוקת, כמ"ש בפנים בשמו, והוא היה מראשי המקום המקודש הלז כנזכר, דזה מכריחנו לומר דהמגיד לו נתחלף אצלו המנהג והגיד בדדמי. וממילא מ"ש ע"פ יסוד זה דכמה רבנים מקובלים קיימי בסברא זו, ובפרט הרב הגדול כמהרי"ט אלגאזי ז"ל, הנה לפי עדותו של ה"ה חנ"א ז"ל אי אפשר לומר כן דהרב כמהרי"ט אלגאזי ז"ל ינהוג

בספרו שמח נפש (ערך מעין שבע, עמ' קכד) וז"ל: "ואדוני אבי הרב הגדול זצוק"ל מפני אשר ראתה עינו עין הבדולח רוב ככל הפוסקים הנז' אשר הסכימו כלם פה אחד שלא לאמרה, ע"כ עמד לתמוה על מנהג "בית אל" יכון בצדק בימי קדם שהיו אומרים אותה בלילי פסח שחל בשבת, כמו שכתב מארי דביתא הרב הקדוש הרב מו"ז שר שלום זלה"ה בספר הנורא נהר שלום, עכ"ל. והשלישי בקדש הלא הוא הרב היר"א שכתב בהגהותיו לספר נהר שלום (נדפסו מכת"י ע"י חברת אהבת שלום תכב"ץ בסוף ספר קנין פירות להיר"א עמ' קנט) על דברי הרש"ש הנ"ל שכתב שיש לברכה, וז"ל: "ועיין בספר דברי שלום הנ"מ במנהגי הק"ק מה שהעלה אור החיים הרב הגדול מורנו הרב נר"ו והסכים שלא לאמרה יע"ש טעמו ונימוקו טעם דעיקר והכי נהג כמה שנים אף שהיו נוהגים לאמרה מקודם", עכ"ל. ודע כי הרב היר"א את דבר ה' חי סמוך ונראה לשנת תר"ג, שהרי כתב בהג"ה הנ"ל על הרב אג"ן נר"ו אלמא היה זה עוד בחייו, והרב אג"ן נבלש"מ בשנת תר"ח^{קטו}, סה"כ ה' שנים לאחר ששינה המנהג, ומן הסתם הרב יר"א שחי באותה עת כתב מה שראה בעיניו והיינו שהיו נוהגים לאמרה מקודם. (ראוי לציין כי היר"א גם חתום עם חכמי ירושלים על הסכמתם לספר דברי שלום שנכתבה בשנת תר"ג, השנה בה שינה האג"ן את המנהג. הסכמה זו נדפסה בספר דברי שלום הנדמ"ח שנת תשנ"ג).

מה. אם כנים הדברים, יוצא לנו בבירור שהגם שהיו נוהגים חכמי בית אל ע"פ ספר שלמי צבור, מ"מ בדבר הזה לא נהגו כדברי הרב שלמי צבור.

מו. והדבר אינו תמוה כל עיקר, שהרי עד כמה שגדול כבודו של מהרי"י אלגאזי זיע"א בעיני חכמי ישיבת בית אל, מ"מ כבודו של הרש"ש לא נופל ממנו, ומי יותר ממנו מחכמי וראשי ישיבת בית אל. צא ולמד מה שכתב הר"ר רחמים שלמה הלוי בשאלתו ששלח להר"ר חיים נסים אבולעפייא (נדפס בפתח"ד ח"ב סי' רלו אות רל"ו אות ד, דף כז טור ד) וז"ל: "וכל זה אפילו לפשטן של דברים בכל קהילות ישראל, אנן מה נענה בקהל עדתנו זה מקדש מעט אשר הוקבע מימיהם של ראשונים ע"פ מנהגי מרן הקדוש האר"י ז"ל, דלא שייכי כל הני דפורס על שמע, כי אם כל תפלה ותפלה כסדרה לפי תיקון וסדר עליית העולמות הא ודאי דאין ראוי לשנות ולמעבד מלתא מסברא דנפשין, יהיה מי שיהיה, כל שלא נמצא כתוב בסדורי גדול אדונינו הרב שר שלום ז"ל, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ובפרט דאתריה דמר הק"ק הזה, מאן ספין ומאן רקיע למעבד עובדא בנפשיה", עכ"ל.

קטו) כדלהלן אות נז.

מז. והגם שעל טענה זו ממש השיב לו הרב חנ"א הנ"ל (פתח הדביר שם, דף קכח טור ג) דמכל מקום הרב שלמי צבור הורה כן ועליו סמך לפי שכל מנהגי ק"ק בית אל הם על פיו (וכנזכר לעיל אות מג), מכל מקום אינו דומה לנידון דידן, דשם הנהיג הרב חנ"א למעשה ואמר ברכו במנחה אחר שלא שמע בשחרית, והקשה לו הר"ר רחמים שלמה הלוי על מי סמכת נגד הפוסקים, וכל שכן במקום הזה (ישיבת בית אל) אשר נוהגים על פי האר"י והרש"ש והם לא כתבו שאפשר לעשות כן, ואין לך לשנות סדר העולמות ולומר ברכו במנחה בלי שום ראייה מדברי הרש"ש בסידור. והשיב לו הרב חנ"א, א' ראיתי אנשי אמת שיש להם יד ושם בתורת האר"י שנהגו כן ועליהם סמכתי. ב' אין בזה היפוך סדר העולמות (יעויין הטעם בפנים). ולענין מה שטענת שהוא נגד המנהג, ואמרת בזה"ל: "הא ודאי דאין ראוי לשנות ולמעבד מלתא מסברא דנפשינ", א' לא ידעתי מה המנהג בק"ק בית אל בענין זה. ב' בלא"ה המנהג בבית אל הוא על פי ספר שלמי צבור, והוא הורה להדיא לעשות כן למי שלא שמע ברכו בשחרית. ג' בדבר עראי כזה לא שייך שיקבע מנהג ברור בהיפך, וגם הרש"ש לא הורה בו בהיפך (רק שלא הורה להדיא שיש לעשות כן), ע"כ קט"ז. וממילא בנידון שהוא אתי שפיר לומר דהולכים אחר הרב שלמי צבור, כיון שבדרך כלל נגריים אחר הוראותיו ולאידך לא מצאנו הוראה הפוכה, אבל בנדון דידן (ברכת מעין שבע) שהרש"ש דבר בו בהדיא בהיפך ואף הנהיג כן למעשה, בזה אפשר שלא נוהגים כהרב שלמי צבור.

מח. לפ"ז אפשר לומר, שגם מהרי"ט אלגאזי בנו של הרב שלמי צבור, כיון שראה לרבו הרש"ש שהורה והנהיג כן, וכן ממשיכי דרכו עד שנת תר"ג לא שינו, ממילא גם הוא ביטל דעתו לדעת רבו הגם שהוא נגד דעת אביו, מה עוד שבלא"ה לא הוא המברך אלא הש"ץ ומה איכפת ליה. כמו"כ לא מלאו לבו לערער את סמכותו של ראש הישיבה (הרש"ש) בעיני תלמידיו ולהורות להם (לש"ץ המברך, ולשומעים העונים אמין) שלא לשמוע לרבים, אפי' לאחר פטירתו, ואפי' לא בא"י אתרא דמרן,

המקום הקדוש הזה, אמת אגיד שאין לי שום ידיעה ממנהג זה, ואם קבלה נקבל אפילו שיש תשובה, דלא אפשר שזה מנהג הק"ק, ממה שהביא הרב שלמי צבור וכו', ומנהגי הק"ק יכון בצדק הוא על פי סדר שלמי צבור כידוע, אלא ודאי שאין כאן מנהג, ולא שייך בענין עראי כזה שיקבע מנהג, עכ"ל.

קטז. וזה לשון הפתח הדביר: "ועיניו תחזנה להרב שלמי צבור דף כט ע"ד וכו', והרב הנזכר ז"ל הוא מראשי ישיבת ק"ק בית אל ומקובל ומרוצה, ולא חששו הרבנים המקובלים האלה בהיפוך סדר עליית העולמות, כי בזה לא יהיה שום היפוך וכו', ומה שכתב כבוד תורתו שכן מנהג מקום מקדש, ומי יערב את לבו לעשות [היפך] מנהג

וגם לא בשל קנאתו לדברי אביו הראשל"צ הקודם^{ק"י}, (ואולי גם הסכימה דעתו לדעת רבו כי ידע שהאמת אתו, ומי יודע).

ואל תתמה על הדבר, שהרי גם הרב שמ"ח גאגין (בנו של האג"ן) בספרו שמח נפש (ערך מעין שבע, עמ' קכד) אחר שהביא דברי האוסרים ודברי המורים לברך, כתב וז"ל: "ובכן אתה קורא נעים בין תבין את אשר לפניך, ותבחר ותקרב, כי מה אני ומה חיי להכנס בין ההרים הרמים זיע"א, לנטות לצד מן הצדדין", עכ"ל. הרי שאינו מן ההכרח שיטה הבן דוקא אחר דעת אביו.

מט. צא ולמד גם מעצם מה שהרש"ש הורה לברך ודלא כהרב שלמי צבור, וממה שנמשך זה המנהג כשבעים וחמש שנים עד שבא האג"ן ושינהו, ועד אז איש לא חש לשנותו, וגם האג"ן כששינהו לא תלה הטעם במה שכל מנהגי בית אל ע"פ השלמי צבור, והחסיר העיקר מן הספר. ועל כרחק צ"ל דלאו כללא הוא לומר שהיו נוהגים ע"פ ספר שלמי צבור דוקא, ולכה"פ לא בענין הזה.

נ. הגע בעצמך, הלא ספר שלמי צבור נדפס לראשונה רק בשנת תק"נ, ופסק הרש"ש לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת הוא כבר משנת תקכ"ח כדלעיל (אות לב-לז), ולא מסתבר שכבר אז נהגו בישיבת בית אל ע"פ ספר שלמי צבור שהיה בכת"י אצל המחבר או אצל בנו, אלא רק לאח"מ כשנדפס. וא"כ יוצא שבעת שהנהיג הרש"ש לברך ברכת מעין שבע עוד לא הלכו כלל ועיקר בתר ספר ש"צ, וע"כ לק"מ הא דלא חש לזה הרש"ש ולא מהרי"ט אלגאזי ולא שאר בני חבורה קדישא דק"ק בית אל, והא דלא הזכיר זה האג"ן בשנותו המנהג.

נא. עוד טענה ראיתי בספר יפה ללב להר"ר רחמים נסים יצחק פאלאג'י (ח"ג או"ח תפז אות ג) למה אינו קושיא לומר שמהריט"ץ לא פסק כאביו בשלמי צבור, וז"ל: "ומה שכתב אאמו"ר שם על לב'ו לב חיים ח"ב דף נה ע"ב, שהרי בזמן הרב מהר"ש היו כמה רבנים מקובלים וכו', וכמו"כ בזמן הרב הגדול עיר וקדיש מהריט"א ז"ל וכו', שהיו אומרים ברכת מעין ז' וכו', וכאשר כתוב זאת בספר רוח חיים בסימן זה אות ג' בתורת עדות ביעקב רב"י (=ר' יעקב יעבץ) לו יתקרי, מפום רבנן קדישי מק"ק בית אל יב"ץ. אל תשיבני ממ"ש הרב החסיד מהרי"א (דין אבא למלכא הרב מהריט"א) בספר שלמי צבור דף קצז ע"ג ע"ש דבריו, דיש לומר כמו שכתבתי אנא זעירא בח"ב (=מספר יפה ללב) בסי' תר"ב אות א דף נז, ריש עמ' ג, ע"ש ודוק", עכ"ל.

ק"י מהרי"י אלגאזי והאג"ן שניהם שמשו בתפקיד ראשל"צ, ומהרי"י אלגאזי קדם להאג"ן, אכן האג"ן היה הראשון שקיבל (יפוי כח והכרה רשמית) מאת השולטן הטורקי.

ובחלק ב' סימן תרב (אות א, דף נו ע"ג) כתב הרב יפה ללב, וז"ל: "ומה שהקשה (=הרחיד"א) על הרב החסיד המפורסם מוהר"י אלגאזי זלה"ה בספר אמת ליעקב שכתב דמפטירין דרשו, ולא כתב דבארץ ישראל לא נהגו להפטיר, והרב ז"ל בארץ ישראל קאי. לק"מ כי זה שכתב הרב ז"ל בספר אמת ליעקב, יציבא בארעא בארץ מולדתו הכא, עיר עוז לנו אזמיר יע"א, שכן הוא המנהג דמפטירין דרשו כדכתב מרן החבי"ב האיש אדוני הארץ, מאריה דאתרין, קודם שאר"י עלה לארץ ישראל", עכ"ל.

נב. עד כאן מה שנראה לענ"ד על מנהג ק"ק בית אל קודם מלוך האג"ן, ועתה נבוא אי"ה לברר את מנהג חכמי בית אל מימות האג"ן ואילך. ונזכיר כי מנהג זה שאומרים ברכת מעין שבע, החל לערך משנת תקכ"ה-תקכ"ח ונמשך עד שנת תר"ג שאז בא הרב אג"ן וביטלו.

מנהג ק"ק בית
אל ובנותיה אחר
ימות האג"ן

נג. הוראתו זו של האג"ן בק"ק בית אל שלא לומר ברכת מעין שבע, נמשכה לכאור' עד לאחר שנת תרכ"ו, שכן הר"ר יעקב יעבץ בעמ"ס "צור יעקב" העיד כי בהיותו בירושלים עיה"ק עדיין היו נוהגים כדעת האג"ן שלא לברך, ומסעו לירושלים היה לכאור' לא לפני שנת תרכ"ו, השנה בה נדפס ספרו צור יעקב, וכדלעיל (הערה קיב).

נד. גם בסידור היר"א [צילום מכת"י] (מהדר' אלחדאד ח"ב עמ' 66, מהדר' הדאיה ח"ב עמ' 65 קי"ח) כתב וז"ל: "לילי פסחים, אחר העמידה גומרים ההלל, והמנהג לכיון בברכת ההלל. וכשחל בשבת אין אומרים ברכת מעין שבע, רק פסוקי ויכולו דוקא, ולא כמ"ש בנה"ש. ועיין בהקדמת דברי שלום מש"כ הגאון אור החיים רב אג"ן ז"ל, ועיין בשו"ע סי' תפ"ז מש"כ הרב בית מאיר (נדצ"ל בית יוסף) ז"ל ודו"ק, עכ"ל. והנה בספר קנין פירות להיר"א [צילום מכת"י, הובא בסידור היר"א מהדר' אלחדאד] (ח"ד עמ' 302) כתב וז"ל: "כל זה כתבתי לשעבר בח' שבט שנת התר"י כדי להשיב שואלי דבר לפום ריהטא וכו', ועתה בשנה הזאת שנת ת"ר טו"ב שזיכני ה' לסדר סידור כונת ערבית ליל פסח" וכו', עכ"ל. הרי שסידור היר"א מהדר' אלחדאד נכתב לאחר שנת תרי"ז, א"כ הרי לנו לכאור' ראייה ברורה שבשנת ת"ר טו"ב (תרי"ז) עדיין אחזו במנהגו של הרב אג"ן זיע"א.

נה. מ"מ בשנים מאוחרות יותר חזרו חכמי ק"ק בית אל להורות לברך ברכת מעין שבע, אלא שהורו שלא לכוין בה הכוונות שע"פ הסוד, מטעם האמור שם. וכן כתב בפתח עינים [פרסיאדו] לבעל השמן ששון (ענין פסח דף עט טור ד, ד"ה גם בענין כשחל) וז"ל: "גם בענין כשחל יו"ט של פסח בשבת כתב הרש"ש ז"ל בנה"ש דף נ"ח ע"ב

קי"ח) אלו שני עותקים שונים בכת"י שהועתקו מסידור היר"א, ויש ביניהם שינויים קלים.

וז"ל, אפילו שנראה שאין לה מקום מ"מ צ"ל גם בליל פסח שחל להיות בשבת כיון שהוזכר בגמ' בשבת דף כ"ד ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט. ועיין בספר דברי שלום בהקדמה, בסדר מנהגי ק"ק בית אל יכב"ץ בתחילה, שכתב הרב גאון עוזינו הרב אג"ן זלה"ה נגד דבריו, שלא לאמרו ע"פ הפשט. ולענ"ד טעמו ונימוקו עמו לפי הפשט, אמנם לפי סודם של דברים צריך לאמרו יען שהוא בבחינת המקיף וכו', כנזכר בשער הכונות דרוש ליל שבת ובסידור יע"ש. אלא דצריך לאמרו פשוט בלא כונה, כסדר כל התפלות הנאמרות אחר ליל ראשון דפסח כנודע, ועוד יש להאריך בזה ואין כאן מקומו. וכן נהגתי לאומרו פה ק"ק בית אל יכב"ץ, ועיין בספר חיים לראש, עכ"ל. וספר שמן ששון נדפס בשנת תרמ"ט בחיי המחבר.

וכן כתב בספר דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות ט) וז"ל: "ואף (שאפ') [שאח"כ] בזמן הרב אג"ן חזרו לא לאמרו מטו"ט (=מטוב טעם) מ"ש בהקדמת דברי שלום ז"ל, אך שוב נתיישבו בדבר והחליטו לאמרו, דלא כהרב אג"ן ז"ל וכו', וכנראה שבזמן רב אג"ן לא נתיישבו כ"כ בכוונת דברי הרש"ש זיע"א, ושוב הרבנים שבאו אחריו נתיישבו יותר והחליטו לאמרו, ע"פ דברי השה"כ הנ"ל וכו', עכ"ל.

עוד שם (סי' טז אות יב) וז"ל: "הרי אפילו שבזמן רב אג"ן ז"ל נהגו לא לברך, ע"פ הוראתו, שוב אחרי פטירתו נתיישבו בדבר ונהגו לברך כדברי הרש"ש זיע"א, אחרי שיצא מפה קדוש. וכן נהגו אחריהם כל המקובלים שהיו בדור שלפנינו, וכן הדור שבזמננו, כי כולם לא רצו לצאת נגד דברי הרש"ש זיע"א ונגד המנהג שנהגו אחריו בבית אל אחרי פטירת רב אג"ן ז"ל, כמ"ש השמן ששון בפתח עינים כנ"ל, עכ"ל.

נ. וכתב כה"ח [סופר] (סי' תפז ס"ק כב) וז"ל: "וכן הוא עתה מנהג בית אל יכב"ץ שבעיר קדשנו ירושלים ת"ו ההולכים ע"פ תורת האר"י ז"ל לאמרו כמו שכתב הרב שמן ששון ז"ל בפתח עינים בסדר כונת הפסח דף ע"ט ע"ד, ודלא כמו שכתב הרב אג"ן זלה"ה בהקדמת ספר דברי שלום יעו"ש. וכבר עשיתי סמך לזה בתשובה בסה"ק באר מים חיים, עכ"ל.

נז. ובספר נתיבי עם [אבורביע] הביא בראש הספר את מנהגי בית אל להאג"ן (הובאו לעיל פ"א אות פו) ובשולי הגליון העיר על דבריו וז"ל: "כידוע הרב אג"ן זצ"ל נתמנה בתור רב ראשי לירושלים במאמר המלך בשנת תר"ג, והוא היה ג"כ רב של החסידים (זאת אומרת הרב של בית אל), וראש המקובלים. ולפי"ז יוצא שבשנה שנתמנה לראשון לציון בטלו מלאמרה. וידוע שהרב אג"ן זצ"ל נתבקש בישיבה של מעלה בשנת תר"ח, ובדור שלאחריו העיד הרב שמן ששון (שנתבש"מ בשנת תרס"ג) שחזרו לאמרה (כמו שכתב הכה"ח), ושאלתי בשנה זו לרב החסידים (של קה"ק בית

אל) הרה"ג בנגלה ובנסתר רבינו עובדיה הדאיה שליט"א איך המנהג בזמנינו, והשיב לי שהמנהג לאמרה, ושכך נהגו בבית אל בעיר העתיקה ובפורת יוסף שמתפללים כמנהג בית אל, ולכן אמרוה השנה זו בבית אל שנבנה מחדש על ידו.

נח. ובדעה והשכל [הדאיה] (ח"ו או"ח סי' טז אות א) כתב וז"ל: "הנה בנדפס בישכיל עבדי ח"ו בהשמטות או"ח סי' ח אות ב' נשאלתי על זה מהרה"ג אברהם חפוטא שליט"א, ועניתי בקצרה שמנהגינו בעיה"ק ירושלים ת"ו ע"פ מנהג חסידים בית אל לאמרו בלי כונה כפי שכתב הפתח עינים ז"ל (הו"ד לעיל אות נג) לאמרן כפי שכתב הרש"ש זיע"א בנהר שלום (הו"ד לעיל פ"א אות פ), וכן היינו עושים להלכה ולמעשה בזמן שהתפללנו בכוונות הרש"ש במדרש פורת יוסף, וכן הוגד לי שכן היו נוהגים גם בבית הכנסת המכוונים בשכונת הבוכרים הרב מהר"ר שאול דוויק הכהן ז"ל, והרב מהר"א עדס ז"ל, והרב יו"ט ידיד הלוי ז"ל, וכל הרבנים המכוונים שבזמנם, (כן) [וכן] עניתי לידידי הרה"ג עמרם אבורביע שליט"א, כפי שכתב בספרו נתיבי עם שיצ"ל עתה מחדש בעמוד א' בשולי הגליון שם, וכן אנו נוהגין גם עתה בישיבת המקובלים שנבנה מחדש על ידי (רח' רש"י). ושם בנדפס (ישכיל עבדי ח"ו הנ"ל, הובא להלן נספח ו ד"ה עוד כתב בספרו) הוספתי לדחות מ"ש שיש מי שכתב דיש חשש ברכה לבטלה, דחלילה מלהרהר אחרי ראשונים כמלאכים לא חששו לזה", עכ"ל.

נט. ובישכיל עבדי [הדאיה] (ח"ו בהשמטות, חאו"ח סי' ח אות ב) כתב וז"ל: "וכן היינו עושים הלכה למעשה בזמן שהתפללנו בכוונות הרש"ש במדרש פורת יוסף, והוא ע"פ מנהג בית אל", עכ"ל.

ס. והגאון רבי אליהו מני רבה של עיה"ק חברון ת"ו, כתב בתשובתו לרבנו הגרי"ח זצ"ל (צילום כ"ק פורסם בקובץ 'אליבא דהלכתא' גליון נט אייר תשע"ב עמ' קלט) וז"ל: "בענין מעין שבע ליל פסח, אנו נהגנו לאמרה וכפי דעת רבנו הרש"ש ז"ל, ושמעתי שגם בבית אל עכשיו אומרים אותה", עכ"ל. וכן כתב בספרו שיח יצחק (סדר הנהגת תפלות של ק"ק בית יעקב בעיה"ק חברון, דף קסד ע"א) וז"ל: "ערבית פסח אומרים וכו', ואם חל (ליל) [בליל] שבת קדש אומרים קודם הלל וברכת מעין שבע ואח"כ ההלל", עכ"ל.

סא. ובשו"ת יבי"א (ח"ב סי' כה אות יא) כתב על דברי הרב כף החיים הנ"ל (אות נו) וז"ל: "ונראה מזה שאחר שהוקבע המנהג כהרב אג"ן, שוב אזלי בתר איפכא בדורות האחרונים. ולא ידעתי מה כחם יפה לפסוק נגד הפוסקים ומרן ז"ל, ולשנות המנהג ולהקל באיסור ברכה לבטלה. פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה", עכ"ל. והנה, מה שכתב "ולא ידעתי מה כחם יפה לפסוק נגד הפוסקים ומרן ז"ל", כבר התבאר לעיל (פ"א אות לג, ועיין שם גם אותיות מז-נד) בארוכה, שהמנהג לאמרה ח"ו אינו נגד הפוסקים כלל ועיקר, ישתקע ולא יאמר, לא פחות ממה שהמנהג לאמרה אינו נגד

הפוסקים. אכן זה אמת שאינו כדעת מרן, וזהו חסרונו היחיד כדלעיל (פ"א אות לה), ומה בכך, אטו הברכה אחת היא לך שאין אנו עושים כדעת מרן. (זה בהתעלם ממש"כ לעיל (פ"א אות לד, ולעיל מיניה אות יג) שגם בדעת מרן אינו מוכרח שהוא ברכה לבטלה, כי אפשר שמרן פסק ע"פ מה שראה במקומו). ומה שכתב היב"א שהמנהג מתחילה היה כדעת מרן ועתה השתנה, הנה לא זה יחיל חלות איסור על מנהג קדוש שנעשה בכוונה תחילה ע"פ הפוסקים, קטנם עבה ממתנינו, שראו וידעו את דברי מרן, וס"ל להנהיג מכאן ואילך היפך דעתו אפי' כאן בארעא דמרן, וכדהארכנו בארוכה בחלק א ואכמ"ל. ומה שסיים היב"א דהוי להקל באיסור ברכה לבטלה, הנה מילתו של הרב כה"ח (שם) אמורה דבמקום מנהג לא אמרינן סב"ל. ונהי דהרב יב"א לשיטתו הוא (שם, אותיות ט-י-יא) דס"ל דכה"ג לא חשיב מנהג, קשיא ליה, מ"מ הרב כה"ח וסיעתו דס"ל דכה"ג חשיב מנהג כשר וטוב, א"כ מה איכפת להו מטענת זולתם, וימשיכו לברך, ונפלאה פליאת הרב יב"א.

טב. עוד כתב הרב יב"א (שם, ד"ה וחזיתיה) וז"ל: "וחזיתיה להרב הגדול החסיד והמקובל מהר"ר נסים עני ז"ל (מר ניהו רבה חברו ועמיתו של הגה"ח מהר"ר אליהו מני זצ"ל, והיה אחד המיוחד מחסידי בית אל, והרב המגיה לסידור חוקת עולם). שכתב בסידור חוקת עולם, שאין לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. ומשמע שגם בק"ק בית אל לא נהגו אז לאומרה. (או שעכ"פ אין לנהוג לאומרה בשאר בהכ"נ). ואיך שיהיה נראה שהמנהג של ק"ק בית אל נשתנה פעמים רבות, ואין להביא ממנו שום ראיה. גם שאלתי על פתגם דנא מידיד נפשי ואהובי אישי כהן גדול הרה"ג החסיד והמקובל ר' אפרים כהן שליט"א (מגדולי המקובלים בדורינו), אם יש הכרח לברכה זו בליל פסח ע"פ הקבלה. וכה ענני, שבאמת אף הרש"ש לא מצא לה הכרח עד"ה, ואע"פ שהיא כעין חזרה לתפלה, מ"מ אינה אלא "מעין שבע", ואין לה דמיון לחזרה. וטעם האומרים שיש לאומרה בליל פסח, הוא טעם חלוש. ודבריהם נרפים הם נרפים. ולכן נשתנה מנהג זה חליפות בק"ק בית אל, מפני שאין הכרח לאומרה, עכת"ד". עכ"ל היב"א.

אמר המעתיק, מש"כ להביא ראייה על מנהג בית אל מסידור חוקת עולם, הוא תימה, דמסידור זה אין ראייה אלא רק על כך שבשאר בתי הכנסת לא היו אומרים אותה, אך לא על מנהג בית אל עצמה. שהרי א"א לדרוש מחכם היושב בישיבת בית אל שיתקן את הסידור (שנדפס לשאר העם), כפי מנהגי בית אל היפך המקובל, ולגרום למחלוקת ומריבה גדולה על הסידור ומדפיסיו והמתפללים בו. ועל מנהג שאר בתי הכנסת הן מילתנו אמורה לעיל (אות לח ובהערה שם) דמתחילה לא היה נוהג כי אם בק"ק בית אל בלבד (ואולי בעוד קהילה או שתים). רק שבמשך הזמן נתפשט המנהג זעיר

פה זעיר שם, ונמצאו מי שהחלו לאמרה (עיין לעיל אות מא, ולהלן אות סד ד"ה ולאידך). מיהו רוב קהלא קדישא דבירושלם אפשר שהיו נוהגים שלא לאמרה, וע"פ מנהג זה נתייחד סידור חוקת עולם. (ראוי להזכיר, כי המנהג לברכה בק"ק בית אל, נתחדש ע"י הרב בעל פתח עינים כנזכר בהקדמת ספרו הנדפס בחייו בשנת תרמ"ט (כדלעיל אות נג), ואפשר שחידש זה זה סמוך ונראה לשנה זו. וסידור חוקת עולם נדפס בשנת תרנ"ג-תרנ"ד (כעבור ד' שנים בלבד), וא"כ לא פלא הוא אם בזמן שנדפס הסידור עדיין נהגו בירושלים לאמרה, וע"כ מובן למה המגיה רבי נסים עני לא כתב והורה לאמרה. ותדע שאף הר"ר אליהו מני שמנהגו היה לאמרה (כדלהלן אות סה ד"ה וזה אשר השיבו הגר"א מני) כתב הסכמה לסידור חוקת עולם, ומה בכך). אמנם אח"כ נתפשט המנהג יותר (כדלעיל אות נה-ס), ועדיין היו מי שערערו עליו (כדלהלן אות סה).

והיה נראה להליץ טוב בעד הרב יב"א, ממש"כ ב'הקדמת המוציא לאור בהוצאה השניה' הנכתבת בשנת תש"ל ע"י המו"ל השני ר' רחביה מוסאיוב, בנו של המו"ל הראשון ר' שלמה מוסאיוב, וז"ל: "ומיוסד ע"פ מנהגי הרב האר"י ורבנו הרש"ש זיע"א כפי מנהג ק"ק חסידים היודעים והמכוונים בית אל", עכ"ל. אבל באמת אין בזה כלום, דענין זה לא נזכר לא בהקדמת המו"ל הראשון ולא בהסכמת הרבנים הגאונים הר"ר יעקב שאול אלישר והר"ש סלאנט, והר"א מני, ואיש מהם לא הזכיר כי הסידור מיוסד ע"פ מנהגי הרש"ש ומנהגי בית אל, רק המו"ל השני הוסיף זה מדיליה (וטעמו יתבאר להלן), כך שאין להביא ראייה מסידור זה על מנהגי בית אל כלל ועיקר, לפי שלא נוסד על מנהגי בית אל, ואדרבה בהקדמת המו"ל הראשון ר' שלמה מוסאיוב (תרנ"ג-תרנ"ד) כתב וז"ל: "נדפס וכו', ע"י בעל מגיה חכם וי"א ומקובל וכו' מו"ה נסים עני יצ"ו וכו', הגיהו צרפו ובחנו ע"פ ספר הקדוש שעה"כ ושלמי צבור ואבודרהם ודומיהם", עכ"ל. הרי שהסידור הנ"ל נוטה דוקא אחר ספר שלמי צבור, ולא דוקא אחר מנהגי בית אל והרש"ש, וספר שלמי צבור הן הורה שלא לברך, וא"כ אזדא לה טענת היב"א מעיקרא, ואין ללמוד מסידור חוקת עולם על מנהג בית אל. ואין תפיסה על המו"ל השני אמאי כתב שמיוסד ע"פ מנהגי בית אל, כי מן הסתם ישנם הרבה דברים שבהם הוא דומה אף למנהג בית אל, וא"כ סבר המו"ל השני שאפשר להוסיף אף שמיוסד ע"פ מנהגי בית אל, ואפי' שאינו מיוסד לגמרי על מנהגי בית אל, מ"מ כיון שיש בו הרבה דמיון אינו טעות לומר שמיוסד על מנהגי בית אל, כי הכונה היא על דרך כלל ולא על דרך פרט, וברכת מעין שבע תוכיח, שהרי בשנת תש"ל (השנה בה נדפסו הסידור והקדמתו ע"י המו"ל השני) כבר ברכו ברכת מעין שבע בישיבת בית אל, ועכ"ז לא נמנע המו"ל לכתוב שמיוסד ע"פ מנהגי בית אל, על כרחך שכונתו על דרך כלל ולא על דרך פרט. צא ולמד גם ממש"כ

המו"ל הראשון שהסידור מיוסד על ספר שלמי צבור ואבודרהם, והם שני כתובים המכחישים זה את זה בענין ברכת מעין שבע, אלא ודאי גם הוא כונתו על דרך כלל ולא על דרך פרט, וכאב כן בנו.

סג. ומה שכתב היבי"א וז"ל: "ואיך שיהיה נראה שהמנהג של ק"ק בית אל נשתנה פעמים רבות, ואין להביא ממנו שום ראיה", לא ידעתי למה החליט שהמנהג השתנה "פעמים רבות" אחר שהדבר ידוע שהמנהג לא השתנה אחרי הרש"ש אלא ב"פ בלבד, שהאג"ן שינה ממנהג הרש"ש והנהיג שלא לאמרה, ובזמן הרב שמן ששון נתיישבו בדבר והחזירו עטרה ליושנה והנהיגו לאמרה.

סג*. ומה שהביא היבי"א מדברי מהר"ר אפרים הכהן זצוק"ל, הנה מי יבוא אחרי המלך, מאן מלכי רבנן, אבל מה נעשה וחלוקים עליו חבריו, ודבריהם נכוחים למבין, ומעתה הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה כדברי ב"ה עושה, ודעבד כמר עבד ועדבד כמר עבד. ומי הוא זה אשר יטול עטרה לעצמו לומר כזה ראה וקדש, כי זה מנהג אמיתי וזה מנהג בטעות.

סד. אמר המעתיק, לתשלום הענין ולתועלת המעיין אמרתי להביא כאן את הפוסקים המאוחרים שכתבו בסתמא שאין לברך ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת לפי שהוא ליל שימורים, ככל אשר השיגה ידי, כי כן דרך מבקשי האמת שלא להעלים שום דבר. אולם לענין מעשה אינו נפק"מ לדידן, אחר שנגלו לנו דברי רבנו הרש"ש זיע"א שהורה לאמרה, וסבירא לן דהורה כן ע"פ הסוד, וידענו שכן הוא מנהג ק"ק בית אל, וגרירנן אבתרייהו ומברכין לכתחילה בלא חשש.

האחרונים דסי"ל
שאין לברך

ואלו הם החכמים שהורו שלא לברך: ספר הזכרון [טאנוג'י] לר' ישמעאל הכהן ראש רבני מצרים, נדפס בפירארא שנת שט"ו (שבת פ"ב), ראש יוסף [אישקאפה] (תפז ה), הלבוש (תפז ד), זכור לאברהם [אלקלעי] (ח"א או"ח סי' תפז, דף קז ע"ב), פתח הדביר [פונטרימולי] (ח"ג סי' רסח אות י), שו"ע הרב (תפז ד), שתילי זיתים (או"ח תפז סק"ד), סידור עץ חיים למהרי"ץ (ח"ב סדר תפלת ליל פסח, דף ז ע"א), סידור כנה"ג (ח"ב עמ' פא), נוה שלום [חזן] (סי' רסז אות י, דף יח ע"ב), מידות טובות [ביטראן] (עמ' שעא-שעב), בית הבחירה [חמוי] (ערבית של פסח, דף פח ע"א אות א), ישיב משה [שתרוג] (ח"ב סי' כ), יפה עינים [כנאפו] (בסדר ערבית של פסח, עמ' צ), דרכי חיים ושלום [מונקאטש] (מנהגי ליל פסח אות תקפג), נושאי כלי השו"ע בסי' תפז שביארו בפשטות דברי השו"ע שכתב שאין לאמרה ולא העירו כלום, ואלו הם: מג"א (ס"ק ג), באה"ט (ס"ק ו), פרמ"ג (א"א ס"ק ג), מחצה"ש (ס"ק ג), הגר"א (ס"ק ז), בית מאיר (סי' תפז), משנ"ב (תפז ס"ק ט). וכן נראה דעת הט"ז, חק יעקב, ושע"ת (סי' תפז), מדשתקו ולא העירו כלום על דברי השו"ע. וכן הוא

ב'סידור תפלות השנה דק"ק רומניא' לרבי אברהם ירושלמי [ויניציאה רפ"ג] (דף כה ע"ב, קיא ע"א), שמ"ש ומגן [משאש] (ח"ד אר"ח סי' ס' קיט).

ולסיום נזכיר דברי הרב פתח הדביר (שם, דף פא טור ג) וז"ל: "וכן עשיתי מעשה בבית מדרשי השתא הכא שנת תזכ"ר שחל ליל א' של פסח בשבת שהזהרתי לש"ץ קודם תפלת ערבית שלא יאמר ברכת מעין שבע בשבת זו כמנהגו בכל לילי שבת וקרא שמיטה ברכה זו כדברי הפוסקים ומכללם מרן הקדוש ז"ל דקבע כן בשלחנו הטהור להלכה ולמעשה", עכ"ל.

ולאידך נזכיר מה שכתב הגר"ח פאלאג'י בספרו רוח חיים (ח"ב סי' צה, דף נה טור א ד"ה הנך) וז"ל: "וכן נהגו גם כן בעיר הקדש טבריא ת"ו לומר ברכת מעין שבע בליל ראשון כשחל להיות יו"ט של פסח בשבת, ויש להם על מה שיסמוכו כפי כל האמור ומדובר", עכ"ל. עוד כתב בספרו רוח חיים (תפז ג) וז"ל: "וכן אנחנו נוהגין בבית מדרשנו בית הילל יב"ץ ובכמה מקומות בעירנו אזמיר יע"א שיש ס"ת אומרים אותו ממה שידעו ממני דטוב לאמרו", עכ"ל. וכן העיד בנו הר"ר יוסף פאלאג'י בספרו 'יוסף את אחיו' (מע' ב סוף אות ב) וז"ל: "וכן מנהגינו בישיבת בית הילל יב"ץ לאומרה", עכ"ל.

סד*. אם באנו להכא, ראוי גם להזכיר כי בהחלט היו קהילות שברכו אותה לכתחילה (אין זה סותר לעובדה שהיו קהילות שלא ברכו אותה, אלא מכיון שיש מי שסבור שמנהגנו הינו ברכה לבטלה, טרחנו להראות כי בהחלט היו קהילות על חכמיהן שברכו אותה), ואלו הן: בסידור תפלה כת"י מקהילת א"י שבפוסטאט שבמצרים (נמצא בגניזה הקהירית^(ק)), ושם בנוסח תפלה של ליל פסח שחל בשבת הובא להדיא שאומרים ברכת מעין שבע, ע"ש. ובמחזור פאס כת"י [לפני כשש מאות שנה] (סדר תפלת פסח) כתוב וז"ל [מתורגם]: "אם חל החג להיות בליל שבת, אחרי שיגמור להתפלל יתחיל החזן ויכולו השמים וכו', לאחר מכן יאמר החזן לבדו קונה שמים וארץ כפי הרגיל בערב שבת לא יותר ולא פחות", ע"כ (האם מנהג זה הוא עוד מהרי"ף?). ובמחזורים ע"פ מנהג ק"ק רומא [בולוניא ש"א] (תפילת פסח דף 79 ע"א), [מנטובה שי"ז] (סדר תפלת פסח) כתוב וז"ל: "ואם הוא שבת אומר ויכולו ואל עליון

קהילות שברכו ברכה זו

חסד לאלפים [פאפו] (סי' רסח אות ז), סידור דרך החיים [מליסא] (דיני ערבית של שבת), הורו שלא לברך, וכעת אין הספרים לפני.

קב) פורסם לראשונה בקובץ 'אסופות' כרך ז עמ' רכא-רכב.

קיט) ואמרו לי שגם בספר מטה משה [הר"ר משה מפרעסלא] (ח"ד סי' תל, ח"ה סי' תרו), עמודי שמים [עמדין] (ח"ב עמ' כג), מלכי בקודש [מלכי] (סי' תפא אות ב), כסא אליהו [ר' אליהו ישראל] (סי' תפז אות ב), שלחן תמיד [הר"ר שלמה מחלעמא] (סי' יז, על שו"ע סי' תפז אות ב),

קונה שמים וכו' ועלינו לשבח", ע"כ. ובמחזור מעגלי צדק [סביוניטה שי"ז] כמנהג האשכנזים אשר חבר חכם הרזים ר' בנימין בן מאיר הלוי (סדר תפלת ליל פסח), ובמחזור כמנהג ק"ק אשכנז [ויניציאה שכ"ח] (סדר תפלת ליל פסח) כתוב וז"ל: "חל פסח בשבת אע"ג דבטור איתא שאין לומר מגן אבות, אנו נוהגים לאומרו, וכן באבודרהם", ע"כ. ובמחזור כמנהג אשכנזים [ויניציאה שני"ט] (תפילת פסח, דף קנה ע"ב) כתוב וז"ל: "ואומרים שמונה עשרה אתה בחרתנו, קדיש, עלינו, יגדל. ובשבת ויכולו מגן אבות קדיש" וכו', ע"כ. ובמחזור רעדלהיים כמנהג פולין [שנת תק"ס] (פסח, דף יב ע"ב) כתוב דמנהג קצת קהילות לאמרה, ע"כ.

סה. בטרם נחתום הפרק, נביא כאן חלופת אגרות בין חכמי בבל וחכמי א"י יוצאי בבל. בספר 'נחל אבות' [אסופות גנוזים מבית משפחת ששון] (עמ' 298) הביא אגרת ששלח הח"ר יוסף צלאח דורי להח"ר נסים כצורי, וז"ל: "ואגב בהזדמנות זאת רציתי להעיר על מה שנדפס בסידורים בענין ברכת ההפטרה בשבת חוה"מ וכו', וא"כ למה לא דורשים מהמו"ל הר' צלאח מנצור לתקן את זה בסידוריו שמדפיס מכאן והלאה לפחות, וכמו כן בענין מעין שבע בליל א' של פסח שחל בשבת, שכתב מרן ז"ל שאין לאמרה, והרב חיד"א ג"כ כתב בשירי ברכה (סי' תרמ"ב) ששמע שעל פי האר"י אין לאמרה, עי"ש. אלא שיש שכתבו שדעת הרש"ש בנהר שלום לאומרה כמ"ש כף החיים (סי' רס"ז אות מ"ו) וזכורני כד הוינא טליא ששמעתי מפי מו"ר שאין הכרח מדברי הרש"ש, וא"כ כיון שדעת מרן ברור שאין לאמרה, ודעת האר"י לא ברור, ואדברא לדברי החיד"א הוא מסכים והולך כדעת מרן ז"ל, וכמדומני שכך היה מנהג בגדאד וכמו שמודפס בסידור ח' עזרא דנגור, וא"כ למה בתפלת ישרים להר' מנצור כותב להיפך. כדאי להשתדל שיהיו לפחות כל עולי בבל ועדות המזרח מאוחדים במנהגיהם", עכ"ל.

וזה אשר השיבו ח"ר נסים כצורי (שם, עמ' 300) וז"ל: "ומה שכתבת על ברכה מעין שבע בליל ראשון של פסח שהל בשבת וכו', מה אעשה אם מר מנצור לא ישמע לי, ופה באר"י איש הישר בעיניו יעשה ואין מי שימחה בידו", עכ"ל.

ולאידך הגרי"ח זצ"ל שלח שאלה להגר"א מני רבה של עיה"ק חברון (צילום כ"ק פורסם בקובץ 'אליבא דהלכתא' גליון נט אייר תשע"ב עמ' קלט), וז"ל: "גם בברכת מעין שבע בשבת שחל בליל א' דפסח כתב הרש"ש ז"ל דיאמרו ודלא כהר"ן ז"ל, אחריו אג"ן בתחילת ספר דברי שלום חלק והנהיג החסידים שלא יאמרו, ותמהנו איך הסכימה דעתו לחלוק על הרש"ש ז"ל ולנהוג דלא כוותיה באתריה דמר. ויודיעני איך הוא מנהג החסידים עתה, גם יודיעני טעמו של דבר בהרחבה", עכ"ל.

חליפת מכתבים
בין חכמי בבל
וחכמי א"י

וזה אשר השיבו הגר"א מני זצ"ל (צילום כ"ק פורסם בקובץ הנ"ל, שם) וז"ל: "בענין מעין שבע ליל פסח, אנו נהגנו לאמרה וכפי דעת רבנו הרש"ש ז"ל, ושמעתי שגם בבית אל עכשיו אומרים אותה. ומ"ש אגיד טעמו של דבר, לא הבנתי שאלתו, שרבנו הרש"ש ז"ל ביאר טעמו ורב אג"ן ז"ל ביאר טעמו, ומ"מ באמת טעם הרש"ש מרווח ואין להרהר ח"ו אחריו, כל אלה כתבתי דברים פשוטים לעשות רצונו", עכ"ל.

פרק ג

**בפרק זה יתבארו כמה עניינים שנשאלתי תוך כדי כתיבת הדברים
(השאלות כוללות גם את המובא בנספחים שלאחר פרק זה)**

א.

נפתל ועיקש, אבל דבריהם בתכלית ההעלם, וכן כל דברי אותם החכמים שזכרנו לעיל בשם הריקאנטי שהיה נגלה עליהם אליהו הנביא ז"ל, כלם דברי אמת, וגם הם סתומים בחזקת היד וכו', והנה כל ספרי המקובלים האחרונים שהיו אחר הרמב"ן ז"ל, אל תקרב אליהם כי מן הרמב"ן ואילך נסתרה דרך החכמה הזאת מעיני כל החכמים ולא נשאר בהם כי אם קצת ענפי הקדמות בלתי שרשיהם, עכ"ל.

ובשם הגדולים להרחיד"א (מע"ג אות ג קונטרס אחרון ערך גאונים) כתב וז"ל: "ורבנו האר"י זצ"ל כתב כי כל דבריהם (= של הגאונים) בקבלה אמתיים רק שהם קצרים מאד והם עמוקים, ורבנו הרמ"ק ז"ל מביא מדברי הגאונים בקבלה, וראיתי בספרים ושמעתי דברי סופרים כי נגלה לקצת גאונים אליהו זכור לטוב, עכ"ל.

תשובה: דברים אלו כבשונו של עולם הם ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד, ואלמלא מקרא כתוב הוא א"א לאמרו. וע"כ לא אבוא אלא כמלקט, ואמסור מודעה, שכל מה שאכתוב מעתה אינו אלא על דרך האפשר בלבד ואחר נטילת הרשות מהם, כי מי אנו שנחליט מה ידעו הם ומה לא, ואם ראשונים כמלאכים אנו כחמורים ולא

שאלה: לפי מה שכתבת (פ"א אות פט ואילך) שטעמו של הרש"ש לברך ברכת מעין שבע הוא ע"פ הסוד, יוצא א"כ שרבנו נסים גאון לא ידע שע"פ הסוד צריך לברך, שהרי הורה שלא לברך. ועתה, האם אפשר לומר כן שחד מרבתינו הגאונים לא ידע הטעם שע"פ הסוד, והרי אפילו על רבתינו הראשונים כתב הריקאנטי (פרשת נשא בברכת כהנים) וז"ל: "והפירוש הראשון הוא דעת החסיד ר' יצחק בן הרב ז"ל שהיה נגלה לו אליהו ז"ל, כי נגלה לר' דוד אב"ד ולמד לו חכמת הקבלה ומסרה ומסרה לבנו הראב"ד, וגם לו נגלה והוא מסרה לב' תלמידיו האחד ר' עזרא שפירש שיה"ש והאחד ר' עזריאל ואחריהן נמסרה לרמב"ן ז"ל, עכ"ל. ואם כה נאמר על רבתינו הראשונים זיע"א, על רבתינו הגאונים מאי איכא למימר.

גם רבנו מהרח"ו בהקדמה לשער ההקדמות (דף ד טור ב ד"ה הנה) כתב וז"ל: "וכל אחד מהחכמים היודעים בחכמה הזאת מאז ואילך, היו עוסקים בה בהסתר גדול ולא באתגליא וכו', והיתה החכמה הזאת מתמוטטת ומתמעטת והולכת מדור לדור עד הרמב"ן ז"ל אחרון המקובלים האמתיים, והנה כל ספרי הגאונים כמו רבנו האי גאון ז"ל וחביריו, כלם נכוחים למבין, אין בהם

כחמורו של רבי פנחס בן יאיר, אלא שתורה היא וללמוד אנו צריכים.

ראשית צריך להודיע ג' דברים, א' לא בהכרח שכל החכמים שחיו קודם הרמב"ן אכן זכו לקבל חכמה זו מרבותיהם, ב' גם החכמים שזכו לקבלה מרבותיהם לא בהכרח שידעו את כל פרטיה עד שלא נעלם מעיניהם מה שנתחדש בדורות האחרונים, ג' לא כל מי שזכה לגילוי אליהו וכד', זכה בהכרח גם לעומק סודות תורת הקבלה.

ולא מלבי אני בודה את כל הדברים האלה, בא וראה מה שכתב מהרח"ו בהקדמה הנ"ל (דף ג טור ב, שורה 48) וז"ל: גם בספר הזהר פרשת וירא דף קיח ע"א וז"ל, וכד יהא קריב ליומי משיחא, אפילו הני רביי דעלמא זמינין לאשכחא רזין טמירין דחכמתא וכו', הרי מבואר כי עד עתה היו דברי חכמת הזהר נעלמות, ובדרא בתראה תתגלה ותתפרסם חכמה הזאת, ויבינו וישכילו ברזי התורה שלא השיגו הקודמים אלינו. ובזה נסתלקה השגת הפתאים המקשים ואומרים "איכשור דרי"? ואם דורות שלפנינו לא השיגו, איך נדענה אנחנו, ובזה יסכר פיהם", עכ"ל.

עוד שם (דף ג טור ג, שורה 12) וז"ל: "ובזה יסכר פי הדוברי עתק בגאווה ובזו על הקדוש מלאך ה' צבאות רשב"י ע"ה, ועל ספרו ספר הזהר, אשר אף בתלמודא דידן במסכת סוכה (מה ע"ב) אמרו שם עליו, א"ר חזקיה א"ר ירמיה משום רשב"י יכול אני לפטור את כל העולם כולו מיום הדין וכו', ראיתי בני עליה והם מועטים, אם אלף הם אני ובני

בדורות
האחרונים
התגלו סודות
שלא נודעו
לדורות
שלפניהם

מהם, אם מאה הם אני ובני מהם, אם שנים הם אני ובני (מהם) [הם], עם היות שהיו בדורו כל התנאים, ר"מ שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה ור"י ור' יוסי ע"ה וכיוצא בהם ראשי תנאים, וחלילה וחס מלהאמין שהיה משבח את עצמו אף אם אינו כן, כי לא היה נכתב בתוך התלמוד, ובלי ספק לא יסבור זה אלא איזה מין או אפיקורוס", עכ"ל.

עוד שם (שורה 42) וז"ל: "וזכור נא מאמר רשב"י עצמו (אדרא רבא נשא דף קלב ע"ב) וז"ל, ארשב"י כולהו בוצינין חברייא דאתיין בהאי עזקא קדישא, אסהדנא עלי שמיא עילאה דעילאין וארעא קדישא עילאה דעילאין, דאנא חמי השתא מה דלא חמא בר נש מיומא דסליק משה זמנא תניינא לטורא דסיני וכו', ואל יפלא האדם מזה, כי עם היות שרשב"י אחרון שבתנאים זכה למעלה כזו, כי דברים אלו כבשנו של עולם, אין רשות בפה לפרש עניינם הכמוס והחתום אצלנו. ועד"ז אל תתפלא ממה שנספר בסוף הקדמה זאת מענין החכם הקדוש הנגלה אלינו בזמנינו ובדורינו זה, ולא אוכל לפרש. ואם תרצה, תבין מ"ש בספר התיקונין על דור הולך ודור בא", עכ"ל.

עוד כתב שם בהקדמה הנ"ל (דף ג טור ד ד"ה ונחזור, שורה 15) וז"ל: "הלא תראה כי בעת פטירתו (ריש אדרת האזינו) לא ניתן רשות לשום אחד מאותם שבעה עיני ה' העומדים אז אצלו, לכתוב סתרי זהר אלא לר' אבא כנזכר שם וכו', ועם שניתן לו רשות לכתוב, מצאנו ראינו (זהר משפטים קכג ע"ב) וז"ל (מתורגם): "שאל

בעל ספר הרקאנטי כתב בפרשת נשא בפרשת ברכת כהנים וכו'.

גדולת האר"י

והנה היום אביע חידות ונפלאות תמים דעים, כי בכל דור ודור הפליא חסדו אתנו אל ה' ויאר לנו, ע"י השרידים אשר ה' קורא בכל דור ודור כנזכר, וגם בדורינו זה, אלהי הראשונים והאחרונים לא השבית גואל מישראל, ויקנא לארצו, ויחמול על עמו, וישלח לנו עיר וקדיש מן שמיא נחית, הרב הגדול האלהי החסיד מורי ורבי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זלה"ה, מלא תורה כרמון וכו', ועיני ראו ולא זר דברים מבהילים לא נראו ולא נשמעו בכל הארץ מימי רשב"י ע"ה ועד הנה, עכ"ל.

עוד כתב שם (דף ד טור ב ד"ה הנה) וז"ל: "וכל אחד מהחכמים היודעים בחכמה הזאת, מאז ואילך, היו עוסקים בה בהסתר גדול, ולא באתגליא, ולא היה מגלה אותה אלא לתלמידו היחיד בדורו, ואף זה בראשי פרקים מפה אל פה, מגלה טפח ומכסה אלף טפחים, והיתה החכמה הזאת מתמוטטת ומתמעטת והולכת מדור לדור עד הרמב"ן ז"ל, אחרון המקובלים האמתיים. והנה כל ספרי הגאונים כמו רבנו האי גאון ז"ל וחביריו, כלם נכוחים למבין אין בהם נפתל ועיקש, אבל דבריהם בתכלית ההעלם, וכן כל דברי אותם החכמים שזכרנו לעיל בשם הריקאנטי שהיה נגלה אליהם אליהו הנביא ז"ל, כולם דברי אמת, וגם הם סתומים בחזקת היד, עכ"ל.

ובשערי קדושה (ח"ג שער ז) כתב וז"ל: "והנה באזנינו שמענו ובעינינו

ר"א לר' אבא, כל אלו התיקונים אבא גילה לנו בשביל שלא נעלה בבושה לעולם הבא, עכשיו למה צריך לגלות (=כלומר למה אתה כותב). א"ל ר' אבא, מה שאני כותב, כי אמרתי שיהיה לעיני החברים שבלא"ה יודעים הענין כדי שיתיישבו הדברים בלבם, ומכאן ואילך יהיו סתומים (=כי אכתוב ברמז והעלם), ע"כ. והנה עם שכבר נתן לו (=רשב"י) רשות לכתוב וכו', עכ"ז הקפיד ר"א בנו ונתכעס על זה, וגם הוא עצמו השיב לו דמכאן ולהלאה להווי מילין סתומין בגוונא, אבל לשאר חכמי דורם עם היותם תנאים לבם רחב כפתחו של אולם, עם היותם כתובים, הם אצלם מילין סתומים, ולא אתגליין אלא לחברייא האילין בלחוד וכו', ואין ספק כי לולי שרשב"י הכיר וידע ברוח קדשו כי ר' אבא היה חכם גדול, ויודע להלביש ולהעלים הדברים דרך חידה ורמז שלא יבינו אפילו חכמי הדור ההוא, לא היה מצוהו שיכתוב וכו', ובהיות שכתבם בהעלם גדול, כאילו לא נכתבו דמי. ומעתה יוכל האדם להקשות על דברינו אלה ולומר, א"כ ר' אבא טרח על חנם ללא צורך, לכתוב דברים סתומים וסתומים. אמנם תשובתך בצדך, ממאמר תיקונים הנ"ל (דף רצד ע"ב, אדרת האזינו) דברדא בתראה יתפרנסון מהאי חבורא, ועתיד לאתגלא וכו'.

והנה אין בכל דור ודור, שלא נמצאו בו אנשים יחידי סגולה ששרתה עליהם רוח הקודש, והיה אליהו הנביא ז"ל נגלה עליהם ומלמד אותם סתרי החכמה הזאת, וכמו שנמצא כתוב בספרי המקובלים. גם

ראינו יחידי סגולה השיגו למדרגת רוח"ק בזמנינו זה, והיו מגידים עתידות ומהם בעלי חכמה לא נתגלית בדורות שקדמו אלינו, עכ"ל.

ובשבחי האר"י (מהדו' אר"ץ תרל"ב, דף ו ע"א) כתב וז"ל: "א"ל האר"י ז"ל תמיד כשאני ישן נשמתי עולה למעלה דרך שבילים ונתיבות הידועים לי וכו', ובאותן הישיבות מוסרין לי רזי וגנזי התורה אשר מעולם לא נשמעו ולא נודעו אף בזמן התנאים ע"ה", עכ"ל.

עוד שם (דף י ע"א) וז"ל: "וכל תוקף גבורותיו אשר עשה האר"י ז"ל לעיני כל ישראל בארץ הצבי פה צפת תוב"ב אשר סיפר לי מורי מהר"ר מסעוד מערבי נר"ו ומכמה רבני וגאוני ארץ אשר יצקו מים על ידו ועיניהם ראו דברים מבהילים ממנו לא נראו בכל הארץ מימי התנאים כרשב"י עליו השלום" וכו', עכ"ל.

עוד שם (דף מא ע"א) וז"ל: "ואז בעלותו ממצרים ויסמוך את ידו עלי, והאיר עיני שכלי בקצת הקדמות אמתיות שרשיות שמסרו לו במתיבתא דרקיעא ושלמד מפי אליהו ז"ל שנתגלה אליו תמיד, ורשות אתיהיב ליה לגלות רזי סתימות הזהר שלא נתגלו מימות רשב"י ואילך, ולולא יגורתי מפני האף והחמה קנאת חמת גבר אולי ימצאו באנשי דורנו חכמים בדעת ויקשו את ערפם לבלתי האמין כי יש אלקים בארץ ויראתי פן מקנאתם בשמעם את שמע גדולותיו ונפלאותיו העצומים ח"ו יטילו פגם בקודש הקדשים ויאמרו מה גבר

מגוברין הלא גם בנו דבר ה', לולי זה הייתי מספר קצת דרכיו ונפלאותיו אשר עיני ראו ולא זר דברים מבהילים לא נראו בכל הארץ מימי התנאים כרשב"י ע"ה וחביריו", עכ"ל.

הרי תראה להדיא, כי לא בהכרח שכל החכמים שהיו לפני הרמב"ן ואפילו בימות הגאונים ידעו זאת החכמה, אלא היתה עוברת מפה לאוזן מרב לתלמיד היחיד בדורו, וגם לא יפלא לומר שבדור מאוחר נגלו תעלומות שלא נגלו בדור הקודם, כמו אצל רשב"י וחביריו. וכן הוא להדיא גבי האר"י בייחס אל הקודמים לו, שהוא זכה לגלות חכמה שלא נגלתה קודם לו מימות רשב"י אפילו אצל החכמים הגדולים שכן ידעו זאת החכמה.

וממילא בין תבין כי מה שכתב מהר"ו שכל ספרי הגאונים וכו' כולם נכוחים למבין, אין כונתו שכל מה שנכתב בתקופה הוא נכון על פי הסוד, אלא כונתו שאותם חכמים שזכו לאותה חכמה באותה תקופה כרב האי וחביריו, הנה כל דבריהם נכוחים למבין אין בהם נפתל ועיקש, לאפוקי מהמקובלים המאוחרים שלאחר הרמב"ן (وهוא הדין שאין כוונתו שכל מה שגילה רבו האר"י היה ידוע להם).

צא ולמד מרס"ג שהיה מן הגאונים וכתב בספרו אמונות ודעות (מאמר ו) דברים חריפים בביטול אמונת הגלגול, עד שאפי' לא קיבל דברי האומרים שנפש ראובן לאחר פטירתו תתגלגל בשמעון, ואפילו בשביל

אצל הנפש המתוקנת, אבל רוחו תתגלגל באדם אחר שיש לו נפש הגר, והוא יזכה לרוח מתוקנת של איזה צדיק שדומה אליו במעשיו (ולצדיק ההוא ודאי נח"ר להיות רוחו חוזרת בגוף אדם להוסיף מעשים טובים), ולאחר שימות תלך נפשו עם רוח הצדיק ההוא לקבל השפע האלהי על ידה עד שתתקן רוחו שאצל האיש ההוא בעל נפש הגר שלקחה, ולכשתתקן תשוב נפשו אל אישה הראשון היינו אל רוחו שלו, וכן הוא הדין בבחינת הנשמה קכב). וזה פרט

תיקון חטאתיה קכא), וכ"ש דלא נחית להא דכתב האר"י בשער הגלגולים (הקדמה א, הו' וידבסקי עמ' יב ד"ה דע כי כמו, ואילך) דהנפש יש בה ה' חלקים (נרנח"י) המכוונים כנגד ה' פרצופים, ואדם שזכה לבחינת נר"ן, אם חטא ופגם בהן, הנה כשימות ויחזור בגלגול, יזכה לבחינת נפש בלבד, אבל רוחו תתגלגל באחר, כי בהיות הנפש פגומה ודאי לא יזכה לבחינת רוח, ומשיתקן הנפש, עדיין לא יוכל לקבל את בחינת הרוח שלו, כי איך תשרה רוחו והיא פגומה

קכב) וז"ל שער הגלגולים (הקדמה א): "דע, כי כמו שנתבאר אצלינו שבכל עולם ועולם יש חמשה פרצופים וכו', כך יש כנגדם חמשה בחינות בנשמת האדם והם בסדר זה, ממטה למעלה - נפש רוח נשמה חיה יחידה וכו'. ודע כי אחר שהאדם זכה ליקח נפש רוח נשמה ואח"כ פוגם בהם ע"י חטאו, ולכן יצטרך לחזור בגלגול לתקן את אשר עות, הנה בחזרתו לבוא בגלגול, ותבוא בו הנפש, אע"פ שתקן את הנפש הזאת אין הרוח שלו נכנס ובא אצלו לפי שהרוח הוא פגום, ואיך ישרה וינוח על הנפש הנתקנת. ולכן הרוח ההוא יבוא בגלגול באדם אחר, מורכב על נפש הגר. וכן הנשמה באופן זה. והנפש שנתקנה לגמרי, תבוא לו רוח אחד מתוקן של איזה צדיק שנתדמה אליו במעשיו הטובים בפרטם כיוצא בהם, והוא אליו תמורת רוחו של עצמו ממש. וכן עד"ז אם תקן גם רוחו לגמרי, תבא לו נשמת איזה צדיק כנזכר ותהיה אליו תמורת נשמתו ממש וכו', והנה כאשר יפטר האיש הזה מן העולם תלך נפשו עם הרוח ההוא, ועל ידו תקבל השפע הראוי אליה. וכאשר רוחו של עצמו הבאה בגלגול האדם אחר, מורכב על נפש הגר כנזכר, נתקן גם הוא לגמרי, אז

קכא) וז"ל רס"ג (אמונות ודעות מאמר ו): אבל אומר, שאנשים ממי שנקראים יהודים, מצאתים אומרים ב'השנוות, וקוראים אותו ההעתקה, ועניינו אצלם שרוח ראובן תשוב אל שמעון, ואחר כן בלוי, ואחר כן ביהודה. ויש מהם רבים שאומרים, יש פעמים שתהיה רוח האדם בבמה, ורוח הבהמה באדם, ודברים רבים מזה השגוען והערבוב. והסתכלתי במה שחושבים שהביאם אל המאמר הזה, ומצאתים ארבעה שבושים וכו', וכבר גיליתי מה שיש על כלם מן התשובות וזכרתי אותו, וכו'. והשלישי שמביאים דבריהם על דרך הטענה, ואומרים כיון שהבורא שופט צדק, לא היה מביא יסורין על העוללים, כי אם על חטא שחטאו נפשותם בעת שהיו בגוף אשר קודם גופם, ויש על זה תשובות רבות וכו'. והרביעי שהם נתלים בספקות מן המקרא, ראיתי לזכור מהם קצתם, ואומר שמהם דברי משה (דברים כט יד) כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום. ואמרו זה מורה על שרוחות האחרונים הם רוחות הראשונים, ועל כן הם הנמצאים והם שאינם נמצאים. ופשט הפסוק מבטל מה שסברוהו" וכו', עכ"ל.

אחד מאין סוף פרטים שנתגלו ע"י רבנו האר"י בתורת הגלגול.

גם צא ולמד מרבנו הרמב"ם, שהיה קודם הרמב"ן, וחי קודם שנסתרה זאת החכמה מעיני החכמים, ועכ"ז לא ידע ממנה, וכל חכמתו היתה ע"ד הפילוסופיה השכלית וההגיונית, עד שכתב על הפילוסוף היוני (אגרות הרמב"ם מהדו' י. שילת עמ' תקנג) וז"ל: "ודעתו, רצוני לומר דעת אריסטו היא תכלית דעת האדם מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלהי עד שישגו אל מעלת הנבואה אשר אין למעלה ממנה", עכ"ל. וחבר חיבור שלם ע"פ דרכי הפילוסופיה קראו מורה הנבוכים.

הרמב"ם לא ידע קבלה

וחכמת הקבלה היא ההיפך הגמור מן החכמה העיונית, ולא תסבול השכל ההגיוני כלל ועיקר, אלא הקבלה במסורת איש מפי איש. וכן כתב מהרח"ו בהקדמה הנ"ל (דף ג טור ד ד"ה ונחזור) וז"ל: "ונחזור לענין הראשון, כי אין ספק שדברים אלו לא יובנו בעיון אנושי חומריים, אלא בקבלה מפה אל פה, או מפי

הנפש אומרת אלקה ואשובה אל אישי הראשון, כיון שנתקן. וכן הענין בנשמה עם הרוח, אחר פטירת האדם כשחוזרים בגלגול להתקן יחד", עכ"ל.

קבג) אמר המעתיק, אין זה סותר ללימוד בעיון אמיתי וסברא ישרה, אחר שקבל ולמד הדברים שבאים במסורת איש מפי איש, וכן אמרו (חגיגה ב א) אין דורשין במעשה מרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו, ופרש רע"ב וז"ל: "אפילו לאדם אחד אין דורשין במרכבה, אלא א"כ מכיר בו הרב

אליהו ז"ל, או מפי הנשמות המתגלים בכל דור ודור אל הראויים להם. והרמב"ן ז"ל אחרון המקובלים קרוב לדורינו כתב בסוף הקדמת ספרו על ביאור התורה בלשון הזה, וז"ל, ואני הנני מביא בברית נאמנה, נותנת עצה הגונה לכל מסתכל בספר הזה, לבל יסבור סברא, ואל יחשוב מחשבה בדבר, מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה. כי אני מודיע נאמנה שלא יושגו דברי ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה, זולת מפי מקובל חכם לאוזן מקבל ומבין. והסברא בהם אולת, ומחשבה רבת הנזקין, ומונעת התועלת. אל יאמין בשוא נתעה, כי לא תבואהו בסברותיו רק רעה, כי ידברו אל ה' סרה, לא יוכלו כפרה, אל יהרסו אל ה' לראות וכו'. ואם הרמב"ן ז"ל אחרון כל המקובלים הפליג לדבר בזה, באמרו שלא יושגו דבריו בעיני הרמזים ובסודות התורה כלל ועיקר, איך יעלה בדעת אנושי להבין בעיונו ובשכלו דברי אלהים חיים, דברי הרשב"י ע"ה אשר דברותיו כלהבי אש אוכלה, וחתומים וסתומים באלף חותמות", עכ"ל קכג).

שהוא חכם שאם ימסור לו ראשי פרקים יהיה הוא מבין השאר מדעתו, ואכמ"ל. ולמי שעדיין מסופק בדבר, איעצה לו עצה. לך ולמד בספרים הקדושים שכתבו חכמי המקובלים, כגון: שמן ששון, תורת חכם, דברי שלום, איפה שלימה, ברכת אליהו, שערי רחמים, כרם שלמה ועוד, ותרווה נחת.

וכן כתב בשער רוח הקודש (דף ד טור ד, ד"ה ובענין) וז"ל: "ובענין השגתו א"ל כי בתחלת ימי השגתו היה טורח לפעמים שבוע אחד על מאמר אחד מן הזהר כדי להבין אותו,

הקבלה (וכ"ש קבלת האר"י), וכי לא יפלא לומר שהרמב"ם ורס"ג לא ידעו דברי האר"י, וא"כ אפשר לומר שהה"נ גבי רב נסים גאון. ואפי' אם נאמר שידע, אולי לא ידע כל פרטיה ודקדוקיה, והדבר אינו תימה, כי באמת נתחדשו דברים ע"י האר"י וכדלעיל.

ולתועלת המעיין, נכתוב עוד בענין גדול גדולת מהרח"ו

נשמת מהרח"ו והשגתו, כך שלא יפלא אם נאמר שידע הוא או רבו מה שלא ידעו דורות שלפניהם.

כתב מהרח"ו בספר החזיונות (ח"א אות ד, מהדו' שובי נפשי עמ' ו) וז"ל: "שנת שכ"ה היה בצפת החכם רבי לפידות אשכנזי ז"ל, והיה יודע עתידות אמיתיות וכו', ויום אחד הלכתי לביתו על ענין אחד, ולא נהג בי כבוד כלל כי לא היה מכיר אותי. וליום המחרת חזרתי לביתו, וכראותו אותי תיכף קם מלפני וכבדני כבוד גדול, ואמר לי מחול לי על אשר לא נהגתי כך כבוד אתמול, כי לא הייתי מכיר את ערך נשמתך, עד הלילה הזה שהודיעוני מעלתך וכו'. וכל מחשבותיך יהיו להעלות נפשך

מהדו' שובי נפשי עמ' קלט) וז"ל: "שנת של"ג ר"ח חשון, אחר שלשה חדשים שנפטר מורי ז"ל, ראיתי בחלום להרב משה קורדואירו ז"ל בפתח חברת תלמוד תורה שבצפת, והשבעתיו שיגיד לי האמת בענין אופן לימוד חכמת הקבלה בעולם הנשמות, אם הוא על פי דרכו או דרך מורי ז"ל. ויאמר לי שתי הדרכים אמת, אמנם דרכי היא על דרך הפשט, אל המתחילים בחכמה זו, ודרך רבך היא פנימית והעיקרית, וגם אני עתה למעלה אני לימוד אלא בדרך רבך", עכ"ל.

ואם באנו לדבר מחכמת האמת וחכמת הפילוסופיה, כבר אמרו בשם הגר"א ('כתר ראש' לתלמיד הגר"ח מולאז'ין, הנדפס בסידור הגר"א, אות סא) בזה"ל: "אמר רבנו, שממקום שמסתיים הפילוסופיא, משם ולמעלה מתחיל חכמת הקבלה. וממקום שמסתיים קבלת הרמ"ק, משם ולמעלה מתחיל קבלת האר"י ז"ל (קכד)", עכ"ל.

וכתב הגר"א (יו"ד קעט, ס"ק יג) וז"ל: "והוא (=הרמב"ם) נמשך אחר הפילוסופיה, ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר. אבל כבר הכו אותו על קדקדו, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמ' ע"פ שמות וכשפים וכו', והפילוסופיא הטתו ברוב לקחה לפרש הגמ' הכל בדרך הלציי ולעקור אותם מפשטן. וח"ו איני מאמין בהם ולא מהם ומהמונם, אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי הפילוסופיא שהם חצוניות, אלא של בעלי האמת", עכ"ל.

אתה הראת לדעת, כמה רב המרחק בין חכמת הפילוסופיה לבין חכמת

ולא היו אומרים לו פירוש, דא"כ נמצאת שלא היתה התורה ההיא שלו, וצריך שהוא יחדש בשכלו מעצמו בתורה מה שקבלה נפשו בחלקה בהר סיני כנודע, ולכן כאשר היה טורח אז היו אומרים לו בענין פלוני ובמאמר פלוני עיינת ועמדת על האמת אבל עדיין צריך קצת עומק יותר. ולפעמים היו אומרים לו טעית בענין פלוני בכולו או במקצתו, והיה חוזר ומעיין עד שהיה עומד על האמת", עכ"ל.

קכד) לענין קבלת האר"י והרמ"ק כתב מהרח"ו בספר החזיונות (ח"ב אות יז,

במקום הראוי לה, כי הלא אינה מנפשות הדור הזה רק מן נפשות תנאים הראשונים וכו'. וכשבאתי אחר זמן לפני מורי ז"ל, דיבר עמי ככל הדברים הנזכרים, ואז הגדתי לו מה שסיפר לי הרב לפידות, שהיה כדבריו, ושמח מאד, עכ"ל.

ובתב בשער הגלגולים (הקדמה לח, הו' וידבסקי עמ' קלז בא"ד בענין) וז"ל: "ואמר לי כי גם אני וכל הדומים אלי, נוכל לעלות ע"י מעשינו וכו', לעלות במעלה רמה ונישאה עד אין קץ, יותר מכמה אנשים הקודמים אלינו בזמנים הראשונים", עכ"ל.

עוד שם (עמ' קמא ד"ה והנה) וז"ל: "ואח"כ חשבתי לשאול על החכמה, ואז היה הקול מתפוצץ וכו' ואמר, החכמה והמדע נתון לך. ואח"כ חזר ואמר, החכמה והמדע נתון לך מן השמים כידעת ר' עקיבא. ואח"כ חזר ואמר, ויותר מר' עקיבא. אח"כ אומר, וכרב ייבא סבא. ואח"כ אומר, ויותר מרב ייבא סבא", עכ"ל.

עוד שם (עמ' קמא ד"ה ליל) וז"ל: "וזהירני רב ייבא סבא, שע"י היחוד מכתבת ידי מורי ז"ל, אשיג בחכמה כל מה שארצה וכו', ושאיחדנו שלשה פעמים בכל יום וכו', ובזה אשיג כל מה שארצה וכו'. וא"ל רב ייבא סבא, ולמה לא ייחדת הייחוד ההוא כפי שצויתך לעשותו ג"פ בכל יום כנז"ל, כי בזה תשיג השגה שלימה לאין קץ וכו', ואינך יודע כמה אתה גדול לפני השי"ת, כי אדם גדול אתה כר"ע וחביריו, ותשיג מה שלא השיג שום אדם בדור הזה, אפילו האר"י רבך", עכ"ל.

עוד שם (עמ' קנו ד"ה פעם אחת) וז"ל: "פעם אחת שאלתי למורי ז"ל איך היה אומר לי שנפשי היתה כ"כ מעולה כנז"ל, והרי הקטן שבדורות הראשונים היה צדיק וחסיד שאין אני מגיע לעקבו. ואמר לי, דע לך כי אין גדולת הנפש תלויה כפי מעשה האדם, רק כפי הזמן והדור ההוא. כי מעשה קטן מאד בדור הזה, שקול מכמה מצות גדולות שבדורות אחרים. כי בדורות אלו הקליפה גוברת מאד מאד לאין קץ, משא"כ בדורות ראשונים. ואילו הייתי בדורות הראשונים, היו מעשי וחכמתי נפלאים מכמה צדיקים הראשונים וכו', כי בלי ספק יש לנפשי מעלה גדולה על כמה צדיקים הראשונים מזמן תנאים ואמוראים", עכ"ל (השוה, ספר החזיונות ח"ה אות ז, מהדר' שובי נפשי עמ' תכה). עד כאן קושט דברי אמת.

האם רניג ידע
קבלה

ועתה אכתוב עוד דבר אחד משעה"כ, ואחלק את דבריו לג' חלקים. כתב בשעה"כ (דרושי עלינו לשבח ונוסח התפלה דרוש א' דף נ טור ד) וז"ל: [א] "ועתה אכתוב נוסח התפלה שקבלתי ממורי ז"ל, ובראשונה אכתוב ענין אחד שא"ל מורי ז"ל בענין הפזמונים והפיוטים שתקנו האחרונים, דע לך כי מורז"ל לא היה אומר שום פזמון ושום פיוט ובקשה מאלו שסדרו האחרונים כגון ר"ש ו' גבירול וכיוצא לפי שאלו האחרונים לא ידעו דרכי הקבלה ואינם יודעים מה שאומרים וטועים בסדר דבורם בלי ידיעה כלל ובפרט פזמון יגדל אלקים חי וכו', וכן וידוי אשמנו באומר ובפועל וכו'. [ב] וכן ביום הכפורים לא היה אומר ודוי של רבנו נסים ור' שם

בכללם. ב' הראשונים שהם התנאים שכל דבריהם מיוסדים על דרך הקבלה. אלא שאז נצטרך לעיין האם רבנו נסים ור' שם טוב ו' אדרוטל ור' יצחק בן ישראל כלולים אף הם במה שכתב על ר"ש ו' גבירול "וטועים בסדר דבורם בלי ידיעה כלל", או שמא הגם שהם מהקבוצה הא' שלא ידעו קבלה, מ"מ לא טעו בסדר דיבורם, אלא רק כתבו דבריהם שלא ע"פ הסוד.

אנו לא נבוא להכריע בדבר בשו"א (בין לעניין גירסת דברי הרב ובין לעניין פירוש דבריו), ונשאיר זאת לקורא. רק זאת נאמר, שאין זה תמוה לומר שהאר"י לא היה אומר דבר רק בגלל שאינו ע"פ הסוד, שכבר מצאנו כעין זה במקום אחר. שהרי כתב מרן (או"ח א ה) וז"ל: "טוב לומר פ' העקדה ופ' המן ועשרת הדברות ופ' עולה ומנחה ושלמים וחטאת ואשם", עכ"ל. וכתב מהר"ח (שעה"כ ענין ברכת השחר, דף א טור ג ד"ה גם מעולם) וז"ל: "גם הייתי נוהג לומר בכל בקר קודם התפלה פרשת המן ועשרת הדברות וכיוצא בזה בפרשיות אחרות, ומנעני מורי ז"ל שלא לאומרם. ובפרט בעשרת הדברות הזכיר לי טעמו של דבר, כי הרי בימי הראשונים קבעום בתפלה, ומפני המינין שלא יאמרו שאין עוד ח"ו תורה מן השמים אלא עשרת הדברות בלבד, לכן בטלום, ומי זה יערב אל לבו לחזק את המינין ולנהוג מה שביטלו רז"ל בגמרא", עכ"ל. וכתב הרב מקור חיים מאר"ץ [תלמיד מהר"ח ו'] (או"ח א ס"ק ה) וז"ל: "הנה פרשת העקידה שגורה היא בפי הכל, ואומרים אותה בכל יום. אבל שאר הפרשיות לא נהגו לאמרם

טוב ו' אדרוטל ור' יצחק בן ישראל שתקנו כל אחד ודוי בערבית ושחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה לא היה אומר אותם כלל. [ג] אבל היה אומר התפלות והבקשות ופזמונים שתקנו הראשונים, כמו תפלת ר"ע ע"ה ותפלת ר"א בן ערך ותפלת רבי נחניה בן הקנה ע"ה, וכן היה אומר כל הפיוטים ופזמונים שתיקן ר"א הקליר, הלא המה במחזור האשכנזים, לפי שכל אלו הראשונים תקנו דבריהם ע"פ חכמת האמת, והיו יודעים מה שתקנו, ואף גם אם הם באמצע ברכות יוצר היה אומרם לפי שהם היו תנאים והיו יודעים מה היו מתקנים, וכל דבריהם היו מיוסדים על פי האמת", עכ"ל.

והיה, אם נחלק את דבריו לג' חלקים כאשר חילקנו, יוצא שהחכמים מהקבוצה הא' לא ידעו קבלה וטעו בסדר דבורם, וע"כ לא היה אומר פיוטיהם. והחכמים מהקבוצה הג' ידעו קבלה, וכל דבריהם מיוסדים עליה, וע"כ היה אומר את פיוטיהם. ובתווך ישנם את החכמים שאינם לא מהקבוצה הא' ולא מהקבוצה הג', והם רבנו נסים ור' שם טוב ו' אדרוטל ור' יצחק בן ישראל, ואף את פיוטיהם לא היה אומר ולא התפרש למה, והדבר תמוה שהרי בראשונים ובאחרונים פירש הטעם וכאן שתק.

אמנם אם לא נחלק את דבריו לג' חלקים, אלא נגרוס כל דבריו בחדא מחתא כמתבקש לכאור' מריהטת הלשון, א"כ בדבריו ישנם ב' קבוצות בלבד: א' האחרונים שלא ידעו קבלה, והם ר"ש ו' גבירול עד ר' יצחק בן ישראל, ורבנו נסים

בכל מקום, מפני שאין להם שורש ולא צורך לענין התפלה. ועשרת הדברות בטלו אותם חז"ל מפני תרעומת המינים, וסיבה האמיתית מפני כי לא נמצא בהם צורך לענין התפלה, ולכן אע"ג דליכא מינים עתה לא נהגו לאמרם, "עכ"ל. הרי שלא ביש ליה להרב מקור חיים לתלות שהאר"י (והבאים אחריו בעקבותיו) היה נמנע מלומר מה שאין בו צורך.

איך שלא יהיה, מדברי הרב רואים להדיא שהיו חכמים שחיו קודם הרמב"ן שלא ידעו קבלה ואין בכך תימה, וא"כ מי יימא לן דלא היו כאלו אף בתקופת הגאונים.

ועתה לא אדע מי הוא רב נסים הנ"ל שהזכיר מהרח"ו, והיה אם הוא רב נסים גאון בעל מגילת סתרים שהורה שלא לברך ברכת מעין שבע, א"כ יש לנו לפחות צד שאולי מהרח"ו העיד עליו שלא ידע קבלה, וגם אם נאמר שאינו מוכרח וכי מהרח"ו לא העיד זאת, מ"מ לאור כל האמור לא יפלא לומר שלא ידע, או לומר שידע אך לא נחית לכל פרטיה ודקדוקיה שנתחדשו בדור האר"י ואילך, ואין שום קושיא ממש"כ מהרח"ו, וז"ל: "והנה כל ספרי הגאונים כמו רבנו האי גאון ז"ל וחביריו כלם נכוחים למבין אין בהם נפתל ועיקש", עכ"ל. עד כאן קושט דברי אמת.

ובטורם נסור מזה, נברר עוד ענין אחד הנצרך לנו, והוא האם כל חכם שזכה לגילוי אליהו וכד', חייב שידע כל סודות התורה כרבנו האר"י או לא.

ומן הסברא נראה לומר שאינו מחוייב, א' שהרי יתכן בהחלט שישנם סודות

שלא הגיע זמנם להתגלות עד רבנו האר"י. ב' וכי חכם שזכה ללמוד את תורת הסוד מפי אליהו חייב להיות שלמד הכל בגילוי אחד, וכי לא יתכן שלמד מעט בגילוי אחד ומעט בגילוי שני וכו'. ואם זה יתכן, א"כ יתכן גם שישנם דברים שלא למד כלל, אחר שגילוי אליהו אינו תנאי לכמות הידיעות. ועתה מי יערוב לנו שאותם חכמים קדמונים שזכו לגילוי אליהו כפי שכתב מהרח"ו ידעו הכל עד שלא נוכל לומר שלא ידעו שברכת מעין שבע חובה ע"פ הסוד.

ואם יתעקש המתעקש לחלוק, אזי אתעקש אני לומר, שעדיין אין לנו ראיה בכלל שרנ"ג זכה לגילוי אליהו, ושזכה בכלל לדעת את חכמת הקבלה, וככל האמור. כך שלגבי מה שכתב הוא שאין לאמרה בפסח שחל בשבת, ודאי אין שום קושיא אם נאמר דלא נחית לסוד שבה.

ואגב גררא נזדקק לעוד ענין אחד, כדי לחזק דברינו אל מול המתעקש, ובדרך אגב יתבאר מה כונת מהרח"ו באמרו "וכך כל דברי אותם החכמים שזכרנו לעיל בשם הריקאנטי שהיה נגלה עליהם אליהו הנביא ז"ל, כולם דברי אמת", עכ"ל.

כתב מהרח"ו (שערי קדושה ח"ג שער ז) דישנם ה' דרגות ברוה"ק, א' שימשך על נפשו אור משרשה העליון, ותתגלה אליו נפשו העליונה. ב' שיתגלה אליו מגיד שנברא ע"י עסקו בתורה או קיומו איזו מצוה, אך בתנאי שיקיימנה תמיד וברוב כונה כהלכתה, שאם לא תהיה

לא כל הזוכה לגילוי זכה לתורת האר"י

ואם זה מצד שדרגת גילוי אליהו היא גבוהה מדרגת חלום ומגיד (שהרי חלום היא הגרועה שבכולן, ובמגיד אפשר שיתערב בו אמת ושקר משא"כ בגילוי אליהו), א"כ אפשר לומר בהחלט על אותו דרך שהאר"י שזכה לדרגה הגבוהה ביותר (דהיינו גילוי נשמות הצדיקים) כדלהלן, ידע יותר, ומעתה אין הכרח לומר שכל מה שידע האר"י ידעו הקדמונים שזכו לגילוי אליהו.

ועתה אכתוב ג' דברים מהזכרון להראות שאפשר שיהיה איש בעל רוח"ק בדרגת חלום ומגיד, שלא ידע את תורת האר"י, ואין העת פנוי לחפש ותדרוש בספרים ותמצא. ידוע שמרן זכה לגילוי מגיד (ולגילוי סתרי תורה על ידו), ועכ"ז היה רוצה ללמוד אצל רבנו האר"י ולא הניחו רבנו האר"י. וכן מהרח"ו טרם בא ללמוד אצל האר"י, היה מתגלה אליו בחלום ומדבר עמו שיבוא אצלו ללמוד אצלו וע"י כך בא. וידוע שהרמ"ק ידע ברוח"ק כי האיש שיראה את עמוד האש

המצוה כהלכתה, יהיה המגיד ההוא מעורב טוב ברע אמת ושקר. ג' ע"י שיהיה חסיד יזכה לגילוי אליהו. ד' והיא המעלה הגדולה בכולן, שיזכה לגילוי נפש מהנפטרים הראשונים. והזוכה למעלה זו, ישיג לשיודיענו חכמות וסודות גנוזים שבתורה. ה' והיא הגרועה שבכולן, שיראה בחלומותיו ענייני עתידות וחכמה קרובים אל רוח"ק, ע"כ ק"ה). הרי שגילוי אליהו הינה דרגה אחת ברוח"ק.

ועתה בואו חשבון, למה צריך לומר שהזוכה לגילוי סודות התורה ע"י אליהו הנביא, חייב להיות שזכה לכל פרטיה ודקדוקיה. והיה אם זה מחמת שהינו בר מעלה שזכה לדרגת רוח"ק, א"כ בכל אחת מחמשת המדרגות צ"ל כן שהרי כולן רוח"ק, ומה לי גילוי אליהו ומה לי גילוי מגיד וכד', אך דא עקא שאנו יודעים שזה ודאי אינו נכון וכי היו בעלי רוח"ק בדרגת חלום ומגיד שלא זכו לדעת את תורת האר"י וכדלהלן.

מגידים, אלא שאם לא תהיה המצוה כהלכתה, יהיה המגיד ההוא מעורב טוב ברע, אמת ושקר. השלישי הוא, שע"י חסידות כנ"ל, יתגלה אליו אליהו זכור לטוב, וכפי חסידותו יגדל גילוייו אליו. הרביעי היא גדולה מכולם, והוא כי יזכה לשיגלה אליו איזו נפש מהצדיקים הנפטרים הראשונים וכו', והזוכה למעלה זו ישיג לשיודיענו חכמות וסודות גנוזים שבתורה עד להפליא, וכל זה כפי מעשיו. החמישי והיא הגרועה מכולם, כי יראה בחלומותיו ענייני עתידות וחכמה, קרובים אל רוח הקודש, עכ"ל.

ק"ה וז"ל שערי קדושה (ח"ג שער ו'): "ועל ידי כן אפשר שיזכה לרוח הקדש באחד מאלו האפנים שנאמר. האחד הוא, שימשך על נפשו אור עליון משרש נפשו העליונה כנ"ל בשער חמישי, ותתגלה אליו, וזהו רוח הקדש גמור. השני הוא, שעל ידי עסקו בתורה או קיומו איזו מצוה, אשר נתבאר בדברי רבותינו ז"ל כל העושה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד, ונוצר ממנה מלאך ממש, אך בתנאי שיקיימנה תמיד וברוב כונה כהלכתה, ואז יתגלה אליו המלאך ההוא. וזהו ענין מה שנמצא כתוב בספרים ענין המלאכים הנקראים

שלפני מטתו הוא ימלוך אחריו, והוא בחייו ודאי לא ידע את קבלת האר"י (ראה לעיל הערה קכד).

ואת עלית על כלנה, מה שכתב השל"ה (שער האותיות אות ל ערך לב טוב, ח"א דף נ טור ב, ד"ה ומצאתי) וז"ל: "ומצאתי כתב יד של האלהי מהר"מ קורדוורא ז"ל שכתב וז"ל, למדנו זקן אחד, לבטל המחשבה יאמר פסוק זה הרבה פעמים, אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. ובעיני פשוט שזה הזקן היה אליהו הנביא, ולרוב ענותנותו של הרב לא רצה לגלות, עכ"ל. ובשם הגדולים (מע' גדולים, ערך מה' משה קורדובירו) וז"ל "ונגלה אליו אליהו הנביא זכור לטוב", עכ"ל. הרי שאפילו לדרגת גילוי אליהו זכה ולא הוי סתירה למה שלא ידע את תורת האר"י.

ולאידך רבנו האר"י זכה לגילוי נשמות הצדיקים, כמובא בהקדמה לשער ההקדמות (דף ד טור א ד"ה והנה) וז"ל: "וצופה בעיניו נשמות הצדיקים הראשונים והאחרונים ומתעסק עמהם בחכמת האמת", עכ"ל. ובשער רוח הקודש (דף ד טור ד, ד"ה ובענין) וז"ל: "אמנם מה שראיתי בעיני דברים נפלאים ואמיתים הם אלו, היה יודע להמשיך לפניו נפש מי שתהיה או מן החיים או מן הנפטרם, מן הראשונים או מן האחרונים, ושואל מהם כל רצונו בידיעת העתידות וברזי התורה", עכ"ל.

ועתה יתבאר מה כונת מהר"ח באמרו שכל החכמים שנגלה עליהם אליהו הנביא כלם דברי אמת, וכונתו היא, שיש הפרש בין גילוי אליהו לגילוי מגיד,

והוא שאליהו הנביא כולו טוב ללא רע, אמת ללא שקר, וע"כ הזוכה שיתגלה אליו אליהו ודאי הוא שתורתו אמת, משא"כ בגילוי מגיד שהכל תלוי במעלת המצוה והעסק בתורה של הזוכה לגילוי, שאם יהיו בשלימות יהיה המגיד אמת בלא תערובת שקר כלל, ואם לאו יהיה בו תערובת שקר (ונראה דהה"נ לענין החלום שמעלתו נמוכה יותר, שאם יהיו מעשיו טהורים יהיו חלומותיו אמת, ואם לאו יהיו מעורבים בשקר), וע"כ החכמים ההם שזכו לגילוי אליהו כלם דבריהם אמת. אך אין כונתו שכל מי שזכה לגילוי אליהו ידע את כל רזי חכמת האמת, ופשוט.

בדרך אגב אומר, אל יקשה בעיניך היאך יתכן שאדם שיזכה לגילוי בדרגת רוח הקודש (בנידו"ד מגיד או חלום) יהיה מעורב בו שקר, כי הכל תלוי באדם כפי מה שהוא, וכמו שכתב מהר"ח להדיא (הו"ד לעיל הערה קכה) וז"ל: "שאם לא תהיה המצוה כהלכתה, יהיה המגיד ההוא מעורב טוב ברע, אמת ושקר", עכ"ל.

ובן כתב מהר"ח בשערי קדושה (ח"ג שער ח, מהדר' אשכול עמ' קא) וז"ל: "וכאשר תחול עליו (=הרוח) צריך שיבחיין אולי עדיין איננו זך ונקי, והרוח הזה הוא סטרא אחרא, או על הפחות תערובות רע בטוב, ומעשה בן עזאי ובן זומא בעלותם לפרד"ס יוכיח. וזה יבחן ע"י מה שנגלה אליו, אם כל דבריו אמת, או שקר ואמת מעורבין, או אם דבריו בדברים בטלים של הבלי העוה"ז, או בדברים שאינן ע"פ התורה וכיו"ב, כי אז צריך לדחותו מעליו, וגם להתחזק יותר ויותר בעבודה עד שיהיו

כל דבריו נאמנים וביראת שמים" וכו', עכ"ל. הרי שאפשר שיהיה האדם הניגש להתקדש, נופל בתחילה בגילוי שאינו רוח"ק גמור, ואח"כ יזכה ויעלה משם אל רוח"ק גמור. וזה רק במי שינוח עליו רוח סתם (כגון מגיד או חלום), אבל מי שזכה לגילוי אליהו, איך אפשר לומר שיש בו תערובת שקר ח"ו.

ב.

שאלה: לעיל (פ"א אות מג) התייחסת לדברי הרש"ש שכתב "ואותו החילוק שכתב הר"ן (=רבנו נסים) הוא מסברא", ופירשת כונתו, דהגם שבד"כ דברי הגאונים הם דברי קבלה, מ"מ כאן הוא מסברא דנפשיה. ולהלן (נספח ה, ד"ה אמר המעתיק) הוספת שמן הסתם הרש"ש ידע שר"ג הנ"ל הוא רב נסים גאון ולא רבנו נסים שעל הרי"ף, וע"כ הדגיש שאותו חילוק שכתב הר"ן הוא מסברא. ובזה באת להשיב על דברי היב"א שכתב להליץ טוב בעד הרש"ש שמן הסתם לא ידע שר"ג הנ"ל הוא רב נסים גאון, אלא סבר שהוא הר"ן שעל הרי"ף.

אך לכאורה התעלמת מעיקר טענת היב"א (ח"ב חאו"ח סי' כה אות ה) וז"ל: "וא"כ מה מקום לחלוק על כל הפוסקים ורבנו ניסים גאון ע"פ דקדוק קל כזה ולדחות דבריהם בגילא דחיתתא מכיון שהש"ס אינו מחלק בזה בין פסח לשאר יו"ט, והרי דברי הגאונים דברי קבלה הם. וכ' הראב"ד ז"ל שאין לחלוק על דעת

קבו) כל זה מבלי להתייחס עתה לענין האם הפוסקים שדברו בסוגיא זו 'האם מותר

גאון. וע"ע בתשו' מהר"ם אלשקאר (סי' נג) בשם רב שרירא גאון, שחכמת הגאונים ופלפוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' את משה, אע"פ שאין מביאים ראיה לדבריהם. וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם, כחולק על ה' ועל תורתו. עש"ב וכו', ומה שמסיים הרש"ש "שאותו חילוק שכתב הר"ן הוא מסברא", אטו כעורה זו ששנה רבינו נסים גאון מסברתו הישרה, וקבלתו הנאמנה", עכ"ל.

תשובה: אע"פ שאין אדם רשאי לקצר במקום שאמרו להאריך, מ"מ אלו מהדברים שהשתיקה יפה להם וד"ל, אבל מדאתינן להכא אמרתי להאריך. ותחילה אקדים ואומר, דאפי' אם בתשו' מהר"ם אלשקאר הובא דאין לחלוק על הגאונים בשום אופן, מ"מ הדבר שנוי במחלוקת וראוי להביא גם את הצד השני, ואולי דברי הרש"ש לא יהיו תואמים עם דברי מהר"ם אלשקאר אבל בהחלט יהיו תואמים עם זולתו, וזה החילי בעזה"י קבו).

כתב בעל המאור (סנהדרין יב עא) וז"ל: "ושמעתי משם אחד מחכמי הדור

שלפנינו שהאידנא לית לן טועה בשקול הדעת, שכל הלכות פסוקות בידינו או מן התלמוד או מן הגאונים שאחרי התלמוד, הלכך לא משכחת האידנא טועה בשיקול הדעת, אלא כל הטועין בדבר משנה הם טועים. ואני לא נראו לי דברים הללו, אלא כל מי שאין טעותו מתבררת מן המשנה ומן התלמוד מפורש בלא שום ספק, לא

לחלוק על גאונים' איירו בדיני ממונות או בדיני או"ה, והאם יש לחלק ביניהם.

דברי הפוסקים
אי מותר לחלוק
על גאונים

טועה בדבר משנה הוא, אלא טועה בשיקול הדעת הוא, כעין ההוא עובדא דההוא דהו קרו ליה וכו', אף כל כיוצא בו שאינו לברר טעותו ממשנתו ומתלמודו מפורש, טועה בשיקול הדעת הוא, ומה שפסקו הגאונים מאחרי סתימת התלמוד מדעת מכרעת ולא בהלכה ברורה ופסוקה מהתלמוד, כסוגיין דעלמא הוי, ומאן דטעי ביה, נמי טעי בשיקול הדעת הוי ולא כטועה בדבר משנה, עכ"ל.

והראב"ד חלק על בעל המאור, והו"ד ברא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו') וז"ל: "והראב"ד כתב על דברי בעל המאור, דאמת אמר החכם (=שהביא בעל המאור) שאם טעה בפסקי הגאונים שלא שמע דבריהם ואילו שמע היה חוזר בו, באמת ובברור זהו טועה בדבר משנה. וקרוב אני לומר שאפילו אם היה חולק על פסק הגאון מטעם שנראה לו לפי דעתו שלא כדעת הגאון ולא כפירושו, גם זה טועה בדבר משנה, שאין לנו עתה לחלוק על דברי גאון מראיית דעתו לפרש הענין בדרך אחר כדי שישתנה הדין מדברי הגאון אם לא בקושיא מפורסמת, וזהו דבר שאין נמצא, עכ"ל.

אב"י הרא"ש (שם) חלק על הראב"ד וכתב וז"ל: "ואני אומר, ודאי כל מי שטעה בפסקי הגאונים ז"ל שלא שמע דבריהם וכשנאמר לו פסק הגאונים ישרו בעיניו, טועה בדבר משנה הוא. ולא

מבעיא טועה בפסקי הגאונים, אלא אפילו חכמים שבכל דור ודור שאחריהם, לאו קטלי קני באגמא הן, ואם פסק הדין שלא כדבריהם וכששמע דבריהם ישרו בעיניו והודה שטעה, טועה בדבר משנה הוא וחוזר. אבל אם לא ישרו בעיניו דבריהם ומביא ראיות לדבריו, המקובלים לאנשי דורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, אין לך אלא שופט אשר יהיה בימים ההם, ויכול לסתור דבריהם, כי כל הדברים שאינם מבוארים בש"ס שסידר רב אשי ורבינא אדם יכול לסתור ולבנות, אפילו לחלוק על דברי הגאונים, עכ"ל. וכן פסק הטור (חו"מ סי' כה).

הרי, שאמנם לפי אותו חכם שהביא בעל המאור ולפי הראב"ד אין להרש"ש אפשרות לחלוק מכח סברא או דיוק על דברי הגאונים, אולם לפי בעל המאור הרא"ש והטור מה שעשה עשוי ושפיר קא עביד^{קכז}, ומעתה אין צורך להוסיף עוד מאום, שכן מעתה השאלה תהיה רק למה הרש"ש הכריע כהרא"ש וסיעתו ולא כזולתם, ועל זה אין צריך לטרוח להשיב, אבל בדרך רווחא דמלתא נמשיך עוד לעיין בסוגיא זו, האם מותר לחלוק על הגאונים.

עיונים בדברי
הרב יד מלאכי

בספר יד מלאכי (כללי הגאונים אות ב) כתב על ספר שמושא רבא, וז"ל: "שימושא רבא משמיהו דגאונים אתמר, שדבריהם דברי קבלה, כי המה ירשו את מורשיהם של רבנן סבוראי, והרבה

הדעת, א"כ נראה פשוט דהני מילי כשלא ידעם, אבל אם ידעם והזכירם וחלק עליהם למה יחשב טועה בכלל, כנלע"ד.

קכז) והגם שבעל המאור לא כתב להדיא דמותר לחלוק על הגאונים, מ"מ כיון דס"ל דהטועה בדבריהם חשיב טועה בשיקול

לחלוק עליו דהוי כאילו דבריו כתובים בש"ס, דהא כמה וכמה דינים מצינו שחלקו עליו התוס' והרשב"א והרא"ש, ואף במקום שהוא מחמיר והם מקילים, ולא חשו כלל למה שהם עצמם כתבו דבריו דברי קבלה הם. אלא כונתם, דקרוב לשמוע אל דבריו היכא דליכא בהו פירכא מן הש"ס, כיון שכל דבריו דברי קבלה. אבל היכא דחזינן בהו פירכא מן הש"ס, אין ספק דלא משגחינן עליוהי, כמו שכתב המעדני מלך שם בפרק תפלת השחר (ברכות) דף לד ע"א (אות ל), והביאו הכנסת הגדולה בריש כללי הפוסקים (אות ב) בשיירי כנה"ג. וכן כתבו הגהות מיימוניות פי"ד מהל' שחיטה (אות א) בשם ספר התרומה ע"ש, ופ"י מהל' אבל (אות ט).

וכן מצאתי עוד להרא"ש ז"ל בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין פ"ד סי' ו) שכתב שכל הדברים שאינם מבוארים בש"ס שסידר רב אשי ורבינא, אדם יכול לסתור ולבנות, אפילו לחלוק על דברי הגאונים, ע"כ. והובא בטור חו"מ סי' כ"ה ע"ש, וברמ"ע סי' ס"א. ובאמת לא היה בדעתי לכתוב דבר פשוט כזה, אמנם אחר שראיתי להכנסת הגדולה ביו"ד דף קי"ד ע"ב, שחכם אחד טעה בזה, נטיתי ידי לכתוב. ע"ש סי' ל"ו (אות כד), ובכנה"ג או"ח סי' קמ"ו, עכ"ל היד מלאכי.

הרי לנו להדיא כי היכא דחזינן בהו פירכא מן הש"ס, כמעט ואין ספק דלא משגחינן עליהו קכח, ועתה לא אדע

קונדרסין הגיעו אליהם ממהדו"ק דרב אשי, דאית בהו גילויי מילתא למאי דלא אתבריר בגמ' דילן להדיא. שו"ת רמ"ע סי' ק"ז, ועיין תוס' דפרק הרואה (ברכות) דף ס ע"ב ד"ה אשר קדשנו. אמנם הרב הברצלוני גמגם טובא עליו, שאין כל דבריו (=של השימושא רבא) מכוונים על האמת, והביא דבריו הרא"ש שם (הל' תפילין סי' ח) לך נא ראה", עכ"ל. הרי שהביא בחדא מחתא תרתי דסתרי, מצד אחד הביא סברא לשמוע דברי הגאונים משום שהם ראו מהדו"ק דרב אשי ומחתי טפי מינן לדעת הש"ס, ומאידך הביא דברי מי שפקפק על ספר שימושא רבא שאין כל דבריו מכוונים על האמת. כלומר, מכח קושיות או ראיות ידע והבין שאין דבריו מכוונים לדעת הש"ס, אלמא דלאו כללא הוא לומר תמיד שדברי הגאונים דברי קבלה ואין לחלוק עליהם.

עוד כתב היד מלאכי (כללי בה"ג) וז"ל: "דברי בה"ג דברי קבלה הם, וראוי לסמוך עליהם. הרא"ש ז"ל פרק תפלת השחר (ברכות פ"ד סי' לד), והתוס' פרק אלו טריפות (חולין) דף מד ע"א (ד"ה כדי), ובכמה דוכתי. וכן כתב מוהרי"ק שורש ק"נ וק"ס וכו', ומצאתי למוהרי"ט ז"ל בח"ב חיו"ד סי' י"א שהוסיף עוד בטעם זה (=שהלכה כבה"ג), מפני שקיבל מהגאונים ומרבנן סבוראי ומרבנן דסוף הוראה, ע"כ.

ומילתא דפשיטא היא, שלא בא לומר שכיון שקיבל מרבנן סבוראי ומרבנן דסוף הוראה, לא ירים איש את ידו

קכח דלהראב"ד צריך קושיא מפורסמת, וזהו דבר שאין נמצא. ולהחכם שהביא בעל

המאור, לעולם הוי טעות בדבר משנה. אכן להנך רבוותא חולק עליהם ואינו חושש.

אם האי דיוקא שהביא הרש"ש מסתימות לשון הגמ' הוא בגדר "פירכא" (או לכה"פ בגדר טענה הראוייה להתייחסות) או לא, אבל מה שקבע הרב יב"א בסתמות דהאי דיוקא דהרש"ש הוא דיוק קל ודחייה בגילא דחיטתא, לא ידעתי למה הוא דיוק קל, צא ולמד כמה הרעיש עליו הגר"ח פאלאג'י בספרו לב חיים, וכמה תמה על רבני הראשונים והאחרונים דלא נחתי לדקדק כן מלשון הש"ס, וכדלעיל (פ"א אות מד-מו). והרב דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות יא, הו"ד לעיל פ"א אות לב) קראו "ראייה נוכחת". והגר"א מני (הערה קעג) באגרת ששלח להגרי"ח כתב דהוא טעם מרווח ואין להרהר אחריו^{קט}, ע"כ.

גם ראה כי הגר"ח פאלאג'י עצמו שהורה דלא כרנ"ג הוא עצמו כתב בספרו

שו"ת חיים ושלום (ח"ב סי' יג, דף עז טור ג) דכל מקום שדברי הגאונים הם נגד תלמוד מפורש ואין לנו יישוב אפילו בדרך אוקימתא ליישב דברי הגאונים עם התלמוד, לא עבדינן מעשה כדברי הגאונים אלא כדברי התלמוד, אלמא דס"ל דהאי דיוקא דהרש"ש חשיב בגדר "תלמוד מפורש" נגד רנ"ג^{קל}.

ובן כתב מפורש בספרו לב חיים (ח"ב סי' צה, דף נה ע"א ד"ה ואנכי) וז"ל: "כי הרב מורנו הרש"ש ז"ל מקשה ע"ד הר"ן עצמו מלשון התלמוד, כי סתם שאמרו יו"ט שחל להיות בשבת סתמו כפירוש שכולל בכללות גם יו"ט של פסח, ולכן כל שהמשמעות מהש"ס גופיה מורה להיפך, שפיר קא מקשה ומדחה הרב מורנו הרש"ש

קכט) וזה מבלי להכנס לדיון איך פירש הר"א מני את דברי הרש"ש "אע"פ שנראה שאין לה מקום", לפי הנגלה או לפי הסוד.

קל) וז"ל החיים ושלום: "וכשאני לעצמי נראה לומר בזה ולהכריע, כי בכל דבר הנמצא בש"ס היתרו מפורש, ובפרט כי מצינו שעשו מעשה רב, אין לזוז מדבריהם. וכשמצינו אפילו בגאונים אחרי חתימת התלמוד דבר שכתבו הסותר דברי הש"ס, לא מיבעיא כשלא זכרו מדברי התלמוד כלל דאיכא למימר אילו הוה שמיע להו דברי התלמוד הוו הדרי בהו כאשר הוכיח מוהריק"ו שורש (עיין שרש צד) יע"ש, דלא נקטינן כוותיה נגד התלמוד, אלא אפילו אם הביאו דברי התלמוד וחלקו עליו בלתי שום ראייה מאיזה הכרח מהתלמוד עצמו, גם בזה אין לנו לשמוע אל דבריו, וכמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לפיה"מ

לסדר זרעים דף צ"א ע"א וז"ל, וכשמתו כל החכמים ע"ה שהאחרון מהם היה רבינא ורב אשי והתלמוד כבר נגמר, וכל אשר קם אחריו היתה תכלית כונתו וכל מאודו להבין דבריהם שכתבו בלבד, ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע יע"ש וכו'. וא"כ אם המצא ימצא דבר אחד בדברי הגאונים והרבנים נגד התלמוד, אם בא יבוא בעיון שכלינו לתרץ דבריו ולאוקומי איזה אוקימתות וחילוקים הניתנים להאמר באמת מה טוב, ואם לא, בודאי שאין לנו להניח תלמוד ערוך המפורש היתרו בהדיא בשביל מ"ש באיזה גאון ורב, הגם כי גדול כבודו, יותר ויותר יש לנו לחוש לכבוד רבותינו בעלי התלמוד ע"ה. וכבר כתב הרא"ם ח"א סי' ע"ה דכמה דברים נדחו מדברי הגאונים מפני שנראה שאין הדברים ההם מיוסדים על שרש הגמ' יע"ש, עכ"ל.

ז"ל ע"ד הר"ן שכתב לחלק כן מסברא, דמשמעות לשון הש"ס הוי להיפך, עכ"ל. גם בשו"ת דעה והשכל [הדאיה] (ח"ז סי' טז אות יב) כתב וז"ל: "וזהו מה שכיון (=הרש"ש) באמרו ורבנו נסים שכתב אותו (החיוב) [החילוק] הוא מסברא, ר"ל מסברא דנפשיה, שלא הביא שום אסמכתא לדבריו משום מקום בתלמוד ולכן יש מקום לאמרה כאמור, דאדרבא מסתמא דתלמודא מבואר דאין חילוק בין יו"ט ליו"ט, וכיון שכן ודאי דאין לשבוק מה שנראה לעין מסתמא דלתמודא, משום

ק"א) והגם שהרב דעה והשכל עצמו כתב להלן מיניה (אות יג) לשון שממנה משמע לכאן שדיוק זה הינו דחייה בגילא דחטיא, וז"ל: "ואני תמה על תמיהתו (=של האג"ן) איך מלאו לבו לחלוק ע"ד הרש"ש זיע"א שקיבל מאליהו, וכל רז לא אניס ליה, ואמר בפה מלא באופן מוחלט 'וצריך לאמרה', הרי ודאי ששקל הדברים על מתכונתם שיש לזה שורש ויסוד, ולא היה דוחה דברי רבנו נסים בגילא דחטיא, ולומר על רבנו נסים שאמר זה מסברא דנפשיה, אם לא ידע נאמנה שיש צורך גדול באמירתה, והוא העלים הדברים כדרכו בקודש, לגלות טפח ולכסות אלף טפחים, כמ"ש עליו הרב תורת חכם בכמה מקומות, וכן בנו הרב החסיד הח"י בשמ"ש ז"ל, כידוע, עכ"ל. הרי שללא הטעם שע"פ הסוד, הדיוק מלשון הגמ' חשיב דחיה בגילא דחטיא.

מ"מ המעיין בכל דבריו שם יראה, שהגם שבעיקר דבריו נטה לומר שדברי הרש"ש שאמר 'אע"פ שנראה שאין לה מקום' היינו ע"פ הסוד, עכ"ז הביא בחדא מחתא ביאור נוסף גם בדרך הנגלה למי שירצה לומר

הסברא של רבנו נסים ז"ל, בפרט שיש לנו כמה אסמכתות מכמה תקנות של רז"ל שלא נתבטלו גם שנתבטלה הסיבה שבגללה היתה תקנה, עכ"ל. הרי דהאי דיוקא דהרש"ש הוא טענא אלימתא וחשיב פירכא מן התלמוד קלא).

ומ"מ גם אם נאמר שאין בדברי הרש"ש קושיא חזקה שהיא בגדר פירכא, מי אמר שצריך פירכא, ואולי סגי לן בדברי הרא"ש שכתב דסגי במה שידע הפוסק את דברי הגאונים ובכ"ז יחלוק עליהם מסברתו

שדברי הרש"ש שכתב 'אין לה מקום' כונתו ע"פ הנגלה, וגם לפי ביאור זה הסיק הרב דעה והשכל שיש לחזור ולברך מכח האי דיוקא. ואחר שהאריך שם (אות י"א-י"ב) לבאר שיש לברך גם ע"פ הנגלה מכח סברא דלא פלוג ומשום דיוקא דהרש"ש, הוסיף וכתב (אות יג) וז"ל "והנה זה אפילו לפשטן של דברים, מכ"ש שכבר ביררנו דיש חיוב גמור ע"פ הסוד לאמרה וכו', וע"כ חלילה מלוזז אפילו כמלא נימא מדברי הרש"ש זיע"א שאמר בפה מלא 'צריך לאמרה', וטעמו ונימוקו עמו הן לפשטן של דברים הן לסוד, כפי שהרחבנו הדיבור בכונת דבריו, והרב אג"ן ז"ל הבין הדברים כפשוטן, וע"ז הוקשה לו מה שהקשה, ואני תמה על תמיהתו" וכו', עכ"ל.

הרי שכל דבריו של הרב דעה והשכל אמורים ביחס לתמיהתו של האג"ן, דלשיטתו שאין בכוחו של דיוק הרש"ש בכדי לדחות דברי רב נסים גאון (גילא דחטיא), איך לא שת לבו שהתמיהה מחייבת שהרש"ש דיבר ע"פ הסוד, אבל הרב דעה והשכל לכשעצמו ודאי ס"ל דהאי דיוקא הוא בגדר פירכא, וככל המובא שם בדבריו באורך.

האם חייב
פירכא מן
הש"ס, או שמא
בידיעת דברי
הגאון סגי

מצאנו
שהראשונים
חלקו על גאונים

ובדרך אגב אעתיק כאן מה שראיתי בראשונים, האם חלקו על

הגאונים או לא: כתוב בתשו' הגאונים שערי צדק (ח"ד שער ז סוף סי' כו), ובתשובות הגאונים מרבנו יוסף טוב עלם (סוף סי' ד) וז"ל: "וראובן דהוה קורב לשמעון, ולגבי בן שמעון היה רחוק, וצוה שמעון בפניו עדות שצריך להעיד לבן שמעון, כשר להעיד לבן שמעון", עכ"ל. וכתב הרי"ף (סנהדרין דף ז ע"א) וז"ל: "הלכך ההוא בעיא דאיבעיא קמיה גאוויה בענין מי שצוה בשעת מיתתו בפני קרוב לו ורחוק מבניו, עדותו כשרה אם חא, וקא פשיט להו דאיכשרה להו. לא דיקא, דכיון דבעידנא דאימסרי להו ההוא סהדותא הוה פסול להו, השתא נמי פסולי", עכ"ל.

וכתב הראב"ה (שבת סי' קצו עמ' 241) וז"ל: "ובתשובת רבנו חננאל ראיתי דנשאל אם יחיד אומר ברכה אחת מעין שבע, והשיב שצריך לאמרו מדאמרינן כל האומר ויכולו ערב שבת שני מלאכים וכו', ואיני יודע מה ענין זה לזה", עכ"ל (קלב).

דברי קבלה", עכ"ל. וכתב בהקדמת ספר הבתים (בנדר"מ עמ' עב) וז"ל: "ואחריו קם רבנו חננאל וחבר פירושין כפי המקובל אצלו מן הגאונות וכו', ובימיו היה רבנו נסים וקבל ממנו", עכ"ל.

ובשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' עב) כתב וז"ל: "כי רבנו חננאל ורבנו נסים היו תלמידי רבנו חושיאל אביו של רבנו חננאל, ובימיהם נפסק הגאונות והתחיל הרבנות, ואחריהם היה רבנו אלפסי ז"ל, והיו בדורו בספרד חמשה רבנים גדולים כולם שמם יצחק וכו' והשלישי

ויביא ראיות לדבריו ויתקבלו הדברים לאנשי דורו, דבכה"ג אמרינן יפתח בדורו כשמואל בדורו. וכל זה הן התקיים אצל הרש"ש, שהוא הביא דברי רב נסים גאון וחלק עליו, ואף הביא ראייה לדבריו מסתימות לשון התלמוד, ודבריו התקבלו אצל בני הישיבה שקודם ימות האג"ן.

וגם אם נאמר דצריך דוקא ראייה חזקה שהיא בגדר פירכא, מ"מ לפי דברינו שעיקר טעמו של הרש"ש הוא ע"פ הסוד, א"כ זו ודאי טענה חזקה אפילו נגד דברי הגאונים, וזה גם מוכיח בלא ספק מה היתה כונת הש"ס, שמן הסתם לא חלק על הקבלה (וכדלהלן נספח ה, ד"ה אמר המעתיק), אא"כ נוכיח שרב נסים גאון ידע הטעם שע"פ הסוד ועכ"ז פסק שלא לברך, כך נראה פשוט לענ"ד. ואם יתעקש המתעקש לומר דהרש"ש לא דיבר ע"פ הסוד, אתעקש אני לומר דמהרש"ש וחכמי דורו (וביניהם גדולי עולם ובעלי הוראה) מוכח דדי בדיוק כעין זה כדי לחלוק על דברי הגאונים.

ק"ב) ולענין אם רבנו חננאל היה גאון, כתב בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' קיח) וז"ל: "ותדע כי ר"ח ז"ל שהיה מן הגאונים ובקי בדברי הגאונים ז"ל שקדמוהו", עכ"ל. ובספר האשכול [מהדור' אלבעק] (הל' ציצית עמ' 205) כתב וז"ל: "ורבנו חננאל ז"ל גאון כתב" וכו', עכ"ל. והרא"ש (ר"ה פ"ג סי' ה) כתב על ר"ח וז"ל: "מיהו דבריו דברי קבלה", עכ"ל. עוד כתב (שבוועות פ"ו סי' כט) וז"ל: "ומכל אלו הראיות ברורות, נראה דהלכה כרבה וכדשמואל בדפריש, כדברי ר"ח כי כל דבריו

וכתב הרשב"א (תוה"ב הארוך בית ב שער ג, דף לז ע"א) וז"ל: "וגם רש"י ז"ל כתב שכן מצא בתשו' הגאונים ז"ל, ואע"פ שרש"י ז"ל עצמו אוסר, על קבלת הגאונים ז"ל אנו סומכין", עכ"ל. (הרי שרש"י אע"פ שידע לדברי הגאונים חלק עליהם ואסר).

וכתב הרא"ש (שבועות פ"ו סי' כט) וז"ל: "ור"ח פסק דלא כשמואל וכו', וכן כתב בה"ג וליתא לדשמואל, ואין נראה לר"י הזקן דקיימא לן הלכה כשמואל וכו"נ בדיני, ונהרדעי סברי כוותיה ולא נחלק עליהם אדם", עכ"ל. הרי להדיא שרבותינו הראשונים לא נרתעו מלחלוק על דברי הגאונים כשלא יישרו בעיניהם דבריהם, ויש לעיין אם אמנם בכל אותם המקומות ישנה פירכא מפורשת מהש"ס על דברי הגאונים.

עוד כתב הראב"ה (שבת עמ' 242) וז"ל: "והר"ר שמריה זצ"ל הביא מן הירושלמי דאין מקדשין על הפת אלא על היין, והא דאמרין (פסחים קו ע"ב) זמנין דהוה חביבא ליה ריפתא ומקדש אריפתא,

רב יצחק בר משה מקהל דאניה, והלך מדאניה לארץ שנער ונסמך לגאון על כסא רבנו האי ז"ל ואע"פ שלא היה גדול כחביריו הרבנים האחרים, כי אחר פטירת הרב רבנו האי לא נשאר שם ושאר לתלמוד בארץ שנער", עכ"ל.

ובשם הגדולים (מע"ג ע' רבנו חננאל) כתב וז"ל: "רבנו חננאל דבריו דברי קבלה וכו', וידוע שהוא תלמיד רבנו חושיאל אביו, וחבירו רב נסים בר יעקב והיו דור ראשון ברבנות וכו', ואינה ראייה שלמד לפני רב האי, אך חבירו רבנו נסים בר יעקב למד מפי

הכי מפרש לה, כשהיה רעב היו עורכין לו השלחן לפניו מיד עם הפת ומקדש אחמרא על סמך הריפתא שלפניו וכו', ומיהו לעולם הוה מקדש אחמרא ולא אפת, ולא כמו שפסקו הגאונים ופירשו דאפת הוה מקדש, וכן עמא דבר, ושלח הדברים לר"ת והודה לו", עכ"ל. והגם שהר"ר שמריה נסמך על הירושלמי ועפ"ז העמיד פשט שלו בתלמוד שלנו, מ"מ גם בנידו"ד דמצרפינן דעת הירושלמי לסניף (כדלעיל פ"א אות יח-כד), כבר יותר קרוב לפרש פירוש של הרש"ש בבבלי כדי לאחד דבריו עם הירושלמי כל מה דאפשר, אע"פ שהוא נגד הגאונים.

ובדרך אגב, ראיתי בפירוש הראב"ע עה"ת (בראשית מ יא) שכתב וז"ל: "ואשחט אותם, כמו שוחטי הילדים (ישעיה נז ה), ולא כאשר פירש הגאון", עכ"ל.

עוד ראיתי לחזק מנהג שלנו שמברכין, ע"פ הא דכתב הרא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו) וז"ל: "והיכא שנחלקו שני גדולים בפסק הלכה, לא יאמר הדיין אפסוק כמי

כתביו של רב האי וממנו ידע סברת רב האי", עכ"ל ועש"ב.

בא וראה מש"כ רב נסים גאון עצמו על רבנו חננאל בפירושו להלכה הראשונה של מס' ראש השנה (נדפס בספר 'מספרות הגאונים' [ש. אסף י-ם תרצ"ג] סי' ט, עמ' 122) וז"ל: "עמודי עולם ויסודיו מצוקי ארץ, אשר שת צור תבל, מרנו ורבנו חושיאל הרב הגדול המובהק יגן צורו בעדו ויארץ ימיו ושנותיו, ומרנו ורבנו חננאל חמודו, הרב המובהק מופת הדור אשר ממנו תורה יוצאה לכל ישראל", עכ"ל.

גם אם אסור לחלוק על גאונים, מותר להכריע בין השיטות

שארצה, ואם עשה כן זהו דין שקר. אלא אם חכם גדול הוא, גמיר וסביר ויודע להכריע כדברי האחד בראיות ברורות ונכוחות, הרשות בידו. ואפילו אם פסק חכם אחר בענין אחר, יכול החכם לסתור דבריו בראיות ולחלוק עליו כאשר כתבתי למעלה, כ"ש אם יש לו סיוע מאחד מן החולקין וכו', ואם לא ידע הפוסק במחלוקת הגאונים, ואח"כ נודע לו, והוא לאו בר הכי הוא שיוכל להכריע, או שאין יודע להכריע, אם נראין דברי האחד לרוב החכמים ואיהו עבד כאידך, היינו טעה בשקול הדעת. ואם אי אפשר לעמוד על הדבר, אין כאן טעות אלא מה שפסק פסק, עכ"ל.

וּלְפָנָיו יוצא, שעתה בהגלות נגלות דאיכא סיעה חשובה של פוסקים (הובאה לעיל פ"א אות לג) דס"ל דיש לברך ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, וביניהם רש"י בסדור, אשר דבריו ופירושו לקוחים מרבותיו הגדולים כמהר"י בן יקר וכו' וכמעט הדברים מגיעים לרבנו גרשם מאור הגולה (שו"ת הלק"ט ח"ב סי' קיז קלג),

קל"ג) ודע דדברים אלו כתב הלק"ט אפילו על דברי רש"י שבפירושו לש"ס, שעליו כתבו חלק מהפוסקים דרש"י פרשן ולא פסקן, והקשה עליהם הלק"ט והלא רש"י דבריו לקוחים מרבותיו הגדולים וכו', וע"כ פליגי הלק"ט וסיעתו וסבירא להו דרש"י פסקן אף בפירושו. והכריעו הפוסקים המאוחרים, דמכל מקום במקום שרש"י כתב דבריו בדרך פסק (כגון שכותב וכן הלכה, או בתשובותיו) ודאי שרש"י פסקן ולא פרשן לכולי עלמא. ואם כן כל שכן שבדבריו שהם

ורגמ"ה תלמידו של ר"ח, ורבו של רבו של רש"י (שם הגדולים מע"ג אות ג ערך רבנו גרשם בר יהודה קלד), א"כ לכאורה הדבר מתבקש מאליו לומר שרש"י ודאי ראה או שמע וקיבל תשו' הגאונים אחרות ששמעם לא הגיע לידינו ועל פיהם פסק, וא"כ אפילו אם אסור לחלוק על גאונים כלל, מ"מ אין אנו אלא כמכריעים בין השיטות, ובכה"ג ודאי שמותר לנו להכריע מכח סברא או דיוק (סברת לא פלוג ודיוקא דהרש"ש) כדי לפסוק כרש"י נגד רנ"ג. וגם אם אין כאן הכרעה ברורה, מ"מ אין כאן טעות, וא"כ מה שפסק פסק.

אמר המעתיק, אבל עתה ראיתי דלכאור' ישנה פירכא על מה שאמרנו שתורתו של רש"י מיוסדת על דברי הגאונים. שהנה בכנה"ג (יו"ד סי' קכד הגב"י אות קד) כתב דהר"ן לא הקשה על רש"י שפירש דלא כהסכמת הגאונים, משום דאפשר שלא ידע להסכמת הגאונים הנ"ל. ואפילו את"ל שידע, אולי פירש הגמ' כשיטת רב פפא שאינה להלכה, מיהו

בדרך פסק שהדברים מגיעים כמעט עד רבנו גרשם מאור הגולה.

קל"ד) וז"ל שם הגדולים: "כתוב בתשובות מהרש"ל סי' כ"ט, שקבל מרבנו האי גאון. ובצמח דוד כתב שרגמ"ה ורבנו נתן בעל הערוך תלמידי רבנו חננאל, ועיין בפירש"י ביצה סוף דף כ"ד. וכתוב בתוס' שאנץ דרגמ"ה רבה דרביה דרש"י, עכ"ל. וע"ע רשב"ם (פסחים קיא ע"א ד"ה מתקטלין) וז"ל: "כך שמע רבנו מרבנו, ורבו מפי רבנו גרשם זצ"ל", עכ"ל.

האם אפשר להחשיב את דברי רש"י כשיטה בגאונים

לענין דינא מודה לפסק הגאונים. אבל על הרמב"ם כן הקשה הר"ן, לפי שהוא ודאי כתב דבריו לפי שיטת ההלכה, והוא גם ידע מהסכמת הגאונים, שהרי הזכירה במקו"א. ע"כ קלה¹. והרב יד מלאכי (כללי רש"י אות ג) הגדיל על המדות ועשה מזה כלל ברש"י, וז"ל: "אין להקשות על רש"י ז"ל מהסכמת דברי הגאונים, דאיכא לתרוצי גברא אגברא קא רמית, ואפשר דלרש"י ז"ל לא נהירא ליה (=אינה ידועה לוקל²) הסכמת דברי הגאונים, כנה"ג יו"ד סי' קכד הגב"י אות קד", עכ"ל. משמע לכאור' דיש לנו "כלל" ברש"י דאפשר שלא ידע להסכמת הגאונים.

ואני טרם אענה אני שואל, איכה אפשר לומר כדבר הזה שרש"י לא ידע הסכמת הגאונים, שאם לא הוא מי ידענה. ואילו לי דברי הרב יד מלאכי, הייתי אומר דהא דכתב הכנה"ג שאין להקשות על רש"י, אין כוונתו לומר "כלל ברש"י", אלא כוונתו לומר באופן כללי, שאם תראה דברי איזה ראשון שכתב שלא כהסכמת הגאונים אל תקשה עליו, דאפשר לתרץ שלא ידעה, ובנידון ההוא היה זה רש"י. והגם שהוא תירוצו דחוק לומר שלא ידעו דברי

ק"ה) וזה לשון הכנסת הגדולה: "אבל מה שאני חושב בזה, דהר"ן לא הקשה כן על רש"י משום דאיכא לתרוצי גברא אגברא קא רמית, דלרש"י אין להקשות מהסכמת הגאונים, שהוא ז"ל אפשר דלא נהירא ליה הסכמת הגאונים. או אפילו שידע להסכמת הגאונים, רש"י פירש כן לדברי רב פפא ורב פפא אפשר דס"ל דניצוק לא הוי חיבור, אבל לענין הלכה אפשר דס"ל דלית הלכתא כרב

הגאונים, מ"מ כל שאין לנו תירוצו אחר, (כגון שנאמר שהיו לפנייהם דברי גאון אחר שאנו לא ידענוהו, שהוא תירוצו עדיף טפי, אלא שכאן א"א לאמרו, לפי שהיתה זו הסכמת הגאונים לאסור, וכלשון הכנה"ג, ואילו היה גאון שחולק לא היתה זו הסכמה), כל כה"ג אפשר לתרץ בדוחק שאולי לא ידעו דברי הגאונים. אך אין זה "כלל ברש"י", אלא כל הראשונים שוים לענין זה, ולעולם אצל רש"י בד"כ הדברים כמעט מגיעים לרבנו גרשם מאור הגולה תלמידו של ר"ח.

והראייה ש"כלל" זה אינו שייך לרש"י דוקא, שהנה אחר שכתב הרב כנה"ג שאין להקשות על רש"י מהסכמת הגאונים, לפי שאפשר שלא ידעה, כתב שעל הרמב"ם כן אפשר להקשות מהסכמתם, כיון שמוכח ממקום אחר שידע מהסכמה זו, ע"כ. הלא"ה, א"א היה להקשות אף על הרמב"ם מהסכמת הגאונים, דאפשר שלא ידעה.

אבל מה נעשה שהרב יד מלאכי עשה מזה "כלל ברש"י", שהרי הביא זה בכללי רש"י, וכתב בזה"ל: "אין להקשות

פפא דהכל אסור. אבל הקשה כן על הרמב"ם שהוא הסכים לפסק הלכה דמה שבברזא ולמטה מותר בשתיה, שלמה זה פסק כן שהרי הסכימו הגאונים דניצוק הוי חיבור. ומה גם שהוא עצמו בפרק יב מהלכות מאכלות אסורות פסק כהסכמת הגאונים דניצוק הוי חיבור", עכ"ל.

ק"ו) ראה הערה קלה.

על רש"י ז"ל מהסכמת הגאונים וכו', משמע שהדבר כאילו מיוחד לרש"י שעליו אפשר לומר שלא ידע מהסכמת הגאונים.

ונראה לי ברור בלי שום ספק, שהרב יד מלאכי לא בא לייחד כלל זה לרש"י בגלל שסבר שרש"י עלול ביותר לא לדעת דברי הגאונים, אלא שהיד מלאכי דרכו להביא לעין הקורא מה שראה בספר ככתבו וכלשונו והבוחר יבחר, וע"כ הביא הדבר כמו שראה בכנה"ג, ומכיון שהכנה"ג כתב זה על רש"י העתיק זה אף הרב יד מלאכי בכללי רש"י, אך אה"נ זהו כלל בכל הראשונים, אלא שזהו כלל דחוק בלא ספק.

אי נמי מרוב שהדבר היה חידוש בעיניו וקשה לאמרו, לא רצה להוסיף מדעתו ולכתוב באופן כללי "אין להקשות על ראשון מהסכמת הגאונים דאפשר דלא נהירא ליה וכו'", אלא נקט כהא דאמרו "אין לך בו אלא חידושו", ומכיון שהכנה"ג הביאו על רש"י, לכך כתב זה אף היד מלאכי על רש"י ולא שינה.

זאת ועוד, שהתירוק השני שהביא הכנה"ג, והביאו היד מלאכי, באמת

אינו נכון אלא לגבי רש"י, שהוא כותב בדרך פירוש, וע"כ אפשר לומר שכתב בפירושו דלא כהסכמת הגאונים, משא"כ שאר הראשונים שכתבו בדרך פסק שעליהם א"א לומר כן קל^ז, וע"כ כתב זה היד מלאכי בתור כלל ברש"י ולא באופן כללי, אך לעולם ודאי שמודה הוא שזה תירוק דחוק אפי' ברש"י, ואינו משמש אלא כשאין תירוק אחר, אבל בסתמא דברי רש"י כמעט מגיעים לרבנו גרשם מאור הגולה, כנלע"ד.

ועתה נבוא לעיין בתשו' מהר"ם אלשקאר שהביא היב"א, וטען שממנה משמע שאין לחלוק על גאונים.

ונאמר, דמש"כ מהר"ם אלשקאר בשם רב שרירא גאון, שחכמת הגאונים ופולוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה וכו', וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו, ע"כ. הנה אחר העיון בדברי רב שרירא במקורם, נראה שאין כונתו לומר שאסור לחלוק על סברות הגאונים.

וז"ל רב שרירא גאון (דבריו הובאו בריש תשובות הגאונים 'שערי צדק' קלח):

לחדש דעם כל זה יתכן שיפרש הסוגיא אליבא דרב פפא.

קלח) ציין לה החיד"א בשם הגדולים (מע"ג ערך רב נסים גאון) וז"ל: "ואגב אומר כי מש"כ מהר"ם אלשקאר בתשו' סי' נ"ד מתשו' רבנו שרירא גאון בשבח הגאונים, תמצא תשובה זו בשלימות בתחילת 'שערי צדק' תשובות הגאונים שנדפסו מקרוב, בפתח השער", עכ"ל. תשובה זו נדפסה גם בשו"ת הגאונים שע"ת (סי' קפז).

קלז) אמנם הראשונים שכתבו פירושים לש"ס בדרך משא ומתן קושיא ופירוק כהתוס' וכד', ודאי הוא שיקשו ויתרצו גם אליבא דרב פפא אפילו שאינו להלכה, כי הוא דבר המתבקש מאליו, משא"כ רש"י שבא לפרש הש"ס בדרך פירוש ולא בדרך משא ומתן, שזה חידוש לומר שיפרש את פשט הסוגיא אליבא דרב פפא שאינו להלכה, ויותר נראה לכאורה לפרש את פשט הסוגיא אליבא דמסקנת הסוגיא ואליבא דהלכתא, ועל זה בא הכנה"ג

הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה", וכמו שמפרש מיד וז"ל: "ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאין ראיה באיזה מקום הוא, אין לחוש על דבר קטון וגדול, וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו", עכ"ל. כלומר אין להקשות על הגאונים מנין להם דבר זה, אבל במקום שמוכח מילתא שהוא דבר בלא מקור רק סברא, מי יימא לן שאסור לחלוק עליהם.

אם כנים דברינו א"ש הא דכתב הרש"ש "ואותו החילוק שכתב הר"ן (=רבינו נסים) הוא מסברא" כלומר, הגם שבד"כ דברי הגאונים הם דברי קבלה, מ"מ כאן הוא מסברא דנפשיה, וע"כ רשאים אנו לחלוק עליו מכח קושיא, כ"ש קושיא אלימתא כזו מסתמות לשון התלמוד.

ונראה שהרב יבי"א הרגיש בכל זה, ועל כן ניסח הערתו כך, וז"ל:

"וע"ע בתשו' מהר"ם אלשקאר (סי' נג) בשם רב שרירא גאון, שחכמת הגאונים ופולפוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' את משה, אע"פ שאין מביאים ראיה לדבריהם. וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם, כחולק על ה' ועל תורתו, עש"ב וכו'. ומה שמסיים הרש"ש "שאותו חילוק שכתב הר"ן הוא מסברא", אטו כעורה זו ששנה רבינו נסים גאון מסברתו הישרה, וקבלתו הנאמנה", עכ"ל.

אבל באמת אין שום הכרח לומר שרב נסים גאון אמר זה מ"קבלתו הנאמנה", ואפשר שאמר זה רק מסברתו הישרה, כדכתב הרש"ש. ואם כן כבר אין חסרון אם נעזי פנינו (אחר ההתבטלות הגמור לסברת רבנו נסים גאון), ונאמר

"וששאלתם דאית ביניכו תלמידים והם שועלים קטנים דלית בהו מששאי, וחולקין ואומרים על הגאונים עמודי עולם, מנין להם דבר זה. ומוציאין ספריהם, והם לא יבינו פועל ה' ומעשה ידיו, ולא השיגו אפי' דבר קטון ממה שהשיג תלמיד תלמידיהם של קטן שבגאונים. כדאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשיה, אשכחן (ביה) [גביה] זכור ההוא גברא לטב, כל הוויי דרבנן קדמאי, דא עם דא, ושית סדרי משנה דאיתגניזו מיומי הילל ושמאי, וכמה ענייני דלית לון שיטורא, ואפי' במתיבתא דרקיעא יסדרון הלכה כמותו. ואיך באין שועלים אשר לא ראו מאורות, וחושבין לאמר סרה על ה' ועל נחלתו, מי שהנף בתליסר נפי כל התלמוד, ועמד על כל מה דהוה מימות יהושע בן נון איש מפי איש הלכה למשה מסיני, (ואומר) [ואומרים] תועה על תלמיד קטן שבקטני הגאונים. כי כולם דברי אלהים חיים, ואפי' במדרשו של משה רבן הנביאים לא ידחו אותם ממקומן, וחכמתם ופולפולם הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה, ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאין ראיה באיזה מקום הוא, אין לחוש על דבר קטון וגדול. וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו", עכ"ל.

הרי להדיא שאין כונת רב שרירא גאון לומר שאסור לחלוק על גאונים מצד סברא גרידא, אלא כונתו שאין להקשות עליהם "מנין להם דבר זה", משום שלפניהם עמדו כל המשניות וברייתות שאינם לפנינו ואף דלית לון שיטורא, ורק על זה חוזרים דבריו "וחכמתם ופולפולם

שסברת הרש"ש נראית ישרה יותר. כי אמנם מצד טעמא דמילתא, דברי רב נסים גאון נכוחים טפי, אולם מצד ריהטת לשון הגמ', דברי הרש"ש מוכרחים יותר. וסברת לא פלוג שבכל הש"ס, מיישבת את טענת רב נסים גאון.

ושמא תאמר דרב שרירא גאון חרץ דין, שכל דברי הגאונים הם ע"פ קבלה, וממילא חייב להיות שרב נסים גאון כתב זה מ"קבלתו הנאמנה", ולא דוקא מ"סברתו הישרה". זה אינו, דהא רב שרירא גאון אביו של רב האי גאון (ראה אגרת רב שרירא גאון לחכמי קירואן בסופה), ורב נסים גאון מאוחר מרב האי גאון (עיין להלן הערה קעב). והנה רב שרירא כתב לנזוף בתלמידים שאינם רוצים לקבל דברי הגאונים מבלי ראייה, ואומרים על הגאונים עמודי עולם "מנין להם דבר זה", והם לא יבינו פועל ה' ומעשה ידיו, ולא השיגו אפי' דבר קטון ממה שהשיג תלמיד תלמידיהם של קטן שבגאונים, כדאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשיה, אשכחן (ביה) [גביה] זכור ההוא גברא לטב, כל הווי דרבנן קדמאי, דא עם דא, ושית סדרי משנה דאיתגניזו מיומי הליל ושמאי, וכמה ענייני דלית לון שיטורא, ע"כ. על כרחך שכבר בימיו נשתכחו אלו הבריות והמסכתות שהיו לפני הקדמונים, דאילו היו להם אותם, בכתב או בע"פ, לא היו התלמידים שואלים, ואם היו שואלים, היו יודעים להשיב להם, ועדיף טפי, למען לא תשתכח תורה מישראל. ואם לא השיבו, רק תלו הדבר על אמונה, אות הוא שכבר נשתכחו בימיו ואולי עוד קודם לכן.

צא ולמד גם ממש"כ רב נסים גאון עצמו בהקדמת מגילת סתרים שלו, וז"ל: "ולא אטריח עצמי בזה הספר הודעת מקום עיקרי הבריות אשר הוזכרו בתלמוד, כי לא כל מה שנזכר מהבריות בתלמוד מצויות, לרב הבריות, ומהן אשר אינן מצויות עתה", עכ"ל. וזה אינו עולה בקנה אחד עם הא דאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשיה, אשכחן (ביה) [גביה] זכור ההוא גברא לטב, כל הווי דרבנן קדמאי, דא עם דא, ושית סדרי משנה דאיתגניזו מיומי הליל ושמאי, וכמה ענייני דלית לון שיטורא. אלא ודאי כדאמרינן.

ומה שהביא מהר"ם אלשקאר לדברי הרב שרירא גאון הנ"ל, הנה בעיון בדבריו במקורם יראה, שלא בא להוכיח מהם שאסור לחלוק על גאון מסברא, ואדרבה מדבריו שם מוכח להדיא שלדעת הרמב"ם אם הסברא נוטה כהחכם האחרון, הלכה כמותו אפי' נגד דברי גאון (אמנם להרשב"א הולכים לעולם בתר מי שהוא גדול בחכמה, והסברא נותנת דלעולם קמאי עדיפי), ולא הביא את דברי רב שרירא גאון אלא רק כדי להראות, דהיכא דיש מחלוקת הפוסקים, אחד קדמון ואחד מאוחר, ולא נודעו דרכי לימודם, אין אומרים בכה"ג הלכה כבתראי כמו שאומרים על חכמי התלמוד, אלא לעולם הלכה כקמאי, (לפי הרשב"א משום שלעולם נאמר דקמאי גדולים בחכמה ובמנין, ולפי הרמב"ם כיון דלא נודע האמת עם מי, ובכה"ג ודאי אמרינן שהלכה עם הגדול יותר, והיינו קמאי). והביא שמועה בשם מהריק"ו שכתב שגם במחלוקת הפוסקים אמרינן

לשוננו: "גם שאלת אי ההוא כללא דכיילו הראשונים ז"ל ואמרו דמרבא ואילך הלכה כבתראי, אי אמרין נמי הכי בפוסקים זה עם זה, או לא מיירי אלא עד חתימת התלמוד דוקא ותו לא.

תשובה, כתב הרשב"א בתשובת שאלה זה לשוננו, אם היו שני הפוסקים זה אוסר וזה מתיר, אם נודע האחד גדול בחכמה ובמנין ויצא שמו, הולכין אחריו בין להקל בין להחמיר, ע"כ. ומכלל דבריו דקאמר דאזלינן בתר הגדול בחכמה ובמנין, למדנו דאדרבה דאזלינן בתר קמאי, דעל כרחין אינהו עדיפי טפי, וזה דבר שאין בו ספק, וכל שכן בהיותו גדול ומפורסם כהרי"ף ז"ל בדורו וכהרמב"ם ז"ל והדומים להם בכל דור ודור.

וכן נראה בהדיא ממה שכתב הרמב"ם ז"ל בהקדמת החיבור זה לשוננו, וכן לימד אחד מן הגאונים שדרך המשפט כך הוא, ונתברר לב"ד אחר שבא אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בתלמוד, אין שומעין לראשון אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון בין אחרון, ע"כ.

הא קמן בהדיא דאין שומעין אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, היה ראשון או אחרון. והתבונן בדבריו ז"ל, שלא עלה על דעתו לחוש, אלא שלא לשמוע לראשון (=כשהסברא נוטה כהאחרון), אבל לשמוע לאחרון במקום שיש ראשון חולק (=כשאין סברא נוטה לכאן או לכאן, רק מצד הלכה כבתראי), על זה לא יעלה על הדעת (=והלכה כקמאי).

וידוע הוא דלא באו הגאונים ז"ל לומר דהלכה כבתראי, אלא על הדורות

הלכה כבתראי, ועל זה השיב, שא"א להאמין לשמועה זו בשם מהריק"ו, שהרי לאחרונים אין יחס עם הראשונים אפי' כקוף בפני אדם, צא ולמד ממש"כ רב שרירא גאון וכו', וכמה פעמים אנו רואים לגדולי האחרונים עצמן שמבטלין דעתם מפני דעתם של ראשונים, אע"פ שאין נראה כדבריהם מן הגמ' שלנו ומן הירושלמי, וכמו שכתבו הרשב"א והר"ן וזולתם גבי הרי"ף. עכ"ד.

הרי שלא הביא דברי רב שרירא גאון אלא כדי לומר שאין יחס לדורות אחרונים עם הראשונים, עד שנאמר הלכה כבתראי במלתא דלא איברא לן הצדק עם מי. אמנם במילתא דברירא לן, הנה הוא במחלוקת הרשב"א והרמב"ם, להרשב"א לעולם נאמר דהלכה כקמאי (ואף הוא התבטל אפי' לגבי הרי"ף, ואפי' שהיתה בידו ראייה מן התלמוד), אבל להרמב"ם עדיין אנו אומרים דהלכה כדברי מי שהדעת נוטה כמותו, אפי' נגד הגאונים.

כלומר, מהר"ם אלשקאר לא בא לומר שאין לחלוק על גאון מסברא,

לפי שלא זה נושא התשובה ההיא, אלא בא לומר שלא אומרים במחלוקת הפוסקים הלכה כבתראי, ואגב גררא נודענו דלהרמב"ם אפשר לחלוק על הגאונים מסברא, ולהרשב"א לכאורה לא (שהרי להרשב"א אין כל כך כח לאחרוני הראשונים לחלוק אפי' על ראשוני הראשונים).

ולתועלת המעיין אעתיק עתה את עיקר לשונו של מהר"ם אלשקאר בתשובה, מה שנוגע לענייננו. וזה עיקר

שקדמו להם מחכמי התלמוד, לא על הבאים אחריהם, שלא ראו דבריהם ולא הבינו דרכיהם, ולא ניתן דבר זה אלא לנביאים. ואם יש מי שרוצה להקיש הראשונים בעלי התלמוד לאחרונים, ולכלול גם בהם דבר זה, לאו כל כמיניה, ואינו כדאי לזה וכדבעינן למימר קמן.

ומה שכתבת שאמר לך רבך בשם כמה"ר יוסף קולון ז"ל, דאף בפוסקים איכא למימר הכי דהלכה כבתראי, אפילו יחיד אצל רבים. דברים אלו שאמרו בשם הר"ר יוסף קולון ז"ל, אין להם עיקר כלל, והרי הן בטלין מצד עצמן. ואני תמיה אם דברים כאלו יצאו מפי הרב ז"ל, וכמה הפריז על מדותיו אם אמר דבר זה. וכבר כתבנו דאפילו אחד כנגד אחד, אין הולכין אלא אחר הגדול, וכ"ש בהיותו ראשון דקמאי עדיפי כדאמרן. ומי יתן ידעתי עד איזה זמן ימשך לדעתו ז"ל לומר הלכה כבתראי, ואם עד סוף העולם, דבר זה אסור להעלותו על לב, דהוי כחוכא ואטלולא דאין יחס לדורות אלו עם הראשונים אפילו כיחס הקוף עם האדם, והלואי שיבינו דורות אלו הקל שבדברי הראשונים, כ"ש הדרות הבאים שהלבבות מתמעטות, וכבר כתב רב שריא גאון ז"ל וחכמת הגאונים ופולפוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה, ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאים ראיה באיזה מקום הוא, אין לחוש על דבר קטון או גדול, וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו, ע"כ. וכן כתב הראב"ד ז"ל דאין מי שיכול לחלוק על דברי גאון ואפילו שלא יביא ראיה לדבריו, והחולק עליו כחולק על

התלמוד, והאריך בזה. והנה כמה פעמים אנו רואים לגדולי האחרונים עצמן שמבטלין דעתם מפני דעתם של ראשונים ואומרים אע"פ שאין נראה כן מן הגמ' שלנו ומן הירושלמי, אחר שיצא הדבר מפי פלוני אנחנו מבטלין דעתנו מפני דעתו, כמו שכתבו הרשב"א והר"ן ז"ל וזולתן לגבי הריא"ף ז"ל וכו', עכ"ל מהר"ם אלשקאר הצריך לענייננו.

ומדאייתינן להכא, אמרתי להביא לעיני הקורא גם את דברי

דברי מהריק"ו
אם מותר לחלוק
על גאונים

המפורשים של מהריק"ו (שו"ת שרש צד, ד"ה ואשר כתבת) וז"ל: "אמת הוא כי כאשר ימצאו דברי הגאונים הקדמונים כתובים על ספר ידוע ומפורסם והפוסקים אחרונים יפסקו בהיפך דבריהם, בהא ודאי מודינא לך דיש להלך אחרי הפוסקים האחרונים, דודאי פשיטא הוא שגם הם ידעו דברי הגאונים הראשונים ואפילו הכי לא קבלו דבריהם, ודאי צ"ל דטעמא חזו לחלוק על הראשונים, ואנו בעניינינו אין לנו להכריע כדברי הראשונים, אלא אחרי הפוסקים האחרונים יש לנו לפסוק, דהא הוי ידעי במילי דקמאי טפי מינן ולא חזו בהן טעמא וכו', ולפי הנלע"ד דדוקא היכא שדברי הראשונים כתובים על ספר ידוע ומפורסם, אבל מה שנמצא כתוב בתשובת גאון אחד ולא עלה זכרוננו על ספר ידוע, אפילו אם ימצא פוסק אחרון שיפסק בהפך מהגאון הקודם לו, איכא למימר דילמא לא שמיע ליה לאותו פוסק האחרון ואי שמע הוה הדר ביה", עכ"ל.

והגם שמהר"ם אלשקאר הסתייג מדברי מהריק"ו כדלעיל (ד"ה ומה

שכתבת), מ"מ הני מילי לענין מש"כ דלעולם הלכה כבתראי, מיהו על עצם הענין שמותר לחלוק על סברת הגאונים לא חלק עליו, וכאמור.

ועתה בטרם נסיים, נביא עוד כמה מדברי רבותינו בענין זה והמסתעף. כתב בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' מח) וז"ל: "אבל הרב רבנו יהודה אלברגלוני ז"ל כתב בשם הגאונים ז"ל וכו', וסמכו כל האחרונים עליהם בזה לפי שקבלתם של הגאונים ז"ל קבלה היא, וראוי לסמוך עליהם כאילו נזכר בתלמוד", עכ"ל. ולכאור' מדבריו משמע שאין לחלוק על גאונים (אמנם אם נתחכם לאחוז דברי האומרים שלשון "ראוי" אינו חובה (ראה ילקו"י מהדר' תשס"ד ח"ז עמ' צט, ד"ה ומרן בבית יוסף. ועמ' תש הלכה ג) ועפ"ז הוציאו הלכות גדולות, א"כ הה"נ הכא, ואדרבה יש מכאן ראייה הפוכה שאין זה אלא ממדת חסידות ולא מעיקר הדין).

וכן מצינו גבי בועה שנמצאה בשיפולי הריאה שכתב בה"ג (הל' טרפות, מכון י-ם עמ' תרכה) דטריפה, ולאידך אין לה מקור בתלמוד, וכתבו תוס' (חולין מז ע"ב

עיונים בדברי הפוסקים, האם חלקו על הגאונים

ד"ה אי שפכי) וז"ל: "כתב בה"ג דבועות בשיפולי הריאה וכו' טריפה, ופירש הטעם דכל יתיר כנטול דמי, ותימה מה ענין זה אצל זה וכו', וטוב ליזהר שכל דבריהם דברי קבלה", עכ"ל קלט). הרי שגם תוס' פסקו כהגאונים למרות שהוקשה להם בדבריהם, כיון שדבריהם דברי קבלה (אמנם אם נתחכם לאחוז דברי האומרים שלשון "טוב ליזהר" אינו חובה א"כ ליכא שום ראייה, ואדרבה ישנה ראייה הפוכה, שאין זה אלא ממדת חסידות ולא מעיקר הדין).

אולם לאידך רבנו יהודה בן הרא"ש (שו"ת זכרון יהודה סי' מט, הו"ד בב"י יו"ד סי' לט עמ' רלו הלכה יז) כתב דריאה שנחלקו בה הבודקים אי הויא בה בועה בשיפוליה באופן האוסר, ונקרעה הבועה וא"א לבדקה, הנה לענין אכילה אין לאכלה, מיהו לענין להטריף הכלים שנתבשלה בהם, אין להטריפם מכמה טעמים וחד מינייהו הוא משום "כי בועה בשיפולי ריאה לא הוזכרה רק מפי הגאון לא בתלמוד" (לשון הב"ק^מ), ודלא כמ"ש

בתלמוד, אלא שהגאונים אסרוה, עכ"ל. ואין לדייק מלשונו "שהגאונים אסרוה" היינו שהגאונים תקנו לאסרה וע"כ לא חשיב כאילו נזכר בתלמוד, כיון שגם הגאונים לא אמרו זה מכח קבלתם אלא מתקנת הגאונים. זה אינו, א' וכי כעורה תקנת הגאונים הזו עד שלא נטריף הכלים. ב' דוק בלשון הב"י "לא הוזכרה רק מפי הגאון לא בתלמוד", דמשמע שהגאון אמרה מכח קבלתו ועכ"ז לא מטרפין הכלים כיון דלא הוזכר בתלמוד.

ק"ט) לשון תוס' הובאה בדומה בתורת הבית הארוך להרשב"א (בית ב שער ג, דף לג ע"ב), ובקצר הובאה בשינוי לשון וז"ל: "ואע"פ שהדברים אילו אינם מתקבלים אל הדעת, מן הראוי לחוש לדבריו שדברי הגאונים ז"ל דברי קבלה הם", עכ"ל. וראה עוד חי' הרשב"א (חולין מז ע"א סוד"ה אמר רבה).

קמ) וז"ל רבנו יהודה בן הרא"ש: "וגם בועה בשיפולי ריאה אין טרפותה מוזכר

התשב"ץ (הו"ד לעיל ד"ה ועתה) "לפי שקבלתם של הגאונים ז"ל קבלה היא, וראוי לסמוך עליהם כאילו נזכר בתלמוד".

ובעל העיטור (שער שני הלכות שחיטה ד"ה בועיקמא) והו"ד בחי' הרשב"א חולין מז ע"א ד"ה אמר רבה) כתב על דברי בה"ג האלו "ואין לנו להוסיף על הטריפות", עכ"ל.

וכתב הב"י (סי' לט יו"ד עמ' רלו ד"ה ודע שהרשב"א) וז"ל: "ומיהו יש לדחוק דכיון דשמיע לן מהגאונים שכל דבריהם דברי קבלה, הוה ליה כאילו כתוב בגמרא", עכ"ל. ומזה לכאור' משמע דס"ל כהתשב"ץ. מ"מ המעיין היטב בדבריו שם יראה שלא אמר זה אלא בדוחק כדי ליישב קושיא שנפלה לפי חלק מהפוסקים בדברי הרשב"א, מיהו הוא עצמו ס"ל דהרשב"א פליג אדברי הגאונים ולא חש למש"כ התשב"ץ דראוי לסמוך על קבלתם כאילו נזכרה בתלמוד, ומכיון שראיתי מי שטעו בזה, אמרתי להרחיב מעט בס"ד בביאור הסוגיא.

מר יעקב גאון הורה לאחוז בקנה ולנענע הריאה שלש וארבע פעמים יפה יפה, וכל סירכא שתינתק על ידי נענוע זה כשרה (לשון הטור סי' לט יו"ד עמ' רלה).

וכתב הב"י (שם, עמ' רלו-רלו ד"ה ומילתא) וז"ל: "וכך כתוב מפסקי הרא"ש (סי' יד) שאמרו הגאונים למר יעקב, שמענו עליך שאתה מתיר וכו', ואמר ח"ו לא כך אני מתיר, אלא פעמים שמתוך רוב

שומן הלב ושומן הבהמה נסרך וכו' והתירתי לאחוז הקנה ולנענע הריאה שתים או שלש פעמים יפה יפה, אם תינתק הסירכא מאליה אני מכשירה, אבל לפרק ביד לא התירתי, והסכימו כל בני הישיבה והורו כן לכל ישראל", עכ"ל.

וכתב הטור (שם, עמ' רלו) וז"ל: "ועל זה נוהגין במקצת מקומות להשיר כל סירכא שניתקת כשהטבח מכניס ידו בנחת לבדוק, שאומרים שאינו סירכא אלא ריר בעלמא שנתפשט מליחות הריאה, שהסירכא אפילו אם יפרוף אדם אותה כל היום בין אצבעותיו היא הולכת ומתחזקת. והרשב"א (תוה"א בית ב שער ג דף לד ע"ב, ובקצר דף לה ע"א) כתב כל סירכא שאמרנו (=שאסורה) אין הפרש בין אם תהיה עבה וחזקה בין שתהיה דקה שבדקות, ולא כהללו שממעכין ביד, ואם נתמעכה תולין להקל. וכל הנוהגין כן כאילו מאכילין טריפות לישראל, שזה לא שמענו לחכמים בשום מקום עד כאן", עכ"ל.

הרי שמר יעקב גאון (וכל בני הישיבה) התיר לנענע הקנה, ואם תינתק הסירכא ע"י כך כשרה. ועפ"ז התירו במקצת מקומות להכשיר גם סירכא שהתנתקה ע"י משמוש היד בנחת. והרשב"א ביטל דבריהם וטעמו משום "שזה לא שמענו לחכמים בשום מקום".

והב"י (שם, עמ' רלו ד"ה ודע שהרשב"א) יצא לדון האם הרשב"א חלק רק על אותם מקצת מקומות שממעכין ביד, או אף על מר יעקב גאון (וכל בני הישיבה)

שהתיר ע"י נענוע, והביא לצדד מדברי הפוסקים לכאן ולכאן, ואח"כ כתב דמדברי הרשב"א נראה דפליג אדברי מר יעקב גאון, וז"ל: "וכן נראה מדברי רבינו (=הטור) שהרשב"א חולק אדמר יעקב, וכן נראה מדקדוק דברי הרשב"א שאסר המיעוץ מפני שזה לא שמענו מחכמים בשום מקום, והאי טעמא שיך בנענוע, ומיהו יש לדחוק דכיון דשמיע לן מהגאונים שכל דבריהם דברי קבלה, הו"ל כאילו כתוב בגמ' עכ"ל.

הרי להדיא, שהב"י למד שהרשב"א חולק על מר יעקב גאון, ורק בשביל ליישב דברי האומרים שהרשב"א אינו חולק על מר יעקב גאון (שקשה עליהם מאי שנא משמוש היד מנענוע הקנה אחר ששניהם לא הוזכרו בתלמוד), כתב דאפשר לומר בדוחק דס"ל להרשב"א דדברי הגאונים כאילו כתובים בגמ'.

והוא פלא, שהרי גם הרשב"א מודה שדברי הגאונים דברי קבלה^(קמב), וכאן חלק על דברי גאון רק בגלל שלא נמצא זה בתלמוד, א"כ יוצא שלא די שאינו סבור שדברי הגאונים כאילו כתובים

קמב) וכן כתב הרשב"א להדיא (תוה"ב הקצר שם, דף לו ע"א) גבי ענין אחר, וז"ל: "היו לה שתי ענונייתא דורדא יש מי שאוסר וכו', והגאונים ז"ל התירו ולהם שומעין שדבריהם דברי קבלה הם", עכ"ל. ועכ"ז כאן חלק על דברי מר יעקב גאון, ולא מכח דברי תלמוד מפורשים.

קמג) והו"ד בערוך (ע' סכין), ובמרדכי (חולין סי' תריד), ובהג"ה אשרי (חולין פ"ב סי' ח)

בתלמוד כדכתב התשב"ץ, אלא אף ס"ל שאפשר לחלוק עליהם מחמת דיוק בעלמא (והוא לכאן דומה לדיוקו של הרשב"א זיע"א, ששניהם דייקו ממה שלא נזכר זה בתלמוד). ע"כ.

ואיתא במשנה בחולין (ל ע"ב): "השוחט והולך והביא את הסכין, אפילו היתה הסכין קטנה כל שהוא, שחיטתו כשרה". ע"כ. והנה דעת ר"ח^(קמג) ובה"ג^(קמד) (ובראבי"ה (חולין סי' אלף פ"ו) הובא זה בסתם בשם "ויש גאונים שפסקו") דהא דאמרו שחיטה בכל שהוא כשרה, הני מילי בעוץ שצוארו דק, אבל בבמה צריך כמלא ב' צוארים.

אבל המרדכי (חולין סי' תריד) בשם רבנו ברוך, כתב על דברי ר"ח הנ"ל וז"ל: "ולא ידעתי מניין לו כל זה", עכ"ל. והר"ן (חולין ז ע"א, ד"ה איכא מאן דאמר) כתב וז"ל: "דברי ר"ח ז"ל הם, ואין להם עיקר בגמרא", עכ"ל. והרמב"ן (חולין לא ע"א) כתב וז"ל: "ומה שכתב ר"ח קבלה בידינו דבבמה בעינן כה"ג מלא צואר וחוט לציור כמלא צואר, והא דתנן אפילו באיזמל ואפילו כל שהוא, בעוץ ולא

וברבנו נסים (חולין ז ע"א, ד"ה איכא מאן דאמר), ובאו"ז (הל' שחיטה סי' שטו), ובפסקי מהר"ח או"ז (הל' שחיטה אות יט), ובעיטור (הל' שחיטה דף כה טור א).

קמד) הו"ד בהג"ה אשרי (חולין פ"ב סי' ח), ובפסקי מהר"ח או"ז (הל' שחיטה אות יט), מיהו בב"ג לפנינו (מהדר' וארשא סי' ס דף קכה טור ד, מכון י-ם עמ' תריב ד"ה דרסה) לא משמע הכי.

בבהמה. ורבנו ז"ל (=הרי"ף) כתב דבריו בלשון איכא מאן דאמר, אבל אין לו על מה שיסמוך בגמרא, עכ"ל. גם הרא"ש (חולין פ"ב ס"ח) והטור (סי' ח וסי' כד) ורבנו ירוחם (תולדות אדם נתיב טו ח"ה אות ה, דף קכ טור ב ד"ה דיני דרסה, הביאו דרכי משה הארוך יו"ד סי' כד אות ב) לא חילקו בין עוף לבהמה והכשירו בסתמא שחיטה בסכין קטנה כל שהולך והביא. הרי דפליגי אקבלת הגאונים כיון שאין לה שורש בגמ'.

אמנם בתורת הבית להרשב"א (הארוך בית א סוף שער ב, דף יז ע"א, הו"ד בב"י יו"ד סי' ח, עמ' מה סוד"ה ומ"ש ובמחט) הובא זה בשינוי מעט, וז"ל: "וכתב הרב אלפסי ז"ל בהלכות דיש אומרים שלא נאמרו דברים הללו אלא בעוף שצוארו דק, אבל בבהמה אין לו לשחוט לכתחילה בכל שהוא, וכ"כ הרב זרחיה הלוי ז"ל קמ"ה, ואין הדברים נראים כן מדין גמרא שאילו כן לא שתקו בגמרא מדבר זה, ומ"מ ראוי לחוש לדבריהם לכתחילה אבל בדיעבד לכו"ע שחיטתו כשרה", עכ"ל.

והנה לפי גירסת הרשב"א, יוצא שהרשב"א הסכים לפסק זה של הגאונים הגם שהקשה עליו "ואין הדברים נראים כן מדין גמרא שאילו כן לא שתקו בגמרא מדבר זה", שהרי הדין נפסק רק לכתחילה, והרשב"א באמת הורה דלכתחילה יש לחוש לדעה זו, אלא די"ל

א' ברי"ף לפנינו (ובכל הנך ראשונים דלעיל) ליתא מילת לכתחילה, ב' לפי גירסת הרשב"א יש כאן לכאור' כפל לשון, שהרי הדין נאמר מעיקרא רק לכתחילה, והרשב"א אחר שהקשה על דין זה גם כתב דמ"מ ראוי לחוש לדבריהם לכתחילה, ולכאור' הול"ל "ומ"מ ראוי לחוש לדבריהם" ולשתוק, אחר שלא בא להוסיף כלום, וי"ל.

וע"כ היה נראה לכאור' להגיה ברשב"א מילת "לכתחילה" שכתב בדברי הרי"ף, ואז יוצא שהרי"ף בשם הגאונים (ורבנו זרחיה) כתבו שאין לשחוט בהמה עד שיהא הסכין ב' צוארים, והרשב"א העיר דאין הדברים נראים כן מדין הגמרא שאילו כן לא שתקו בגמרא מדבר זה (והוא ממש כדיוקא דהרש"ש גבי ברכת מעין שבע), וע"כ פסק דרק לכתחילה יש לחוש לדבריהם מיהו בדיעבד אין לפסול. ואם כנים דברינו, יוצא שהרשב"א פליג אדברי הגאונים מדיוקא דהרש"ש, אבל מה נעשה שבהל' שחיטה להרז"ה אכן כתוב דהוא רק לכתחילה, ומהרשב"א משמע שהרי"ף והרז"ה כתבו דבר אחד, ויל"ע.

מ"מ הב"י (יו"ד ס"ס ח) הביא את הרשב"א בחדא מחתא עם שאר הראשונים, ואף הביא שיטת הרי"ף בלא מילת לכתחילה, וז"ל: "כתב הרי"ף איכא מאן דאמר דהני מילי דסגי בסכין כל שהוא בעוף שצוארו דק אבל בבהמה לא, וכתב

שאומר שאין דברים הללו אלא בעוף שצוארו דק, אבל בבהמה אין לו לשחוט לכתחילה בכל שהוא", עכ"ל.

קמ"ה בבעל המאור ליתא, אבל נמצא בהל' שחיטה להרז"ה (נרפס בספר חוט המשולש השני [ביעדנאוויץ] עמ' 6), וז"ל הרז"ה: "ויש מי

ואם בהל' שחיטה עסקינן, אמרתי להעתיק כמה לשונות שראיתי בפוסקים, ודי בזה. כתב האגור (סי' אלף צט) וז"ל: "ובה"ג פסק (סי' ס, מכון י-ם עמ' תרנז ד"ה ובתר דמכסי) שאם סח בין עוף לעוף מכסה אותו ששחט ואח"כ יברך וישחוט האחר, ואין לנטות מקבלתם כל זמן שאין ראייה ברורה לסתור, ספר המצות (סמ"ג מ"ע סד). וראבי"ה (חולין סי' אלף פח, עמ' פח) מצא בתשובות הגאונים קמ"ו שצריך לברך על כל שחיטה ושחיטה שמא ישכח וידבר בינתיים דבר שאינו מענין השחיטה, ואין טעם זה נראה לי, דאטו משום שמא ישכח יברך ברכה שאינה צריכה קמ"ו, וכן כתב רבנו שמואל בן חפני ור' קלונימוס מרומ"י לברך על כל שחיטה ושחיטה. וכתב באו"ז (סי' שפז, דף נד טור ב) נראה לי לקיים דבריהם בשני מינים, כגון חיה ועוף שאז צריך לברך על כל שחיטה ושחיטה. מיהו נראה בעיני לפי האמת דאפילו בהמה וחיה עוף [אין צריך כ"א] ברכה אחת לכולן, הואיל וברכותיהן שוות, מרדכי (חולין רמז תרנב). וכן המנהג. עוד מצא ראבי"ה (שם, עמ' פט קמח) לי מה שכתב בתשובת הגאונים כדלעיל, וכי משום שמא ישכח יברך ברכה שאינה צריכה, דיי לנו כשישכח ואז יברך, עכ"ל.

קמ"ו הובא בראב"ן (סי' רט) וז"ל: "כך הסכימו ראשי ישיבות ורבותינו הגאונים שצריך לברך על השחיטה על כל בהמה חיה ועוף שמא ישכח וידבר בין שחיטה לשחיטה או יתעסק בשום דבר ובטלה הברכה ראשונה", עכ"ל.

קמ"ז וזה לשון הראבי"ה: "ובתשובת הגאונים מצאתי שצריך לברך על כל שחיטה ושחיטה שמא ישכח וידבר ביניהם דבר שאינו מענין השחיטה וכו', וגם אין נראה

העיסור שזה דעתו של הרי"ף, וכן כתב בהגהת אשרי, והר"ן כתב דברים אלו דברי ר"ח הם ואין להם עיקר בגמ', וכן כתב הרשב"א בתורת הבית ומכל מקום כתב שיש לחוש לכתחלה", עכ"ל. הרי להדיא דלא גרס ברשב"א וברי"ף מילת לכתחילה, וא"כ יוצא שהרשב"א פליג על הגאונים מכח דיוקא כעין זה של הרש"ש (ולומר שהרשב"א לא ידע שזו שיטת הגאונים, לא מסתבר, ומ"מ הב"י שודאי ידע שזו שיטת הגאונים שתק).

וכן להלן מיניה (סי' כד ד"ה ומ"ש ואם חולין, עמ' קיח) כתב הב"י בפשטות שכל הפוסקים חלקו על דין זה ולא חילקו בין עוף לבהמה, וז"ל: "וכתב הרי"ף איכא מאן דאמר הני מילי בעוף שצוארו דק אבל בבהמה לא, וכתב הר"ן דברי ר"ח הם ואין להם עיקר בגמ', ובהגהת אשרי כתבו שהם דברי בה"ג וכו', וכל הפוסקים לא חילקו בדבר זה בין עוף לבהמה", עכ"ל. גם בשו"ע (ח א, כד ב) כתב בפשטות, דהמולין ומביא בסכין כל שהו שחיטתו כשרה, ולא חילק בין עוף לבהמה.

קמ"ו הובא בראב"ן (סי' רט) וז"ל: "כך הסכימו ראשי ישיבות ורבותינו הגאונים שצריך לברך על השחיטה על כל בהמה חיה ועוף שמא ישכח וידבר בין שחיטה לשחיטה או יתעסק בשום דבר ובטלה הברכה ראשונה", עכ"ל.

קמ"ז וזה לשון הראבי"ה: "ובתשובת הגאונים מצאתי שצריך לברך על כל שחיטה ושחיטה שמא ישכח וידבר ביניהם דבר שאינו מענין השחיטה וכו', וגם אין נראה

בתשובות הגאונים^{קמט}), מי ששחט והזיד ולא ברך על כסוי הדם אסור לו לאכול ממנו, אבל לאחרים מותר והוא חייב מלקות, מרדכי (חולין רמז תרנג), עכ"ל.

וכתב הב"י (יו"ד סי' כח ד"ה כתב המרדכי, עמ' קמט) וז"ל: "כתב המרדכי (סי' תרנד) בשם גאון, מכסין בשלג שנאמר (איוב לו ו) כי לשלג יאמר הוי ארץ. גם מכסין בשחיקת ברזל שנאמר (שם כח ב) ברזל מעפר יוקח, עכ"ל. ודברי תימה הם, דהא לא כתיב כי לשלג יאמר הוי עפר, ואנן עפר בעינן וכו', וכן ההיא דברזל לאו ראייה היא כלל, דלא קאמר קרא דברזל איקרי עפר, אלא שהוא ניקח מן העפר וכו', לכן אני אומר דדברים אלו דברי יחיד הם, ואין סומכים עליהם", עכ"ל.

עוד שם (כתב עוד המרדכי) וז"ל: "כתב עוד המרדכי (שם) בשם הגאונים, אהא דתניא היה מהלך במדבר ואין לו עפר לכסות שוחק דינר זהב ומכסה, היה מהלך בספינה ואין לו עפר שורף טליתו ומכסה, אי איכא גברא דחביב עליה טליתו מעוף או חיותא, אי נמי דלא שוי דינר ההוא עוף או חיותא, היכי ליעביד ממצה דמא בבגדא אי נמי בסנדל ומברך וכו', עכ"ל. וגם אלו דברי תימה דא"כ עדיף וכו', ועוד יש לתמוה עליו וכו', הילכך נראה דאין לדבריו אלו עיקר, ומפני כך השמיטוה הפוסקים ז"ל", עכ"ל. הרי דכל הפוסקים השמיטו לדברי הגאון כל אימת דלא מסתברא להו כוותיה ואיכא בדבריו קושיא.

וכתב בשו"ת הריב"ש (סי' ק) וז"ל: "אמנם כבר נדחו דברי אלו הגאונים ז"ל לפי דין התלמוד, מדאמרינן בגמ' וכו', כמ"ש זה הריא"ף ז"ל. גם הרמב"ן ז"ל והרשב"א ז"ל הוסיפו ראיות לדחות הסברא ההיא וכו', הנה נתבאר שדברי הראשונים (=רבותינו הגאונים) נדחו לגמרי לפי דין התלמוד, ודברי ריא"ף קיימין", עכ"ל.

וכתב בדרישה (יו"ד כח סק"ה) וז"ל: "כתוב בתשובות הגאונים (ראה הערה קמט) שחט או כיסה והזיד ולא בירך חייב מלקות, ואסור לאכול מן השחיטה הוא דוקא אבל אחרים מותרים, מ"ק מ"ו (יש"ש פ"ו סי' יא). גם הב"י (סי' כח, עמ' קמב ד"ה כתב המרדכי) הביאו וכתב עליו שאין לדברים אלו עיקר בגמרא", עכ"ל.

וכתב בשו"ת הראנ"ח (סי' קט) וז"ל: "ועם שדברי רב שר שלום (=גאון) נראים זרים מן הסברא מדברי התלמוד, אנן אין לנו להכריח בזה ולדחות דבריו מדעתנו. אלא שסברא זו שדרב שלום דחווה היא מכל שאר הפוסקים גדולי הפוסקים חדשים גם ישנים, ומחו לה אמוחא וכו'. ואע"פ שרב שר שלום אין יחיד בסברא זו, דיש מי שסובר כמותו, מ"מ דבריהם בטלים אצל כל הפוסקים כלם, כאשר יראה הרואה דברי כל הפוסקים כלם, אצל כל פינה, שדיניהם בנויים על שורש החולקים על רב שר שלום אשר ליראת האריכות א"א להביא כל דבריהם איש ממקומו. ועוד שכוין

ג.

שאלה: כתבת בנספח ה (הערה קעג, וכן הוא בפרק זה שאלה ב הערה קכט) לשון זו: "וזה מבלי להכנס לדיון איך פירש הר"א מני את דברי הרש"ש 'אע"פ שנראה שאין לה מקום', לפי הנגלה או לפי הסוד", ע"כ. מדברייך משמע שכאילו יש צד לומר שהר"א מני הבין שהרש"ש דיבר ע"ד הסוד אלא שהביא סייעתא לדבריו גם מהגמ'.

ולכאורה מה מקום יש לפרש כך, והלא שפתותיו של הר"א מני ברור מיללו, שהנה הרב בא"ח שאלו במכתבו על ג' עניינים, א' איך הסכים האג"ן לחלוק על הרש"ש ולנהוג דלא כוותיה באתריה דמר, ב' מה מנהג ק"ק בית אל עתה, ג' מה טעמו של דבר ק"י.

והנה על השאלה הג' השיב הר"א מני קנא שמונהג ק"ק בית אל לאמרה, והוסיף לענות על שלא נשאל דגם מנהגם בק"ק שלהם לאמרה. ועל השאלה הב' היאך הסכים האג"ן לחלוק על הרש"ש באתריה דמר, לא השיב. ועל השאלה הג' מה טעמו של דבר, השיב דמה שנכתב בנה"ש ובמנהגי בית אל זהו טעמו של דבר ולא ברורה שאלת השואל, ומ"מ טעמו של הרש"ש מרווח יותר. ע"כ.

והרי הרש"ש בפשטות יסד דבריו על האי דיוקא דמהש"ס, והאג"ן חלק על דיוק זה, הסברא נותנת שגם הר"א מני

שהאחרונים כבר עמדו על חלוק זה והכריעו שלא כדבריו, והכרעת האחרונים מכרעת שלא לומר קי"ל כמ"ש בתשו' מהר"ם אלשקאר וכו', ועוד דסוגיא דעלמא שלא כדברי הרב שר שלום, ונשתקע הדבר ולא נאמר, ומעולם לא שמענו לשום דין שדן דין כדבריו בשטרי היורשים וכו', ואם היה איזה דין כן היה הרגש בדבר והיה מתפרסם והיה קול יוצא וכו'". עכ"ל.

וכתב הרמב"ם באגרתו לתלמידו ר' יוסף (הובא בשו"ת הרא"ם סי' ה, ובאגרות הרמב"ם מהדו' י. שילת עמ' שה) וז"ל: "והגמגומים שגמגמו עלי על פירוש המשנה שתקנתי בו מקומות רבות, בורא הכל יודע שרובם הטעני בממשכי אחר דברי הגאונים כרבנו נסים ז"ל במגילת סתרים ומר חפץ נ"ע בספר המצות וזולתם ממה שיקשה עלי זכרונם", עכ"ל.

וכתב הרמב"ן עה"ת (דברים יז ו) וז"ל: "ועל דרך הפשט אמר הגאון רב סעדיה, שנים עדים, או שלשה מקבלי עדות השנים. ואין בכתוב קבלת עדות, רק עדים. אבל כמדומה לי שטעה הגאון בדינו, כי עדות דיני נפשות לא תקובל רק בפני סנהדרין של עשרים ושלשה", עכ"ל.

ולענין אם דברי רב נסים גאון גבי ברכת מעין שבע הם קבלה איש מפי איש עד מסדרי התלמוד, עיין להלן (שאלה ד).

קנא נוסח התשובה הובא לעיל פ"ב אות סה ד"ה וזה אשר.

קנ נוסח השאלה הובא לעיל פ"ב אות סה ד"ה ולאידך.

ס"ל שכונת הרש"ש באמרו "אין לה מקום" היינו ע"פ הנגלה, ומה שהורה הרש"ש לאמרה הוא רק בגלל הנגלה, והאמת תורה דרכה.

תשובה: הן לו יהי כדברין שהר"א מני למד שהרש"ש דיבר ע"ד הנגלה, מ"מ נמצאנו למדים שהר"א מני סבור א' שאפשר לחלוק על גאון מכח דיוק בש"ס, ב' דיוק זה מרווח ביותר, ג' מותר לחלוק על מרן ולפסוק דלא כוותיה ואפי' בארץ ישראל, ד' כשהטעם של החולק מסתבר טפי, מותר למורה הוראה להורות לרבים דלא כמרן אפי' בא"י ואפי' בענייני ברכות, ואפי' שאינו מנהג קדום. וכן הנהיג הוא למעשה בקהילתו. ואם לא באנו אלא לזאת דיינו.

כמו"כ נוכל ללמוד דבר זה אף משאלתו השנית של הבא"ח, אם נרצה להרחיב היריעה ולומר שאף הוא הבין שהרש"ש דיבר ע"ד הנגלה, שהרי הוא שאל בשאלתו השנית איך הסכימה דעתו של הגאון לחלוק על הרש"ש ולנהוג דלא כוותיה באתריה דמר. ואילו הייתי שם הייתי משיב לו, וכי נעלמה ממנו הלכה מפורשת שקבלנו הוראות מרן, ושהוא מרא דאתרא דא"י, וגם וכי נעלם ממנו חומר הזכרת ש"ש לבטלה. וא"כ הקושיא הפוכה, איך הרהיב הרש"ש עוז לחלוק על מרן ולנהוג דלא כוותיה באתריה דמר אחר שא"י כולה היא אתרא דמרן וכל החולק עליו כחולק על השכינה, ואיך הורה החכם בישיבתו לברך נגד מרן. ועל כן קם הראשל"צ דאז והורה לתלמידים שלא ישמעו לרבם, שהרי אפילו בחייו היה צריך

להורות להם כן וכ"ש לאחר מותו, ואיך היפך הרב בא"ח השיטה ועשה קושיא על האג"ן שעשה מעשה כמרא דאתרא מרן נגד מרא דאתרא הרש"ש.

והתימה היותר גדול הוא, שהרי הרב אג"ן עצמו היה מראשי ישיבת בית אל או לכה"פ מגדולי חכמיה, וא"כ למה אסור לו לחלוק על הרש"ש, דלא שנא ממה שהרש"ש חלק על מרן, מה עוד שעמו פסק מהר"י אלגאזי שאף הוא מראשי וחכמי ישיבת בית אל ונהגו כל דבריהם על פיו כעדות הרב פתה"ד לעיל (פ"ב אות מג), והוא הורה שלא לברך (שם).

והדברים מדברים בעד עצמם, שהרב בא"ח וכל גדולי אומתינו סבורים שמותר למורה ע"פ טעם נכון לחלוק על מרן אם יראה לנכון לעשות כן, ומכח זה חלק הרש"ש ברשות על מרן, והוויכוח הוא רק האם טענותיו נכונות או לא (גם האג"ן שחלק על הרש"ש לא בא מצד קבלת ה' מרן, אלא מצד טעמו של ענין), וס"ל לחכמינו שמרא דאתרא שחייבים בכבודו הוא רבם שלמדם תורה דוקא, ומרן לא למדם תורה, אבל הרש"ש בהחלט היה רבם שלמדם תורה, וא"כ לחלוק עליו בפני תלמידיו אפילו לאחר מותו יש כאן שאלה של פגיעה בכבוד הרב. כמו"כ ס"ל להרב בן איש חי שהמרא דאתרא האמיתי של ישיבת בית אל הוא דוקא הרש"ש ולא מהר"י אלגאזי ודלא כמ"ש הרב פתה"ד לעיל (פ"ב אות מג). עד כאן אם נאמר שהרב בא"ח הבין שהרש"ש דיבר ע"פ הנגלה.

ועל זה כיון הרב בא"ח באמרו הודיעני טעמו של דבר בהרחבה, אלא שנוהר בלשונו משום כבוד החכמים הנוגעים בדבר ושאל בסתמות מהו מנהג בית אל עתה, והודיעני טעמו של דבר בהרחבה.

ומדבר זה בדיוק התחמק הר"א מני בתשובתו וסתם הדברים ואמר

'הרש"ש ביאר טעמו והאג"ן ביאר טעמו תדרוש בספריהם ומה שתבין תבין, והוסיף בדרך רמז שהדברים ברורים ואינם צריכים לעיון, ודי למבין. ובדרך אגב הרחיב היריעה ופתח דבריו במנהגו שלו, כאומר: אם בכל זאת תרצה לדעת איך אני לומד הדברים, הנה אשיב לך על מה שלא שאלתני, 'אני נוהג לאמרה', ותבין לבד למה. אמנם בסיום דבריו חזר וכתב שטעמו של הרש"ש מחוור יותר למען הסר ספק, ואפשר התכוון לכלול בזה אף את הדיוק של הרש"ש מסתימת לשון הש"ס, כנלע"ד.

כמוכן שהדברים אינם מוכרחים, אבל בהחלט אינם מופרכים כנראה לכל מעיין ישר ומודה על האמת.

אח"כ האירו עיני בדבריו המפורשים של הרב בא"ח בשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סי' כג) וז"ל: "נמצא עבדי מעשה רב בברכות לשנות המנהג משום דאזלי בתר רבנו האר"י ז"ל דגילה שבכרחה מעין שבע היא חיוב במקום חזרה, וגדולה מזו מצינו לרבנו הרש"ש דס"ל שגם ביו"ט שלפסח שחל בשבת אומרים ברכה מעין שבע היפך כל הפוסקים הפשטנים דאזלי בתר טעמא דאמור בה רבנן לפי הפשט", עכ"ל. הרי שלמד שהרש"ש הורה בה ע"פ הסוד.

אבל אם נתבונן בדברים בהחלט יש מקום לבוא ולומר שהר"א מני (וגם הבא"ח) הבין שהרש"ש דיבר ע"פ הסוד. כי הגם שפשטות הלשון אינה כך, מ"מ כל הרואה יודה כי הדו שיח שבין ב' החכמים אפוף מסתורין, ולא ברור מה השאלה ומה התשובה.

שהרי קשה, א' מה רצה הבא"ח לשמוע בהרחבה טעמו של דבר, והלא הדברים מאד ברורים, וכמו שטען לו הר"א מני. ואם אמנם יש משהו שאינו ברור, א"כ מה השיב לו הר"א מני. ב' למה באמת לא השיב לו הר"א מני על שאלתו איך הסכימה דעתו של האג"ן לחלוק על הרש"ש באתריה דמר. ג' למה השיבו הר"א מני על מנהגו שלו "אנו נהגנו לאמרה" אחר שלא נשאל.

אבל האמת תורה דרכה, כי בהחלט יתכן שזו בדיוק היתה כונת הבא"ח בשאלתו, אחר שידוע שהאר"י גילה סודות באמירת ברכת מעין שבע, וא"כ הדעת נותנת לכאור' שיש לאמרה, אולם לאידך הרש"ש כשהורה לאמרה נקט בלשון סתומה כאילו הטעם הוא ע"פ הנגלה לבד (כלומר הדיוק מהש"ס), וכן האג"ן חלק עליו והורה שלא לאמרה ע"פ הנגלה, א"כ יש לעיין האם הרש"ש באמת הכריע ע"פ הנגלה גרידא, והאם עתה מנהג בית אל יהיה אשר יהיה מבוסס ע"פ הנגלה (ואז קשה, לאן נעלמו אותם סודות שגילה האר"י בברכה זו), או שבאמת הרש"ש דיבר בדרך הסוד, והאג"ן הוא זה שסבר שהרש"ש דיבר בדרך הנגלה וע"כ חלק,

ועתה לא אדע אם כתיבתו להר"א מני קדמה לכתיבתו ברב פעלים, ואחרי שראה דברי הר"א מני הבין שהרש"ש כתב זה ע"ד הסוד ועפ"ז ביסס דעתו שכרב פעלים, או שכתבתו ברב פעלים קדמה, ואח"כ נתעורר לו ספק וע"כ שלח השאלה להר"א מני, ועיין מש"כ בזה להלן (ד"ה ועתה לא אדע האם).

ועתה נשאר לנו לברר דבר אחד, שהנה בספרו בן איש חי (ש"ב וירא י') גבי ברכת מעין שבע בבית חתנים ואבלים, שפסק בה מרן (רסח ט) שאין לברכה מאותו טעם דליכא מזיקין, כתב וז"ל: "ברכה מעין שבע אין עיקר טעם שלה הוא מה שאמרו רז"ל שנתקנה בשביל המאחרין בבית הכנסת שבשדה, אלא באמת יש בה צורך גדול ע"פ הסוד וכו', לכן גם אם מתפללין צבור בבית חתנים ואבלים וכיוצא וכו' חייבין לומר ברכה מעין שבע, וכן פשט המנהג בירושלים לאמרה בכל מקום שמתפללין בעשרה וכו', וזה המנהג נתפשט מזמן הרש"ש ז"ל וכמו שכתב בספר פרי האדמה, וכן הנהגתי פה עירנו יע"א בעזה"י, עכ"ל. (והלכות שבבן איש חי שנה שניה נאמרו קבל עם בשנת תרל"א, כמבואר בהקדמת הספר).

הרי שקודם שנת תרל"א לכאור' כבר חרץ הדין ושינה המנהג גבי בית חתנים ואבלים והורה לברך כדעת הרש"ש, כמו"כ בשו"ת רב פעלים חרץ הדין שהרש"ש דיבר ע"פ הסוד, וכן השיב לו לכאור' הר"א מני.

ועתה איני יודע אם תשובת רב פעלים ותשובת הר"א מני קדמו לשנת

תרל"א או לא, אך זאת אדע, שלכאור' הגם שהבא"ח סבר בסופו של דבר שהרש"ש דיבר על דרך הסוד, והגם ששינה המנהג גבי בית אכלים וחתנים, עכ"ז לא שינה המנהג גבי פסח שחל בשבת (כדמשמע ממכתבו של הח"ר יוסף צלאח דורי להח"ר נסים כצורי (הובא לעיל פ"ב אות סה), ומכתב זה נכתב לכאור' אחר פטירת הרב בא"ח, שכן נזכר בו ספר כף החיים [סופר] שנדפס לראשונה בשנת תרע"ט, ואילו הבא"ח נפטר בשנת תרס"ט), והוא תימה.

והנראה לכאורה שמתחילה הבן איש חי הסתפק מה כונת הרש"ש, שהרי סוף סוף מהלשון משמע כאילו איירי בדרך הנגלה בלבד, וכך הבין גם האג"ן בדעת הרש"ש, והחיד"א תלמידו של הרש"ש כתב להדיא שע"פ הסוד אין לאמרה, וגם בישיבת בית אל ביטלו בזמן האג"ן את אמירתה, וכל זה אולי מלמד שבאמת אין טעם ע"פ הסוד לאמרה. והגם שהרב פתח עינים החזיר אמירתה ע"פ הסוד, מ"מ אולי לא נשתוו החכמים בדבר.

וע"כ כששינה קודם שנת תרל"א את המנהג בכגדאד, לא שינה אלא בדבר שהוא מפורש, דהיינו בית חתנים ואבלים, כי באמת האר"י גילה סודות באמירת ברכת מעין שבע, וגם נתפשט המנהג בירושלים ע"פ הרש"ש לאמרה בבית חתנים ואבלים (כך לפחות סבר הבן איש חי כמו שכתב להדיא בשם פרי האדמה), משא"כ גבי פסח שחל בשבת, שאפי' בישיבת בית אל עצמה לא היה ברור לו אם אומרים אותה או לא (וכדשאל להר"א מני), וגם הרב חיד"א שכתב שיש

לש"ץ לחזור אם טעה ואמר האל הקדוש שאין כמוהו במקום המלך הקדוש שאין כמוהו משום שברכה זו יש בה סוד, כתב להדיא שבערב פסח אין לאמרה ע"פ האר"י, לכן בזה לא שינה את המנהג דשמא באמת אין לאמרה ע"פ הסוד אפי' לדעת הרש"ש. אך בד בבד שלח שאלה להר"א מני הודיעני מה מנהג החסידים היום, ומה טעמו של דבר.

אולם בתשובת רב פעלים הגם שחרץ הדין שהרש"ש דיבר ע"פ הנסתר אפילו לענין פסח, מ"מ לא איירי שם לענין פסח שחל בשבת אם מברכין או לא, אלא לענין אם מותר לש"ץ לענות אמן באמצעה, וכתב דכיון שלפי הסוד הוא כחזרת הש"ץ אסור לענות, והביא ראייה מהא דכתב הרש"ש שיש לאמרה אף בליל פסח משום דהוא כחזרת הש"ץ ע"פ הסוד.

ועתה לא אדע האם תשובת רב פעלים נכתבה לאחר שראה את תשובת הר"א מני ולכן הסיק בה שהרש"ש איירי ע"פ הסוד, או שמא נכתבה קודם ששלח השאלה ועכ"ז נקט לעיקר שדעת הרש"ש היא ע"פ הסוד לפי שכך היה סבור. אך זאת אדע, שבין אם כך ובין אם כך, לא סמך לשנות המנהג אף לענין פסח שחל בשבת. שהרי מעיון בלשונו נראה, שהגם שהוא עצמו סבר בלא שום ספק בעת כתיבת התשובה כי הרש"ש דיבר ע"ד הסוד, ועכ"ז נזהר בלשונו וכתב לשון סתומה, וז"ל: "וגדולה מזו מצינו לרבנו הרש"ש דס"ל שגם ביו"ט של פסח שחל בשבת אומרים ברכה מעין שבע היפך כל הפוסקים הפשטנים", ואפשר לפרש דבריו

"נגד כל הפוסקים הפשטנים" משום שהכריע ע"פ הסוד, ואפשר לפרש דבריו "נגד כל הפוסקים הפשטנים" שפסקו כסברת רב נסים גאון, והוא פסק כסברא מחודשת שלו שהביא בריש דבריו, מדיוקא דגמ'. והטעם נראה לי, דאפשר שגם בין חכמי בגדאד היה ויכוח בענין, וע"כ לא רצה הרב בא"ח אפילו לכתוב בלשון מוחלטת, וכ"ש לא לשנות המנהג, מפני המחלוקת. אמנם על בית חתנים ואבלים לא חשש, לפי שאינו בפרהסיא כ"כ.

ואל תתמה על הדבר, שהרב בן איש חי חשש שתהיה מחלוקת במה שיורה הוא, הגם היה ראש לחכמי בבל, שכבר מצינו כעין זה גבי תפילין בתשעה באב, שפסק מרן (תקנה א) שאין להניחן בשחרית אלא במנחה, והרש"ש (הביאו כף החיים סק"ג) כתב דיניח, והרב כף החיים (שם, סק"ד) הביא דיש מי שהורו למי שאינו ש"ץ שיתפלל בביתו ביחיד עם טו"ת משיתפלל במנין בלא טו"ת. והרב בן איש חי (ש"ר דברים כה) כתב וז"ל: "ביום ת"ב יניח ציצית ותפילין רש"י ור"ת בבוקר בביתו, ויקרא ק"ש בלבד, ואח"כ ילך לביהכ"נ להתפלל עם הציבור. ואותם שנוהגים לעשות זאת עד זמן המנחה, לאו שפיר עבדי", עכ"ל. והשאלה מתבקשת, למה לא עקר לגמרי המנהג שאינו נכון לדעתו והורה לציבור להתפלל שחרית עם טו"ת כמתבקש, רק הורה להם להניחם בביתם בצנעה, ועל כרחך הטעם הוא משום שראה שאם יורה להם כן לא ישמעו לו, כי יכבדו בעיניהם להתפלל בת"ב בפרהסיא עם טו"ת נגד מנהגם הישן,

והדבר יכול לבוא לידי מחלוקת, ע"כ השאיר המנהג על מכונו, וא"כ הה"נ הכא.

בא וראה שהרב בא"ח (שנה א' פרשת כי תשא אות יז) כתב שהמנהג הקדמון בגדאד היה שלא לומר בית יעקב ושיר של יום בתענית צבור, מוצאי כפור, חנוכה ופורים, ור"ח, ושהוא תיקן להם לאמרם זולתי בר"ח שלא דרש בציבור להדיא שיאמרו, רק ליחידים ששאלוהו היה מורה שיאמרו, וכתב וז"ל: "ומה שלא דרשתי על ר"ח בציבור, וקבעתים לחק בכל בתי כנסיות, יש לי טעם בזה", עכ"ל. ואח"כ המשיך וכתב וז"ל: "על כן כל קהלה בשאר מקומות, אם יש להם מנהג כמו מנהג הקדום שהיה פה עירנו לבלתי יאמרו בימים הנז"ל בית יעקב ומזמור ימי השבוע, שצריכין לשנות מנהגם וכו', ומי שאינו עושה כן הרי זה עושה חסרון גדול בתיקון חז"ל שתיקנו בתפלה", עכ"ל.

הרי שאע"פ שסבר שיש לאמרה, וכן פסק בספרו להדיא, עכ"ז לא ראה לנכון להורות כן ולתקן לרבים בעירו בגדאד מטעם השמור עמו, וא"כ אפשר שהה"נ דבי ברכת מעין שבע, עד כאן קושט דברי אמת.

ג. *

שאלה: בשאלה הקודמת התייחסת לדברי הבן איש חי שכתב וז"ל: "וכן פשוט המנהג בירושלים לאמרה בכל מקום שמתפללין בעשרה וכו', וזה המנהג נתפשט מזמן הרש"ש ז"ל וכמו שכתב בספר פרי האדמה", עכ"ל. ודבריו אלו נשנו בשו"ת רב פעלים (או"ח ח"ג סי' כג).

והנה התעלמת מטענת הרב יבי"א (ח"ד או"ח סי' כא אות ב) שכתב להשיב על דבריו, וז"ל: "אמנם יש מהמקובלים הסוברים כי ברכה מעין שבע היא חיוב כמו החזרה, וכמ"ש בשו"ת רב פעלים ח"ג (תאו"ח סי' כג), לפ"ד האר"י ז"ל. ונסתייע מאמירת ברכת מעין שבע בבית חתנים ואבלים, שמתחלה נהגו בירושלים ת"ו כד' מרן (סי' רסח) שלא לאמרה, ושוב אחר בוא הרש"ש לירושלים החליפו השיטה ונהגו לאמרה וכמו שהעיד הרב פרי האדמה שנשתנה המנהג בזמנו, נמצא דעבדי מעשה רב לשנות המנהג בברכות משום דאזלי בתר רבנו האר"י שגילה שברכת מעין ז' היא חיוב במקום חזרה. ע"כ. ובאמת שלא נמצא דבר זה בס' פרי האדמה, אדרבה מבואר בפרה"א ח"א (דף יז ע"ב) שהמנהג כמרן שלא לאמרה בבית חתנים ובית אבלים. ורק בספרו מזבח אדמה כתב, שזה מקרוב שנים נהגו בירושלים ברוב המקומות לאומרה אפי' אין שם ס"ת, באמרם שכן הוא על דרך הסוד. ואני איני מאנשיה ולא רבותי, אלא י"ל שאפי' לד' מרן ירושלים עדיפא מבית מלא ספרים וכמ"ש שכנה"ג לענין נפילת אפים. ולכן סמך להניח המנהג. ע"ש. ומבואר דבשאר מקומות העיקר כד' מרן שלא לאומרה בבית חתנים ובבית אבלים. וכ"כ הרבה אחרונים. ומכללם הרב חנינא וחסדא ח"א (דף קיט ריש ע"א). ומהר"ח פלאגי בכה"ח (סי' כח אות כב). ועוד. וכבר הארכתי בזה בס"ד בשו"ת יביע אומר ח"ב (תאו"ח סי' כט אות ז), ע"ש. עכ"ל יבי"א.

המקומות שמתפללים כל לילה, לומר בו ברכה מעין שבע אפילו שאין שם ס"ת באמרם כי ע"פ הסוד כן ראוי להיות. ואני איני מאנשיה וגם רבותי, אמנם אפילו לדעת מרן וכל הפוסקים יש לומר דבעיר הקודש ירושלים ת"ו דהוי יותר מבית שיש בו ספרים, שכתב השיירי [כנה"ג] או"ח סי' קל"א הג"ה הב"י אות ו, דלצאת יד"ח סברת הרוקח בענין נפילת אפים בבית שיש בו ספרים [וע"ז] סמך לינפול על פניו שם. וא"כ ירושלים עיה"ק ת"ו ב"ב עדיף מבית שיש [בו] ספרים, כ"ש בבית שיש ספרים פעה"ק, ובפרטות כפי דברי חכמי הקבלה כנזכר, ועל זה סמכתי להניח לאמרה (בבתי) [בבית] כל ליל שבת קדש מקרב ימים", עכ"ל.

אמר המעתיק, אם כבר הגענו להכא, ראוי לציין כי מה שתלה הרב בא"ח את הידיעה כי בירושלים נשתנה המנהג בדעת הרב פרי האדמה הגם שהמקור הוא במזבח אדמה, הנה גם בספר פקודת אלעזר [בן טובו] (או"ח רסח סעיף י) תלה זה בפרי האדמה, ואף ציין היכן כתוב זה, ובאמת במקור ההוא ליתא להא, ומקורו במזבח אדמה, וז"ל הרב פקודת אלעזר: "היה המנהג בירושלים שאין אומרים ברכה מעין ז' בבית חתנים ואבלים כפסק מרן ז"ל, כמ"ש בתשובת מהרלנ"ח ז"ל סי' קכב שהביא מ"ש הראשונים, וכתב על דבריהם שכן נוהגין בירושלים עיה"ק תוב"ב. והמנהג נשתנה מחדש בטענה שכן ראוי ע"פ הסוד, כמ"ש הפרי האדמה ח"א הל' תפלה פ"ט דין י' דאין וכו', עכ"ל.

תשובה: הרב בא"ח באמת לא תלה את הראייה שנהגו לאמרה ע"פ הסוד, בדעת הרב פרי האדמה, אלא רק את מה שנשתנה המנהג בזמנו בירושלים, ואפשר שהוא חולק עמו בטעמו של דבר (אח"כ ראיתי שהיבי"א עצמו (ח"ב או"ח סי' כט אות ז) השיב כן בפשטות). ובלא"ה גם הרב מזבח האדמה מודה שסברת חכמי ירושלים היא שיש לאמרה ע"פ הסוד כהרב בן איש חי (וכמ"ש גם היבי"א), אלא שהוא פליג עליהו וס"ל דלא זו הסיבה אלא משום דירושלים כולה כבית מלא ספרים. כך שבעצם דברי הרב מזבח אדמה מהוים מקור נאמן גם לדברי הרב בן איש חי שכתב שהטעם שבירושלים שינו את המנהג הוא ע"פ הסוד, אלא שהרב בן איש חי כלל לא התכון לדבר זה.

ואולם כד מעיינת שפיר בדברי הרב מזבח האדמה, תראה שגם הוא לא דחה בשתי ידים את סברת המקובלים (שברכת מעין שבע היא במקום חזרת הש"ץ), אלא צרפה לסברתו שירושלים חשיבא בית מלא ספרים, ומכא שני הסברות כאחד סמך להניח המנהג. אלא שבאמת לדבריו הסברא העיקרית היא משום דירושלים עדיפא מבית מלא ספרים, וע"כ בשבאר מקומות אין לאמרה.

וזה לשון הרב מזבח האדמה (סי' רסח, דף ב ע"א): "עיינ מה שכתבתי בפרי האדמה ח"א הל' תפלה פ"ט דין עשירי, דאין לאמרה כי אם במקום ס"ת ואומרים ערבית בכל לילה בקבע. אמנם פה עיה"ק ירושלים ת"ו מקרב שנים נהגו ברוב

ד.

שאלה: לפי האי דיוקא של הרש"ש ולפי סברת לא פלוג שכתבת קנב), יוצא שלפי הש"ס צריך לברך ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, וא"כ רב נסים גאון שכתב שלא לאמרה כתב דלא כהתלמוד. ועתה בואו חשבון, שהרי תפלת שבת נעשית ברוב עם ובפרסום גדול, ואם חכמי בבל מימות האמוראים עד ימות רב נסים גאון (סוף הגאונים) היו מברכים ברוב עם הדרת מלך ברכה זו, שהרי אחת לכמה שנים חל פסח בשבת (ולא מסתבר שחלה שכחה באיזו שנה מה עשו לפני כמה שנים), א"כ יוצא שרב נסים גאון בא מסברת עצמו ושינה המנהג בהינף יד, והוראתו התקבלה ללא עוררין אצל הרבה מחכמי ישראל, וזה לא יסבלהו השכל.

ועל כרחך צריך לומר שלעולם המנהג הקדום מימות רב אשי (ולפניו) עד ימות רב נסים גאון היה שלא לברכה, ולעולם לא פסקה ישיבה מאבותינו,

קנב) ובפרט לפי המתבאר (לעיל שאלה ב) שדיוק זה בהחלט יכול להחשב כפירכא מן התלמוד.

קנב) אמר המעתיק, ראוי להביא כאן את לשון המדרש תנחומא (פרשת נח פרק ג): "ואף הקב"ה כרת ברית עם ישראל שלא תשתכח תורה שבע"פ מפיהם ומפי זרעם עד סוף כל הדורות וכו', ולפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאים ונותנים במלחמתה של תורה, עד שמעמידין דבר על

ואדרבה הדיוק הנ"ל וסברת לא פלוג הם הם דלא כהגמ' בלא שום ספק, והאמת תורה דרכה.

ושמא תאמר שהדבר היה שנוי במחלוקת בין הגאונים אם לומר או לא, ורב נסים גאון הכריע מדנפשיה שלא לומר, אבל לעולם אפשר שיש מאן דס"ל שיש לאמרה. זה לא יתכן, שהרי רוב השנים היו ב' ישיבות בבבל וכמו שכתוב בארוכה באגרת רש"ג לחכמי קירואן קנב) ובראשם מעתיקי השמועה ומעבירי המסורה, ולא מסתבר ששלטה השכחה ונעשו להם ב' נוסחאות בתפלה בדבר שנעשה בפרהסיא ובציבור.

בא וראה מש"כ הרמב"ן במלחמות סוף מסכת ר"ה (יב ע"ב) וז"ל: "ואף הרבה מן הראשונים שנהגו בט' (=ברכות) לעולם כמו שמצוי בחיבורי תשובותיהם, אבל אילו היו ישראל חייבין להתפלל ט' בכל תפלות ר"ה ערבית שחרית ומנחה,

בריו והלכה לאמתה, ומביאין ראיה מן המקרא ומן המשנה ומן התלמוד, כדי שלא יכשלו ישראל בדברי תורה וכו', ואותן שתי ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל, והוציאן הקב"ה שתים עשרה שנה קדם חרבן ירושלים בתורתן ובתלמודם וכו', אלא צדקה עשה הקדוש-ברוך-הוא עם ישראל שהקדים והגלה את גלות יכניה לגלות צדקיה, כדי שלא תשתכח מהן תורה שבע"פ, וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום, ולא שלט בהן לא אדום ולא יון, ולא גזרו עליהם שמד. ואף לימות המשיח אין רואין חבלו של משיח", ע"כ.

היאך נשתבשו השבוש הגדול הזה בהסכמת כולן, והגאונים הראשונים שקבלו מרבנן סבוראי דסוף (הרואה) [הוראה] למה לא הנהיגו כן, והיאך אפשר שלא נשאר בשתי ישיבות סדור אחד קנ"ד מסדורי בעלי התלמוד האחרונים, ובאמת שכל המפקפק בדבר הזה מבטל שלשלת הקבלה, שזה המנהג מקובל ומוסכם ופשוט הוא בכל ישראל, ולא ערער אדם בדבר מעולם, עכ"ל.

היאך ישנן מחלוקות בישראל, ועל כרחך צ"ל שכאשר החכם בא ועיין בסוגיא ונראה לו לחדש דין היה עושה כן. ותפילין של רש"י ור"ת יוכיחו, שאין לך יהודי אחד שאין לו ולבניו תפילין, ועכ"ז נחלקו בסדר הפרשיות (ואף הגאונים נחלקו בזה כידוע). ולומר שתפילין חשיב דבר הנעשה בהצנע כיון שהסופר עושהו בינו לבין עצמו, זהו דבר שא"א לאמרו, שהרי דין של כסדרן שפוסל התפילין מפורסם ביותר, ואלו התפילין נכתבות שלא כסדרן, ואיך יטעה בהם שום אדם. (מלבד הסימן שיש בתפילין מתפירת הגיד ונודע לכל מהו סדרן). ועוד מה נעשה למחלוקת לענין ברכת התפילין אם מברך על ראש בפני עצמה או לא, וזה דבר שודאי נעשה בפרהסיא, ועכ"ז מצינו בו מחלוקת. ועל כרחך צריך לומר, שמעיקרא היה בזה מנהג אחד, עד שבא חכם וערער על קודמיו. וא"כ אפשר לומר בהחלט, שאף בדין זה של ברכת מעין שבע, היה בו מחלוקת אף בזמן הגאונים ע"י חכם שנחלק עם קודמיו. ומה שלא מצינו מי שחולק בזה בדברי אף גאון אינו ראיה, דאטו כל כתבי הגאונים הגיעו לידינו, ושמא אם נחפש בגניזות נמצא.

ומה שכתב הרמב"ן, דיינו אם נאמר כן בדבר שפורש בו להדיא שהיו נוהגין כן בב' ישיבות, וגם הועד משם כל הגאונים, כמו בדין ההוא, אבל בכל דין שנמצא בחידושי איזה גאון, מי אמר לנו שכן היה המנהג ושלא היה בו חולק.

היאך נשתבשו השבוש הגדול הזה בהסכמת כולן, והגאונים הראשונים שקבלו מרבנן סבוראי דסוף (הרואה) [הוראה] למה לא הנהיגו כן, והיאך אפשר שלא נשאר בשתי ישיבות סדור אחד קנ"ד מסדורי בעלי התלמוד האחרונים, ובאמת שכל המפקפק בדבר הזה מבטל שלשלת הקבלה, שזה המנהג מקובל ומוסכם ופשוט הוא בכל ישראל, ולא ערער אדם בדבר מעולם, עכ"ל.

ובפסקי הרא"ש (ר"ה פ"ד סי' יד) הרחיב היריעה וכתב וז"ל: "וכתב הרמב"ן ז"ל, באמת שטענותיו של הרב גדולות הם, אבל כיון שהגאונים מעידים ואומרים שמעולם לא נעשה כן בישיבה שהיחידים אומרים שבע וש"ץ יורד ואומר תשע וכך מנהגם מעולם, ע"כ יש לנו לקבל עדותם שהגאונים קבלו מרבנן סבוראי, ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתן על כסא של רב אשי הן יושבים ובביהכנ"ס שלו היו מתפללין", עכ"ל.

תשובה: אם נלך בדרך זו ונאמר שכל מה שנמצא בגאונים מדינים שנוהגים בפרהסיא (ולא נמצא להדיא מי שחלק בזה) ודאי הוא שכן נהגו בשתי ישיבות ושזה המנהג הוא מן האמוראים מחברי התלמוד, לא נמצא ידינו ורגלינו. שהרי כמה מחלוקות יש בתלמוד ובדברי הפוסקים בהל' תפלה וטו"ת, ואיך א"כ נהיה דבר זה, וכי היה חכם אחד בישראל שלא היה לו מנהג אבות אתמהה. וא"כ

וא תתמה על הדבר, שהרי כתבנו (פ"א אות ח) שכן הורה בסדר רש"י לאמרה, וכבר העלינו לעיל (שאלה ב) שהדבר קרוב להיות מגיע עד רגמ"ה שהיה תלמיד ר"ח. ועתה בואו חשבון, אם המנהג הברור מחותמי התלמוד היה שלא לומר ברכת מעין שבע, א"כ תלמיד תלמידהם דהיינו רגמ"ה ודאי הנהיג במקומו שלא לומר כמו שראה ושמע מהם (שהרי לא מסתבר שארבעת השבויים שנתפזרו בארבע ארצות שכחו מה שהנהיגו ולימדו והורו הם ואבותיהם בישיבות בבל) וא"כ ודאי הוא שכן נהג גם ר"י בר יקר תלמידו של רגמ"ה ורבו של רש"י, וא"כ מאיפה צ"ן המנהג אצל רש"י ותלמידיו לאמרה היפך המנהג הנפוץ והידוע. ועל כרחך צ"ל שבדור מן הדורות קם איזה חכם (אם בקרב חכמי אשכנז אם בקרב חכמי בבל) והורה לאמרה ומשם נפוץ המנהג לאמרה. ואם הדבר יכול להיות נכון גבי השיטה שסוברת לאמרה, א"כ הה"נ שיכולה להיות נכונה גבי השיטה שסוברת שאין לאמרה (כלומר רנ"ג), דהיינו שהמנהג הקדמון של חכמי הגמ' היה לאמרה, עד שבא רנ"ג או חכם אחר שקדמו ושינה מסברתו והנהיג שלא לאמרה. ובאמת מצינו בספר הבתים (הו"ד לעיל פ"א אות יז) לשון המורה כי ברוב הקהילות דוקא נהגו כן לאמרה, ורק במקצת קהילות נהגו שלא לאמרה, ע"ש.

וקצת סמך אולי אפשר להביא מלשון ספר המנהגים [טירנא] (מנהג של פסח מכון י-ם עמ' מב) וז"ל: "נ"ל שאין אומרים מגן אבות, לפי שליל שמורים מן המזיקין הוא" וכו', עכ"ל. לכא' משמע

קצת שהוא הכריע מדעתו שלא לאמרה. ובבית הבחירה להמאירי (פסחים קט ע"ב ד"ה בכמה מקומות) וז"ל: "והוא שאמרו ליל שמורים הוא, לילה המשומר ובא מן המזיקין, וכבר נמנעו מטעם זה מלומר ברכה מעין שבע אם חל בשבת" וכו', עכ"ל. וגם מלשון זו קצת משמע לכא' שזו הנהגה מאוחרת שלא לומר. אם כי אינו מוכרח.

ואם נרצה להרחיב היריעה על דרך החידוד, נוכל לחזור על מה שכתבנו לעיל (פ"ב אות כד) שאולי זו מח' אמוראים בין רבא לר"נ, ומאז ועד ימות רב נסים גאון היתה מח' בב' ישיבות בדבר הזה, ורנ"ג כתב להכריע כשיטת רבא, אבל בהחלט חביריו פליגי עליה וס"ל כר"נ שיש לאמרה, ומשם נפוצה על פני כל הארץ השיטה שסוברת לאמרה (ובזמנים שנתאחדו ב' הישיבות לישיבה אחת כמוזכר באגרת רש"ג, יתכן בהחלט שאמנם היה להם מנהג אחד אז מצד לא תתגודדו, אבל לידי הכרעה לא באו, וע"כ בשאר קהילות היו עדיין ב' מנהגים, וכן כשנתפצלו הישיבות החזירו ראשי אחת מהן את המנהג השני). עד כאן על דרך החידוד.

או אפשר על דרך אחר, ע"פ מש"כ לעיל (פ"א אות יח-כח) שלכאורה דעת הירושלמי היא לאמרה, וא"כ אולי אפשר לומר שזה המנהג נפוץ בקרב ישראל מאז הירושלמי (וכזכור: כלל לא ברור שהוא נגד הבבלי), וא"כ מנהג זה שאומרים אותה יסודתו בהררי קדש. ואמנם בגניזה הקהירית נמצא סידור תפלה כת"י מקהילת

א"י שבפוסטטאט שבמצרים, ושם בנוסח תפלה של ליל פסח שחל בשבת (פורסם לראשונה בקובץ 'אסופות' כרך ז עמ' רכא-רכב) הובא להדיא שאומרים ברכת מעין שבע. וא"כ אולי מנהג זה נשאר בידם עוד מזמן התלמוד הירושלמי שהיו נוהגים על פיו, ואולי משם נפוץ לשאר הקהילות, וכיון שאינו ודאי נגד הבבלי אין כאן בית מיחוש אפילו לדין דאזלינן בתר הבבלי. עד כאן על דרך האפשר.

אבל העיקר הוא מה שכתבנו לעיל, דמותר לחכם שרואה טעם נכון לדעתו, לבוא ולהנהיג שום מנהג אפילו שהוא נגד קודמיו, כל זמן שאינו נגד תלמוד מפורש. וגם אם בפירושי הגאונים כתוב להדיא היפך מנהג זה ולא נמצא מי שחולק, מ"מ לא חשיב מנהג זה כמנהג נגד התלמוד, ומה שכתב הרמב"ן, די לנו אם נאמר כן בדין שפורש להדיא שכן היה המנהג בב' ישיבות ושאינן בו שום חולק. **ומדברי** הרמב"ן והרא"ש שהבאת בשאלה משם ראייה, שהנה

בעל המאור (ר"ה דף יב ע"א) כתב דמן הסברא היה נראה לומר דיש לברך ט' ברכות בכל תפלה מתפללות ר"ה ולא רק במוסף (כלומר להזכיר מלכויות זכרונות ושופרות עם קדושת היום), אלא מאחר שמנהג אבותינו בידינו שאין מתפללין ט' אלא במוסף אבל בערבית שחרית ומנחה מתפללין ז' אין לשנות. ע"כ קנה. הרי שלא מצד שהוא דברי הגאונים וכאילו הוא כתוב בתלמוד הכריח לברך שבע בשאר תפלות היום, אלא משום מנהג אבות.

אבל הרמב"ן במלחמות (שם) השיג עליו וכתב דלא יתכן לחלוק על הגאונים דמן הסתם זהו סדר שבא להם מימות התלמוד (וכאשר הבאת בארוכה בשאלה), אך בד בבד כתב שם שלענין אם הציבור בתפלת לחש דמוסף צריכים להתפלל ז' או ט' כתב דאע"פ שהראשונים היו מברכים ז' ברכות ועתה מברכים ט' אין בזה שינוי מנהג, כי שניהם לדבר אחד כיוונו. ע"כ. אלמא דמותר לברך ט' ברכות הגם שהראשונים ברכו ז' קנה.

במוספין, ובשאר תפלות מתפללין שבע, ומנהג אבות תורה היא ואין לשנות, עכ"ל.

קנה (ר"ה דף יב ע"א, ד"ה אמר הכותב): "מה נעביד ליה למר (=בעל המאור) דלא ליסריה רוקיה, שהוא בא לחלוק על דברי כל הגאונים ועל מנהג כלל ישראל בלא ראייה ולא סמך של כלום וכו', ועוד יגעתי ומצאתי מפורש בירושלמי במס' שבועות בפרק ראשון (ה"ד) רבי יעקב בשם ר' יסא העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה בשחרית בית שמאי אומרים שמנהג וב"ה אומרים שבע, במוסף ב"ש אומרים עשר וב"ה אומרים תשע וכו'.

קנה (וז"ל בעל המאור (ר"ה דף יב ע"א): "ואני אומר כי משורש ההלכה אין בר"ה שבע ברכות, אלא תשע הן לעולם, בין בערבית בין בשחרית בין במוסף בין במנחה כמו שתראה וכו', נראה לנו מכאן שאין לנו לחלוק בתשע ברכות בכל תפלות היום כמו שאין לך לחלק בשמנה עשרה של חול ובשבע של שבת וכו', אבל תשע ברכות של ר"ה כיון שכל יחיד ויחיד חייב בהן, נראה לנו שהן בכל תפלות היום וכו', ולעולם בכל תפלות של ר"ה תשע ברכות הן. אלא שמנהג הוא בידינו מאבותינו ואבות אבותינו שאין מתפללין תשע אלא

ולעומת זאת, הוא עצמו במקו"א (דרשה לר"ה) כתב שהנוהגים לברך עתה ט' ברכות בתפלת לחש טועים כיון שהוא נגד מנהג הגאונים והם קבלו מהסבוראים שישבו על כסאו דרב אשי ובבית הכנסת שלו היו מתפללין (ואת דברי הרמב"ן האלו הביא הרא"ש), לפיכך הגם שישנם הרבה מן הראשונים שכתבו שאפשר לציבור לברך ט' ברכות ודלא כדברי הגאונים, מ"מ אין לעשות כן. ע"כ.

הרי שעד כמה שהרמב"ן סבור שאין לעשות מעשה נגד המובא בגאונים, מ"מ הרבה מן הראשונים סוברים שאפשר, וכמו שהזכיר בעצמו שהרבה חכמים הורו לברך ט' נגד הגאונים (וגם הוא במלחמות

הגם שהעלה מתחילה שאין לשנות ממנהג הגאונים לפי שמנהגם לקוח מבעלי התלמוד, מ"מ ס"ל שבענין הזה אין חשש אם ישנו, ורק אח"כ בדרשה לר"ה חזר בו וכתב שאין לשנות, ועתה לא אדע איזה מדבריו עיקר). גם הרא"ש שהביא את דבריו שבדרשה, לא הביאם אלא כדי לחלוק עליו ולהורות שמותר לברך ט' ברכות בתפלת לחש דמוסף, ודלא כמנהג הגאונים (לשון הרמב"ן בדרשה, ולשון הרא"ש תובא להלן).

ואם כך הוא הדבר בדין שפורש בו להדיא שהוא מנהג כל הגאונים, ושכן הוא המנהג בב' ישיבות, א"כ בברכת מעין שבע שלא פורש בה כלום, רק הובא בפירושי רנ"ג על התלמוד סברא שאין

ומה שנהגו מקצת מן הדורות ראשונים להתפלל שבע (=בלחש דמוסף), ועכשיו מתפללין תשע, אין בזה שינוי מנהג, וזה וזה לדבר אחד נתכונו, שהרי ר"ג וחכמים אפי' בשאר ימות השנה נחלקו וכו', וכיון שנפסקה הלכה כר"ג בשל ר"ה בלבד, נמצאו פטורין מתשע וחייבין בשבע כשאר ימים טובים, שהרי חובת היום חייבין הם בה כשאר ימים טובים וכו'.

ומכלל הענין הזה נלמוד שצריך היחיד להתפלל שבע שהם חובת היום, ואפי' אם תמצא לומר שש"צ פוטרן מכולם בר"ה אפילו הכי מאחר ששינוי למה ציבור מתפללין ואמר להן ר"ג כדי להסדיר ש"צ את תפלתו נמצא שלדבריו אין ציבור מתפללין אלא להסדיר, לפיכך אם רצו להתפלל שבע מתפללין שבע כדי שיסדיר ש"צ תפלתו בלבד, ובימים הראשונים לא היו רובן בקיאין

לפיכך נוהגין להתפלל שבע כדי שיסדיר ש"צ תפלתו, ועכשיו נהגו להתפלל תשע, ומי שאינו בקי קורא בסידורין הכתובין בסדר היום ואין בזה שנוי עיקר המנהג, ואף שהרבה מן הראשונים שנהגו בתשע לעולם כמו שמצוי בחיבורי תשובותיהם.

אבל אילו היו ישראל חייבין להתפלל תשע בכל תפלות ראש השנה ערבית שחרית ומנחה, היאך נשתבשו השבוס הגדול הזה בהסכמת כולן, והגאונים הראשונים שקבלו מרבנן סבוראי דבסוף הוראה למה לא הנהיגו כן, והיאך אפשר שלא נשאר בשתי ישיבות סדור אחד מסדורי בעלי התלמוד האחרונים, ובאמת שכל המפקפק בדבר הזה מבטל שלשלת הקבלה, שזה המנהג מקובל ומוסכם ופשוט הוא בכל ישראל ולא ערער אדם בדבר מעולם, עכ"ל הרמב"ן במלחמות.

צבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב, וכולה אחבר עיר קיימא ועל צבור שמקובצין להתפלל. דתנא קמא סבר כל יחיד ויחיד מתפלל ט' ורבן גמליאל סבר כל אחד ואחד מתפלל שבע ואין אומר מלכיות זכרונות ושופרות אלא שליח צבור אומרן ומוציא את השומעין ידי חובתן. ופסיקא הלכה כרבן גמליאל וכן המנהג.

ועוד נשאל ממנו וכו', והשיב והשיב כך וכך מנהג בישיבה כי בזמן שיחיד מתפלל לעצמו ז' ברכות בראש השנה אע"פ שלא אמר מקראות של מלכיות ושל זכרונות ושל שופרות וכו', נמצאת למד מדבריו שאין היחיד מתפלל בצבור אלא ז' בלבד.

ואנו קבלנו מחכמים ובעלי הוראה ואנשי מעשה שקבלו אף הם מחכמים שלפניהם, וכגון רבינו שמואל הלוי שקבל מהרב ר' חנוך וזקנים שבדורו הלכה למעשה שאין מתפללין בתפלת המוספין של ראש השנה כלל ז' אלא ט' ברכות מתפללין, וכן היו מורין ועושין, ומתניתין דכשם ששליח צבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב מסייע להו וכו'.

ומדאמר רב האי, בדין הוא שאפילו בלחש בצבור נמי כדי שיוסדר שליח צבור את תפלתו אלא שלא תקנו לו בלחש אלא ז', אתה מכיר שנתברר לו דמתניתין בט' ברכות עומד ולא בז' לפי פירושינו, ותקנה זו שחזר ותלה הדבר בה, לא נתבררה ולא נתפשטה, שהרי הוא ואביו אמרו אם בקי הוא ויודע שאינו משתבש שפיר דמי לומר, ואם נתקנה תקנה לומר ז' ונתפשטה בישיבות, היאך סוברין לומר

לאמרה, עאכ"ו שלא נוכל לחדש ולומר שהמברך עושה נגד בעלי התלמוד, ופשוט.

ולתועלת המעיין אעתיק את לשון הרי"ץ אבן גיאת (לפי שהלכותיו אינם מצויים), ואת לשון הרמב"ן בדרשה, ואת לשון הרא"ש.

כתב הרי"ץ אבן גיאת בספר 'שערי שמחה' הנקרא גם 'מאה שערים' (חלק א, הלכות ר"ה, מהדו' 'יצחק ירנן' עמ' כח) וז"ל: "ור' נטרונאי אמר נהיגי בתרתי מתיבתא בר"ה לצלויי ש"צ וצבור שבע ויחיד מתפלל בביתו תשע כדי שיצא ידי חובתו במלכיות זכרונות ושופרות וכו', ואמר רב עמרם במקום ש"צ אין יחיד מתפלל ט' ברכות שהלכה כר"ג שאמר ש"צ מוציא את הרבים ידי חובתן, אבל במקום שאין ש"ץ יחיד חייב בט' ברכות וכו', והני דקיימי בבית הכנסת ששומעין מש"צ ובמקום שיש ש"צ מתפללין ביחיד ז' ברכות. ורב שרירא ורב האי פסקו הכי וכו', ורב האי אמר מנהגנו כדמר רב נטרונאי ושאני ש"צ מצבור המתפללין שבע משום דלא שמעי תקיעתא על סדר ברכות וש"צ יורד ומשמיע בט' תקיעות על סדר ברכות.

ועוד נשאל, יש שאומרין וכו', ואם התפלל שבע לא יצא עד שיתפלל ט' בין בבית הכנסת ובין בביתו, ואין במוסף של ר"ה ז' כלל אלא ט'. והשיב, מעולם לא נעשה כן בישיבות, אלא בזמן שהצבור מתפללין בחבר עיר אין יחיד מתפלל בלחש אלא ז' בלבד, וכשירוד שליח צבור לפנייהם אומר ט' ובכך יצאו ידי חובתן. והכי אמרו רבנן דמתניתין דכשם ששליח

שפיר דמי ט'. ולפי שתלה הדבר במנהג, מנהג לשנות מטבע שטבעו חכמים לא שמענו ולא ראינו, עכ"ל הר"ן גיאת.

וכתב הרמב"ן בדרשה לר"ה, וז"ל: "מ"מ למדנו ממשנתנו שאע"פ שש"צ מוציא את הכל, הציבור מתפללין הן בראש השנה ויוה"כ, וכתב הרב יצחק אבן גיאת בהלכותיו שנהגו בשתי ישיבות ובכולה בבל שמתפללין הצבור שבע, וש"צ יורד ואומר תשע ומוציא את הכל ידי חובתן, והביא תשובות הרבה לראשונים לרב עמרם ולרב נטרונאי שאמרו מעולם לא התפלל צבור בר"ה אלא שבע, ורבינו שרירא ורבינו האי בנו ז"ל כך אמרו, והזכיר עוד גאונים אחרים וכולם כך אמרו וכך העידו. וכתב הרב הזה ז"ל, [נמצאת למד מדבריו שאין היחיד מתפלל בצבור אלא שבע בלבד], ואנו קבלנו מחכמים גדולים ובעלי הוראה ואנשי מעשה שקבלו אף הם מחכמים גדולים שלפניהם, וכגון רב שמואל הלוי שקיבל מן הרב ר' חנוך וזקנים שבדורו הלכה למעשה שאין מתפללין שבע כלל אלא תשע, וכך מורין ועושין, ומתניתא מסייעא להו וכו', ועוד האריך בטענות וראיות.

ובאמת שטענותיו של הרב טענות גדולות הן, אבל כיון שהגאונים מעידים ואומרים שמעולם לא נעשה כן בשיבה, אלא היחידין מתפללין שבע וש"צ אומר לפניהם תשע, וכך מנהגם מעולם, על כרחינו יש לנו לקבל עדותם שהגאונים קבלו וראו מרבנן סבוראי, ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתו של רב אשי הן יושבין ושונים, ובבית הכנסת שלו היו

מתפללין, ועוד שהרי מנהגם פשוט ברוב ישראל, עד שבאו דברי ה"ר יצחק אבן גיאת וחזר מקצת המערב למנהג שלו. ומפני זה נתתי לבי בדבר, ונתקיים בי מה שאמרו חכמים כל דבר שב"ד נותנין לבם עליו לסוף עולה בידם כמו שנאמר למשה בסיני, וכך היא הצעה של הלכה זו וכו', ומכלל הענין נלמוד שצריך היחיד להתפלל שבע שהן חובת היום, ודבר זה מתוקן מאד ומקיים כל המנהגות כהוגן, כי מהן שמתפללין תשע להסיר ש"צ ויוציאין בשל עצמן דבקיאי הן, ומהם שאינן בקיאיין באלו או שאינן רוצים להתפלל אלא חובתם ומתפללין שבע, ודי לש"צ להסדיר להסדיר תפלתו בקצרה בשבע שלהן, עכ"ל הרמב"ן בדרשה.

וכתב הרא"ש (ר"ה פ"ד סי' יד) וז"ל: "כתב רי"ן גיאות ז"ל שנהגו בשתי ישיבות ובכולהו בבל שמתפללין הצבור רק שבע ברכות וש"צ יורד ואומר תשע. והביא תשובות הרבה לראשונים לרב עמרם ולרב נטרונאי שאמרו מעולם לא התפללו צבור בר"ה אלא שבע. ורב שרירא גאון בנו כך אמרו, והזכיר עוד גאונים אחרים וכולם כך העידו.

אבל הוא כתב ואנו קבלנו מחכמים גדולים ובעלי הוראה ואנשי מעשה שקבלו הם מחכמים שלפניהם, כגון רב שמואל הלוי, שקבלו מן רב חנוך וזקנים שבדור הלכה למעשה, שאין מתפללין ז' אלא ט' וכן מורין ועושין, ומתניתין מסייע להו וכו'.

וכתב הרמב"ן ז"ל באמת שטענותיו של הרב גדולות הם, אבל כיון

נושאים קולם, בהתפללם לפני אלהי עולם. והן ממשמשים כעור באפילה, ואינם מבינים בדברי התפלה. וגם אינם יודעים סדר המנהגות וטעמיהם, להעמידם על אופניהם. רק זה אומר בכה וזה אומר בכה, וכולם ביער המנהגות נבוכו. סגר עליהם מדבר התפלה (ו)שערו, אין יוצא ואין בא אל תוך חדריו, עכ"ל. ואם כה אמר על שאר מדינות, א"כ על מדינת ספרד שכתב עליה בסדר הקבלה להראב"ד במעשה של ד' השבויים וז"ל: "אבל לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו ז"ל", על אחת כמה וכמה. ומן הסתם כשהעלה האבודרהם את הטענה על בלבול המנהגות, התכוון בתחילה לארצו. ומעתה מי ערב לנו שמנהג זה שנהגו בספרד לברך, יש לו שורש עד שיעמוד נגד דברי רנ"ג ממקבלי המסורה.

ג ראה לשון האבודרהם "ויש אומרים שאין לומר ברכה אחת מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת כשאר ערבי שבתות וכו', ומיהו נהגו לאמרו", עכ"ל. הרי שבא מצד המנהג שראה בעיניו בלבד, ומעתה מי יימא לן שאפשר לסמוך עליו נגד דברי הגאונים. ולכאורה נראה שבאמת האבודרהם לא ידע שדעת רנ"ג שאין לברך, שהרי לא הזכיר זה בשמו רק בשם "יש אומרים", אלמא לא ידע מיהו בעל הדין, ומסתברא מלתא דאילו ידע, היה מורה לבטל המנהג שהוא נגד הגאונים, והאמת תורה דרכה.

תשובה: גם אם נאמר שחכמי ספרד לדורותם אפשר שלא ראו את מגילת סתרים של רנ"ג (המצאה תמוהה לכשעצמה), מ"מ על האבודרהם א"א לומר

שהגאונים מעידים וכו' ע"כ יש לנו לקבל עדותם, שהגאונים קבלו מרבנן סבוראי, ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתן על כסא רב אשי הן יושבים ובביהכנ"ס שלו היו מתפללין וכו', נתתי לבי בדבר ונתקיים בי מה שאמרו רבותינו, כל דבר שבית דין נותנין לבם עליו לסוף עולה בידם כמו שנאמר למשה מסיני, וכן היא הצעה של הלכה זו.

ד הבנתי הדברים הללו שנאמרו למשה מסיני, דכיון שתקנו תשע ברכות לאמרן במוסף של ר"ה, היאך יהו הקהל חייבין לומר שבע מהם וידלגו השתים, שתשע של מוסף ר"ה הן כמו שבע של שבתות וימים טובים וכמו שאי אפשר לדלג מאותן שבע כך אי אפשר לדלג מן התשע דברכות מעכבות זו את זו וש"צ פוטר את הצבור מכולן משום דאוושי אלא שהצבור מתפללין כדי שיסדיר ש"צ את תפלתו וצריכים להתפלל כולן דאם התפללו שבע יהו כולן לבטלה כיון שמחסר מן הברכה, ומנהג אבותינו תורה היא ואין לשנות, עכ"ל הרא"ש. עד כאן קושט דברי אמת.

ה.

שאלה: בפ"א אות ח הבאת שהאבודרהם והאבן שועיב הביאו שהמנהג היה לומר ברכת מעין שבע, ושני החכמים הללו מקום מגורם הוא בספרד, והנה על מנהג סדר התפלה בימי קדם כתב האבודרהם בהקדמה וז"ל: "ומפני אורך הגלות וגודל הצרות, נשתנו המנהגות בתפלות בכל המדינות. ורוב ההמון

שלא ידע את דעת רנ"ג, שהרי האבודרהם תלמידו של הטור, ומן הסתם ראה את מש"כ רבו בשם רנ"ג שאין לאמרה. וגם אם לא ראה את דברי הטור, מ"מ את דברי המנהיג (שהוא המקור של הטור) ודאי ראה, שהרי הוא מיוסד עליו וכמפורש בהקדמתו וז"ל: "וכאשר ראיתי כי ננעלו שערי התפלה והעבודה, ונתמעטו יודעיה להגידה. עלה בלבי לחבר זה הספר, הנותן אמרי שפר. מבבלי וירושלמי ודברי הגאונים, והמפרשים ראשונים ואחרונים וכו', וגם אביא טעם למנהגות אשר הנהיגו הראשונים, כפי אשר אמצא בספר המנהיג וספר המנהגות ובחיבורי הקדמונים. ואקראם אחד מעיר ושנים ממשפחה ביחד, לחבר את האהל להיות אחד", עכ"ל.

וגם הוא עצמו הביא מלתא בטעמא את דברי האומרים שאין לברך (רק שלא טרח להזכיר כי בעל המיימרא הוא רנ"ג, ולא מסתבר שהוא משום שלא ידע מי הוא בעל המיימרא, אלא יותר נראה משום שכך דרכו הרבה פעמים להביא דברים שלא בשם אמרם כנודע), ומיד לאחר מכן כתב בפשטות כאילו מסורת בידו ממחברי התלמוד "ומיהו נהגו לאמרו". אם כנים דברינו, יוצא דלא חסרון ידיעת דעת רנ"ג יש כאן, אלא הוראה מכוונת היפך דעת רנ"ג יש כאן. ועתה עלינו לברר אמאי באמת פסק דלא כרנ"ג.

והיה אם נאמר שדעת גאוני בבל כולם שאין לברך, א"כ תמה על עצמך,

שהרי מעשה של ארבעת השבויים אירע בסביבות שנת ד"א תש"נ (כשלוש מאות וחמישים שנה קודם ימות האבודרהם שחי קרוב לשנת ה"א ק), ואחר אותו מעשה מינו עליהם את רב משה גאון לרבם, והקול נשמע בכל ארץ ספרד וארץ המערב, ובאו תלמידים לקרות, וכל השאלות שהיו שואלים מן הישיבות שאלו ממנו, וכמפורש בסדר הקבלה.

ועתה בואו חשבון, אם נניח שמנהג ספרד הקדמון היה לומר ברכת מעין שבע, א"כ אמאי רב משה גאון לא הורה להם שלא לאמרה אחר שהוא ברכה לבטלה. ואם הורה להם, א"כ אמאי נמשך המנהג הרע הזה כשלש מאות וחמישים שנה. דנהי דאת דעת רנ"ג לא ידעו, אבל את דעת רבם רב משה גאון ודאי שידעו, וכמו"כ ודאי שידע הוא את מנהגם שהרי חי בתוכם.

ובדי ליישב זה, נצטרך להמציא ולומר או שרב משה גאון מיחה בבני ספרד אלא שלא קבלו ממנו, או שלא מיחה בהם לפי שידע שלא יקבלו ממנו, או שמיחה בהם והיו שקבלו והיו שלא קבלו, או שמיחה וקבלו כולם אלא שנשתכח הדבר וחזרו לסורם, או שבזמן רב משה גאון באמת לא ברכו ורק לאחר פטירתו השתרבב המנהג לומר, ועוד כהנה וכהנה מההמצאות הנפוצות היום, וכל זה מבלי להביא שום מקור קניז.

וגודל הצרות, נשתנו המנהגות בתפלות בכל המדינות חוזרים בעיקר על ארצו (דברי

קניז) שהרי אפילו אם נסכים לדברי השואל שדברי האבודרהם "ומפני אורך הגלות

אֵלֹא שאם להמצאות באנו, די לנו אם נמציא מה שהוא מצוי תחת ידינו בכל הקונטרס הזה, שזה המנהג או שהיה בו מחלוקת אף בקרב גאוני בבל, או שישודתו בהררי קדש מחברי התלמוד הירושלמי וכד', או שמותר לחכם בעירו לחלוק על דברי הגאונים מסברא וקושיא ודיוק כל שאינו נגד תלמוד מפורש, וכל זה לכאור' לפי דעת רב משה גאון שמן הסתם ראה וידע ושתק משום דס"ל שמנהג זה שריר ונכון וקיים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ומתוקן ומקובל וטוב ויפה, ומשם נמשך מנהג זה בקרב חכמי ספרד משך ש"נ שנה עד ימות הנהגה הברורה מסברת רנ"ג, וא"כ יוצא שמנהג זה ישודתו בהררי קדש, עד כאן קושט דברי אמת.

ו.

שאלה: איך קרה שכמה מחברים שחיו בספרד (כמעט באותה תקופה) התייחסו לברכת מעין שבע בצורות שונות, האם היו שם כמה מנהגים?

בגוף: בעל הטור (או"ח תפז א) שחי בספרד (ולכאור' שם כתב ספרו), ובעל ספר מצות זמניות (הל' פסח השער השביעי) שחי בספרד והיה תלמיד הרא"ש, הביאו בפשטות דעת האומרים שאין לברך ולא הזכירו למנהג ספרד כלל ועיקר. ואילו

האבן שועיב (דרשות, פרשת צו דף מ טור ב) שהיה תלמיד הרשב"א ובן דורו של הטור, והאבודרהם (סדר תפלות הפסח עמ' ריד) שהיה תלמידו של הטור, הביאו דיש מי שאומר שאין לברך מיהו נהגו לברך. ואילו הריטב"א (ר"ה יא ע"ב ד"ה לילה) שהיה תלמיד הרשב"א וחברו של האבן שועיב, הביא בסתמא דדעת התוס' שאין לאמרה. ואילו בעל צדה לדרך (מאמר ד כלל ג פ"ב) שהיה תלמיד רבנו יהודה בן הרא"ש והאבן שועיב, כתב דיש מקומות שאין אומרים אותה (כלומר, ויש מקומות שאומרים אותה). והריב"ש (שו"ת סי' לד) שהיה תלמיד הר"ן, ומגולי ספרד בשנות הזעם קנ"א-קנ"ב, כתב בפשטות דהמנהג שאין לאמרה וכמו שכתב הטור. והרדב"ז (ח"ד סי' אלף ז) שהיה בנערותו ממגורשי ספרד (שנת רנ"ב) הביא לדברי הריב"ש שכתב שאין לאמרה, וכתב דהרוצה לאמרה דעת חיצוני הוא ואין לקרותו מחלוקת בהלכה, ואין לחוש לו.

תשובה: נראה שהמנהג הקדום בספרד היה לאמרה, אלא שהטור

שכידוע מיוסד על מנהגי אשכנז, אפשר שמנהג זה לא ישר בעיניו וע"כ כשכתב את ספרו לא טרח להזכירו רק כתב בסתמא דאין לאמרה, ומאז החל להשתרש מעט מעט בספרד המנהג שלא לומר ברכת מעין שבע כי ישרו בעיני חכמי ספרד המאוחרים

גאון, שחיו בה גדולי עולם, החל מהרי"ף (כשברח מפאס), והרמב"ם (טרם עזב אותה), עד רבנו יונה הרמב"ן הרא"ה הרשב"א והריטב"א, ועוד.

שאנו מוכרח כלל), מכל מקום הני מילי לענין שינויי נוסחאות וכד', אבל לא להוספת ברכה שאינה, נגד דברי הגאונים. ובפרט לא בארץ ספרד שלאחר רב משה

לברכה מהא דלא חילקו. ולאידך הטור כתב שאין לברכה, (וגם תלמיד הרא"ש בעל מצות זמניות כתב בסתמא שאין לאמרה, הו"ד לעיל בשאלה הקודמת), ולא נראה שהוא חולק בזה על אביו הרא"ש, ויותר נראה שהטור סובר שאביו הרא"ש לא ראה את דברי רנ"ג, ולכן סתם באופן דמשמע שיש לברכה, הא אילו ראה את דברי רנ"ג, ס"ל להטור דהיה חוזר בו, וע"כ פסק הטור דאין לברכה וכדעת רנ"ג. וא"כ אולי הה"נ גם גבי הרי"ף והרמב"ם, והאמת תורה דרכה.

תשובה: על הרמב"ם קשה לומר שלא ראה לדברי רנ"ג, שהרי הוא כותב באגרתו לתלמידו ר' יוסף (הובא בשו"ת הרא"ם סי' ה, ובאגרות הרמב"ם מהדו' י. שילת עמ' שה) וז"ל: "והגמגומים שגמגמו עלי על פירוש המשנה שתקנתי בו מקומות רבות, בורא הכל יודע שרובם הטעני במ המשכי אחר דברי הגאונים כרבנו נסים ז"ל במגילת סתרים ומר חפץ נ"ע בספר המצות וזולתם ממה שיקשה עלי זכרונם", עכ"ל.

הרי שספרו של רנ"ג 'מגילת סתרים' לא נסתר מעיני הרמב"ם, והיה אכן יסוד אצלו בפירוש המשנה, אלא שבסופו של דבר הסתייג ממנו קצת. והלא ספר מגילת

דברי הטור שהביא בשם הקדמונים, וגם השפעת חכמי אשכנז היתה גדולה בעת ההיא אצל בני ספרד מאד כדלהלן (ד"ה ואל תתמה, ואילך), וע"כ היו חכמים שהתעלמו במכוון ממנהג זה לפי שלא ישר בעיניהם (ובפרט בעל ספר מצות זמניות (הל' פסח השער השביעי) שכתב סידור תפלה כלשונו בהקדמתו, וז"ל: "יען שאלת ממני שארשום לך ספר בתיקון תפלות השנה כולה, ומה נמשך אליהם, ומה נתלה בהם, מצות האל יתברך המחויבות והרשויות המשובחות, אשר סדרו לנו הראשונים ז"ל לעבוד רבוננו בהם, הנקרא כל זה בלשוננו סידור", עכ"ל. ואין דרך סידור להיות רצוף בשיטות ודעות), ולאידך היו חכמים שהזכירו עם דברי הטור וסיעתו את המנהג לאמרה כהאבודרהם והאבן שועיב^{קנח}).

ואל תתמה היאך זנחו חכמי ספרד את מסורת אבותם לכאורה ובחרו בשיטה אחרת, יען כי זה כחם בעיונם ופפולם להכריע בין השיטות ולהיות דעה בפני עצמם, וכאמור לעיל (שאלה ד).

¶*

שאלה: כתבת (פרק א אות מז) שהרי"ף הרמב"ם והרא"ש ס"ל שיש

עכ"ל. ולפ"ז צריך לפרש לשון האבן שועיב "ואנחנו לא נהגנו, אלא שסודר אותה", עכ"ל. היינו לא נהגנו אלא בעבר, אבל היום נוהגים אנו שלא אומרים אותה. אבל אחר ההתבטלות הגמור הדברים דחוקים ולא נראה שזו כונתם.

קנח) וראיתי בספר 'כתר שם טוב' [גאגין] (דיני אמירת ויכולו, סעיף ד ס"ק רלו - עמ' קפט) שדייק מלשון האבודרהם שכתב "ומיהו נהגו לאמרה", וזה לשונו: "הנלמד מדברי האבודרהם שבימיו נהגו בספרד לאמרה, ואח"כ שינו מנהגם והסכימו שלא לאמרה",

ז.

שאלה: בפרק א אות פח כתבת "ואם מצד תורת הקבלה, וכי דברי מהר"י צמח אינם ראויים לבוא במשקל", כלומר התחשבת בדברי מהר"י צמח כדי להוכיח שע"פ הקבלה יש לאמרה.

והנה מהרח"ו כתב בהקדמה לשער ההקדמות (דף ד טור ג) וז"ל: "וכל אשר תמצא כתוב באיזה קונטרסים על שמו (=של האר"י) ז"ל, ויהיה מנגד מה שכתבתי בספר הזה, טעות גמור הוא כי לא הבינו דבריו, ואם יש בהם איזה תוספת שאינו חולק עם ספרינו זה אל תשית לבך בקבע אליו, כי שום אחד מהשומעים את דברי קדשו לא ירדו לעומק דבריו וכוונתו, ולא הבינום בלי שום ספק. ואם יעלה בדעתך לחשוב שתוכל לברור הטוב ולהניח הרע, אל בינתך אל תשען, כי אין הדברים האלו מסורים אל לב האדם כפי שכל אנושי, והסברא בהם סכנה עצומה, ויחשב בכלל קוצץ בנטיעות ח"ו. לכן הזהרתך ואל תסתכל בשום קונטרסים הנכתבים בשם מורי זלה"ה, זולתי במה שכתבנו לך בספר הזה (=שמונה שערים) ודי לך בהתראה זאת", עכ"ל.

ובן כתב בהקדמה לעץ חיים (נדפס בסוף ההקדמות לעץ חיים) וז"ל: "דע, כי קצת מחברינו כתבו להם ספרים מה ששמעו ממורי זלה"ה וזולתו על שמו, וכולם כתבו הדברים בתוספת וגרעון כפי בחינת הכותבים וידיעתן, ובהבנתן הניחו מקום לכמה קושיות. לכן אין לסמוך על אותן הספרים, וצריך להרחיק מהם", עכ"ל.

סתרים הוא הוא המקור של רנ"ג שלא לברך ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, כדכתב במחזור ויטרי (מהדו' הורוויץ, סי' סב עמ' 280) וזה לשונו: "נמצא כתוב במגילת סתרים לרבנו נסים, ליל שמורים שחל להיות בשבת שליח צבור העובר לפני התיבה, בשאר לילי שבתות חייב לומר ברכה מעין שבע, עכשיו אינן אומרים אותו מפני שלא תקנו חכמים ברכה זו בערבי שבתות אלא בשביל בני אדם שפעמים מאחרין לבוא וכו', ועל זאת תקנו אותה ברכה מעין שבע, וכשחל ליל שמורים בשבת אין צריך לומר אותה, דאמרינן בפ"ק דר"ה ליל שמורים הוא לה', לילה המשומר ובא מן המזיקים ומלאכי חבלה", עכ"ל.

הרי שלא מסתבר לומר שהרמב"ם לא ראה לדברי רנ"ג הנ"ל, והנראה יותר שהתעלם מהם בכונה תחילה. אמנם על הרי"ף אין לנו הכרח לכאן או לכאן, ולמה לנו להמציא שלא ראה את דברי רנ"ג ואילו היה רואה היה חוזר בו. אולם על הרא"ש, אפשר לומר שהטור סבירא ליה שסתם לשונו מפני שלא ראה לדברי רנ"ג (שהרי אינו מוכרח שכל הפוסקים שסתמו לשונם עשו זה מאותה סיבה), ואילו ראה לדברי רנ"ג סבירא ליה להטור דהיה חוזר בו. אולם לאידך אפשר לומר שהטור חלק בזה על אביו הרא"ש, משום שדבריו לא נראו בעיניו (ולעולם הרא"ש ידע לדברי רנ"ג וחלק עליו), כך שאין לנו שום הכרח לכאן ולכאן, עד כאן קושט דברי אמת.

ועל אזהרת הרש"ש שלא לעיין בכתבי התלמידים הארכת בפ"א אות צט ואכמ"ל. וידוע שמהרח"ו כתב את תורת רבו בב' מהדור' ולא הדפיסן, ומהדור"ק הדפיסה מהרש"ו בנו ונקראת 'שמונה שערים', ומהדור"ב התגלגלה לידי מהר"א אזולאי וממנה נדפס 'עץ חיים' שלנו, ואכמ"ל. אבל ספר נגיד ומצוה לכאור' הינו מכתבי התלמידים כדמשמע מדברי הרחיד"א בשם הגדולים (ח"ב מע' ק קונ"א אות א), ע"ש.

כמו"ב ספר פרי עץ חיים למהר"ם פאפירש, שאף הוא הביא את הג"ה מהר"י צמח הנ"ל שעל ספר נגיד ומצוה, גם הוא אינו אלא מכתבי התלמידים, וכמו שכתב הרחיד"א בשה"ג (ח"ב מע' ד אות נג) וז"ל: "ושם הדפיסו עוד כמה ספרי קבלה הן מגורי האר"י זצ"ל הן מזולתם. פרי עץ חיים כונות והם סדר שסידר הרב מהר"ם פאפיראש, וקול ברמה פי' האידרא שסידר מהר"י צמח, וזהו הרקיע פי' קצת מהזהר, וספר קנה ב' חלקים, וספר כנפי יונה, ועוד איזה ספרים. והמשכיל בעת ההיא ידום, ושאריו להו מאריהו ה' טוב יכפר בעד", עכ"ל.

תשובה: אמת נכון הדבר שספר נגיד ומצוה שייך לכת הספרים שאינן ממהרח"ו, אבל בטרם נבוא לדחות דברי מהר"י צמח בשתי ידיים, עלינו לשים על לב כי תלמידי האר"י לאו קטלי קני באגמא ניהו, ואם הם כמלאכים אנו כחמורים. ולכן עליו לעיין היטב בלשונות מהרח"ו כדי שנדע מה לדחות ומה לקרב ועד כמה.

ראשית צריך לדעת כי תלמידי האר"י לא רק שמועות בלתי נכונות יצאו מתחת ידם, אלא גם שמועות טובות ואמתיות, והעד על כך הוא מש"כ מהרח"ו עצמו בשתי ההקדמות הנ"ל שהבאת בשאלה, וז"ל בהקדמה לשער ההקדמות (דף ד טור ד): "גם צריך שתדע כי בסוף כל שער ושער כתבתי כמה דרושים שקבלתי ושמעתי מפי קצת תלמידי מורי זלה"ה, ששמעו מפיו באיזה זמן שאני לא הייתי יושב שם, וראיתי לכתבם בסוף כל שער ושער כפי עניינו", עכ"ל. וז"ל בהקדמה לעץ חיים (נדפס בסוף ההקדמות לעץ חיים): "ודע כי כל מה שכתבתי כאן הכל שמעתי ממורי זלה"ה, לכן כתבתי הכל בחיבור אחד לבד, ומה ששמעתי מהחברים בשם מורי זלה"ה מה שדרש וגילה להם קודם שלמדתי עמו, הכל כתבתי ג"כ לבדו ועל שם אמרו מפי מורי זלה"ה", עכ"ל. הרי שמהרח"ו נהג באותן שמועות בשיטת שמאל דוחה וימין מקרבת, מצד אחד הכניס את המובחרות שבהן לספרו, ומאידך ייחד להן מקום בפני"ע שלא יתערבו עם שמועותיו. ולעומת זאת הרחיק לכאורה את המעיין משאר השמועות שהובאו בקונטרסים ובשאר ספרים.

והנה על השמועות שבשאר ספרים, מצינו שתי התייחסויות בכתבי מהרח"ו, בהקדמה לעץ חיים הנ"ל כתב בסתמא, וז"ל: "מה ששמעו ממורי זלה"ה וזולתו על שמו, וכולם כתבו הדברים בתוספת וגרעון כפי בחינת הכותבים וידיעתן, ובהבנתן הניחו מקום לכמה קושיות, לכן אין לסמוך על אותן

הספרים", עכ"ל. אולם בהקדמה לשער ההקדמות (דף ד טור ג) כתב וז"ל: "וכל אשר תמצא כתוב באיזה קונטרסים על שמו ז"ל, ויהיה מְנַגֵּד קנט) מה שכתבתי בספר הזה, טעות גמור הוא כי לא הבינו דבריו, ואם יש בהם איזה תוספת שאינו חולק עם ספרינו זה, אל תשית לבך בקבע אליו, כי שום אחד מהשומעים את דברי קדשו לא ירדו לעומק דבריו וכוונתו".

ואם נרצה ליישב את דבריו באופן שלא יהיו סותרים זא"ז, נצטרך לומר שכך הוא סדר מדרגתן של שאר השמועות שבספרים. שמועות שהן סותרות לדברי מהרח"ו, הן טעות גמור. ושמועות שאינן סותרות אך יש בהן תוספת על דבריו, אין להשית הלב אליהן בקבע. כיצד, אם נופלת קושיא בגללן, אין לסמוך עליהן, שמן הסתם הכותבים לא הבינו דבריו. אבל אם אין נופלת קושיא, ודאי שאפשר לסמוך עליהן, וגם אם לא על דרך ההכרח, עכ"פ על דרך האפשר. (וכוונת אמרו "אל תשית לבך בקבע אליו" היינו הכל לפי עניינו, שאם הן מוקשים אל תסמוך עליהן, ואם לאו אפשר לסמוך עליהן).

קנט) או אפשר מְנַגֵּד והיינו הך.

קם) ובספר טוב עין (סי' יח אות לב) כתב וז"ל: "ועם האדון הסליחה כי מקובלי הדור מפי רבנו האר"י זצ"ל הם חיים, ומפי כתב הרב עיר וקדיש מהרח"ו ז"ל, ומה לו להרב הכותב להטיח דברים וכו', הנה בשער הכונות שסידר מהר"ש ויטאל מכתבי מר אביו מהרח"ו ז"ל, כתב וז"ל וכו', וכ"כ בספר פרי עץ חיים שהוא ספר הכונות מסודר מהרב עיר וקדיש מהר"ם פאפיראס כ"ץ ונדפס קרוב

ודע כי באמת הוזכרו בכתבי חכמינו גם שמועות שבאותם ספרים, והיו נושאים ונותנים בהם, כל זמן שלא סתרו לדברי מהרח"ו. וגם הרחיד"א עצמו אשר כתב בשם הגדולים (ח"ב מע' ד אות נג) על מדפיסי 'פרי עץ חיים' שארי להו מארייהו, הנה הוא עצמו היה מחזר אחר ספר זה לראותו, וככתוב באגרות והסכמות הרחיד"א [מהדו' ר"ש ועקנין] (חלק אגרות דרב חיד"א - רוזנברג, אגרת יד עמ' 25) וז"ל: "ולי מה יקרו חסדיך הנאמנים, כי הגדלת חסדיך כי כלו עיני מייחל, לראות במו אפל עצי כבוד התורה, וחנותי את אשר אחון חינא וחסדא למאות ולאלפים והיו העטופים רב ברכות. ובספר עץ חיים שם נאמר (בהקדמת מהר"ם פאפירש) כי נדפס ספר פרי עץ חיים, והוא ספר כונות שסידר מהר"ם פאפיראש ז"ל ואיננו בעיר קדשנו ת"ו, על כן שמתי פני ואומר חלותי היא, יכתוב ידו באמשטרדם לבקשו ולשלחו והיית לנו לעיניים, ורבים שאלו שרוצים לקנות הני ספרי, והשבתי כי אינם נמצאים אפילו באמשטרדם", עכ"ל^{קס}).

ללשון זה וכו', ואין ספק דאילו הרמ"ע ז"ל ידע דברי האר"י ז"ל היה עונה אמן בכל כוחו" וכו', עכ"ל.

הרי להדיא שהיה מתחשב בלשונות הפרי עץ חיים לבירור דעת האר"י, ואם כל כוחו של פרי עץ חיים כאן היה רק בגלל שנכתב בדומה ללשונו גם בשער הכונות, אבל הוא לכשעצמו היה בלתי מוסמך כל עיקר, א"כ מה רבותא במה שגם בספר פרי עץ חיים כתב כן.

עוד יש סוג רביעי של שמועות שלא נזכרו בכתבי מהרח"ו אך הם מצויים וידועים בינינו (וכבר רמזתי עליהם לעיל בשאלה א הערה קכג), והם מסקנות והבנות שחידשו הלומדים מדעתם אחר העיון בכתבי האר"י.

ופשוט שמשקנות אלו אשר לא נזכרו בכתבי האר"י, אם הלומד ייסדם ע"פ כתבי התלמידים וע"פ הקדמות בלתי נכונות, אין לקבלם ומק"ו. אמנם אם ייסדם ע"פ כתבי מהרח"ו, כאן היה מקום לומר דכיון שלא נכתבו להדיא בכתבי מהרח"ו והם פועל יוצא של פרי עיונו וסברתו של איזה חכם, א"כ דינם לא יותר משמועות התלמידים. אולם לאידך יש צד לומר, שרק בשמועות התלמידים יש חסרון, כיון שהאר"י לימד על דרך ההעלם ולא ביאר דבריו כל צרכם, וכנודע שהיה מדבר בקיצור נמרץ (כדלהלן שאלה ט, ד"ה ואעתיק לך את לשון הר"ר חיים הכהן) וגם התלמידים אפשר שקבלו שמועה מפי תלמיד שלא שימש כל צרכו (שהרי עוד לא נודעה דעתו וביקורתו של מהרח"ו על השמועות הללו), כך שבהחלט יתכן שיהיו מסקנותיהם בלתי נכונות.

גם ראה בספרו יוסף אומץ (ס"ס כא) וז"ל: "ואגב אודיעך כי מה שהבאתי בברכ"י סי' תקנ"א מ"ש הרב עיר וקדיש מהר"י צמח בהגהות א"ח, עתה בא לידי ספר פרי עץ חיים מכוונות האר"י ז"ל שסידר הרב המקובל מהר"ם פאפיראש ז"ל ושם כתוב כן בהגהות מהר"י צמח, עכ"ל.

עוד שם (סי' נו) וז"ל: "דלפי לשון מהרח"ו

אבל סברותיהם ומסקנותיהם של חכמים מאוחרים שחיו אחר שנתפרסמו כתבי מהרח"ו שהם שמועות מדוייקות, וגם נכתבו בהרחבה ובתוספת ביאור (כי מהרח"ו הרחיב וביאר את דברי האר"י), אפשר שהם עדיפים טפי, ויכונונו אל האמת גם בדבר שלא פורש בדברי האר"י. והגם שתלמידי האר"י היו גדולים בלא ספק וקטנם עבה ממתנינו, מ"מ בדבר הזה עדיפים האחרונים מהראשונים, שהראשונים שמועות שלפניהם היו סתומות ואפשר גם בלתי מדוייקות, והאחרונים שמועות שלפניהם מדוייקות ומבוארות. ומעתה כשיחלוקו החכמים זה עם זה בביאור דברי האר"י, תהיה זו מחלוקת ככל שאר חלקי התורה שכולם דברי אלקים חיים.

כי הגם שדברי קבלה אין בהם אלא קבלה פשוטו כמשמעו והסברא בהן אינולת, מ"מ לא נאמר זה אלא על ראשי פרקים דהיינו הכללים הראשונים והיסודות של חכמת הקבלה, אבל אחר שנמסרו ללומד כללים ברורים מכתבים מוסמכים (ומבוארים) בכתבי מהרח"ו, ומרב חכם שקיבל מרבו, ודאי הוא שמותר ללומד

בספר הכונות שהיה בידו של מהר"י צמח שהוא ממהדו' ראשונה ממהרח"ו ז"ל והוא לשון ספר פרי עץ חיים (ונודע שסדרו תלמידו של הרב צמח שהוא הרב מהר"ם פאפיראש ז"ל שהעתיק כל הכתבים מרבו), עכ"ל.

גם ראה בספרי הרחיד"א דבש לפי (מע' ק אות ו), וקשר גודל (סי' כד אות ת, וסי' יז אות יא) שהביא בשם פרי עץ חיים.

אם כנים דברינו, יוצא שבמקום שהתלמידים עצמם הוסיפו מדעתם הרחבה בביאור דברי האר"י, אם היו לפנייהם שמועות מדוייקות ומבוארות כדבעי, פשוט וברור שמסקנותיהם עדיפי מין עשרת מונים, ובודאי שיש להתייחס לדעתם כאל דעת האר"י, וק"ו מעיון שלנו בדברי האר"י.

ועתה יש לעיין בשמועתו זו של מהר"י צמח תחת איזה סוג היא נופלת, כמו"כ נבוא לעין בשמועה האחרת שהביא הרחיד"א (הו"ד לעיל פ"א אות פ) שע"פ האר"י אין לברך ברכת מעין שבע, תחת איזה סוג היא נופלת. שהרי ב' השמועות הללו סותרות זו את זו, ויש ללבנן כאחד.

ונראה שב' השמועות אינן שמועות מתלמידי האר"י בשמו, אלא פרי עיונם של החכמים שהגו בכתבי האר"י או תלמידיו, וכן מורים לשון השמועות. וז"ל מהר"י צמח בהגהת נגיד ומצוה: "ברכה מעין שבע צריך לאמרה כפי טעם הסוד הכתוב בכוונות, ולפי שמציאותו לא תמצא כי אם בלילי שבתות לבד, אפי' כשחל יום ראשון של פסח בשבת אומר אותו משא"כ כפי הפשט", עכ"ל. וז"ל הרחיד"א: "ואני שמעתי שע"פ האר"י זצ"ל אין לומר ברכה מעין שבע ליל פסח", עכ"ל. דוק בלשון מהר"י צמח "צריך לאמרה כפי טעם הסוד הכתוב בכוונות" וכו', דמשמע שהכריח כן מסברא. וכן דוק בלשון הרחיד"א "ואני

להוסיף חיל בלימודים ולעקור הרים ולטחנן זב"ז בפלפולו ולהקשות ולתרץ ולומר זו כונת האר"י וזו כונת מהר"ח, ואף לסבור בהן סברות, ואינן בגדר והסברא בהן איוולת קסא).

בא וראה מה שכתב בשו"ת רב פעלים (ח"ב סוד ישרים סי' יג, ד"ה קנצי למילין) וז"ל: "קנצי למילין, כי דברים אלו אי אפשר להבין אותם אפילו במקצת מתוך הספר, אלא צריך ללמוד מ"ש בספר על ידי חכם ורב, וכמ"ש המשורר בקערת כסף, עשה לך רב ואל תבטח בספרא, אך אם גם הרב שלך כל בטחונו בספרא, מה תועלת יש לך בו. מיהו אם חכם ונבון ושכלו ישר ואמיתי בחכמת הפשט, ודאי יוכל להשיג מספרי הקודש דברי אמת שיהיו אצלו ברורים ומפורשים יותר, אע"פ שא"א להבינם על בוריין בלתי קבלה מפה לאזן, עכ"ז הוא ישר ונאמן לאחוז בידו כלל גדול שיש לנו בחכמת האמת, שכל הדברים הנזכרים בחכמה זו אין הדברים כפשוטן, וכל מה שגילה רבנו האר"י זלה"ה לא גילה מכל דבר אלא קצת מן הקצת מכל דבר ודבר" וכו', עכ"ל. הרי שאם יהיה חכם ונבון ושכלו ישר ואמיתי בחכמת הפשט, יוכל להשיג דברי אמת ברורים ומפורשים אע"פ שא"א להבינם על בוריין בלתי קבלה מפה לאזן. וא"כ כ"ש וק"ו מסקנות המעיינים לדורותם שקבלו מפי רב איש מפי איש, שדבריהם נכוחים למבין.

ולדרוש בספרים של גדולי חכמי המקובלים שבכל דור ודור, יראה וירוה נחת.

קסא) והוכחנו זה לעיל (שאלה א הערה קכג) מלשון האר"י, ומי שלבו מפקפק בדבר איעצה לו עצה אשר יעצתיה שם, ללכת

שמעתי שע"פ האר"י אין לומר" וכו'. הרי שב' השמועות נופלות תחת הסוג הרביעי.

ועתה יש לעיין האם בעלי הסברות הללו ינקו הקדמותיהם מכתבי מהרח"ו או מכתבי התלמידים. והנה הרחיד"א שראה השמונה שערים, ואף כתב בכמה מקומות אזהרת מהרח"ו הנ"ל, נראה בלא ספק ששמע שמועתו מחכמים מקבלים שהגו רק בכתבי מהרח"ו, וכבר העלינו לעיל (פ"ב אות י) השערה בשם הרב וישב הים שאולי שמועה זו היא משנתו הראשונה של הרש"ש זיע"א.

אמנם סברתו של הרב נגיד ומצוה, הגם שהיא מיוסדת על הכתוב בכוונות (היינו ספר הכוונות) שהוא מכתבי התלמידים, וא"כ אין לסמוך עליה, מ"מ אם אחר העיון בכתבי מהרח"ו תמצא מיימרא כעין זו המובאת בכוונות או בדומה לה, וסברת הרב נגיד ומצוה תהיה שייכת בה, א"כ לדידן קבלו דברי מהר"י צמח משנה תוקף כסברת הרחיד"א וכסברות שאר הלומדים המעיינים בכתבי מהרח"ו עצמם ואף יותר מהם, שהרי המיימרא הזו התבררה כאמיתית, ומעתה מי לנו גדול ממהר"י צמח שהיה אחד מארזי הלבנון שבאותה תקופה, לברר מה יוצא ממנה. ועתה נבוא לעיין בדברי ספר הכוונות ובדברי מהרח"ו.

כתב בספר הכוונות ישן [שהוא מכתבי התלמידים] (דף מד ע"א), וז"ל: "ואומר ש"ץ ברכת מגן אבות אשר הוא מעין שבע שנתקנה בשביל הסכנה, וביו"ט אין מזכירין בחתימתן יו"ט אלא מקדש השבת לבד, כי ברכה זו תקנו (אותם)

[אותה] מפני כבוד הכלה הכלולה משבע, וקראוה מעין שבע, פירוש אותה הארה מן הז' (=ספירות) ולא הז' (=ספירות) עצמם. וזהו בלילה אבל ביום הם השבע עצמם כי אז הם שולטים", עכ"ל. פירוש: מאחר שהכלה (ספירת המלכות) כלולה משבע ספירות שמעליה, לכן תקנו ברכת מעין שבע, אבל היות שאינה מקבלת מהם ממש (כלומר אינה מתעלה אליהם) רק מקבלת הארה מרחוק, לכן תקנו ברכה אחת מעין שבע ולא שבע ברכות כשאר חזרת הש"ץ של שבת שיש בהם ז' ברכות שלימות. (כלומר, אילו היתה מתעלית אל הז' ספירות ממש היו מברכים בחזרת ליל שבת ז' ברכות ממש). ואמנם ביום שהשבע ספירות עצמם שולטים (מתעלית אליהם) אומרים בחזרה ז' ברכות ממש, ע"כ.

אם נתבונן בקוצר לשון הרב נראה די ש כאן ב' לימודים שונים, א' בליל שבת יש לעשות חזרה אחר התפלה משום שיש הארה שאין אותה בלילות החול, ב' מאחר שאינה הארה גמורה אומרים רק ברכה אחת מעין שבע. עוד הוסיף הרב וכתב דביו"ט שחל בשבת יש לומר אותה ברכה כי אותה הארה קיימת, אמנם אין לחתום בה אלא מקדש השבת כיון שההארה הזו שייכת לבחינת השבת ולא לבחינת יו"ט.

אם נוסיף להתבונן בדברי הרב נראה להדיא, כי הטעם העיקרי שבגללו תקנו לברכת מעין שבע, אינו מפני המזיקין אלא משום סיבה אחרת ע"פ הסוד. וראה לשונו המפורשת "ואומר ש"ץ ברכת מגן אבות אשר הוא מעין שבע שנתקנה בשביל הסכנה וכו', כי ברכה זו תקנו אותה מפני

כבוד הכלה כלולה משבע וכו', עכ"ל. הרי שלא השתמש בטעם של מפני המזיקין אלא כדי לברר מקחו מי היא ברכת "מגן אבות" שדיבר בה, אבל כשהביא טעמה הביא טעם אחר.

לאור דברי הרב הללו, כתב מהר"י צמח בהגהותיו לנגיד ומצוה (דין ספינה, המובא לאחר דין קבלת שבת) דברים פשוטים וברורים, וז"ל: "ברכה מעין שבע צריך לאמרה כפי טעם הסוד הכתוב בכונות, ולפי שמציאותו לא נמצא כי אם בלילי שבת לבד, אפילו כשחל יום ראשון של פסח בשבת אומר אותו משא"כ כפי הפשט", עכ"ל. כלומר, כיון שיש תיקון שאליו מכוונת ברכה זו ושייכת רק בלילי שבת, ולא נוכל להשלים אותה בזמן אחר, לכן צריך לאמרה אף בליל פסח שחל בשבת, הגם שלפי הפשט אין לאמרה אז. ובמילים פשוטות יותר, כיון שהטעם העיקרי הוא לפי הסוד (ואין לו תשלומין בזמן אחר), לפיכך יש לאמרה אף בליל פסח הגם שלפי הטעם הפשטי א"צ לאמרה אז.

אם ננתח את דברי מהר"י צמח, יוצא בעצם שטענתו הינה פשטית ולא קבלית, וזו היא: כיון שלברכות יש טעם גם ע"פ הנסתר והוא העיקר, לכן יש ללכת על פיו גם אם אינו עולה בקנה אחד עם הטעם הפשטי.

ועתה משבאנו עד לכאן דיינו, דלא איכפת לן אם ספר נגיד ומצוה הינו מכתבי מהרח"ו או מכתבי התלמידים, דנהי שהטעם שהובא בספר נגיד ומצוה אינו נכון, מ"מ טענת מהר"י צמח שרירה

וקיימת, דכל זמן שנמצא טעם ע"פ הסוד לברכת מעין שבע, אם לא נוכל למלאותו בזמן אחר, תו לא מתחשבינן בטעם הפשטי ואזלינן בתר הטעם הקבלי. (ובהחלט שכאן יש מקום למערער לבוא ולומר שאין ללכת ע"פ הנסתר נגד הנגלה, אבל זו טענה אחרת בכללי הפסק, ונאריך בה במקום אחר אי"ה, אך אינה קשורה בכזה זה למה שספר נגיד ומצוה אינו מכתבי מהרח"ו אלא מכתבי התלמידים), ועתה יש לעיין האם באמת בכתבי מהרח"ו האמיתיים ישנו טעם ע"פ הסוד לברכת מעין שבע, באופן שלא נוכל למלאותו אלא בליל שבת בלבד, ואם כן תחזור טענת הרב נגיד ומצוה. ונמשיך באשר התחלנו.

בספר פרי עץ חיים למהר"ם פאפירש שאף הוא מבוסס לכאן על כתבי התלמידים (ראה אודותיו לעיל ד"ה ודע כי באמת הוזכרו, ובהערה שם) הביא טעם ברכת מעין שבע בב' לשונות, הלשון הראשון הוא דומה מצד הענין לטעם שהובא בספר הכונות, והלשון השני הוא לשון ס' הכונות ממש, אלא שציין עליו מהר"ם פאפירש דהוא מהחברים (כלומר מכתבי התלמידים), וז"ל הפרי עץ חיים: "ועתה בליל שבת הוא לילה, ואינה יכולה לעלות מדת יום, לכן נשארה במקומה בנה"י, ומשם מקבלת הארה למוחין דילה, ומחג"ת ז"א היורדת הארה ההיא למטה למוחין דילה, והיא אינה עולה. וזו סוד ברכה מעין שבע, כי כבר ידעת, כי כל חזרת עמידה דש"ץ הוא בחג"ת, אמנם בשחרית דחול, שעולה המלכות עד חג"ת דז"א ממש, לפי שהוא יום, לכן נקרא חזרת

עמידה גמורה. אך עתה שאינו עולה עד חג"ת, לכן לא יש חזרת עמידה ליל שבת, אך שיורדת הארת חג"ת למטה במקומה, לכן יש חזרת מעין ז', ולא שבע. (מהחברים: ואומר הש"ץ מגן אבות, אשר הוא מעין שבע, שנתקנה בשביל הסכנה. ובי"ט אין מזכירין בה י"ט, אלא מקדש השבת לבד. כי ברכה זו תקנו אותה מפני כבוד הכלה הכלולה מז', וקראה מעין שבע, פי' הארה מן ז' ולא הז' עצמן, וזהו בלילה. אבל ביום הם הז' עצמן, כי אז הן שולטין), "עכ"ל פרי עץ חיים.

אם נתבונן בפשטות, יוצא שבב' הלשונות כתוב דבר אחד, בליל שבת המלכות מקבלת הארה ממקום גבוה ואינה עולה לשם, ואילו היתה עולה היו אומרים חזרה גמורה בשבע ברכות, אך מאחר שאינה עולה רק מקבלת הארה משם, אומרים ברכה אחת מעין שבע (ואילו לא

קסב) ואין לטעות ולומר, שבמיימרא הראשונה כתוב רק טעם למה החזרה היא מעין שבע ולא שבע גמורות (כלומר: אחר שחז"ל תקנו בשל טעם פשטי של מפני המזיקין לומר חזרה אחר תפלת ערבית של ליל שבת, בא הרב במיימרא הראשונה לומר רק למה לא תקנו חזרה גמורה משום שמקבלת הארה מרחוק, אבל למה בכלל תקנו ברכת מען שע זה התברר במיימרא הב'). זה אינו, ודוק בלשון המיימרא הא' "וזה סוד ברכה מעין שבע" כלומר בין הטעם למה אומרים אותה בכלל, ובין הטעם למה אומרים רק מעין ז', והענין הוא כי כל חזרת הש"ץ היא בחג"ת, ובשחרית דחול שעולה עד חג"ת

היתה מקבלת אפי' הארה, לא היינו אומרים כלום) קסב).

ועל מיימרות אלו הביא מהר"ם פאפירש את הגהות רבו מהר"י צמח שעל ספר הכונות, וז"ל: "צמח: פי' טעם זה, לפי שמציאותו לא נמצא כי אם בליל שבת לבד, אפילו כשחל יום א' של פסח בשבת אומר אותו, משא"כ כפי הפשט", עכ"ל. ולא מסתבר שכוונת מהר"ם פאפירש לומר שהגהת רבו חוזרת רק על הלשון השנית מהחברים (שהיא לשון ספר הכונות), ולא על הלשון הראשונה, א' דמאי שנא. ב' אילו היה כן מן הסתם היה עליו לציין זאת. (ומה שנדפסה ההג"ה הנ"ל לאחר המיימרא השנית, הוא משום שחוזרת על כל מה שלפניה, דהיינו ב' המיימרות שכתוב בהן דבר אחד בב' לשונות, ופשוט).

והנה בשער הכונות (דרושי ליל שבת דרוש ב', דף ע טור ב ד"ה והנה) שהוא

דז"א ממש יש לומר חזרה גמורה, אך עתה שאינה עולה עד חג"ת, לכן לא יש חזרת עמידה, אך כיון שיורדת הארת חג"ת למטה אליה "לכן יש חזרת מעין שבע, ולא שבע". דוק בלשונו ואל תטעה.

ולמתעקש אפרט יותר, אם כונת הרב במיימרא הראשונה היתה לומר רק למה היא מעין ז' ולא למה מברכים בכלל, א"כ היה לו לכתוב כך: "אך עתה שאינה עולה עד חג"ת, לכן לא יש חזרת עמידה ליל שבת. אך כיון שרצו להמתין למאחרין, לכן יש חזרת מעין ז' ולא שבע", ולא לכתוב "אך [כיון] שיורדת הארת חג"ת למטה במקומה, לכן יש חזרת מעין שבע ולא שבע" ופשוט.

מאביו ואלו מהחברים). כך שאם נבוא לדון מצד כתבי האר"י והתלמידים, הרי שהג"ה זו של מהר"י צמח לא שייך בה החסרון של כתבי התלמידים, והיא כשאר מסקנות שהעלו הלומדים בכתבי האר"י.

ואם נבוא לדון מצד משמעות הענין, כבר מילתנו אמורה, כי מסקנת מהר"י צמח בהג"ה שייכת בלא שום ספק גם לדברי שער הכונות. ובאמת שרבנן דקו והעמידו על הג"ה זו תילי תילים של הלכות, כמו מה שאמרו שיש לברך ברכת מעין שבע בבית חתנים ובבית האבל, וכן אמרו שאם טעה הש"ץ בשבת תשובה ואמר "האל הקדוש שאין כמוהו" מחזירין אותו, והטעם משום שע"פ הסוד היא במקום חזרת הש"ץ (והארכנו בכל זה לעיל פ"א אות עד-עה ובהערה, ובפ"ב אות ח), וא"כ אפשר"ל בשופי דה"ה הכא גבי ערב פסח שחל בשבת, דמאי שנא.

וגם הרחיד"א עצמו שמצד אחד כתב שיש להחזיר הש"ץ כשטעה בשבת תשובה בגלל שהיא במקום חזרת הש"ץ, ומצד שני כתב ששמע שע"פ האר"י אין לאמרה בפסח, לא כתב שהטעם הוא משום שדברי מהר"י צמח אינם מוסמכים, אלא משום ששמע שע"פ האר"י אין לאמרה בפסח, כלומר יש הבנה וסברא עיונית במו"מ בסוגיא זו לפיה משמע שע"פ

בשם שער התפילה, ומהרש"ו קראו שער הכונות. ועתה נדפס ספר זה בשנית מכת"י מהרש"ו עצמו ע"י חברת אהבת שלום תכב"ץ, בדיוק כפי שעשאו מהרש"ו.

ודאי מכתבי מהרש"ו, הביא טעם ברכת מעין שבע בדומה למיימרא הראשונה שהביא בפרי עץ חיים, (איברא דבספר שער התפלה (עמ' תיט ד"ה אח"כ בויכולו השני) ראיתי שאף שמועה זו מקורה בכתבי התלמידים שהכניס מהרש"ו בסוף ספרו ומהרש"ו בללם בתוך דבריו^{קסג}), וז"ל שעה"כ: "והנה עתה בליל שבת אינה יכולה לעלות במדת יום, ולכן נשארת במקומה בנה"י שהם מדת לילה, והארה של המוחין שלה העומדים בחג"ת יורדת למטה עד המוחין שלה, אבל היא אינה עולה. וז"ס ברכת מעין ז' של ליל שבת, והוא כי נודע כי כל חזרת העמידה דש"ץ היא בחג"ת, ולכן בשחרית דימי החול שהיא עולה ממש בחג"ת הנקר' מדת יום לכן יש חזרת העמידה גמורה, אבל עתה שאינה עולה שם אמנם עכ"ז יורדת הארה משם אליה לכן היא חזרת מעין ז' ולא גמורה בז' ממש", עכ"ל.

והגם ששמועה זו אינה אלא מכתבי התלמידים, מ"מ מכיון שאישרה מהרש"ו והביאה בתוך ספרו, ודאי שידע שאפשר לסמוך עליה (לפחות כמו השמועות שאין לשית לבנו אליהן בקבע, ואולי אף יותר, דאל"כ אמאי מהרש"ו הביאן בתוך ספרו לעומת האחרות שלא הביאן. ועוד אמאי בנו מהרש"ו בללן בתוך דברי אביו מבלי להשאיר סימן היכר אלו

קסג) מהרש"ו הכניס שמועות מהחברים בסוף ספרו שמונה שערים, ומהרש"ו כשהדפיס ספר השמונה שערים של אביו הכניס את אותן השמועות בתוך דברי אביו ובלל אותם כאחד. ומהרש"ו קרא לשער זה

האר"י אין לאמרה, אלא שא"כ בהחלט אפשר לבוא ולומר שיש סברא עיונית אחרת, וככל מחלוקות שבתורה.

ומעתה אין שום מקום לערער על הג"ה זו זולתי אם ימצאו דברי הרב מפורשים במקום אחר, מה שלעת עתה אינו ידוע לנו. או שיבוא חכם מבין ויבאר ליודעי ח"ן מה הטעם שעל פי האר"י אין לאמרה, והם יכריעו לנו.

ולסיום נוסיף עוד ענין אחד, ונבוא לעיין מה דינם של שמועות התלמידים שבכתבי מהרח"ו על הצד שגם עליהם חוזרת הוראתו "אל תשית לבך בקבע אליו", האם דיוק באותן שמועות וקביעת הלכה לדורות על פי דיוק זה חשיב יציאה מהוראת מהרח"ו הנ"ל או לא.

והנה לא תימא לכל חכמינו שבכל הדורות שראו את שעה"כ ודייקו בלשונותיו ושמועותיו מבלי לחלק בין שמועה לשמועה (שהרי בשער הכונות לא ניכר מה ממהרח"ו ומה מזולתו), ומעולם לא שמענו שיש ליזהר בדיוקים בשעה"כ מחשש שמא הוא דיוק בשמועה מהחברים, וא"כ אות הוא ומופת ברור שאין בזה יציאה מהוראת מהרח"ו, אלא אפילו לדידן שזכינו ונגלו תעלומות ונדפס בדורינו ספר שער התפלה שהוא שעה"כ מעצם כת"י מהרח"ו ובסדר שלו, ונדפס ע"י חברת אהבת שלום תכב"ץ, נראה שאין לנו לחוש מלדייק בשמועות החברים אפילו אליבא דהלכתא.

והטעם בזה, שהנה יש לנו לעיין מהי כונת מהרח"ו באמרו "אל תשית לבך בקבע אליו", והיה אם כונתו שלא

לקרא בו אלא פעם בכמה זמן ולא באופן קבוע, א"כ ממ"נ אם הטעם משום שאינו אמת א"כ אף בדרך עראי אין להשית לבנו אליו, ואם הוא אמת א"כ נשית לבנו אליו בקבע. ועל כרחך נראה בלא ספק שכונתו היא שאין לדייק דיוקים והבנות מהלשון אלא ללמוד הענין ההוא על דרך כלל בלבד, כי באמת עצם הענין הוא נכון ואמיתי (וע"כ הכניסו מהרח"ו לספרו), רק שהלשון א"א להוציא ממנה דיוקים, משום שיתכן שמעביר השמועה לא דייק בלשון מחמת שלא ירד לעומק דעת האר"י, ומהרח"ו אינו יכול לדעת באיזו לשון התבטא האר"י כדי לדעת היאך לנסח המיימרא, שהרי לא ישב שם בשעה שנאמרה, רק יכול היה לדעת שבאופן כללי שמועה זו נכונה היא ואינה סותרת את האמת.

אם כנים דברינו (תוך התעלמות מכוונת מהעובדה שכל הדורות אכן דייקו מלשונות שעה"כ כולם בלא חשש), א"כ יוצא שרק קביעת הלכה שמקורה בדיוק לשוני וכד' חשיב כהשתת הלב אליו בקבע, אבל דיוק מעצם כללות הענין, כגון הג"ה זו של מהר"י צמח שאמר שהטעם קיים בכל השבתות, זה לא חשיב השתת הלב לדברי החברים בקבע, כי לשם כך נכתבו. עד כאן קושט דברי אמת, סגי בהם למבקש, ולא יועילו אלף כמותם למתעקש.

ח.

שאלה: ידוע שמהרח"ו סידר את נוסח התפלה שלו בשעה"כ ע"פ סידור ספרדי הנדפס בויניציאה שנת רפ"ד, וכמו

שכתב להדיא (שעה"כ דרוש נוסח התפלה, דף נ טור ד) וז"ל: "וזה נוסח התפלה כאשר קבלתי ממורי ז"ל, וכדי שלא אאריך אכתוב סדורו כפי דפוס הסדור של כל השנה ממנהג ספרד הנדפס בשנת רפ"ד ליצירה", עכ"ל.

והנה בסידור ויניציאה הנ"ל בסדר תפלת פסח (עמ' קלז) כתב מפורש וז"ל: "ואומר רצה ומודים ושים שלום וקדיש ועלינו לשבח" עכ"ל. ומיד לאחר מכן החל בסדר ההגדה, ולא נזכר דבר וחצי דבר מברכת מעין שבע כשחל בשבת. ושמא תאמר דבעל הסידור לא דק וכתב בסתמא, תא חזי שגבי תפלת יו"כ (עמ' שיא) ותפלת סוכות (עמ' תז) הזכיר להדיא דכשחל בשבת אומר הש"ץ מעין אבות ואינו חותם אלא מקדש השבת. וא"כ ודאי שבפסח לא כתב כן משום שמנהגם היה שלא לברך כלל ואפילו יחול בשבת. ואם דעת האר"י ומהרח"ו היתה שיש לברך, א"כ היה לו למהרח"ו לכתוב להדיא השינוי שבינו לבין דפוס הסידור הנ"ל ולומר שמברכין אותה אף בשבת, ומדשתק ולא פירש אלמא דס"ל שאין לברך אותה וכפשטות סידור ויניציאה רפ"ד.

תשובה: אם באנו לדיוקים מעין אלו בא ונדייק עוד, שהנה בסידור הנ"ל סדר תפלת שבועות (עמ' קעח) כתב וז"ל: "בערב שבועות נכנסים לבית הכנסת ומתחיל ש"ץ מזמור יקום אלקים יפוצו והוא בסי"ח, ומתפללין כמו בפסח אלא שאומרים את יום חג השבועות זמן מתן תורתנו", עכ"ל. ומיד המשיך סדר תפלת שחרית, והרי ביו"ט שני של גלויות שיחול

בשבת ודאי שאומרים ברכת מעין שבע (והסידור הן נכתב לבני חו"ל). כמו כן בסדר תפלת ר"ה (עמ' 52) לא הזכיר בסידור ההוא שבשבת יש לומר ברכת מעין שבע. א"כ יוצא שבשבועות ור"ה אין לומר ברכת מעין שבע כמו בפסח, ומדשתיק ליה מהרח"ו בשעה"כ על כרחך ס"ל שאין לומר בהן ברכת מעין שבע, וזה ודאי אינו נכון.

א"א על כרחך צ"ל דבעל הסידור לא דק גבי תפלת ר"ה ושבועות, ואולי כן הוא גבי תפלת פסח. ומ"מ מהרח"ו ודאי לא התכוון להעיר על כל מה שהובא בסידור, אלא בעיקר על סדר תפלת שחרית של חול ועוד קצת מתפלת שבת שהביא בסוף הדרוש שם.

ט.

שאלה: אם דעת האר"י ומהרח"ו היתה שצריך לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, א"כ למה בספר מקור חיים למהרח"ר חיים הכהן מאר"צ שהיה תלמיד מהרח"ו ומקובל גדול כנזכר בשם הגדולים (ח"א מע' ח אות לג, וח"ב מע' ט אות יג), שתק בהל' פסח (סי' תפז סעיף א) על דברי מרן שכתב לאמרה ולא הזכיר לדעת רבו, האם יתכן שכל אותן שנים שישב אצל רבו לא ידע מהי דעתו בענין זה, אתמהה. והאמת תורה דרכה שאין זו דעת מהרח"ו ואין זו דעת האר"י.

תשובה: מקובל כי לאחר פטירת האר"י לא רצה מהרח"ו ללמד החכמה הזו לשום אדם, באמרו כי נסתלק מעיינות החכמה ולא ניתן רשות מן השמים ללמד

יותר חכמה זו. גם את כתביו שלו ידוע כי את חלקם טמן באדמה וחלקם טמן אצלו ולא שזפתם עין איש.

וכך כתב מהרש"ו בספר החזיונות (ח"ה אות א, מהדו' שובי נפשי עמ' תיט) וז"ל: "סיפר לי ה"ר יצחק הכהן ז"ל כי בעת פטירת מורי ז"ל, כשאני יצאתי מאצלו נכנס הוא אצלו וכו', ויאמר (=האר"י לר' יצחק הכהן) תאמר לחברים משמי, שמהיום ואילך לא יתעסקו עוד כלל בחכמה זו שלמדתי, כי לא הבינו אותה כראוי, ויבואו ח"ו לידי כפירה ואיבוד הנפש. ואמנם הרב חיים לבדו יעסוק בה, הוא לבדו בלחישה בסתר", עכ"ל.

והא לך לשון הר"ש שלומל באגרותיו (האגרת השלישית): "בפרט מהרש"ו נר"ו כל העולם מעידין עליו שאין שני לו בכל העולם כולו, ויש לו גם כן השגה ברוח הקודש, ומכיר בפרצוף, ויודע לאתדבקא רוחא ברוחא ולדבר עם איזה צדיק שירצה [בכח היחודים והכונות] שהם כתובים אצלו שקבל אותם מרבו אין להם מספר ואין להם חקר. ואין לך יום שאינו מחדש בתורה, וכבר כתב פירוש על הזהר והתיקונים, וספר יצירה, ועל כמה וכמה אגדות ומאמרי מדרשות של רז"ל, אבל הכל הוא גנוז וטמון ומכוסה אצלו, ואין כח ביד שום חכם מארץ הצבי שיכול עמו שיגלה לו סתרי תורה. והוא אומר שאינו רשאי לגלות אלא למי שיתנו לו רשות מן השמים עליו. ועתה מקרוב הוא אומר בהשגה שיש חכם אחד בחוצה לארץ בארץ אדום שימלא מקומו. ואמר, אם יהיה זכות בדור, אזי יתגלה אליו אותו החכם ויבוא

אצלו וילמוד לפניו, וימסור לו את כל חכמתו, ויסמוך ידיו עליו, ויעשהו כמעין המתגבר ותנוח עליו הרוח, ואם לא תהיה זכות בדור, אז לא יזכה אותו החכם לבוא אצלו, וישאר אותו החכם בחושך מגשש כעוור בצהרים וכל העולם ישאר חשך בעבורו וכו', שלאחר פטירת האר"י ז"ל לקח מהרש"ו כל הקונטרסים מיד כל החברים ולא הניח להם שום דבר מזו החכמה, ולא החזיר אותם להם, באמרו שלא ניתן רשות לגלות עוד בעולם הזה האור הגדול, כי כבר נסתמו אותן מעיינות החכמה ושערי אורה שהיו פתוחין בזמן הרב ע"ה, וכך נשאר העולם ט"ו שנים בחושך אחר פטירת הרב ע"ה.

ומהרש"ו לקח בין כך ובין כך כל הקונטרסים, והיה מעתיק כל החידושים שלא שמע הוא, והיה מצרף אותם עם החידושים שלמד הוא, וכתב בצדו זהו מן החברים. וסידר כל דבר ודבר על מקומו הראוי לו וכו', ועשה מהם חיבור אחד נאה, דבר דבור על אופניו. וחלק אותם לחלקים, והחלקים לשערים, והשערים לפרקים, וקרא אותם 'עץ החיים'. והנה הוא גנוז אצלו ט"ו שנה, לא שזפתו עין רואה", עכ"ל האגרת. כידוע האר"י נפטר בשנת של"ב, א"כ עד שנת שמ"ז (ט"ו שנה) היתה החכמה הזו סתומה אצלו לפי עדותו של הר"ש שלומל.

אחר כך אירע המעשה הידוע של ת"ר ניירים (בו העתיק הר"ר יהושע בן נון ת"ר ניירות מכתבי מהרש"ו מבלי ידיעתו, ונתפשטו כתבים אלו בין ידידי סגולה בארץ ישראל לבד), ועדיין היה

נתנו לו רשות לגלות, גם מאור עיניו אין אתו עם מהר"ח וכו' והיום הוא בן ס"ו שנה", עכ"ל.

והנה מהרח"ו נולד בשנת ש"ג ונפטר בשנת ש"פ, א"כ בהיותו בן ס"ו היה זה בשנת שס"ט, ועד אז לא נין לו רשות לגלות, ורק בשנת שס"ט ניתן לו לכאור' רשות לגלות, ורצה לעלות לא"י ולגלות הסודות לראויים, אלא שכידוע שחפצו לא עלה בידו, והוא נפטר בשנת ש"פ בדמשק. הרי שמהרח"ו כלל לא גילה מסודות רבו בחייו. ואם תשאל אמאי לא גילה בדמשק לראויים, ונראה כי יש ב' סיבות לדבר, א' שלא היה רשות לגלות בחו"ל אלא בא"י בלבד (עיין הערה קסד ד"ה קבלתי), ב' שאנשי דמשק אפשר שלא לא היו ראויים כלל לכך, אם נטה אוזן קשבת לכל אותן האשמות שהטיל עליהם הרוח כמסופר בספר החזיונות (חלק א, אות כב עד סוף החלק, מהדור' שובי נפשי עמ' סב) אשר כל השומע תצלינה שתי אזניו, וזה היה בשנת שס"ט האמורה, ואם כן תו לא קשיא מידי.

גם באגרת ששלח השל"ה לבנו (נדפסה בהקדמה לספר נובלות חכמה, בעמוד הרביעי) כותב השל"ה, כי גם בשבתו בדמשק לא גילה מהרח"ו מאום מתורתו, ורק בעת מותו צווה שלא יבא הספר לדפוס ולא יועתק, אכן נתן רשות למי שירצה ללמוד ממנו בביתו שיהא רשאי קסד).

יושב מהרח"ו ומצפה לבואו של אותו חכם מארץ אדום, עד ל"ה שנה מפטירת רבו (שנת שס"ז), כמובא כל זה באריכות באותה אגרת (הועתק גם בשבחי האר"י אר"צ תרל"ב, דף לג ע"ב-מג ע"א).

הרי שעד שנת שס"ז, לא לימד מהרח"ו מאום, ומה שנתפרסם היה זה או ע"י המעשה של ת"ר ניירים (או ע"י תלמידי האר"י האחרים שאמרו בע"פ מה ששמעו), אך לא ע"י מהרח"ו. וידוע הדבר כי בסוף ימיו עבר מהרח"ו לדמשק, ושם נפטר בשנת ש"פ.

והנה הר"ש שלומל באגרת הנ"ל, מנסה לשכנע בסוף דבריו את מקבל האגרת (הר"ר יששכר בער מקרעמניץ) לבוא לארץ הצבי, כי לדעתו הוא הוא החכם מארץ אדום שמהרח"ו מצפה לו. נמצא א"כ כי נסיעתו האחרונה של מהרח"ו לדמשק, היתה רק לאחר שנת שס"ז, ועד אז היה בא"י ולא גילה מאום.

ובספר שבחי האר"י [אר"צ תרל"ב] (דף ט ע"א) כתב וז"ל: "אמנם אינו רוצה לגלות שום דבר, באמרו שרבו לא נפטר בקצרות שנים אלא מתוך שגילה כל כך הסודות הנעלמים, ואמר ג"כ שלרבו נתן רשות מן השמים לגלות אבל לו לא נתן רשות עדין, אמנם עתה מקרוב שלח לומר לחכמי צפת שרוצה לבוא לצפת תוב"ב ולגלות כל חכמתו להראויים אליו שכבר

ר"ג ור"מ ואב"ד דירושלם עיר הקדש תוב"ב החסיד מהר"ר ישעיה סג"ל נר"ו, לשאלות הגאון ר"מ ואב"ד דק"ק פרעסלא החסיד

קסד) וז"ל ספר נובלות חכמה: תשובות חשובות, חכמי ישיבות. רגלי מרכבות, ידעונים ואבות. מרבינו שבארץ ישראל הגאון

בכך בעברי דרך דמשק הביאני בנו לחדרו ונתן לי הספר, והיתה לי הקריאה קשה במאד כי היה כתב ספרדי. אבל דע, מיום שנתנה התורה לא היה ספר כזה. והנה כתב בהקדמה ומזהיר למען אמונת הש"י על קונטרסים שנתפזרו ברוב העולם ונקראים ע"ש האר"י ז"ל להשמר מהם במה שכותבים מעצם החכמה הזאת אם לא בדברים שהם פשטים נעימים בפסוקים או באי זה דרושים.

ואני הייתי בדמשק שני ימים כי אח"כ יצאה השיירה והוצרכתי לילך. ובספר ההוא מבוארת החכמה עפ"י הסדר ראשי פרקים עין לא ראתה אלהים זולתך. וכשהביאני ה' ירושלם עיה"ק תוב"ב, ואני כוסף ומתאוה לזאת החכמה ויש בכאן הרבה חכמים גדולים ולכולם יש קונטרס שנתפשטו מתלמידיו. ומצאנו וראינו שהם בהרבה עניינים חלוקים ולפי השגתינו באו קצת דברים המחריבין עולמות. מ"מ אנחנו יגעים ומוצאים לפי שכלנו והשגתינו אי זו השגה. אבל חלילה לנו להביא תחת הקולמוס, כי אולי ח"ו משגה הוא, כמו שקרה לקדמונינו בקצת עניינים בקונטרסיהם. אך לה' קוינו שיהא עת שיתגלה לנו ספר הקדוש דהאלהי הנ"ל כי לכל זמן, ועת לכל חפץ.

ובואם יזכני האל כאשר קוה קויתי, אז בודאי יותר הנדר דהיינו החרם הקדום, ואדרבה נעשה הסכמה לזכות את הרבים, אזי אמלא רצון כבודך וארחיב הביאור כיד ה' הטובה עלי. וכו' ובטוחים אנחנו בחסד האל שבמהרה נזכה ויתגלו לנו הנסתר דהיינו הספר הנ"ל והן הן מעשה מרכבה ודי בזה עכ"ל הרב החסיד זלה"ה. עכ"ל הקדמת ספר נובלות חכמה.

מהר"ר שמואל זלה"ה בן המאור הגדול בישראל מהר"ר משולם פייבש זלה"ה ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא. צדיק עמוד העולם ויסודו, מלא כל הארץ כבודו. הגאון המופלג בדורו, כולם נהנים לאורו. הוא אהובי מחותני ר"מ ואב"ד נ"י כבוד מהר"ר שמואל יצו ה' אתו את הברכה, זו לזו סמוכה. עם שלום ישיבתו הרמה, תורת ה' תמימה.

קבלתי כתב מכ"ת בסבר פנים יפות וגם מנחה שלוחה בצרוף הראש והקצין הר"ר הירש יצ"ו תשואות חן חן. עתה אשיב על דברי מכ"ת, ראשית דבר, כתוב בדברי קדשיך שאודיע את מכ"ת אי זה עניינים מחכמת האר"י ז"ל והדברים אשר רשם מכ"ת הן הן גוף החכמה, מה אדע אשר לא תדע. אמנם כגון דא צריך אני להודיע, כי יש חרם קדמון מכל החכמים שבא"י שלא לגלות מחכמת האר"י לחו"ל, ואלו האנשים שהביאו קונטרסים לחו"ל כחשו וגנבו ומעלו בחרם. אבל הירא את דבר ה' חלילה לו לעבור על החרם הגדול הזה, וטעמם ונימוקם היה שאל יתהלל המתהלל בחכמת האר"י ז"ל שירד לסוף דעתו בעצם החכמה בידיעה ברורה כי לא יש נמצא עתה בעולם לא בחו"ל ולא בא"י.

והענין הוא כי היו להרב ז"ל הרבה תלמידים צדיקים חסידים וקדושים, מ"מ לא ירדו לסוף דעת רבם על הבירור (גם) [אם] לא תלמידו המופלג מהר"ר חיים קאלבריו (=מהר"ר מכוונה גם קלאבריס ע"ש מוצא משפחתם מעיר קלאבריה שבאיטליה) זלה"ה אשר מנוחתו כבוד בק"ק דמשק. זה האלהי היה ממלא מקום הרב ז"ל והוא ז"ל לא היה מגלה החכמה לשום אדם, רק עשה חיבור מופלג נקרא עץ חיים (=הוא השמונה שערים), וצווה בעת מותו שלא יבא הספר לדפוס ולא יועתק. רק נתן רשות מי שירצה ללמוד ממנו בביתו רשאי.

הפעמים התעלם מדברי הרב בשעה"כ וכתב ביאורים והנהגות שונות לחלוטין כנראה למעיין.

והסיבה לזה נראה בפשטות, שהוא לא ראה מעולם את ספר שעה"כ, ומהרח"ו מעולם לא למדו את תורת האר"י רק את ספר הזה"ק, וע"כ ייסד הר"ר חיים הכהן את ספרו על ספר הזהר דוקא, אלא שפעמים כשראה את הנהגת מהרח"ו שאינה כפי המובא בשו"ע, והוא לא ידע טעם לכך ע"פ הזהר, היה שואל את רבו, והיה משיבו בחצי פה ע"פ מה שכתב בשעה"כ. אכן במקומות שלא ידע שלרבו שיטה אחרת והנהגה אחרת, או שידע אך היה לו ביאור מספיק ע"פ מה שהבין בזה"ק, כאן לא שאל ולא חקר אצל רבו, כי לא ידע שצריך לשאול. וכך אירע שאי אלו פעמים נכנסו סברות מעין אלו המובאות בשעה"כ לתוך ספרו, בעוד שרוב הספר אינו מיוסד על כתבי מהרח"ו כלל.

אם כנים דברינו, יוצא שמה שמצינו עדות בשם מהר"ר חיים הכהן שהיה לומד את החכמה הזו אצל מהרח"ו, אין הכוונה שהיה לומד עמו החכמה לפרטיה, אלא רק את ספר הזהר בכלולתו, אלא שהיה סבור שזו היא החכמה לפרטיה^{קסא}.

אמר לו הרב רח"ו ז"ל שילמוד חכמה זו והוא לא רצה, וכיון שלא רצה עזב אותו. אחר מעט זמן בא חלום להחכם ר' חיים הכהן א' וב' פעמים וא"ל אתה באת בזה העולם ללמוד החכמה, לך ותלמוד מהרב רח"ו ז"ל. הלך אצל הרב ז"ל וא"ל, אני רוצה ללמוד חכמת הקבלה. ודחה אותו הרב ז"ל א' ושנים או ג' פעמים. אח"כ א"ל הרב ז"ל, כיון שאתה רוצה

מכ"ל זה נראה, שהר"ר חיים הכהן הגם שהיה תלמידו, מ"מ לא למד ממנו את החכמה הזו לפרטיה, אלא למד ממנו את ספר הזהר ע"פ הקדמות אמיתיות שקבל מהאר"י, אך לא את סדר השתלשלות העולמות לפרטיהן וכ"ש לא את כוונות התפלה והמצות כסדרן, זולת אי אלו כוונות קצרות, כעין מה שכתב בספר פרי עץ חיים (שער הזמירות פ"ג) בשם הר"ר חיים הכהן הנ"ל מה ששמע ממהרח"ו.

והגם שהר"ר חיים הכהן ידע שמהרח"ו כתב את ספר שמונה שערים (ואף ידע מאזהרת רבו שלא לעיין בכתבי התלמידים) וכמו שהזכיר בפירוש בהקדמת ספרו מקור חיים, מ"מ נראה שלא ראה את ספר השמונה שערים כל עיקר, רק ידע שיש לרבו הקדמות אמיתיות בתורת האר"י והתנגדות לזולתם, וע"כ ישב אצלו ללמוד חכמת הזהר.

ואכן את ספרו מקור חיים ייסד על ספר הזהר ולא על ספר שמונה שערים, יען כי לא ראהו מעולם. והגם שפעמים מספר מצינו שהשתמש בסברות כעין אלו שהובאו בשער הכוונות וביאר על פיהן את הענין שרצה, מ"מ ברוב ככל

קסא וז"ל העדות (נדפסה לראשונה מכת"י ב'ספר תולדות האר"י ע"י מ. בניהו ס' יט, עמ' 242):

"סיפר לי גביר אחד בקוסטאנטינא מהרב ר' חיים כהן ז"ל בעל מחבר ספר טורי ברקת (=הוא ספר מקור חיים) תלמידו של הרב ר' חיים ויטאל ז"ל שהיה בבית אביו ז"ל שתיים או שלשה שנים והיה מספר כמה מנהגים ממנו, דברים גדולים. ופעם אחת או שתיים

ועתה אמרתי לעבור עם המעיין בין בתרי ספר מקור חיים הנ"ל ולראות האמנם כדברי כן הוא (ואעבור על מעט מהל' השכמת הבוקר סי' א, וברכת אשר יצר סי' ו, והל' תפילין סי' כה).

סימן א

סעיף א: כתב מרן "יתגבר כארי לעמוד בבקר לעבודת בוראו, שיהיה הוא מעורר השחר". ובמקור חיים האריך במעלת הקימה בבוקר, וביותר בדברי הזהר שיש לקום בחצות, ולא הזכיר לדברי מהרח"ו בשעה"כ דרושי הלילה סוף דרוש ד (דף נג ע"ג) לענין מי שלא יכול להשאר ער כל חצי הלילה, וז"ל: "ודע כי העיקר הוא שצריך להשתדל בכל כוחו לעסוק בתורה כל חצות לילה עד שיעלה עה"ש וילך להתפלל ולא יפסיק בשינה כלל, ודבר זה אין למעלה ממנו. אבל אם אין באדם יכולת להיות ניעור כל חצות אחרונה של הלילה, אז יקום ממש בחצות ויבכה על החרבן וכו' ואח"כ תחזור לישן, ובלבד שתחזור ותקום כמו חצי שעה קודם עה"ש ותחזור לעסוק בתורה באופן שקודם שיעלה עה"ש תהיה מתקשר עם השכינה וכו', והנה אם הוא בלילי הקיץ הקצרים אף כשיקום משנתו יהיה קרוב לעה"ש אל תחוש לעסוק בתורה באותה

ללמוד זה החכמה תשבע לי שלא למדת זה החכמה כבר מספרים אחרים, כי הסודות שגילה הרב האר"י ז"ל היו סתומים עד עתה, וספרים הקדמונים לא היו מכוונים על אמיתתן, וכיון שלמדת ספרי הקדמונים לא תוכל להכניס בזה החכמה כי כבר מונחים

שעה, רק שתעשה סדר הבכיה כנו' ואח"כ אם ישאר זמן תעסוק בתורה, ותזהר מאד שלא תתבטל מזה אפי' לילה אחד", עכ"ל. וזה מן הדברים שאין אדם יודע לשאול עליהם מעצמו.

סעיף ב: כתב מרן "המשכים להתחנן לפני בוראו, יכוין לשעות שמשנתות המשמרות" וכו'. ובמקור חיים האריך ליישב דברי הגמ' (ברכות ג ע"א ע"ב) עם דברי הזהר (ויקהל קצה ע"ב) לענין זמן הבכיה, אך לא הזכיר לדברי מהרח"ו בעשה"כ דרוש תקון חצות (דף נח ע"ב, ואילך) לא מענין סדר המזמורים שיאמר, ולא מַחְלָקַת הימים לתיקון רחל ותיקון לאה, ולא מאופן אמירת התיקון"ה, כגון שישב על הרצפה אצל הפתח סמוך למזוזה, ויחלוץ נעליו, ויעטוף ראשו, וישים אפר מקלה במצחו, וכמובא בשעה"כ באורך. כי כל אלו דברים שעשה מהרח"ו בביתו מן הסתם, ולא ראהו ולא ידע לשאול על כך.

סעיף ג: כתב מרן "ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חרבן בית המקדש". ובמקור חיים כתב וז"ל: "אבל לא בזמן התפלה שנא' תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה ובטוב לבב, וביותר בשעה שלומד בתורה כמ"ש חז"ל הקורא והשונה

סברותיהם בדעתך ומטעים אותך שלא תבין אותה לאמיתתה, והרב ז"ל עזב כל ספרים הקדמונים ולא למד אותם ואמר שכך קיבל מהאר"י ז"ל זולת הרמב"ן ז"ל ועוד איזה ספרים כנזכר בכתבי האר"י. ונשבע לו והיה לומד עמו חכמה זו", עכ"ל.

בלא נעימה עליו נאמר וכו', לפי שהשמחה שישמח האדם בשעה שלומד בתורה ועוסק במצוה מושך עליו רוח טהרה", עכ"ל.

והדומה לו בהקדמה לשעה"כ (דף ו טור ב בסוף) וז"ל: "אסור לאדם להתפלל תפלתו בעצבון, ואם נעשה כך אין נפשו יכול לקבל האור העליון הנמשך עליו בעת התפלה. אמנם בעת שמתודה הוידוי ומפרט חטאיו אז טוב להתעצב בלבד, אבל בשאר התפלה נמשך לו נזק נפלא גדול ע"י עצבותו, אבל צריך להראות לפניו יתברך הכנע תפלתו גדולה באימה ויראה. אמנם תהיה בשמחה יתירה וגדולה בכל האפשר כדמיון העבד המשמש את רבו בשמחה יתירה ואם משמשו בעצבות עבודתו נמאסת לפניו. וכמעט המעלה והשלימות והשגת רוח"ק תלויה בדבר זה, בין בעת תפלתו ובין כשעושה איזה מצוה משאר המצוות וכו', ואל תבוז לענין זה כי שכרו גדול מאד", עכ"ל. (והדומה לו בהקדמה לשער המצוות).

והדבר אינו תמוה איך נגע הרב מקור חיים במה שנכתב בשער הכונות (אם כי בשינוי ומבלי להזכירו), כי מן הסתם היה מהרח"ו מזהיר על ענין השמחה בעבודת ה' בכל עת, וגם אם לא, מ"מ הדבר מפורסם בלא"ה בכל הספרים חדשים גם ישנים ממעלת השמחה בעבודת ה', ופשוט.

סעיף ה: כתב מרן "טוב לומר פרשת העקדה ופרשת המן ועשרת הדברות" וכו', ובסעיף ט כתב: "יש נוהגים

לומר פרשת הכיור ופרשת תרומת הדשן, ואח"כ פרשת התמיד" וכו', עכ"ל.

וכתב המקור חיים (סעיף ה) וז"ל: "הנה פרשת העקדה שגורה היא בפי הכל ואומרים אותה בכל יום, אבל שאר הפרשיות לא נהגו לאמרם בכל מקום מפני שאין להם שורש ולא צורך לענין התפלה, ועשרת הדברות בטלו אותם חז"ל מפני תרעומת המינים, וסיבה האמיתית מפני כי לא נמצא בהם צורך לענין התפלה ולכן אע"ג דליכא מינים עתה לא נהגו לאמרם, אמנם אם היחיד ירצה לומר אותם הנה הם בכלל לימוד בתורה, אז טוב לו שיאמר יר"מ", עכ"ל. ובסעיף ט כתב וז"ל: "והנה אנחנו לא (נהגנו) באחת מאלה זולת פרשת התמיד", עכ"ל.

הרי שהסיבה האמיתית שביטלו אמירת עשרת הדברות הוא משום שלא נמצא בהם שורש לענין התפלה ולא משום תרעומת המינים, וע"כ גם עתה שאין מינים לא נהגו לאמרם. ב' היחיד ירצה לאמרם רשאי והם בכלל לימוד תורה, אלא שטוב שיאמר יר"מ.

ועתה בא וראה מה שכתב בשעה"כ בהקדמה (דף א טור ג) וז"ל: "גם הייתי נוהג לומר בכל בוקר קודם התפלה פרשת המן וי' הדברות וכיו"ב בפרשיות אחרות, ומנעני מורי ז"ל שלא לאמרם ובפרט בי' הדברות הזכיר לי טעמו של דבר כי הרי בימים הראשונים קבעום בתפלה, ומפני המינים שלא יאמרו שאין עוד ח"ו תורה מן השמים אלא י' הדברות

בלבד לכן בטלום, ומי זה יערב אל לבו לחזק את המינין ולנהוג מה שביטלו רז"ל בגמרא, עכ"ל.

הרי שעיקר הטעם בביטול אמירת י' הדברות הוא דוקא משום תרעומת המינים, ועל כן אפילו ביחיד מנע ממהרח"ו לאמרם (לשון מהרח"ו "גם הייתי נוהג לומר" מורה שהיה אומר זה לעצמו ולא בתוך תפלת הציבור. גם לשון המקור חיים "אבל שאר הפרשיות לא נהגו לאמרם בכל מקום וכו' ולכן אע"ג דליכא מינים עתה לא נהגו לאמרם", וכן לשונו בסעיף ט "והנה אנחנו לא נהגנו באחת מאלה", משמע שלא נהגו הציבור בכל אלו הפרשיות, וממילא יוצא שמהרח"ו היה אמרם לעצמו. (ותדע שבסידור ויניציאה רפ"ד שעל פיו ייסד מהרח"ו את סדר התפלה (ראה שעה"כ דרוש נוסח התפלה, דף נ טור ד) ומן הסתם הוא משום שסידור זה היה מצוי ורגיל אצלם, באמת לא נזכרו כל הפרשיות הללו גם לא עשרת הדברות). ואכן במחבר"ר (סי' א אות ח) כתב להדיא דמהרח"ו ביחיד אמרם ומנעו רבו.

והנראה לכאורה הוא, שכיון שבזמן הרב מקור חיים לא נהגו לומר אלו הפרשיות (וגם ראה שמהרח"ו אינו אמרם), דק לשאול את רבו האם יש בהם טעם ע"פ הסוד, והוא השיבו בפשטות שלא, והרב מקור חיים סבר שזו הסיבה שאין אומרים אותם (שהרי אילו היה טעם לאמרם ודאי היו אומרים אותם, לכה"פ מהרח"ו). ומכיון שדעת הב"י שביחיד שרי לאמרם, לכן גם הרב מקור חיים הורה כן בספרו,

ולא ידע שעליו לשאול את רבו "האם אתה היית אומרם ביחיד, ואם כן אמאי הפסקת", וע"כ לא שמע מרבו שלפי האר"י עיקר הטעם שאין לומר י' הדברות הוא מפני תרעומת המינין ושגם ביחיד אין לאמרם משום כך.

ואמנם את אזהרת מהרח"ו (שם, דף א טור ג) וז"ל: "קודם שהאדם יסדר תפלתו בביהכנ"ס מפרשת העקדה ואילך, צריך שיקבל עליו מצות ואהבת לרעך כמוך ויכוין לאהוב כל אחד מבני ישראל כנפשו, כי עי"ז תעלה תעלה תפלתו כלולה מכל תפלות ישראל וכו', ובפרט אהבת החברים העוסקים בתורה ביחד צריך כל אחד ואחד לכלול עצמו כאילו הוא אבר אחד מן החברים שלו, ובפרט אם יש לאדם ידיעה והשגה לדעת ולהכיר לחבירו בבחינת הנשמה וכו', וכן בכל תפלותיו וצרכיו ודבריו ישתף את חבירו עמו, ומאד הזהירני מורי ז"ל בענין אהבת החברים שלנו של חברתינו", עכ"ל. לא הזכיר ממנה מאומה, כי זה דבר המסור אל הלב, והחברייא קדישא ההיא כבר לא היתה באותם ימים מכונסת כבעבר, וע"כ לא ידע מאזהרה זו כל מאומה, ולא ידע לשאול עליה, ולא הביאה כאן כולה או חלקה, הגם שזהו מקומה.

עוד האריך הרב מקור חיים (שם, אות ט) במעלת אמירת קרבן התמיד והקטורת ע"פ הזהר, ולא הביא דבר ממה שהובא בענין זה בשעה"כ. וכן לא הזכיר מש"כ בשעה"כ (דף יג טור ד) וז"ל: "גם

"ומכ"ש מי שמניח אותו בלילה ואינו פושט אותו, יניח תפילין בביתו, וילך לבוש טלית מוכתר בתפילין לבית הכנסת וכו', ואח"כ ילבש ויתעטף בטלית גדול", עכ"ל.

עוד כתב שם וז"ל: "אמנם מי שרגיל לילך לבית הכנסת לימנות מעשרה ראשונים קודם עה"ש עדיף טפי, לפי כי הוא נוטל שכר כנגד כולם והוא מקיים מה שאמר הכתוב ברוב עם הדרת מלך כדאיתא בזה"ק, ואח"כ מתקדש יותר בעטיפת ציצית, ואח"כ עולה במעלות קדושת התפילין לקנות לו תוספת נשמה. וגם כי האדם אינו מקיים להניח התפילין בביתו, לא יגרע משלימות הנמצא בלבישת הטלית והנחת התפילין כל אחד כפי בחינתו בהיותו בבית הכנסת (עדיף) [ועדיף] כמדובר", עכ"ל.

והנה כל זה הוא דלא כמ"ש בשעה"כ. שהנה האר"י ודאי היה נזהר בט"ק ללבושו כל היום, שהרי הביא סוד בדבר (שעה"כ ענין הציצית דרוש א דף ד טור א) וז"ל: "ולכן בהיות האדם שלא בשעת התפלה בשאר היום אינו חייב בעיטוף ציצית הגדול, רק בציצית קטן די לו" וכו', עכ"ל. וכן מוכח להדיא ממה שהיה מברך עליו בצאתו מבית המרחץ (שעה"כ ענין הציצית דרוש ו, דף ז טור ב) עש"ב.

וגם בשינה היה נזהר בו, כמ"ש בשעה"כ (ענין תפלת ערבית דרוש א, דף נב טור ד) וז"ל: "עוד דע כי לילה לאו זמן ציצית הוא כנז' בגמרא. אמנם אין זה אלא בטלית גדולה שמתעטפין בו בשעת התפלה, והטעם הוא במה שנתבאר אצלנו בדרושי

צריך לומר כל הברייתות הכתובות בסידור שלנו עד פסוק כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו וכו', ואח"כ תאמר ג' פסוקים אלו ה' צבאות עמנו וכו', ה' צבאות אשרי וכו', ה' הושיעה וכו', מפני שהם מסוגלים מאד לאמרם אחר פיתום הקטורת וכן היה מנהג מורי ז"ל לאמרם וכו', עכ"ל. וכנראה הוא משום שלא דק אחר סדר אמירת הקרבנות של מהרח"ו שמן הסתם היה אומר זה בינו לבין עצמו בלחישתו.

כמו כן לא הזכיר למש"כ בשעה"כ שם, וז"ל: "גם יאמר בכל יום בכל עת שתראה, או לפחות ג"פ ביום דהיינו קודם תפילת שחרית ומנחה וערבית אלו הפסוקים שבפרשת ויקהל ויעש את המנורה וכו', עד סוף הדרוש, ע"ש. וכל זה מטעם האור.

סימן ו

האריך בביאור ברכת אשר יצר ע"פ הסוד שהיא רומזת אל האדם העליון, אך רמזיו שונים מהרמזים שהביא בשעה"כ (דף ב טור ג), כמו"כ לא הזכיר הטעם למה יש בברכה זו מ"ה תיבות כמו שהזכיר בשער הכונות.

סימן כה

סעיף ב: כתב מרן "מי שהוא זהיר בט"ק ילבשנו ויניח תפילין בביתו, וילך לבוש בציצית ומוכתר בתפילין לביהכנ"ס, ושם יתעטף בטלית גדול", עכ"ל.

ובמקור חיים האריך טובא בסוד הענין ע"פ הזה"ק, והוסיף וז"ל:

הציצית וכו', ולכן צריך לזהר שלא להסיר מעליו ציצית קטן לא ביום ולא בלילה, וישכב עמו בלילה וכו', ואין זמן שצריך להסיר אותו מעליו אלא בכניסתו לבית המרחץ, עכ"ל.

והנה הוא עצמו כתב להדיא (ענין הציצית דרוש ה, דף ו טור ד) וז"ל: "ובזה תבין למה צריך ללבוש הציצית קודם התפילין" וכו', עכ"ל. ואירי אפילו בטלית גדול, וכדכתב השמן ששון מפורש שם (ס"ק ד), וכדמוכח מכל הענין שם. וכן הוא סדר הנחת טו"ת שלנו.

וגם שהאר"י עצמו מנהגו היה להקפיד בהנחת טו"ת בביתו טפי ממעלת ראשונים כדכתב בשעה"כ (ענין הברכות דף ג טור ב) וז"ל: "ראיתי למורי ז"ל שלא היה נוהג להיות מעשרה ראשונים, ואמר לי הטעם שהוא היה חולני והיה צריך לשהות בביתו כדי לעשות צרכיו. ועוד סיבה אחרת כדי שאח"כ ילבש טו"ת בביתו וילך מעוטר ומעוטף בטלית ותפילין לבית הכנסת, והיה מוכרח לעשות כן ביום, כי בלילה לאו זמן תפילין הוא, והי' ראשונים היו מקדימין לבית הכנסת באשמורת טרם אור היום, ולכן לא היה יכול לקיים מצוה זו לסיכות אלו", עכ"ל. וכל הוא דלא כמ"ש הרב מקור חיים.

ומהרח"ו נראה שמנהגו היה להניח טו"ת בבית הכנסת דווקא ולא בבית, כדמוכח לכא' מלשון הרב מקור חיים (שם, אות ג, ויובא להלן סעיף ג) שהיה רואהו בשעת הנחת תפילין, ומן הסתם היה זה בבית הכנסת ולא בביתו של מהרח"ו,

כי מה להרב מקור חיים בבית מהרח"ו בהשכמת הבוקר. ומסתברא מלתא שמהרח"ו היה בא לבית הכנסת קודם עה"ש ולא היה מתעכב בביתו עד שיעלה עה"ש כמנהג רבו מסיבות השמורות עמו, דאם היה מתעכב א"כ למה לא היה מניח תפילין בביתו כמנהג רבו, ועל כרחך שהיה מקדים לבוא לביהכנ"ס וממילא לא יכול היה להניח טו"ת עדיין, וע"כ מה שראה הרב מקור חיים מול עיניו היה רק איך שבא לביהכנ"ס ומניח שם טו"ת כמו שהכריע הוא לדינא, וע"כ לא טרח לשאול מרבו כלום על זה.

סעיף ג: כתב מרן "הרא"ש היה מסדר הברכות עד עוטר ישראל בתפארה ואז היה מניח התפילין ומברך עוטר ישראל בתפארה", עכ"ל.

והרב מקור חיים האריך לבאר דהעיקר הוא לברך עוטר ישראל על חבישת הכובע לראשו קודם הנחת תפילין, אמנם מ"מ מדת חסידות הוא לברכה קודם העיטור בתפילין. אח"כ הביא הוא מה שראה אצל מהרח"ו וז"ל: "וראיתי מורי הרב זלה"ה שהיה נוהג, לפעמים אומר כל הברכות לאחר שהיה לובש טו"ת, ופעמים אומר הברכות קודם. נמצא כי אין דבר זה לעיכוב, אלא שהיה שלימות יותר, כי טוב הוא להודות לה' והוא מעוטף בציצית מעוטר בתפילין", עכ"ל. ולא הביא להנהגת האר"י המובאת בשעה"כ (דף א טור ג) וז"ל: "וראיתי את מורי ז"ל שהוא לא היה מסדרם בבית הכנסת אלא בביתו בקומו ממיטתו כפי הסדר הנז' בגמרא", עכ"ל. אמנם כתב שם דמ"מ הטוב ביותר הוא

וְלֵא הביא דבשעה"כ (דף י טור א) כתב בדומה ובתוספת, דהענין הוא להניחם קודם ק"ש ותפלה, וכמובן שלא הזכיר דבר וחצי דבר מענין תיקון העולמות הנעשה ע"י סדר זה הנזכר בשעה"כ, וז"ל: "גם נתבאר איך כל בחינת התפילין קודמים אל התפלה, כי במצוה מעשית ובברכתה בעת הנחת התפילין בספיק לתת בהם מכח אותו הרשימו וכו', ואח"כ ע"י מצות התפלה והק"ש באים מוחין אחרים חדשים לצורך זיווג זו"ן וכו', עכ"ל.

עוד שם (דף י טור ב) וז"ל: "עוד טעם שני להניח תפילין קודם התפלה, כי לכאור' ההי ראוי להניחם אחר התפלה, לפי שהתפילין נעשים מבחינת מוחין הפנימיים וכו', ואם המוחין אינם באים שלא בתפילה איך בתפילין באים קודם התפלה, אך הענין הוא" וכו', עכ"ל.

וְלֵעִי מיניה (דף ט טור ג) וז"ל: "ולכן אנו מקדימין להניח תפילין קודם התפלה, כי התפילין הם מן רשימו דאתמול שנעשה בחינת תפילין, ובתפלה באים אח"כ מוחין חדשים פנימיים", עכ"ל.

אחר כך (סעיף ה) האריך הרב מקור חיים להביא כוונות הנחת התפילין בדרך הרמז והסוד ע"פ הזה"ק, כוונות אשר לא נזכרו בשעה"כ, ולאידך לא הזכיר דבר מהנזכר שם, ואכמ"ל.

סעיף יא: כתב הרב מקור חיים וז"ל, "אחר שקשר תפלה של יד על הזרוע, יניח של ראש כדי שלא להפסיק ביניהם וכו', לפי כי התכלית הוא לקנות נשמה חדשה, ולכן קודם שיכרוך סביב

שיקום בחצות ויעשה כל סדר הברכות אז, ויעסוק בתורה עד אור הבוקר, וז"ל: "ואמנם כבר נתבאר כי האדם שהוא שוחר טוב, בלילה יש לו לברך כל הברכות שהרי נתחייב בהם, ומברך ברכות התורה ואח"כ יושב ועוסק בתורה עד אור הבוקר שהגיע זמן התפלה", עכ"ל. והוא כמו שכתב בשעה"כ (דרוש תקו"ח, דף נח טור ב) וז"ל: "בענין קומו מן המטה בחצות לילה, אחר שיטהר וינקה גופו וירחץ פניו ידיו ורגליו וילבש מלבושיו ויסדר ברכותיו על סדר הנזכר בגמ' וכמ"ש הרמב"ם בהל' תפלה", עכ"ל. וזה כתב שיעשה עוד קודם אמירת תקו"ח כיעו"ש. והוא ודאי קודם זמן הנחת התפילין הרבה.

והדבר ברור, דכיון שהסיק מהנהגת מהרח"ו שדבר זה אינו לעיכובא, לא טרח לשאול על מנהג האר"י ולא טרח לשאול את רבו על דעתו הוא, ומהרח"ו מצד עצמו לא גילה מאום. אמנם ידע מעלת הקימה בחצות וממילא הסיק דזמן אמירת הברכות הוא אז, וטעמא דמלתא משום דנתחייב בהן כשקם ואין להשהות הברכה עד עת הנחת התפילין, וכמו שכתב בעצמו "יש לו לברך כל הברכות שהרי נתחייב בהן".

עוד כתב הרב מקור חיים (שם) דהתועלת לאדם בהנחת התפילין הוא כי מרויח תוספת הנשמה אשר נמשך מחדש עליו, והנה לא נשלם אלא עד שיקרא ק"ש, מפני כי הנחת התפילין הוא ענין מעשה וק"ש הוא דיבור, ואם אין מצרף המעשה עם הדיבור בהשואה אחת אינו מועיל לו כדאיתא בזהר.

הזרוע יניח של ראש, ולאז למיימרא שלא יכרוך סביב לזרוע כלל, אלא הרצון לומר לא יכרוך סביב לזרוע כל הרצועה לגמרי כדי שלא יהיה סיבה להסיח דעתו מהם. ולקמן (דף מז טור א) מתבאר כמה כריכות צריך לעשות קודם שיניח תפילין של ראש וכמה כריכות יעשה האדם אחר שיניח תפלה של ראש. יש מי שאומר שאסור להוציא תפילין של ראש מהתיק שלה עד שתהא תפילה של יד מונחת והכי מסתברא משום דאין עושין מצות חבילות, עכ"ל.

ולקמן התבאר (דף מז טור א) מנין הכריכות שיעשה וז"ל: "אחר שקשר של יד מיושב על הזרוע, יניח של ראש קודם שיכרוך הרצועה וכו', והנה מבואר מזה המאמר (=של הזהר) כי ברצועה של יד תליין תתאי ואתזנו מיניה ג"כ, ולכן כאשר קודם הנחת תפילה של ראש קושר עמה אח"כ שבעה כריכות כדי לחבר עמה שבע הנערות שלה, הוא סוד המאמר ויביאו את המשכן אל משה וכו', ותיכף יעמוד ויניח תפילה של ראש לחבר אותם. ואח"כ חוזר לכרוך שני כריכות וכו', וכורך באצבע ג' כריכות דהיינו סוד הקידושין שנותן החתן לכלה וכו'.

יש מי שאומר שאסור להוציא תפילה של ראש מהתיק עד שתהא תפילה של יד מונחת, כי יברך על של יד תחלה לפטור את של ראש ואח"כ מוציא את של ראש. ובשעת הדחק אין להשגיח על זה, מאחר שהתחיל להוציא התפילה ולא הניח, עכ"ל המקור חיים.

העו"ה: דסדר הנחת התפילין כך הוא. יברך ויקשור של יד ויכרוך ז' כריכות (כנגד שבע הנערות), ויוציא של ראש ויניח ויכרוך עוד ב' כריכות על הזרוע, ואח"כ כורך על האצבע. ולכתחילה לא יוציא השל ראש עד שיניח השל יד, ובשעת הדחק אין להשגיח על זה.

והנה בשעה"כ הובא זה בשינוי קל. שלענין הכריכות לא נזכר הב' כריכות על הזרוע שלאחר הנחת השל ראש. ונזכר שהאר"י היה נזהר שלא להוציא השל ראש עד שיניח השל יד, מיהו שרי להוציאם קודם הכריכות. וגם הובא שם שתהא הנחת תש"י בהצנע ויכסה הרצועה בטלית.

וזה לשון שעה"כ (דף י סוף טור ב): "סדר הנחת התפילין, בתחילה יקשור תש"י בזרועו השמאלי על הקיבורת ויכסה זרועו בטלית כדי שתהא הנחת תפילין בהצנע. ואח"כ יכרוך הרצועה סביב זרועו ז' כריכות כנגד שבעה נערות הראויות לתת לה המבואר אצלנו עניינם. ואחר שיכרוך הז' כריכות אז יניח תש"ר ולא קודם הכריכות, ואחר שכבר הניח תש"ר שהוא בעלה אז יתן לה הבעל קידושין שה"ס כריכות הרצועה סביב האצבע האמצעי הנקרא אמה כדרך הטבעת העגול של הקידושין הניתן באצבעה וכו', ומורי ז"ל היה נזהר שלא להוציא תש"ר מכיסן עד שיניח תש"י ויקשרנו למעלה במקום הקיבורת, ואח"כ לא היה חושש מלהוציאם אע"פ שלא כך עדיין הז' כריכות סביב זרועו כנ"ל, אבל ודאי שצריך

לכרוך הז' כריכות האלו קודם שיניח תש"ר בראשו", עכ"ל.

אל זאת זה יש לעיין, וכי לא ראה את סדר הנחת תפילין של מהרח"ו

כשראהו מניח תפילין כדלעיל, ולא ראה שאינו מניח עוד ב' כריכות על זרוע. וצ"ל דהרב מקור חיים לא דק אחר סדר הנחת התפילין של רבו, וצ"ע.

* * *

המורם מכל האמור: הר"ר חיים הכהן בעל מקור חיים, בעת שחיבר את ספרו הנ"ל לא ראה את ספר שעה"כ (ולא את שאר השערים), והגם שישב אצל מהרח"ו, לא גילה לו הרב מתורת האר"י, אלא היה מלמדו ספר הזה"ק ע"פ הקדמות האר"י, ורוח כתבי מהרח"ו אינה נושבת בין בתרי סעיפיו של ספר מקור חיים, רק רוח אחרת היתה עמו, רוח טהרה ורוח הקודש מספר הזה"ק ע"פ הקדמות אמת מהאר"י שלמד מפי מהרח"ו. ואם המצא תמצא בתוך ספר מקור חיים ידיעה שמקורה בכתבי האר"י ולא בזה"ק, הנה זה לכאור' בשל שהרב המחבר ראה מקום לשאול על ככה מרבו, ואם היה שואל היה משיב לו בחצי פה ממה שלימד האר"י, אבל כשלא חש לשאול נעלמה ממנו לכאור' דעת האר"י הצרופה.

אם כנים דברינו, מובן מאד שאין להביא ראייה משתיקת הרב מקור חיים בסי' תפז על דברי מרן שכתב שאין לאמרה, שאף האר"י ומהרח"ו ס"ל שיש לאמרה, דאפשר שמהרח"ו לא רצה לגלות שיש סוד לאמרה, וגם לא רצה לשנות ממנהג המקום, לכך שתק ולא הורה לש"ץ לאמרה כדי שלא ישאלוהו מאי טעמא (וגם שהוא

לא היה רב המקום קסו), כך שהר"ר חיים הכהן לא ידע טעם לברכה זו ע"פ האר"י, וסבר שהוא מודה למרן שאין לאמרה ולא ראה צורך לשאול, כך נראה לי בפשטות. **תדע** שגם בסי' רסח סעיף ח הגם שהאריך הרב מקור חיים ברמז נפלא מדיליה בטעם אמירת ברכת מעין שבע בשבת, לא הזכיר דבר וחצי דבר מהטעם הנזכר בשעה"כ, אלמא לא ידע טעם זה. ולאידך גבי בית חתנים ואבלים שפסק מרן (רסח י) שאין לאמרה, וגם הרב מקור חיים (שם) הסיק ע"פ רמז שלו שבסעיף ח שאין לאמרה, עכ"ז כתבו המקובלים (כולל הרחיד"א דס"ל דבפסח אין לאמרה) שע"פ טעם הסוד המתבאר בשעה"כ יש לאמרה, הגם שלא נזכר זה להדיא בשעה"כ, והגם שהרב מקור חיים כתב להדיא שאין לאמרה. אלמא דס"ל להנך רבוותא תרתי, א' כל זמן שאינו נגד דברי מהרח"ו מפורשים, מותר לתלות בדעת האר"י מה שיוצא למעיין ע"י הלימוד בכתבי האר"י. ב' דעת הרב מקור חיים אינה מהווה ראייה (או לפחות אינה מהווה ראייה מוכרחת) לדעת מהרח"ו.

ועתה צא וחשוב, לפי הבנת השואל שדברי הרב מקור חיים מהווים

קסו) גם אני יודע אם באותם ימים שלמד אצל מהרח"ו חל פסח בשבת.

ששמע שע"פ מהרח"ו אין לאמרה בליל פסח), עד כאן קושט דברי אמת.

בא וראה שאפילו מהר"ש ויטאל בנו של מהרח"ו, הגם שהביא בפשטות בספרו 'חיים שנים ישרים' (סוף חלק או"ח, עמ' קכד) את לשון הכל בו (הלכות אבל סי' קיד) שכתב שמנהגם הוא שלא לומר ברכת מעין שבע בבית האבל בשבת, ומזה מוכח לכאור' שאף הוא ראה כן למעשה אצל אביו, וע"כ לא העיר כלום. עם כל זאת לא דקדקו הפוסקים להביא מכאן ראיה שלדעת האר"י אין לאמרה, אלא אדרבה נטו לומר דלדעת האר"י יש לאמרה, והטעם הוא דאפשר שמהרח"ו לא הנהיג כן למעשה בשביל שלא ישאלוהו מאי טעמא, א"נ בשביל שלא יבואו לידי מחלוקת, ועל כן הבן לא ידע מהי דעת אביו, אבל לעולם אפשר שדעת מהרח"ו שיש לאמרה, ומכיון שמהטעם המובא בשער הכונות יוצא שצריך לאמרה פסקו דיש לאמרה.

ואם תשאל, אמאי לא שאל הר"ר חיים הכהן לרבו מהי דעתו על ברכת מעין שבע בפסח לאור הג"ה מהר"י צמח המובאת בספר נגיד ומצוה. התשובה היא, משום שספר נגיד ומצוה לא נדפס בחיי מהרח"ו, שהרי מהרח"ו נפטר בשנת ש"פ וספר נגיד ומצוה נדפס לראשונה בשנת תפ"ו^(קסז) (גם ספר פרי עץ חיים נדפס לראשונה בשנת תקמ"ב ושם עוד לא

ראייה לדעת מהרח"ו, אם כן ודאי הוא שישב אצלו זמן רב עד שנהיה בר סמכא לתורת רבו. ועתה האם בכל אותו זמן שישב אצל רבו, לא הזדמן לו ולו פעם אחת לראות או לשמוע מהי הנהגת רבו בשבת בבית האבל או בבית החתן שהם דברים נפוצים מאד, עד שיתכן שמהרח"ו סבר שיש לאמרה (וכדהסיקו המקובלים והרחיד"א), ואילו תלמידו סבר שאין לאמרה ולא ידע דעת רבו, זה תימה. ויותר מסתבר שראה וידע מהי דעת רבו, וא"כ היה על המקובלים להסיק שדעת מהרח"ו שאין לאמרה, ואמאי הסיקו בשופי שיש לאמרה.

אבל האמת תורה דרכה, דס"ל להמקובלים שהרב מקור חיים לא ידע מהי דעת מהרח"ו כלל ועיקר לא בפסח שחל בשבת ולא בבית חתנים ואבלים (ולא בשאר דינים ועניינים), כי מהרח"ו לא לימד דעתו לאחרים, וגם לא שינה מנהגים נפוצים לפי שלא רצה שישאלוהו על טעמי המנהגים, וע"כ תלמידו לא העיר דבר וחצי דבר על דברי השו"ע לא בסי' רסח ולא בסי' תפז כי היה סבור שאין לאמרה. ולאידך ס"ל להמקובלים שדבר היוצא מהבנת דברי מהרח"ו אפשר להחשיבם בשופי כדעת מהרח"ו עצמו הגם שלא נזכר בפירוש, וע"כ הסיקו שיש לאמרה בכל השבתות כולם ללא יוצא מן הכלל (זולתי הרחיד"א

ספרו נגיד ומצוה אחר בואו לדמשק, ומכנה את מהרח"ו זלה"ה.

קסז) ובהקדמת מהר"י צמח לספרו קול ברמה (נדפס לראשונה מכת"י בסוף ספר תפארת אדם למהר"י צמח ע"י מכון תורה אור) כתוב להדיא שחיבר את

נדפסה ההג"ה הנ"ל, ונדפסה רק במהדור
הבאה בשנת תקמ"ה).

ובדרך אגב יש לעיין, האם הרב מקור
חיים היה מעיין בכתבי מהר"י
צמח, שהרי הוא עצמו הזהיר בהקדמת
ספרו מקור חיים שלא לעיין בספרים שלא
יצאו מתחת יד מהרח"ו כדלהלן (ד"ה
ועתה), אולם לאידך ישנה לכאור' עדות
שבסידור כונות התפילה שיצא מתחת יד
מהר"י צמח עיין בו ואף העתיקו, כך שאיני
יודע מה סבר הר"ר חיים הכהן על מהר"י
צמח ותורתו.

ואעתיק לך את לשון הר"ר חיים הכהן
בהקדמת ספרו וז"ל: "ואמנם
אע"ג כי כל עיקרים הללו היו עם לבבי
ורוחי כל הימים חיים, לא נתחזקתי
להעלות על ספר דברים נעלמים. עד
שראיתי כמה מאשי הזמן חלפו תורות
עברו חק להדפיס מאמרי האר"י ז"ל
וראיתי אחרי ראי לאשר הביא אלוה בידו
הוא עמק המלך לא די כי כל זה הוא בדרך
גנבה כי מעולם לא יצא מתחת ידי הקדוש
ז"ל דברים אלו ולא במסירה פה אל פה
אלא שכתב אותם לשמו ועשה עצמו מפרש
דברי האר"י ז"ל ומאמרי הזהר, והנה
מעולם האר"י לא למד תורה זולת להקדוש
הר"ח ויטל זלה"ה, והעשרה היושבים עמו
אין לומדים מפי האר"י ז"ל, רק אומר
הקדמה אחת ומסתלק כדרך מרע"ה וכולם
לומדים עם הקדוש הר"ח ויטל זלה"ה,
ומעולם לא כתב האר"י ז"ל זולת הקדמה
אחת לענין קשר עם הצדיקים הנה היא
כתובה בספר עץ החיים מידי האר"י ז"ל
ותו לא מדי, הכל מיד הרב הקדוש חיים

ויטאל ז"ל ה"ה מורי ורבי. ובעמק המלך
מפרש דברים אשר לא כן, והלא אפילו
ההקדמות של הדרושים שמסר האר"י ז"ל
לרב הנזכר (=מהרח"ו), ארבעה דרושים
מהם גזר עליו בכח נח"ש שלא אותם מפיו
כלל וכו', כך אמר לי הרב מפיו, ומי התיר
לזולת להעלות אותם בדפוס להתעולל בהם
ערלי לב וכו', ומה לעשות דאמסר עלמא
לטפשאי, אלולי נתקיים מש"ה אם ימות
גבר היחיה היו רואים בני האדם עונש
המעמיקים הללו. אמנם דברי לעז ודאי
זולת לכל יראי ה', לפחות לא ילמדו בהם
ברבים, שהנה שנינו לא במעשה בראשית
בשנים ולא במרכבה ביחיד, ובלי ספק כי
חכם עדיף מנביא הרב האלהי זלה"ה
שעשה כמה התחלות לספר עץ החיים וחזר
בו ולא רצה לגלות רק את אלו ועל כל אלו
עשה התנצלות גדול בספר עץ החיים. כלל
הדברים כי היודע כתיבת ידי הרב זלה"ה
אותם יראה ויסמוך עליהם לא על הזולת,
ולא מדרכי דברתי עד הנה, רק למען ינצלו
כל יראי ה' מן העונש ואני את נפשי
הצלתי. ואמנם כל זה ראיתי כמה ראיות,
ולקחתי רשות לעצמי להעלות דברים אלו
להדפיס אותם כי נמצא בהם סור מרע
ועשה טוב כאמור למעלה" וכו', עכ"ל.

אמר המעתיק, מה שכתב בסוף דבריו,
וז"ל: "ובלי ספק כי חכם עדיף
מנביא הרב האלהי זלה"ה שעשה כמה
התחלות לספר עץ החיים וחזר בו ולא רצה
לגלות רק את אלו ועל כל אלו עשה
התנצלות גדול בספר עץ החיים. כלל
הדברים כי היודע כתיבת ידי הרב זלה"ה
אותם יראה ויסמוך עליהם לא על הזולת",

עכ"ל. משמע לכאורה שלאחר פטירת מהר"ו (שכן קורא אותו זלה"ה) כן ראה את כתב ידו מספר עץ חיים^{קסח} וידע משהו מההתחלות וההתנצלות הכתובים בו, אולם לאיך מדבריו משמע כי בחיי מהר"ו לא זכה לראותו, שהרי הוא אומר שבתחילה עשה מהר"ו אי אלו התחלות לספר עץ חיים ואחר כך חזר בו ולא רצה לגלות רק את אלו, אלמא חוץ מאלו הסתיר הכל. והנראה לכאורה הוא, שאת כתב ידו שלו היינו ספר עץ חיים על כל הקדמותיו וסודותיו לא רצה לגלות, אמנם מה שרצה כן לגלות מסר בשעוריו בע"פ ומהם שאב הר"ר חיים הכהן את רובי תורתו, ומהם הוציא את ספרו הגדול מקור חיים, אבל את ספר עץ חיים עצמו לא ראה בחיי רבו, וכבר נזכרנו לעיל כי ספר מקור חיים אינו מיוסד על שער הכוונות.

ועתה אשוב לאשר התחלתי, ואראך מה שכתב מהר"י צמח בהקדמה לספרו קול ברמה (נדפס לראשונה מכת"י בסוף ספר תפארת אדם למהר"י צמח ע"י מכון תורה אור) וז"ל: "ואח"כ באתי דמשק וסדרתי שם סידור כוונת התפילות כל השנה, כל כונה מסודרת במקומה. והנה

בדמשק ראיתי החברים יצ"ו עוסקים בספרי הרב זלה"ה וזהו בבית החכם השלם כמוהר"ר שמואל ויטל בנו של הרב ר' חיים ויטל ז"ל וכו'. אח"כ עשיתי סידור אחר ובו כל תיבת נוסח התפלה, ובצדו כל כונה וכונה הנמצא בספרים, והוא מכל השנה לא בה כונה, והנה אותו הסידור הגדול שסדרתי בדמשק ישר בעיני החברים יצ"ו, והעתיקו החכם השלם כמוהר"ר חיים כהן, והחכם הנעלה כמוהר"ר נסים כהן, וממנו העתיק החכם הנעלה כהר"ר מיכאל הררי והחכם הנעלה כהר"ר יצחק הכהן ובנו של החכם השלם כמוהר"ר ויטל נר"ו, עכ"ל. הרי שהר"ר חיים הכהן עיין בכתביו והעתיק מהם. ואמנם ישנו 'סידור האר"י' המיוחס להר"ר חיים הכהן מאר"צ [הוצאת זכרון אהרן] ואיני יודע מה טיבו. כמו"כ ישנו סידור ממהר"ש ויטאל בשם חמדת ישראל (נדפס לראשונה מונוקאטש תרס"א ואינו מדויק, ונדפס פעם שניה מקרוב ע"י חברת אהבת שלום תכ"ץ מעצם כ"ק של מהר"ש ויטאל), אלא שמהקדמת המחבר משמע שערך סידור זה בעצמו, ואולי רובו ככולו עשאו בכוחות עצמו ומעט ממנו העתיק ונעזר בשל מהר"י צמח, ויל"ע.

* * *

רשאי, עכ"ל. והרב מקור חיים נראה שלמד אצל מהר"ו בדמשק (עיין להלן ד"ה ועתה בא ואראך) ואם כן יכול היה לראות ספר זה לאחר פטירת רבו. גם מהר"י צמח בהקדמת ספרו קול ברמה (הנוכחת לעיל הע' קסז) כתב להדיא שראה את כת"י מהר"ו זלה"ה, והעתיק ממנו.

קסח) עיין לעיל (הערה קסד) שהבאנו בשם השל"ה באגרת, וזה לשונו: "זה האלהי היה ממלא מקום הרב ז"ל, והוא ז"ל לא היה מגלה החכמה לשום אדם, רק עשה חיבור מופלג נקרא עץ חיים, וצווה בעת מותו שלא יבא הספר לדפוס ולא יועתק, רק נתן רשות מי שירצה ללמוד ממנו בביתו

אמר המעתיק, לסיום אכתוב עוד דבר אחד שיכלול בו תשובה על שאלות ז-ח-ט כאחד. כתב בספר אור צדיקים למהר"ם פאפירש (מהדו' אור צדיקים ודרך סעודה, סי' א ה"ט) וז"ל: "יאמר התכבדו מכובדים וכו' ככתוב בטור, ואף שבשו"ע כתוב שלא לאמרו עכשיו, עכ"ז חידש לן האר"י לאמרו גם עכשיו", עכ"ל. והנה הוראה זו של האר"י לא הזכירה מהרח"ו בשער הכונות (וגם לא תלמידו בספר מקור חיים), ועכ"ז הרחיד"א במחב"ר (ג ב, והו"ד בכה"ח ג א) ובככר לאדן (סוף מס' דרך ארץ רבה) לא ביש ליה לתלות זה ברבנו האר"י, הא למדת שכל זמן שאין השמועה סותרת לדברי מהרח"ו להדיא, שרי לן לתלותה

ברבנו האר"י הגם שיצאה מתחת יד התלמידים (והגם שלא הזכירה המקור חיים), ומה שלא הסכים הרחיד"א לתלות את דברי מהר"י צמח אודות ברכת מעין שבע בדברי האר"י, הוא משום ששמע שע"פ האר"י אין לאמרה, כדכתב להדיא.

ובדרך אגב גם בסידורי הרש"ש (בנדפס ח"א דף ז ע"א ד"ה אח"כ, ובכת"י היר"א [העתקת הר"ר מסעוד הכהן אלהדד] ח"א עמ' 41), הובאה הנהגה זו לומר התכבדו מכובדים. אלא שבככר לאדן (שם) כתב וז"ל: "ובזמנינו לפי הנשמע גם המקובלים אינם אומרים אותו, ומ"מ משמע דקודם לכן היו אומרים אותו.

נספח א

עוד בענין הטעם למה תקנו ברכת מעין שבע

בפרק א אות ד הבאנו שני טעמים למה לא תקנו ברכת מעין שבע ביו"ט, א' משום דמזיקין לא שכיחי אלא בלילי רבעיות ושבתות, ועל יו"ט שיחול בליל רביעי לא חשו לפי שאינו מצוי. ב' המזיקין מצויין בכל יום, ועל יו"ט לא חששו כיון שאינו מצוי שמאחרין לתפלת יו"ט (והסברא לחלק בין ליל שבת ליו"ט היא, שליל שבת כיון שישנו כל שבוע אתו אינשי ומזלזלי ביה, משא"כ בתפלת יו"ט שאינה אלא לכמה זמן). ונראה שב' הטעמים שכתבנו הם מחלוקת ראשונים בביאור הסוגיא.

איתא בגמ' שבת (כד ע"ב) "הילכתא כרבא דאמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת ש"ץ היורד לפני התיבה אינו צריך להזכיר של יו"ט (=בחתומה), שאילמלא שבת אין ש"ץ יורד ערבית ביו"ט. הכי השתא, התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך ורבנן הוא דתקוני משום סכנה וכו'", ע"כ. ופרש"י וז"ל: "משום סכנת מזיקין, שלא היו בתי כנסיות שלהן בישוב, וכל שאר לילי החול היו עוסקין במלאכתן, ובגמרן מלאכתן מתפללין ערבית בביתן ולא היו באין בבית הכנסת, אבל לילי שבת באין בבית הכנסת" וכו', עכ"ל.

מדברי רש"י משמע לכאור' דאף בחול איכא מזיקין, והטעם שלא תקנו בחול הוא משום דבלא"ה מתפללין בביתן. ולפי"ז קשה, אמאי ביו"ט לא תקנו ברכה משום המאחרין, דהא בכל הלילות איכא מזיקין, וביו"ט מן הסתם היו מתאספין בבית הכנסת. ובאמת מלשון "שאלמלא שבת אין ש"ץ יורד ערבית ביו"ט", משמע דאף ביו"ט היו מתאספין בבית הכנסת.

והיה נראה לתרץ ע"פ הגמ' בתענית (כב ע"ב, כג ע"א) "ת"ר ונתתי גשמיכם בעתם, לא שכורה (=רווייה יותר מדאי, רש"י) ולא צמאה אלא בינונית, שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות. דבר אחר, בעתם בלילי רבעיות ובליל שבתות, שכן מצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רבעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם, שנא' עונותיכם הטו אלה וחטאתכם מנעו הטוב מכם. וכן מצינו בימי הורדוס שהיו עוסקים בבנין ביהמ"ק והיו יורדים גשמים בלילה, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרח החמה ויצאו העם למלאכתן, וידעו שמלאכת שמים בידיהם", ע"כ.

ופרש"י (ד"ה דכתיב בעתם) וז"ל: "וזהו בלילי רבעיות ובלילי שבתות דאין טורח לבני אדם, דאינם הולכין לדרכים בלילי רבעיות מפני אגרת בת מחלת (=שם של מזיק), בפסחים (קיב ע"ב), עכ"ל. וכן הוא ברש"י עה"ת (ויקרא כו ד), ובתוס' (תענית כב עב ד"ה בלילי רבעיות). ולפי"ז אפש"ל דבלילי יו"ט שחלין בחול ליכא למגזר בהו, כיון דליכא סכנתא, ובלילי יו"ט שחלין בשבת בלא"ה יורדין לפני התיבה מצד השבת, וליו"ט שחל ברביעי לא חששו כיון דלא שכיח (כלומר, א"א לתקן בו ברכת מעין שבע כבשאר שבתות, כיון שא"א לומר "המניח לעמו ביום שבת קדשו" שהרי אינו שבת, וגם בחתימה אינו יכול לומר "מקדש השבת", ולתקן ברכה מיוחדת ליו"ט אם יחול ביום רביעי, כולי האי לא חששו).

אלא שזה תירוץ קשה, דהא בגמ' פסחים (קיב ע"ב) התפרש להדיא דמתחלה היו שולטין הני מזיקין בכל לילה, עד שבא ר' חנינא בן דוסא וגזר עליהן שלא יזיקו אלא בלילי שבתות ולילי רבעיות, וז"ל הגמ': "דתניא לא יבוא יחידי בלילה לא בלילי רבעיות ולא בלילי שבתות, מפני שאגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין, וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפנ"ע. מעיקרא הוו שכיחי כולי יומא (נ"א יומי), זמנא חדא פגעה ברבי חנינא בן דוסא, אמרה ליה אי לאו דמכרזון עלך ברקיע הזהירו בחנינא ובתורתו סיכנתך. אמר לה אי חשיבנא ברקיע גוזר אני עליך שלא תעבורי ביישוב לעולם. אמרה ליה במטותא מינך שבק לי רווחא פורתא, שבק לה לילי שבתות ולילי רבעיות. ותו חדא זמנא פגעה ביה באביי, אמרה ליה אי לאו דמכרזי עלך ברקיע הזהירו בנחמני ובתורתו הוה סכנתך. א"ל אי חשיבנא ברקיע גוזרני עלייכי שלא תעבורי ביישוב לעולם", ע"כ. הרי שמעיקרא היו מצויין תמיד, וא"כ הו"ל לרבנן לתקן ברכה לכל יו"ט קסט). גם יש לעיין, אמאי בימי שמעון בן שטח היו יורדים גשמים רק בלילי שבתות ורבעיות, והלא בימיו עדיין כל הלילות היו בחזקת סכנה, שהוא חי זמן טובא קודם ר' חנינא בן דוסא (ומריהטת לשון הגמ' משמע לכאן דאף בזמן בנינו של הורדוס (שהיה זמן טובא אחרי שמעון בן שטח) היה הגשם יורד בכל הלילות ולאו דוקא בלילי רבעיות ושבתות. ובנין של הורדוס אפשר בהחלט שנבנה קודם שגזר ר' חנינא בן דוסא, שכן הורדוס בנאו בימי בבא בן בוטא (ב"ב ד

יט דף כח טור ג, ד"ה ורק) כתב בפשיטות שהיא תקנה מאוחרת מימות האמוראים האחרונים. ומ"מ לא מחקתי מה שכתבתי, א' דאינו מוכרח, ואולי היא תקנה מוקדמת. ב' בלא"ה קשה משמעון בן שטח שקדם לאביי, ועכ"ז בימיו ירדו גשמים בלילי שבתות ורבעיות.

קסט) ובתחילה חשבתי לתרך, שאולי ברכת מעין שבע היא תקנה מאוחרת מאחרי המעשה דאביי, אבל לא ניחא לי לומר דבר כזה בלא מקור. אח"כ הראוני שבשו"ת זכר יהוסף [שטערן] (ח"א סי' צ, ד"ה ומה ששאל), והו"ד גם בתקון דרך החיים [אלטשולער] (סי' כט אות

ע"א) ובבא בן בוטא תלמידו של שמאי (חגיגה כ ע"א) ורבן יוחנן בן זכאי אף הוא תלמידם של הלל ושמאי (אבות ב ח), ור' חנינא בן דוסא תלמידו של ריב"ז (ברכות לד ע"ב), וא"כ יתכן שהיה זה לפני הגזירה).

והיה נראה לומר, דהא דכתבה הגמ' בתענית דבעתם היינו לילי שבתות ורבעיות, היינו לאחר ימות ר' חנינא בן דוסא, שאז לפי המציאות זהו עתם, אבל אה"נ קודם ר' חנינא בן דוסא היו יורדים בעת אחר כפי צורך הדור. ומה שהביאה הגמ' ראייה משמעון בן שטח אינו לענין ש"עתם" הוא לילי רבעיות ושבתות, שבאמת בימים ההם שהיו המזיקין מצויין לא היה זה עתם בדוקא, אלא שאגלאי מלתא למפרע דהכי הוה עובדא שבאותו דור גם היה זה בעתם משום איזה צורך שהוא, אבל עיקר הראייה היא לענין שלא יאמר אדם מה ברכה יש באם הגשמים יורדים רק ב' לילות ולא יותר, ולכך כתבה הגמ' עובדא דשמעון בן שטח, לומר שאף באותו הדור לא ירדו הגשמים אלא ב' לילות ועכ"ז היתה הברכה שורה. אח"כ ראיתי שזכיתי לכוין לדברי רש"י (שם, כג ע"א ד"ה בעתם) וז"ל: "שכן מצינו (=בימי רבי שמעון בן שטח וכו'), כלומר ושמא תאמר אין סיפק בגשמים של ב' לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח", עכ"ל.

אלא דלכאורה קשה, דהא מהמשך דברי הגמ' גבי בנין של הורדוס שהביאה הגמ' ראייה ממה שהיו יורדים גשמים בלילה ולא ביום, משמע דפשטא דסוגיא איירי לענין שירדו הגשמים בעתם ולא לענין שתשרה הברכה בימים מועטים.

והנראה לומר, דלעולם ראיית הגמ' משמעון בן שטח היא לענין שאפשר להסתפק בב' ימים, ומבנינו של הורדוס הראייה שהגשמים ירדו בעתם. ואל תתמה על הדבר, שכן הגמ' בתחילת דבריה כתבה דבעתם היינו לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, והדר הביאה פירוש אחר דבעתם היינו בלילי רבעיות ולילי שבתות, ולא נראה דהנך תרי דרשות פליגי, דלמה ה' ימנע טוב מישראל אם יהיו ראויים, ובאמת שני הדברים נצרכים לטובתן של ישראל, ועל כרחך שאינן אלא מוסיפין זה על זה, א' בעתם היינו בעת הקרקע צריכה להן ולא יותר, ב' גם זה רק בזמן שאין הולכי דרכים מצויין, ומאחר שהולכי דרכים אינן מצויין בלילי רבעיות ולילי שבתות יהא זה באותה שעה בלבד. כלומר, א"ת וכי אפשר בב' לילות לתת מים לקרקע כדי סיפוקה, לכך אמר צא ולמד משמעון בן שטח. וא"ת אולי יהיה זה בזמן שהולכי דרכים מצויין, לכך אמר צא ולמד מבנינו של הורדוס, כך נראה לענ"ד. ולעולם בזמן שתקנו ברכת מעין שבע היו המזיקין מצויין בכל הלילות, ומה שלא תקנו בשאר לילות הוא משום שאין הולכי מצויין וכדפרש"י, ומה שלא תקנו לימים טובים לכאור' הוא משום דלא מצויין מאחרין ביו"ט.

אבל הרב המנהיג (הל' פסחים סי' נב), והמחזור ויטרי (מהדר' נירנבערג עמ' 280 סי' סב, מהדר' אוצר הפוסקים ח"ב הל' ליל הפסח אות לא, עמ' תמב), והראבי"ה (מס' שבת סי' קצו עמ' 240), ובחי' הר"ן (שבת כד ע"ב ד"ה ש"ץ), והשה"ג על המרדכי (שבת רמז תז ס"ק א, דף עו ע"ב), כתבו דהטעם שתקנו לומר ברכת מעין שבע בשבת הוא משום הא דאמרינן בתלמוד דהמזיקין מצויין בלילי רבעיות ולילי שבתות (לשונם תובא אי"ה להלן הערה קע). ולפ"ז לכאור' א"ש הא דלא תקנו רבנן לברך אף ביו"ט, כיון דלאו זמן של מזיקין הוא, ואם חל בשבת בלא"ה מברכין בגלל השבת, ועל יום רביעי לא חשו כיון שאינו מצוי וצריך לו ברכה בפנ"ע (שנוסח הברכה של שבת אינו נכון ליו"ט) וכולי האי לא חששו. אלא דאכתי קשה, אמאי תלו את ברכת מעין שבע בסכנת לילי רבעיות ושבתות, אחר שבזמן התקנה היו המזיקין מצויין בכל הלילות.

אבל אח"כ ראיתי שגם בשו"ת רש"י הנדפס בסוף ספר פרדס הגדול (דף נח ע"א, והו"ד גם במחזור ויטרי מהדר' נירנבערג סי' קה עמ' 83, מהדר' אוצר הפוסקים עמ' קעב) כתב דהטעם שתקנו ברכת מעין שבע בשבת הוא משום אגרת בת מחלת שיש לה רשות להזיק אז, ויל"ע קע). ואולי בשביל שלא להשאיר דברי רש"י סותרים צ"ל דמה שכתב בפירוש

השדה ולא יתפלל עם הצבור שלא יתפלל יחידי בבית הכנסת ויסתכן", עכ"ל.

וז"ל המחזור ויטרי (מהדר' נירנבערג עמ' 280 סי' סב, מהדר' אוצר הפוסקים ח"ב הל' ליל הפסח אות לא, עמ' תמב): "נמצא כתוב במגילת סתרים לרבנו נסים, ליל שמורים שחל להיות בשבת וכו' כדאמרי' בתלמוד לילי רבעיות ולילי שבתות שאגרת בת מחלת שרית של שדים ושל מזיקים מהלכת בהם ומזקת וכו', ועל זאת תקנו אותה ברכה מעין שבע", עכ"ל.

וז"ל הראבי"ה (מס' שבת סי' קצו עמ' 240): "נראה לי דיחיד המתפלל בע"ש א"צ לומר מגן אבות בדברו וכו' וטעמא נמי בעיא דלא נתקנה אלא משום סכנת מזיקים דשכיחי בלילי שבתות כדאמרינן בפרק ערבי פסחים שבק לה לילי רבעיות ולילי שבתות, ובתי כנסיותיהם ובתי מדרשיהם היו בשדות" וכו', עכ"ל.

וז"ל חי' הר"ן (שבת כד ע"ב, ד"ה ש"ץ): "וז"ל "ואיכא סכנה בלילי שבתות, כדקיימא

קע) וז"ל המנהיג (הל' פסחים סי' נב): "ואם חל יו"ט הראשון של פסח בשבת אין אומרים מעין שבע בבית הכנסת, שהרי לא תקנוה אלא מפני שבתי כנסיות שלהם היו בשדות ושכיחי מזיקין, מפני שלילי"ת מהלכת בלילי שבתות כדאיתא בערבי פסחים (ק"ב ע"ב), ובית הכנסת עלול שמלאך המות מפקיד שם את כליו (ב"ק ס ע"ב), ואם ישאר יחידי המתאחר לבוא יהיה נזוק, ותקנו להאריך במעין שבע עד התפללו, אבל בליל פסח כתיב ליל שמורים הוא לה' וגו' הלילה הזה, לילה המשומר ובא מן המזיקין", עכ"ל.

וז"ל המחזור ויטרי (מהדר' נירנבערג סי' קה עמ' 83, מהדר' אוצר הפוסקים עמ' קעג): "אמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת ש"ץ היורד לפני התיבה ערבית א"צ להזכיר של יו"ט דכי תקינו רבנן דתפלת מגן אבות לא תקנו אלא בשבת מפני שבילילי שבתות ניתנה רשות לשדים לשלוט ולהזיק וחשו חכמים ליחיד הבא מן

הגמ' שהטעם שלא תקנו בשאר לילות הוא משום שאין הולכין אז לביהכנ"ס, הוא משום לילי רבעיות בלבד שגם אז יש להן רשות להזיק, ויל"ע. וא"כ עיקר הטעם שלא תקנו בליל יו"ט הוא משום שבשאר לילות אין להן רשות להזיק (זולת יום רביעי שהוא דבר שאינו שכיח ולא חששו לו). אלא דא"כ קשה לכאן על רש"י מה שהקשינו לעיל, דמדברי הגמ' משמע דעד ימות אביי היה להן רשות להזיק בכל לילה, וא"כ הו"ל לרבנן לתקן אף ליו"ט.

ואולי צריך לומר בדוחק, דלעולם ב' סוגי מזיקים יש, א' אגרת בת מחלת וסיעותיה והם היה להם רשות להזיק בכל לילה, ב' מזיקים אחרים שאין להם רשות אלא להזיק בלילי רבעיות ולילי שבתות. וע"כ בלילות אלו הסכנה מרובה טפי ולא מצויין בהן הולכי דרכים, משא"כ בשאר לילות (וקצת ראייה, שהרי גם ר' חנינא בן דוסא וגם אביי הלכו בדרך בעת שיש לאגרת בת מחלת וסיעותיה רשות להזיק ולא נזהרו הגם שחמירא סכנתא מאיסורא) וע"כ גם בימי שמעון בן שטח היה יורד להם גשם בלילי רבעיות ולילי שבתות לפי שבאמת זהו זמן גשמים כי אז הסכנה מרובה טפי, ולכן גם ר' חנינא בן דוסא גזר על אגרת בת מחלת שלא יזיקו אלא בלילי רבעיות

הלילה עלול מפני המזיקין, כדאמרי' בתלמוד (פסחים קיב ע"ב) לילי רבעיות ולילי שבתות אגרת בת מחלת שרית של שדין ושל מזיקין מהלכת בהן ומזקת וכו', עכ"ל.

וז"ל תשובות רש"י (נדפס בסוף ספר פרדס הגדול דף נח ע"א, והו"ד גם במחזור ויטרי מהד' נירנבערג סי' קה עמ' 83, מהד' אוצר הפוסקים עמ' קעב): "ולמה מתפללין מעין שבע ברכות אחר תפלת ערבית של שבת מה שאין עושין בו ביו"ט ולא ביום אחר, מפני המזיקין דזימנין דלא מצי איניש למיגמר תפלתו בהדי צבורא והולכין הצבור וגומר תפלתו של יחיד ושלטי ביה מזיקין. לפיכך תקנו חכמים מעין שבע ברכות אחר מעריב של ערב שבת, ולכך מאריכין אלהי אברהם וכו' בשביל היחיד שלא גמר תפלתו, כי בערבי שבתות ניתן רשות למזיקין להזיק כדאמר במסכת פסחים אגרת בת מחלת וכו'", עכ"ל.

לן (פסחים קיב ע"ב) דבלילי שבתות ובלילי רבעיות רגילין מזיקין ליכנס בישוב, שלילי"ת מהלכת בשני לילות הללו, ושם אלא יחיד בבית הכנסת. ובית [הכנסת] עלול, שמלאך המות מפקיד שם את כליו (ב"ק ס ע"ב), ואם ישאר יחידי המתאחר שם, ינזק בה. לפיכך האריכו חכמים את תפלת ערבית כדי שימצא גם העצל את צבור בבית הכנסת. אבל ביו"ט לא הוצרכו לתקן, דהא אין סכנה אלא בשני לילות הללו, עכ"ל.

וז"ל השה"ג על המרדכי (שבת רמז תז ס"ק א, דף עו ע"ב): "פי' רבינו נסים (צ"ע) [נ"צ] בליל פסח שחל בשבת אין אומר ברכה מעין ז', דש"ן העובר לפני התיבה בשאר לילי שבתות חייב לאמרה ועכשיו אין אומרה, מפני שלא תקנו חכמים ברכה זו בערבי שבתות אלא בשביל בני אדם שפעמים מאחרים לבוא לפי שלא יעמדו יחידיים בבית התפלה שאותו

ושבתות, וכי מה מצא בלילות אלו יותר משאר לילות, אע"כ שבלילות אלו בלא"ה מצויין מזיקין נוספים שאינן מצויין בלילה אחר, וע"כ הגביל אף אותן לב' לילות אלו.

ובספר מחזור ויטרי (מהדור' נירנבערג סי' קה עמ' 83, מהדור' אוצר הפוסקים עמ' קעב) הביא טעם נוסף להא דתקיננו רבנן ברכת מעין שבע, וז"ל: "ואפילו בדרי בתראי דגזר עלה אביי שלא תעבור ביישוב לעולם איכא סכנת נפשות מן המתים שמוצאים בו מנוחה בלילה, ודרכן לבוא לבית הכנסת תוך י"ב חודש, וחשו רבנן שמא בתר דנפקי ציבורא איכא מאן דלא צלי בהדי ציבורא ויתפלל יחידי ויסתכן", עכ"ל. וזה הטעם שייך גם בימינו ורק בשבת.

ובספר המכחים (סדר תפלת ערבית של שבת, מהדור' קרקוב תרסט עמ' 19) כתב טעם אחר להא דתקיננו ברכת מעין שבע, וז"ל: "ומשום מאדים המשמש בע"ש (שבת קכט ע"ב) תקנוה בשבת ולא ביו"ט שחל להיות בחול, ומשום אגרת בת מחלת ליכא דאביי גזר עליה שלא תבוא כלל ביישוב, ואף ביו"ט שחל להיות בע"ש (=כלומר ביום שישי) היו אומרים אותה שלא לחלק (בשאר) [משאר] שבתות, או שמא היו טרודים בצורך אוכל נפש וכך החזקנו בה", עכ"ל. מדבריו רואים שעיקר התקנה היתה רק לשבת משום טעם חדש שאינו שייך אלא ליום השבת, ובשבת שחל אחר יו"ט הגם שהטעם אינו שייך (שאז בד"כ אין מאחרים), מ"מ משום לא פלוג תקנו לומר, א"נ הטעם הטעם שייך אף בשבת שאחר יו"ט (כלומר, שגם אז יש מאחרים), ע"כ.

ומה שכתב דמשום אגרת בת מחלת ליכא וכו', נראה פשוט דכונתו לומר דבלילות שבת אין לחוש לאגרת בת מחלת מפני שאביי גזר וכו', אבל בלילי רביעי בלא"ה אין לגזור כיון שאינן מתפללין בביהכנ"ס (דלא נראה דפליג על רש"י). אלא דקשה, ומה בכך שאביי גזר, והלא התקנה היתה מקמי דאביי, וי"ל.

ורבנו מנחם (פ"ט הל' תפלה הי"א) כתב טעם אחר לתקנת ברכת מעין שבע, ולמה שאין מברכין אותה ביו"ט, הבאנו לעיל (פ"א אות כט), ע"ש.

נספח ב

לשונות הפוסקים דס"ל דאין לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת

לעיל (פרק א אות ז) הבאנו כי ישנה סיעת פוסקים גדולה הסוברת דאין לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, ועתה נביא לשונות הפוסקים בארוכה.

ז"ל המנהיג (הל' פסח סי' נב): "ואם חל יו"ט הראשון של פסח בשבת אין אומרים מעין שבע בבית הכנסת, שהרי לא תקנוה אלא מפני שבתי כנסיות שלהם היו בשדות ושכיחי מזיקין, מפני שלילי"ת מהלכת בלילי שבתות כדאיתא בערבי פסחים (ק"ב ע"ב), ובית הכנסת עלול שמלאך המות מפקיד שם את כליו (ב"ק ס ע"ב), ואם ישאר יחידי המתאחר לבוא יהיה נזוק, ותקנו להאריך במעין שבע עד התפללו, אבל בליל פסח כתיב ליל שמורים הוא לה' וגו' הלילה הזה, לילה המשומר ובא מן המזיקין", עכ"ל.

וז"ל האגור (סי' תתכד): "כתב בעל המנהיג על סדר רבנו נסים, שכשחל פסח בשבת אין אומרים ברכה מעין שבע, שנתקנה בשביל המאחרים בביהכנ"ס שלא יזיקום מזיקים, והאידנא אין צריך דליל שמורים הוא", עכ"ל.

וז"ל הריטב"א (ר"ה יא ע"ב ד"ה לילה): "לילה המשומר ובא מן המזיקין, מכאן אמרו בתוס' (לפנינו ליתא) כי כשחל פסח ביום שבת, ש"ץ היורד לפני התיבה ערביה אין לו לומר אותה ברכה מעין ז' שסודר בלילי שבתות, דהא מפני המזיקין תקנוהו תחילה, ולילה זה משומר ובא מן המזיקין".

וז"ל המאירי בבית הבחירה (פסחים קט ע"ב ד"ה בכמה מקומות): "והוא שאמרו ליל שמורים הוא, לילה המשומר ובא מן המזיקין, וכבר נמנעו מטעם זה מלומר בה ברכה מעין שבע אם חל בשבת, שהרי לא נתקנה אלא מפחד המתאחרים לבוא כגון עם שבשדות", עכ"ל.

וז"ל הטור (אור"ח תפז א): "כתב בעל המנהיג (הל' פסח סי' נב) על שם רבנו נסים שכשחל בשבת אין אומרים ברכה מעין שבע שנתקנה בשביל המאחרים בבית הכנסת שלא יזיקום המזיקים, והאידנא אין צריך, דליל שמורים הוא", עכ"ל.

וז"ל הכל בו (סי' לה): "אבל בשבת שחל בו יום ראשון של פסח אין אומרים אותה כלל, דלילה משומר מן המזיקין הוא כדכתיב ליל שמורים הוא לה'", עכ"ל.

וז"ל הכל בו (סי' נ): "ואם חל להיות בשבת וכו' ואין אומרים ברכה אחת מעין שבע לפי שכבר בארנו שנתקנה מפני המתאחרין לבא לבית הכנסת שלא ישארו שם

יחידים ובלילה הזה אין לחוש לכך לפי שהיא לילה משומרת מן המזיקין כמו שבארו ז"ל שלכך נקראת ליל שמורים, עכ"ל.

וז"ל ספר המנהגים (מנהג של פסח, מכון י-ם עמ' מב): "נ"ל שאין אומרים מגן אבות לפי שליל שמורים מן המזיקין הוא, ומגן אבות נתקנה משום המזיקין, עכ"ל.

וז"ל ספר מצות זמניות (הל' פסח השער השביעי): "ואם חל להיות ליל ראשון של פסח בליל שבת יוסיף באתה בחרתנו שבתות למנוחה וכו', ולא יתפלל ש"ץ מגן אבות בדברו מפני שסדרוהו לשמירה מן המזיקין וליל פסח הוא ליל שמורים לכן אינו צריך לאומרו בליל פסח, עכ"ל.

וז"ל הריב"ש (שו"ת סי' לד): "ורש"י ז"ל בפרק במה מדליקין לא הזכיר כלל עם שבשדות בטעם התקנה ההיא (=דברכת מעין שבע), אבל כתב מפני סכנת מזיקין לפי שלא היו בתי כנסיות שלהם בישוב וכו', ולכך האריכו תפלת הצבור ע"כ. וכ"כ הר"ם ז"ל בפ"ט מהל' תפלה (הל' יא), ולדבריהם ג"כ אין לחלק ולעולם אומרים אותה. וכ"ה המנהג זולתי כשחל פסח בשבת שאין אומרים אותה לפי שאין לחוש בלילה ההוא לסכנת מזיקין, שהרי דרשו ז"ל ליל שמורים לילה המשומר ובא מן המזיקין, ע"כ. וכ"כ בספר או"ח (טור סי' תפז), עכ"ל.

וז"ל הרשב"ש (שו"ת סי' שצח): "עוד שאלת, ברכה מעין שבע שכתבו שאין לאמרה בליל הפסח שחל להיות בשבת לפי שלא נתקנה אלא מחמת עם שבשדות וחיישינן להו מהמזיקין, וליל הפסח הוא משומר ובא מן המזיקין, אם הדין כך בכל המועדות.

תשובה, כיון שהטעם כתבוהו ברור שמחמת המזיקים אומרים אותה, ובליל הפסח ליתא להאי חששא, משמע דבשאר מועדות שחלו להיות בשבת אומרים אותה, (והא) [דהא] איכא חששא דמזיקין, (ולא) [ולא] נאמר [ליל שמורים] אלא בפסח. וכל שכן [שנאמר] ביה "הוא", וכל מקום שנאמר בו "הוא" לומר הוא ולא אחר. וכן נהגו בכאן באלגזאיר (=אלג'יר) שבליל הפסח שחל להיות בשבת אין אומרים אותה, ובשאר ימים טובים שחלו להיות בשבת אומרים אותה, וכדאמר רבא בפ"ב דשבת (כד ע"ב) יו"ט שחל להיות בשבת ש"ץ היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יו"ט, שאלמלא שבת אין ש"ץ עובר ערבית ביו"ט, והיינו ברכה מעין שבע. אף בשבת שאחר יו"ט אומרים אותה דהא ביו"ט נמי איכא עם שבשדות לשמור פירות, וכדאמרין בר"ה (לה ע"א) א"ר אחא בר' חנינא א"ר שמעון חסידא פוטר היה ר"ג אפי' עם שבשדות. וכתב הרי"ף ז"ל (ר"ה יב ע"א) ועם שבשדות דאניסי ולא מצו למייתי וכו', ובפרק יום הכפורים (יומא עז ע"ב) תניא שומרי פירות עוברים עד צוארם

במים ואין חוששין, אלמא אף ביו"ט וביום הכפורים איכא עם שבשדות, וכיון דמשום הכי נתקנה אומרים ברכה מעין שבע (=בשבת שלאחריהם), עכ"ל.

וז"ל השה"ג על המרדכי (שבת רמז תז ס"ק א, דף עו ע"ב): "פי' רבינו נסים (צ"ע) [נ"ע] בליל פסח שחל בשבת אין אומר ברכה מעין ז', דש"ץ העובר לפני התיבה בשאר לילי שבתות חייב לאמרה ועכשיו אין אומרה, מפני שלא תקנו חכמים ברכה זו בערבי שבתות אלא בשביל בני אדם שפעמים מאחרים לבוא לפי שלא יעמדו יחידים בבית התפלה שאותו הלילה עלול מפני המזיקין וכו', ועל זה תקנו אותה ברכה מעין שבע, וכשחל ליל שמורים בשבת א"צ לומר אותה ברכה מעין שבע דאמרינן בדוכתא אחרייתא ליל המשומר ובא מכל מזיקי עולם ומלאכי חבלה, עכ"ל אב"ן, עכ"ל השה"ג.

וז"ל מנהגי אמשטרדם (ס"ב ב סעיף ה אות ז, מכוון י"ם עמ' נא): כשליל פסח חל בשבת מתחיל החזן ויכולו, ואין החזן אומר מגן אבות", עכ"ל.

וז"ל מנהג מרשלייאה (עמ' 104): "ואחר שמשלים תפלתו בלחש פותח החזן בקול רם ויכולו ואחר כך מתפלל ברכה אחת מעין שבע מפני המתאחרים ואינו מניח לאומרו בשום שבת חוץ מליל שבת ראשון של פסח כשחל בשבת דהוא ליל שמורים", עכ"ל.

וז"ל מנהג מרשלייאה (עמ' 158): "ואם חל ליל שבת אומר ויכולו אחר התפלה וכו' ולא יאמר מגן אבות כי הסבה לאמרו בשביל המזיקין שלא ישאר יחיד כדי שלא יסתכן וליל פסח אין בו מזיקין שנאמר ליל שמורים לילה המשומר ובא מן המזיקין", עכ"ל.

נספח ג

לשונות הפוסקים דס"ל דאומרים ברכת מעין שבע

בפסח שחל בשבת

לעיל (פרק א אות ח) הבאנו כי ישנה סיעת פוסקים גדולה הסוברת דיש לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, ועתה נביא לשונות הפוסקים בארוכה.

ז"ל סדור רש"י (סדור רש"י סי' תלד): "וכשחל (=ליל פסח) בשבת, לאחר סיום תפלת לחש אומר שליח צבור ויכולו, ומגן אבות בדברו, וחותם מקדש השבת", עכ"ל.

וז"ל פירוש הגדה של פסח מבית מדרשו של רש"י (פורסם מכת"י בקובץ 'מוריה' שנה יז גליון ה-ר עמ' ד): "ואם חל בערב שבת אומר ויכולו אחר התפלה, אל עליון קונה ברחמיו שמים וארץ, וחותם מקדש השבת ישראל והזמנים", עכ"ל.

וז"ל תלמיד הר"ר יצחק הכהן [ב"ר יעקב גיקטליא] (נדפס ב'אוצר הראשונים על הגדה של פסח' עמ' 191-192) "ואם חל בשבת יאמר ויכולו אחר התפלה, מגן אבות בדברו, ואין מקדשין בבית הכנסת על היין דמשום האורחין שהם אוכלין סמוך לבית הכנסת ולפעמים לא היה להם יין תקנו קדוש זה, [וכאן] לא מהני, דאין קדוש אלא במקום סעודה ובליל פסח אפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות, וכיון שיש להם יקדשו הם לעצמם", עכ"ל.

וז"ל האבודרהם (סדר תפלות הפסח עמ' ריד): "ויש אומרים שאין לומר ברכה אחת מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת כשאר ערבי שבתות מפני שתקנו אותה משום עם שבשדות שמאחרין לבוא כדי שיגמרו תפלתם עם הצבור ולא ישארו שם יחידים משום דשכיחי מזיקין ולילה זו משומר ובא מהם ומכיוצא בהם ומיהו נהגו לאמרו", עכ"ל.

וז"ל האבן שועיב (דרשות, פרשת צו דף מ טור ב): "ועל הד' (=כוס רביעית) אומר ההלל, ולא חשו לזוגות כי ליל שמורים הוא. ועל זה כתבו התוספות (לפנינו ליתא) כי אם אירע פסח ליל שבת שאין סודר החזן תפלת ערבית, שתקנו מפני המזיקין לאותן שמתפללין בשדות. ואנחנו לא נהגנו, אלא שסודר אותה", עכ"ל.

וז"ל שבלי הלקט (הל' פסח ריש סי' ריט): "בשני ימים טובים של פסח מתפללין שבע וכו', וליל שבת ויו"ט אין מזכירים של יו"ט בברכה אחת מעין שבע וכו' וכל שאר ימים טובים דינם שוה בזה", עכ"ל.

וז"ל תניא רבתי (סי' מט): בשני ימים טובים הראשונים של פסח מתפללין שבע ברכות וכו', ולילי שבת אין מזכירין של יו"ט בברכה אחת מעין שבע וכו' וכל שאר ימים טובים דינן שוה בזה, עכ"ל.

וז"ל ספר מנהגי מהרי"ל (סדר התפילות של פסח, מהדור' מכוון י-ם עמ' קמב, שינויי נוסחאות אות יג): "ומתפללין אתה בחרתנו, יעלה ויבוא, ואומר את חג המצות הזה וכו', ואם הוא שבת מזכירין שבת באתה בחרתנו וכו', ואומר ש"ץ ויכולו מגן אבות ובמה מדליקין", עכ"ל.

וז"ל ספר המנהגים [קלויזנר] (מנהגי פסח סי' קד): "ואם ערב פסח בערב שבת אומר ויכולו מגן אבות", עכ"ל.

וז"ל הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא (שבת פ"ב): ונהגו בלילי פסחים שלא לומר ברכה מעין ז' הואיל וליל שמורים הוא, וניחא במקום שגומרים את ההלל בבית הכנסת לפרסומי ניסא וכו', ואם רצו לומר זה וזה שפיר דמי, והלל באחרונה. ובמקום שלא נהגו לגמור את ההלל בתפלת ערבית, צריך ש"ץ לירד לפני התיבה בשבת עכ"פ לומר ברכה מעין שבע, עכ"ל.

וז"ל ההג"ה למנהגות וורמייזא (עמ' רלא אות ו): "ואם הוא שבת, אז אומרים בשמונה עשרה את יום השבת ואת יום חג המצות הזה זמן חירותינו, ואין מזכירין שבת ביעלה ויבוא, ואין אומרים באהבה מקרא, וחותם מקדש השבת וישראל והזמנים, והחזן מתחיל ויכולו וגם הקהל, וא[ו]מר מגן אבות וכו'", עכ"ל ההג"ה.

נספח ד

לשונות הפוסקים שכתבו בסתמא שיש לאמרה ביו"ט שחל בשבת, ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט

לעיל (פרק א אות מז) הזכרנו סיעה גדולה של פוסקים שכתבו בסתמא שיו"ט שחל להיות בשבת אומרים בלילה מעין שבע בלא להזכיר את של יו"ט, ולא חילקו בין פסח לשאר ימים טובים. וכתבו שסתימת לשונם מורה דס"ל שיש לומר ברכת מעין שבע בפסח שחל בשבת, ועתה נביא לשונותיהם.

ז"ל הרי"ף (שבת יא ע"ב): "אמר רבא יום טוב שחל להיות בשבת ש"צ היורד לפני התיבה ערבית א"צ להזכיר של יו"ט שאלמלא שבת אין ש"צ יורד ערבית ביו"ט וכן הלכתא", עכ"ל.

וז"ל הרמב"ם: ולמה תקנו חכמים זה, מפני שרוב העם באין להתפלל ערבית בלילי שבתות ויהיה שם מי שנתאחר וכו', לפיכך חוזר ש"ץ ומתפלל כדי שיתעכבו כל העם עד שישלים המתאחר ויצא עמהם. לפיכך יום טוב שחל להיות בשבת, או יוה"כ, או ר"ח, אין ש"ץ היורד ערבית לפני התיבה מזכיר ענין בברכה זו אלא חותם בה מקדש השבת בלבד וכו', עכ"ל.

וז"ל הרא"ש (הל' תפלה פ"ט ה"ב): "אמר רבא יום טוב שחל להיות בשבת ש"צ היורד לפני התיבה ערבית א"צ להזכיר של יו"ט שאלמלא שבת אין ש"צ יורד ערבית ביו"ט", עכ"ל.

וז"ל הרוקח (סי' נ): "ש"ץ היורד ערבית אין מזכיר של יו"ט", עכ"ל.

וז"ל פסקי הרי"ד (שבת כד ע"ב): "וקיימא לן הלכתא כרבא דאמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת שליח צבור היורד לפני התיבה ערבית אין צריך להזכיר של יו"ט שאלמלא שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביו"ט וכו', אלא תיקון חכמים מפני שהיו בהן בתי כנסיותיהן חוץ לעיר, ואם יש אחד שלא התפלל עם הצבור וישאר להתפלל יחיד יסתכן מפני המזיקין שהם מצויין בלילי שבת. לפיכך התקינו שירד שליח צבור ויאמר מעין שבע, לעשות צוותא לאותן היחידים, וכיון שאינו חובה בשבת אינו צריך להזכיר של יו"ט", עכ"ל.

וז"ל פסקי ריא"ז (שבת פ"ב סי' כט): "יום טוב שחל להיות בשבת, שליח צבור היורד לפני התיבה ערבית מתפלל מגן אבות בדברו, ואינו צריך להזכיר שליום טוב,

שאלמלי שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביום טוב, ואף בשבת אינה חובה שלא תקנוה אלא להמתין ליחידים שמאחרין לבוא בבית הכנסת, "עכ"ל.

וז"ל הר"ן (חי' שבת כד ע"ב ד"ה וש"ץ): "ש"ץ היורד לפני התיבה, שמתפלל ברכה אחת מעין שבע והיא מגן אבות בדברו וכו' אינו צריך להזכיר של יו"ט לומר בא"י מקדש השבת וישראל והזמנים כמו שעשה בתפלת ערבית", עכ"ל.

וז"ל האגודה (שבת פ"ב אות מד): "חל ראש חדש בשבת המפטיר אינו מזכיר ראש חדש, ומהאי טעמא אינו מזכיר של שבת ביעלה ויבא ולא ראש חדש או יו"ט בברכת מגן אבות בדברו", עכ"ל.

וז"ל רבנו ירוחם (תו"א נתיב ד ח"ב, דף לב ע"ג): "יו"ט שחל להיות בשבת ש"ץ היורד לפני התיבה ערבית כשאומר ברכה אחת מעין שבע שהיא מגן אבות בדברו, אינו צריך להזכיר יו"ט ואינו צריך לומר בחתימה אלא מקדש השבת, שלולי שבת לא היה חוזר ש"ץ התפלה כי בלילי יו"ט אינו חוזר הש"ץ בקול רם התפלה, אלא אחר שהתפללו בלחש אומר קדיש, כך פשוט בשבת (כד ע"ב). ולפי מה שפירש רש"י שם נראה דביו"ט קעא) שחל יום ראשון בע"ש כי בליל שבת אומר החזן ברכה אחת מעין ד' כמו שכתבתי כמו בשאר שבתות, וכן נהגו העולם", עכ"ל.

וז"ל רבנו ירוחם (תו"א נתיב יב ח"ט, דף קב ע"א): "ברכה אחת מעין שבע שאומר החזן בלילי שבתות שהיא מגן אבות בדברו אומרה החזן משום סכנת מזיקין כי היו הבתי כנסיות בשדות וכו', ובזמן הזה אע"פ שאין בו טעם זה, כיון שנתקנה לא עקרוה ממקומה, כך כתב רש"י. ולפי דבריו אפילו כשחל יו"ט [בשבת] אומרה וכן נהגו", עכ"ל.

וז"ל הראב"ה (שבת סי' קצו עמ' 240): "ואמרינן בפרק במה מדליקין דהנ מילי בשל שבת הוא דאיתקן להזכיר, אבל ביו"ט חל להיות בשבת, אע"ג דביו"ט נמי איכא סכנה, אינו מזכיר של יו"ט, כדאמרינן התם בדין הוא דאפי' בשבת ליכא ורבנן הוא דתיקון משום סכנה וכו', משמע מאי דתיקון תיקון, ומאי דלא תיקון לא תיקון", עכ"ל.

קעא) ברבנו ירוחם מהדור' יאיר נתיב גרס "דב' ימים טובים וכו'", והכונה יום טוב שני של גלויות, שהיום טוב הראשון חל ביום ששי.

נספח ה

מענות הרב יבי"א על דברי הרש"ש

כתב היבי"א (ח"ב חאור"ח סי' כה אות ה) וז"ל: "ואנא עבדא בתר דסגידנא קמיה דיקר אורייתיה דרבינו הרש"ש ז"ל, אומר אני שדבריו תמוהים מאד, ובשלמא אילו היה מביא ראיות ע"ד האמת נגד הפוסקים החרשתי, אולם נראה שע"פ הסוד אין לה מקום, וכמ"ש בעצמו. וכן ראיתי למרן החיד"א בשו"ב אשר בברכי יוסף (סי' תרמב), ששמע בשם האר"י זצ"ל, שאין לומר ברכה מעין ז' ליל פסח שחל בשבת, ע"ש. וכ"כ הרב הגדול ר' אברהם ענתבי, בס' חכמה ומוסר (אות קצט), שכ"ה עפ"ד רבינו האר"י ז"ל. ע"ש. וא"כ מה מקום לחלוק על כל הפוסקים, ורבינו ניסים גאון, (שהובא בבעל העיטור, והטור). ע"פ דקדוק קל כזה, ולדחות דבריהם בגילא דחיטתא, מכיון שהש"ס אינו מחלק בזה בין פסח לשאר יו"ט. והרי דברי הגאונים דברי קבלה הם. וכ' הראב"ד ז"ל שאין לחלוק על דעת גאון. וע"ע בתשו' מהר"ם אלשקאר (סי' נג) בשם רב שרירא גאון, שחכמת הגאונים ופלפוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' את משה. אע"פ שאין מביאים ראיה לדבריהם. וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם, כחולק על ה' ועל תורתו. עש"ב. וה"נ שדעת רב נסים גאון לחלק בזה בין פסח לשאר יו"ט, והביאוהו כל הפוסקים הראשונים והאחרונים להלכה, היאך הרהיב עוז הרש"ש ז"ל לחלוק עליהם בלי שום ראיה. ומה שמסיים הרש"ש "שאותו חילוק שכתב הר"ן הוא מסברא". אטו כעורה זו ששנה רבינו נסים גאון מסברתו הישרה, וקבלתו הנאמנה. [ואולי יש להליץ קצת בעד רבינו הרש"ש ז"ל, שחשב שמ"ש הטור בשם רבינו נסים, הוא הר"ן מפרש הרי"ף, שהיה מאוחר קצת בזמן. וכ"נ קצת מלשונו. ובמחכ"ת וקדושתו ז"א, שהרי בעל העיטור מביאו, אשר הוא קודם בזמן להר"ן מפרש הרי"ף, וכן הטור אינו מזכיר את הר"ן. אלא הוא רבינו נסים גאון תלמיד רבינו האי גאון ורביה דהרי"ף קעב). וממילא א"א לאחרונים בשום אופן לחלוק על דבריו, ובפרט שכל

קעב) כתב המאירי בהקדמה למסכת אבות (ד"ה ואחריו, עמ' 52) וז"ל: "ואחריו היה ר' חננאל ואביו היה מארץ ספרד ושמו ר' חושיאל וכו', והיה באותו הזמן ר' נסים שקבל מר' האי ז"ל", עכ"ל. עוד שם (עמ' 55) וז"ל: "ונשוב לדברינו, שבימי ר' חננאל היה ג"כ ר' נסים וכו' והוא היה מתלמידי ר' האי ז"ל, ואלו השלשה ר"ל ר' חננאל ור' נסים ור' שמואל

הנגיד היו דור ראשון אחר הגאונות ונקראו רבנים", עכ"ל.

ובשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' עב) כתב וזה לשונו: "כי רבנו חננאל ורבנו נסים היו תלמידי רבנו חושיאל אביו של רבנו חננאל, ובימיהם נפסק הגאונות והתחיל הרבנות, ואחריהם היה רבנו אלפסי ז"ל, והיו בדורו בספרד חמשה רבנים גדולים כולם שמם יצחק

הפוסקים (כעדות הרדב"ז הנ"ל) סוברים כן. וז"ל מהרא"י בפסקים וכתבים (סי' רמא) ואשר כתבת אם יש כח ביד הרבנים עכשיו להקל בדבר וכו', פשיטא שאין להם כח, ואיך יתכן שימלא איש לבבו לחלוק על החיבורים שנתפשטו ברוב ישראל. אם לא שהוא מקובל מרביות הגדולים דלא נהיגי הכי, אבל מסברת עצמו לא. עכ"ל. וה"נ בנ"ד אחרי שכבר נתפשט המנהג ברוב תפוצות ישראל כד' הפוסקים שאין לאמרה, א"א לחלוק ע"ז מסברת עצמו, להקל באיסור ברכה לבטלה. ומה גם שכן פסק מרן ז"ל. וע' בשו"ת קרית מלך רב (סי' ג' ד"ט ע"ד) בתשו' מהר"ם מזרחי ז"ל שכ' שיש לסמוך עמ"ש מרן הקדוש וכו', ואין לומר כמ"ש המורה שכשאין דברי הפוסק מובנים לנו אין לסמוך ע"ז, שדחיה כזו לא שייך לומר ע"ד מרן הקדוש שכל דבריו נגלו לנו ולבנינו, ורוח ה' דבר בו, וכל החולק על דבריו כחולק על השכינה, ע"ש. ודון מינה ואוקי באתרינן, עכ"ל.

אמר המעתיק, מה שכתב הרב יב"א להליץ בעד רבנו הרש"ש זיע"א דאולי ס"ל דזהו רבנו נסים שעל הרי"ף, נראה שאינו, ורמז זה הרש"ש בדבריו "ואותו חילוק שכתב הר"ן הוא מסברא" ר"ל דהגם שבד"כ דברי הגאונים דברי קבלה, כאן הוא מסברא. וא"ת מנ"ל להרש"ש דהוא מסברא. ונראה פשוט דכיון שהרש"ש ידע שיש לה טעם ע"פ הסוד, א"כ לא יתכן שחז"ל כשתקנו הברכה לא תקנו לאמרה בערב פסח שחל בשבת, כי הם בודאי ידעו הסוד, ואדרבה תיקנו לאמרה. וע"כ לא יתכן שרובנו נסים היתה קבלה בידו מבעלי התלמוד שאין לאמרה, דאינו, ועל כרחך מסברא דיליה קאמר.

ומה שכתב הרב יב"א בתחילת דבריו וז"ל: "ובשלמא אילו היה מביא ראיות ע"ד האמת נגד הפוסקים החרשתי, אולם נראה שע"פ הסוד אין לה מקום וכמ"ש בעצמו וכו', ומה שמסיים הרש"ש שאותו חילוק שכתב הר"ן הוא מסברא, אטו כעורה זו ששנה רבנו נסים גאון מסברתו הישרה וקבלתו הנאמנה", עכ"ל. אדרבה ואדרבה

וכו' והשלישי רב יצחק בר משה מקהל דאניה, והלך מדאניה לארץ שנער ונסמך לגאון על כסא רבנו האי ז"ל ואע"פ שלא היה גדול כחביריו הרבנים האחרים, כי אחר פטירת הרב רבנו האי לא נשאר שם ושאר לתלמוד בארץ שנער, עכ"ל.

ובשם הגדולים (מע"ג ע' רב נסים גאון) וז"ל: "רב נסים גאון קבל מרבנו האי ורבנו

חושיאל והיה רבו של הרי"ף וכו', ואפשר דמגילת סתרים לרבנו נסים גאון דמייתו התוס' והראשונים הוא מרבנו נסים הלז, ונקטו גאון לפי שהיה תלמידו של רבנו האי וצריך חיפוש, עכ"ל. עוד כתב (ערך רבנו חננאל) וז"ל: "אך חבירו רבנו נסים בר יעקב למד מפי כתביו של רב האי וממנו ידע סברת רב האי, עכ"ל.

גודל הטענה מכריח לומר שהרש"ש לא אמר כן מסברא אלא ע"פ הסוד וכדדייקינן לעיל (פ"א אות קיא-קיב-קיג). ומה שלא הביא הרש"ש בתשובתו הנ"ל ראיות ע"ד הסוד, כבר דברנו מזה בארוכה לעיל (פ"א אות פה-קה ואות קיג).

ומה שכתב היבי"א וז"ל: "וא"כ מה מקום לחלוק על כל הפוסקים ורבנו נסים גאון ע"פ דקדוק קל כזה ולדחות דבריהם בגילא דחיתתא", עכ"ל. אחר ההתבטלות הגמור לא ידעתי למה הוא דקדוק קל^(ג), ואם מפני שהוא היפך הגאונים, א"כ על כגון דא יאות לומר אם קבלה נקבל ואם לדין יש תשובה. כלומר, אם רב נסים גאון אמר דבריו מכח קבלתו, נקבל, אך אם אמר דבריו מכח סברא, א"כ יש תשובה, והרש"ש ס"ל דמכח סברא קאמר (וכתב זה להדיא) וממילא פליג עליה מסברא. ומה שהקשה בסיום דבריו ממה שהוא נגד פסק מרן, כבר השבנו על זה לעיל בארוכה (פ"א אות קח, ואילך).

קעג) בא וראה מה שכתב הגר"א מני (צילום
 כי"ק פורסם בקובץ 'אליבא דהלכתא' גליון נט אייר
 תשע"ב עמ' קלט) וז"ל: "ומ"ש אגיד טעמו של
 דבר, לא הבנתי שאלתו, שרבנו הרש"ש ז"ל
 ביאר טעמו ורב אג"ן ז"ל ביאר טעמו,
 ומ"מ באמת טעם הרש"ש מרווח ואין
 להרהר ח"ו אחריו", עכ"ל. (וזה מבלי
 להכנס לדיון איך פירש הר"א מני את דברי
 הרש"ש "אע"פ שנראה שאין לה מקום",
 לפי הנגלה או לפי הסוד).

נספח ו

לשונות החכמים שביארו את דברי הרש"ש זיע"א

לעיל (פרק א אות קה) כתבנו דיש חכמים שפירשו את דברי הרש"ש, שדיבר בדרך הסוד, ועתה נביא דבריהם.

וזה עיקר לשון וישב הים (ח"א סי' ח, עמ' קלח-קמ): "והשתא נעלה ונבוא לתשובת מרן הרש"ש ז"ל בענין ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. והנה כדי שנבין היטב תשובתו, צריך תחילה לדעת מה היתה השאלה שעליה סובבים דבריו בתשובתו. וכבר ידוע שהשאלה נשאלה לו על ידי חכמי המערב, והיא נמצאת בין הע"ז שאלות המובאות בספר נהר שלום וכו', הרי קמן גדר שאלתם להדיא, דהוא אם נכון לברך ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת על פי הקבלה, וכמ"ש שם בספר חמ"י להדיא שכן צריך לברכה על פי הסוד, הגם שהוא נגד פסק פסק השו"ע והפוסקים, דאל"כ מה מקום לספק, ומזה פשוט וברור שתשובתו של מרן הרש"ש ז"ל אליהם היא על פי הקבלה. ולולי זה ברור שלא היו שואלים ודורשים תשובה ממנו, וכדמוכח מכל הע"ז שאלות שהם כולם בענייני סוד בלי יוצאת מן הכלל. וכמה קשה בעיני על הטועים לפרש שתשובת מרן הרש"ש ז"ל היא ע"פ טעמי הנגלה לחוד, ושכל חילו בתשובתו הוא לחלוק בכח סברתו נגד סברת רבנו נסים גאון ודעימיה, חלילה להעלות על הדעת כן.

והנה למעשה תשובתו מתחלקת לשני חלקים, כי מה שכתב: "יום טוב וכו' צריך לומר וכו' אע"פ שנראה שאין לה מקום, מכל מקום צריך לאמרה וכו', זהו מה שמשיב על דרך הסוד בקיצור וברמיזא. ומה שכתב שוב כיון שהוזכרה בתלמוד וכו' ואותו חילוק וכו', ע"כ. זהו תשובתו למה ששאלו על היות דעת המקובלים היפך השו"ע והפוסקים.

והנה אין לתמוה על דברים קצרים אלו איך שייך להעמיס בהם טעמים ונימוקים בשקלא וטריא ע"פ הסוד, כי כל רגיל על לשונו של מרן הרש"ש ז"ל יודה שכן דרכו בכמה מקומות (כדלעיל פ"א אות קג-קד) והרי גם הדברים עדים לעצמם, שכפילות הלשון שכתב "צריך לומר וכו', אע"פ שנראה שאין לה מקום וכו', מכל מקום צריך לאמרה וכו'", מורה באצבע שיש דברים בגו, ואינם כפל הענין במילים שונות, חזור חזור בריקניא חלילה.

ואכן כוונת מרן ז"ל היא כך, תחילה מה שכתב: יום טוב דפסח שחל להיות בשבת צריך לומר ברכת מעין שבע כשאר יו"ט שחל להיות בשבת ע"כ, זהו תשובתו

ומסקנתו למה ששאלו אם על פי הקבלה צריך לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. ומה שכתב: אע"פ שנראה שאין לה מקום ע"כ, פירוש, שכיון שברכת מעין שבע כוונתה ותיקונה היא בפרצוף היומי, ועתה בליל פסח עסקנו בתיקון הפרצוף הזמני, לכן אין לה מקום.

זהו פירוש דבריו במה שכתב: אע"פ שנראה שאין לה מקום. ועל זה סיים: דמכל מקום צריך לאמרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת, ע"כ. פירוש, דהן אמת דכשאנו עוסקים בתיקון פרצוף הזמנים אז נתקן פרצוף היומי ממילא, הנה הכוונה בזה הוא שאין צריך שנכוין הכוונות השייכים לתיקון הפרצוף היומי, אבל לעולם התפלות והברכות השייכים לתיקונו נאמרות, והמצוות נעשות, והכל בדרך פשט בלי כונה, וכמו שהאריך להוכיח כן הרש"ש ז"ל בפסק אחר שנשאל אודות התפלות והמצוות של ימי ספירת העומר (נהר שלום דף לב ע"ב), ע"ש. וכידוע כל זה ופשוט לעובדי ה' בכוונה. וא"כ ה"ה בכאן, שגם בליל פסח שחל בשבת צריך לאמרה, ובאמירתה בלי לכוין הכוונות נתקנים התיקונים שע"י ברכה זו ממילא בפרצוף היומי, אע"פ שעיקר תיקוני הלילה כולם הם בפרצוף הזמני, וכנ"ל, ואם לא יאמרוה כלל יחסר להתיקון ההוא בפרצוף היומי. והרי כבר ביארנו שיש הכרח גדול באמירתה בליל שבת שנתקנה כעין חזרה וככל הנ"ל. עד כאן ביאור תשובתו של מרן הרש"ש ז"ל בחלקו הראשון.

וכיון שעדיין עליו ליישב היות זה לכא' נגד ההלכה הפסוקה, וכפי ששאלוהו, לזה סיים וכתב וז"ל: כיון שהוזכרה בתלמוד (שבת כד ע"ב) ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט, פירוש, וכמו שמסתימות הש"ס מוכח דאין חילוק בין פסח לשאר ימים טובים, שבכל יו"ט שחל בשבת אומרים ברכת מעין שבע. והשיטה האחרת, שהביא אותה מרן בשו"ע, שחילק בין פסח לשאר יו"ט, אין החילוק ההוא מפורש בש"ס, וכמו שמסיים: ואותו חילוק שכתב הרב רבנו נסים הוא מסברא, ע"כ. יוצא מזה שאין כאן כל חשש מפאת שיטת הפוסקים הפשטנים הסבורים שאין לאמרה, שכאילו דברי המקובלים הם נגד הש"ס, דאינו כן כנ"ל, שסתימות הש"ס מוכיח כשיטת המקובלים, והפוסקים החולקים בזה סמכו על דבר הנלמד מסברא, ובכגון זה יודו כו"ע שהכרעת המקובלים תכריע במחלוקת הפוסקים ותפרש לן סתמות לשון הש"ס כפשטו וסתימותו, וכמפורש ומוסכם כלל זה בכללי הפוסקים. והרי ביארנו דבריו של מרן הרש"ש ז"ל דבר דבור על אופניו, ודבריו מובנים ומוסברים מאירים ומזהירים בטוב טעם ודעת הן ע"פ נגלה והן ע"פ נסתר, אין בם נפתל ועיקש, כאשר יודה כל מבקש ומודה באמת.

ועיין בזה בספר תולדות אהרן ומשה להרב המקובל כמוהר"ר אהרן פירירא ז"ל (דף מז ע"ד ד"ה ועם הנז"ל) שכן פירש בכוונת דברי תשובתו של מרן הרש"ש הנ"ל כמ"ש אנו בעניותין לעיל. וכן העלה ופירש בכוונת מרן הרש"ש ז"ל ככל דכתיבנא לעיל גדול המקובלים שבדור האחרון הרה"ג כמוהר"ר עובדיה הדאיה זצ"ל בספרו דעה והשכל (ח"ז סי' טז, עמ' צו טור ב) עיש"ב. וכן זכורני שזה רבות בשנים ראיתי תשובה למהרי"ח סופר בעל כף החיים בספרו שו"ת באר מים חיים שעדיין בכת"י שדרך בה בפירוש כוונת מרן הרש"ש ז"ל בדרך זו, ואינו תחת ידי כעת לעיין עליה ולהביא דבריו הנה", ע"כ עיקר לשון וישב הים.

וז"ל הרב תולדות אהרן ומשה (דף מז טור ד, ד"ה ועם הנז"ל): "ועם הנז"ל יבוא על נכון מה שכתב הרש"ש זיע"א לברך הרכת מעין שבע בפסח שחל בשבת וכו', כמ"ש סתם בגמ' וכו', והביאו בדברי שלום הרב אג"ן זיע"א פתח השער בהקדמה אשר שם, ודחהו בב' ידיו שאין לאמרו וכו', כמו שנתבאר שם. ואנן בדידן נדקדק מאי דעתיה זלה"ה לאמרו, ואם אין לו מקום על דרך הסוד. ועוד יקשה אעיקרא, לגמ' שכל דבריהם כגחלי אשר וסוד שת' השערה, ומה כתבו לאמרו (=בסתם), אלא ודאי יש לו מקומו בגדולים בבחינת ו' ימי בראשית שאינו זו ממקומו וכוונתו כמו בכל שבת כמ"ש הרב תורת חכם ודעימיה דוק ותשכח במ"א, והרש"ש זיע"א מטמינו ברמ"ז וכתב דיש לאמרו, ובודאי אין לדחותו בשום אופן בה"י, כי הוא כבר ראה כל הפוסקים ראשונים ואחרונים ואפילו הכי כתב לאמרו, ורב גובריה דהרב אג"ן זיע"א קצ"ד וכו', עכ"פ הרי יש לנו מקום על דרך הסוד כמו כונת תפילין בשבת וכו', עכ"ל.

וז"ל הדעה והשכל (ח"ז סי' טז סוף אות ג): "וא"כ ה"ה לברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, יש לה מקום לבחינת הימים או לבחינת הזמנים של שנה שעברה. ולפי"ז צ"ל דמ"ש הנה"ש אע"פ שנראה שאין לה מקום, ר"ל בזו"ן של שנה זו של בחינת הזמנים, אבל בכל זאת צריך לומר אותה, אם משום בחינת הימים אם משום בחינת הזמנים של שנה שעברה", עכ"ל.

וז"ל הדעה והשכל (שם, אות ט): "ובודאי שהוא הדבר גם בערב פסח שחל בשבת, שעליו כתב הרש"ש זיע"א שצריך לאומרה וכו', ויש לה טעם ע"פ הסוד בתיקון בחינת הימים כנ"ל, ואף (שאפ') [שאח"כ] בזמן הרב אג"ן חזרו לא לאמרו מטו"ט מ"ש בהקדמת דברי שלום ז"ל, אך שוב נתיישבו בדבר והחליטו לאמרו, דלא כהרב

קצ"ד) הלשון אינו ברור, ואולי צריך לומר "ורב גובריה מהרב אג"ן זיע"א", או "אולי צריך לומר "ואף רב גובריה דהרב אג"ן זיע"א".

אג"ן ז"ל, משום תיקון זו"ן דבחינת הימים, דמ"ש הרש"ש בזה"ל אע"פ שנראה שאין לה מקום וכו' היינו שאין לה מקום לבחינת זו"ן הזמנים, אבל יש לה מקום לתיקון זו"ן דבחינת הימים כמו שנתבאר, וכנראה שבזמן רב אג"ן לא נתיישבו כ"כ בכוונת דברי הרש"ש זיע"א, ושוב הרבנים שבאו אחריו נתיישבו יותר והחליטו לאמרו, ע"פ דברי הש"ס הנ"ל שכתב דשתי הבחינות נתקנים בכל יום כנ"ל וע"ז כיון הרש"ש ז"ל במ"ש שצריך לאמרו, וכ"כ הכה"ח בסימן תפ"ז אות כ"ב שהביא דברי הרש"ש הנ"ל, ומנהג בית אל הנ"ל, וסיים דבמקום מנהג לא אמרין סב"ל עיין שם, עכ"ל.

עוד כתב (שם, אות יג) וז"ל: "ואני תמה (=על האג"ן) איך מלאו לבו לחלוק ע"ד הרש"ש זיע"א שקיבל מאליהו, וכל רז לא אניס ליה, ואמר בפה מלא באופן מוחלט 'וצריך לאמרה', הרי ודאי ששקל הדברים על מתכונתם שיש לזה שורש ויסוד, ולא היה דוחה דברי רבנו נסים בגילא דחטיא, ולומר על רבנו נסים שאמר זה מסברא דנפשיה, אם לא ידע נאמנה שיש צורך גדול באמירתה, והוא העלים הדברים כדרכו בקודש, לגלות טפח ולכסות אלף טפחים, כמ"ש עליו הרב תורת חכם בכמה מקומות, וכן בנו הרב החסיד הח"י בשמ"ש ז"ל, כידוע, עכ"ל.

עוד כתב בספרו 'ישכיל עבדי' (ח"ו בהשמטות, חא"ח סי' ח אות ב) וז"ל: "בברכת מעין שבע שחל בשבת, אם יש איזה יסוד לאמרו ע"פ הקבלה, הנה בזה כבר דברו נמושות חכמי המקובלים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, וסו"ד עלתה הסכמת לאמרו בלי כונה (=היינו ללא כוונות הרש"ש), וכן היינו עושים הלכה למעשה בזמן שהתפללנו בכוונות הרש"ש במדרש פורת יוסף, והוא ע"פ מנהג בית אל, ומ"ש שיש מי שכתב דיש חשש ברכות לבטלה, חלילה מלהרהר אחרי ראשונים כמלאכים שלא חששו לזה, והרי בזמנינו זה נתבטל הטעם של חשש מזיקין מכיון שכל בתי כנסיות שלנו הם בישוב, ובכל זאת לא מצאנו למי שחשש משום ברכה לבטלה, מכיון שכך תיקנו רז"ל וה"ז בבחינת אין ב"ד יכול לבטל וכו' אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין וה"ה ערב פסח שחל בשבת, גם שהוא ליל שמורים, מכיון שכך ראינו שנהגו מימות הראשונים לאמרו אין כח בידינו לבטל דבריהם ח"ו ובפרט דע"פ סודן של דברים גם בערב פסח שחל בשבת יש לה מקום בבחינת הימים עם שאין לה מקום בבחינת הזמנים והוא ע"ד ימי העומר כידוע, עכ"ל.

אמנם את לשון הרב באר מים חיים לא זכינו לראות, מ"מ אעתיק מש"כ הרב המחבר בספרו כף החיים (סי' תפז ס"ק כב) וז"ל: "וכן הוא עתה מנהג בית אל יכב"ץ שבעיר קדשנו ירושלים ת"ו ההולכים ע"פ תורת האר"י ז"ל לאמרו כמו שכתב הרב שמן ששון ז"ל בפתח עינים בסדר כונת הפסח דף ע"ט ע"ד, ודלא כמו שכתב הרב

אג"ן זלה"ה בהקדמת ספר דברי שלום יעו"ש. וכבר עשיתי סמך לזה בתשובה בסה"ק באר מים חיים", עכ"ל.

וז"ל הרב דברי שלום [עפג'ין] (ח"ז סי' תפז סעיף ג ס"ק א) "מזה שנים רבות הנהגתי בישיבתנו הקדושה לומר ברכה מעין ז' כשחל פסח להיות בשבת.

והגם שיש מפוסקי ומורי הוראות שהורו שלא לברך, מכל מקום אנן אתכא דהרש"ש סמכינן ומכדו וממימיו שתינן, ולא זזים כמלוא זיז מפה קדשו.

וזה לנו שנים ששנינו ושילשנו לעסוק בהאי סוגיא, ולא ראינו שום חידוש, דבהא נחתינן ובהא סלקינן, ולאותה מסקנא אסיקנא, וסוף מסקנא כבתחילה עלתה לנו שכל דברי הרש"ש קיימים לעשותם הלכה למעשה, ואין בהם חששא וגרם חששא ח"ו של ברכה לבטלה.

ומאז ועד היום ראיתי להפוסקים, וכן חכמי ורבני המקובלים, עורכי תשובות, שכתבו להוכיח דברי הרש"ש זיע"א. ותחילתו להגה"ק הרב פתח עינים על הכוונות (דף ע"ט ע"ד) שכתב בקיצור נמרץ לדחות את דברי הראשון לציון הסה"ר גאגין שהשיג על הרש"ש.

ואחריו ניצב כצור החלמיש הגאון הגדול מקובל רב החסיד הרב ישכיל עבדי חלק ו' (דף רצ"ז סימן ח' אות כ) וכן בדעה והשכל (חלק ז' סימן ט"ז) שהאריך להסביר האי סוגיא באריכות.

ואחריו בשו"ת וישב הים להרה"ג המקובל הרב יעקב הלל שליט"א (חלק א' סימן ח) שהאריך טובא בטוב טעם ודעת שאחריהם כמעט אין להוסיף אלא אם נרצה לכפול הדברים.

וראיתי שבשו"ת דעה והשכל וגם בוישב הים יגעו וטרחו להסביר את דברי הרש"ש על פי הסוד וגם כיצד יכון דבריו על פי הפשט.

לא כן אני דלידי חזי לדרוך בדרך הרב פתח עינים שדברי הרש"ש מיוסדים על דרך הסוד בלבד, ואינם נוגעים לדברי הפוסקים כלל ועיקר.

וכבר נאחז"ו בסב"ך מרבתינו הפוסקים שמדדו דברי הרש"ש על פי הפשט ויצאו לתמוה כיצד הרש"ש שהוא מן האחרונים חולק בסברא על הר"ן שהוא מן הראשונים.

ובאמת דבר זה לא יעלה על הדעת, לחשוד שרבנו הרש"ש פסק הלכה בספרו הטהור נהר שלום על דרך הפשט בשעה דחזינן שכולו שידוד מערכות בתורת הסוד לרבנו האריז"ל. וכל לומד ותיק או אפילו מתחיל, יודע כי כל ספר נהר שלום נכתב

על דרך הסוד, ואין שום ענין שהרש"ש דן עליו לפי פישוטם של דברים. ותתייגע לחפ"ש ולא תמצא, שורה א' מדברי קודשו ברחובות הנהר ובנהר שלום שדיבר בפישוטם של דברים, ובמקום פשוט שכזה לא ראיתי לנכון להצדיק או לתת ראייה, דבכהאי גוונא אימא לך זיל קרי בי רב.

גם דברים אחדים שנכתבו בנהר שלום שנראה שהשיב לשואליו על דרך פשוט, גם הם על דרך הסוד, אלא שכך דרכו לקצר ועל פי השאלה להשיב.

לך נא ראה מה שכתבנו בס"ד בדברי שלום חלק ב' (סימן צ"ח סעיף ט) להביא ממה שנשאל הרש"ש מאת חכמי המערב כיצד יהיה ניקוד שם אדנ"י. והשיב שצריך לקרותו בחטף פתח, וכך נוהגים האשכנזים, וכן כתב הרב מגן אברהם והנכון לקרותו בחטף פתח ולא בשבא ואין לשנות, עכ"ד. ודו"ק שתחילה הביא דברי הרב מגן אברהם שדעתו שצריך לקרותו חטף פתח, ואח"כ כתב "והנכון לקרותו בחטף פתח ואין לשנות".

וכוונתו שמלבד מה שפסק הרב מג"א שיש לקרותו בחטף פתח, הנכון על פי הסוד הוא לקרותו כך, ואין לשנות. ודבריו באו בקיצור נמרץ ביותר, על אף שבידיעותיו העמוקות יכל לכתוב להם גוילים שלימים בגודל הרקיע, לנמק תשובתו בדרך הסוד, אלא שעלתה בדעתו לקצר היכן שראה לעצמו לקצר, ומי יעמוד בסוד ה'.

ומוכרח הוא להעמיד כך, כי כבר נודע שיצא טבעו ושמעו של הרש"ש בכל העולם, והוא היה רבן של כל המקובלים, ומזמן רבנו האריז"ל ועד זמנו לא קם ולא יקום איש אשר רוח אלקים בקרבו לדעת את רזי חכמת הנסתר על בורין. ומה להם לחכמי המערב שהיו חכמים נבונים וידועים בחכמת הדקדוק, לשאול מאת הרש"ש שאלה בחכמת הניקוד. וממה ששאלו לו בדוקא, משמע שרצונם לשמוע את דעתו, בהיות והוא היה הסמכות העליונה בחכמה הקבלה בעת ההיא.

ודו"ק מינה ואוקי לאתרין, שגם בנושא של ברכת מעין שבע כשחל ליל פסח להיות בשבת, שאלוהו לידע כיצד לנהוג על פי הסוד.

ויתבונן המתבונן, שגם השואלים היו מקובלים גדולים, וגם המשיב היה רבן של כל המקובלים, ומעתה מהיכא תיתי לסבור ששאלוהו על דרך הפשט, ובאמת דכל בעל שכל ישר לא יסבול טענה שכזאת.

ואדרבא כאן בשאלתם על ברכה מעין שבע הדבר יותר מחודד שרצונם לידע כיצד לנהוג ע"פ הסוד, יותר ממה ששאלו כיצד לנקד את שם אדנ"י.

עייין בשאלתם שהובאה בנהר שלום (דף לא ע"א שאלה סו) שכך הוא, וז"ל: אם יש לומר ברכת מעין שבע בליל פסח כשחל בשבת, ולסמוך על הרב חמדת ימים שאומר כן, היפך פסק שולחן ערוך ההולך אחר רוב בנין ורוב מנין, עכ"ל.

וכדי לעמוד על נכון על כוונת השאלה, וכדי שיוכל הלומד לבחון כצדק אם חכמי המערב שאלו להרש"ש וציפו ממנו מענה לשון על דרך הפשט, או דילמא דכל כוונתם היתה שיפסוק להם על דרך הסוד, צריך שנציג לך כאן את דברי הרב חמדת ימים שמשם באו חכמי המערב, וכפי שכתב כל זה בחלק שבת פרק ו (דף מ"ז סע"ג) וז"ל: ואולם לפי סודן של דברים מרוממת היא [ברכה מעין ז] להמשיך מז' עליונות ממנה, ולפיכך אין אומרים אותה ביום טוב, מפני כי הארה זו נמצאת לכלה בשבת בלבד כי היא בסוד בת ז', ולכן בכל התפלות הם שבעה כדי להאיר בה מלמעלה, ולכן בשבת אומרים ברכת מעין ז' שהרי נאמר בה מנורת זהב כולה ושבעה נרותיה עליה, הרי כנגד ז' של תפלת ערבית, ושבעה ושבעה מוצקות כנגד שחרית ומנחה, נמשך כל זה לנרות אשר על ראשה, ומשם נמשכים לה, ולכן בערבית חוזרים ואומרים ברכת מעין שבע כדי להמשיך לה משש [ספירות] עליונות ממנה, ולפיכך צריך לכוין ברמז השבעה ברכות הרמוזים בה, הז' אותיות אהי"ה יה"ו והז' מרגלאן, כדרך הכוונה בתפלה, מה שאין כן ביום טוב. לכן אין אומרים אותה ביום טוב, ואין מזכירין ביום טוב ברכת מעין שבע וכו'.

ולפי טעם פנימיותן של דברים אלו, אין למנוע מלאומרו כל ליל שבתות אף כשחל להיות יום אחד של פסח בשבת, אף כי לפי הפשט לא יתכן, כי אז משומרת מן המזיקין כמ"ש הראשונים, עכ"ל.

דו"ק ודייק היטב בלשונו של הרב חמדת הימים, שכל מה שכתב לחייב לומר ברכה מעין שבע בלילי שבת אפילו כשחל פסח בליל שבת הוא על פי "פנימיותן של דברים" כפי שהתבטא, וביותר דו"ק מלשון שפתח דבריו וכתב "לפי סודן של דברים" וכו'.

ומעתה צא וחשוב, אם פסק דינו של הרב חמדת ימים הוא על פי הסוד שצריך לומר הברכה מעין שבע, מהיכא תיתי לומר שהשואלים ששאלו מהרש"ש על פסק דינו של הרב חמדת ימים יהיו מכוונים על פי הפשט. הרי זה דומה למי ששאלוהו בחיטים וענה להם בשעורים, וחלילה וחלילה דאין הרש"ש חשוד על כך.

וביותר יש גם להוציא זה מתוך לשון השאלה של חכמי המערב שכתבו אם לסמוך על הרב חמדת ימים שפוסק שעל פי הסוד שיש לומר הברכה מעין שבע על אף שהוא מנוגד לפסק מרן השולחן ערוך.

ובקיצור כוונתם היתה לשאול דהאם כחו וסמכותו של הרב חמדת ימים בכתבי רבנו האריז"ל היא גדולה עד כי אפשר לעשות הלכה למעשה כמותו היפך ממרן בשולחן ערוך.

והשיבם הרש"ש כגמולם בנהר שלום (דף לב ע"ב) וז"ל: יום טוב דפסח שחל להיות בשבת צריך לומר ברכה מעין ז' כשאר ימים טובים שחל להיות בשבת, אף על פי שנראה שאין לה מקום, מכל מקום צריך לאומרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת כיון שהזכרה בתלמוד שבת (דף כד) ולא חלקו בין פסח לשאר ימים טובים, ואותו החילוק שכתב הר"ן הוא מסברא עכ"ל.

ותשובת הרש"ש צריכה לימוד והסבר. כיון דאי אמרינן ששאלת חכמי המערב היתה לדרוש ממנו כיצד לנהוג ע"פ הסוד, ותשובתו באה במושלם ע"פ הסוד, אם כן דבריו טעונים הקדמה ואריכות והסבר נרחב וזה החלי.

כתב רבנו האריז"ל בשער הכוונות (דף עו ע"ד) וז"ל: פתח דברי ראיתי לבאר ענין המועדים וחולו של מועד וחנוכה ופורים וראש חודש וכו'. הנה ענין זמנים אלו [של מועדי ה'] הוא התנצוצות האורות העליונים בזמנים אלו, ולפי הזמן, אם בחדס [בפסח] אם בגבורה [בר"ה, יוה"כ וסוכות] או בת"ת [בשבועות] או בנה"י [בחנוכה ופורים] כל א' מתגלה לפי העת והשעה.

ודע כי אף על פי שבכל ששה ימי החול פועלים ז' מידות אלו כנודע, אינו דומה פעולתם בששת ימי החול ופעולתם בימים אלו, כי פעולתם בששת ימי החול הם פועלים על ידי אצילות בריאה ובריאה ביצירה [בארץ ישראל] ויצירה גם כן בעשיה [בחוצה לארץ] כגון יום ראשון פועל חסד שבאצילות ומתלבש בחדס דבריאה, וחדס דבריאה מתלבש בחדס דיצירה, וחדס דיצירה מתלבש בחדס דעשיה. וכן יום שני בגבורה, ויום שלישי בת"ת, יום רביעי בנצח, חמישי בהוד, ששי ביסוד, ושביעי במלכות.

אמנם בימים אלו [של המועדים] יתגלו הספירות בזמן ממשלתה, כגון פסח חסד דאצילות מתלבש בחדס דבריאה, ובריאה לא תתלבש בחדס דיצירה, כי מרוב התגלות אור האצילות בבריאה, יתבטל אור חסד דיצירה לגמרי, דשרגא בטיהרא מאי מהניא, וכל שכן אור חסד דעשיה. הא למה זה דומה, למעין הנוטף טיפין טיפין [הם הזו"ן דימים] וארובות השמים [הם הזו"ן דזמנים] נפתחו לרוב, ולא ניכרו אותם טיפין הנוטפים כי נתבטלו בריבוי המים היורדים מן השמים, ועל דרך זה תקיש לשאר המועדים, עכ"ל.

הא לימדנו רבנו האריז"ל, שיש ב' בחינות שאנו עוסקים בכל ימות השנה, והם זו"ן הימים, שנתקנים בששת ימי החול, וכן בשבת ובראש חודש. וזו"ן הזמנים, שאנו מתקנים במועדים.

ודע כי בזמן שנתקנים זו"ן דומנים שהם שייכים למועדות, נתקנים גם כן זו"ן דימים. וכן בהיפך, בשאר ימי השבוע שאז נתקנים זו"ן דימים, גם זו"ן דומנים נתקנים. וכוונת הדברים לומר, דהנה מוכרח הדבר שהחגים יחולו בימות השבוע, וכגון השנה שנת תשס"ו חל חג הפסח ביום חמישי, נמצא דמצד יום חמישי הוא חג הפסח, ומאידך יום חמישי הוא יום ששייך למערכת הימים.

אם כן מוכרח על אף שבחג הפסח מתקנים את זו"ן דומנים, מכל מקום כיון שנופל הוא ביום חמישי, לכן בדין שגם זו"ן דימים יהיה נתקן ביום זה.

וכן בהיפך, הגם שבכל יום מימות השבוע אנו מתקנים בזו"ן דימים, הרי גם זו"ן דומנים יהיה נתקן יחד, אלא שגמר תיקונם של זו"ן דומנים הוא רק כשניכרת הארתם שאז הוא גמר תיקונם, כגון פסח [גמר תיקונם והארתם ניכרת מט"ו עד כ"א בניסן] שאז הולכת הארתם ומתגברת, ואז בחינת הימים אינם ניכרת, ואז זו"ן דומנים נתקנים בבחינת ארובות השמים נפתחו.

נמצאנו למדים, שבכל ימות השנה אנו מתקנים את הזו"ן דימים וגם את זו"ן דומנים, אלא שכל כוונתנו תהיה על העיקר, וממילא הטפל יתוקן מאליו שלא על ידינו. והיינו דבימים טובים שהוא העיקר יתוקנו זו"ן דומנים, וזו"ן דימים יהיו טפלים אליהם ויתוקנו מאליהם שלא על ידינו, ובשאר ימות השנה שלא בעת המועדים, יתוקנו זו"ן דימים, ובהם אנו מכוונים, וזו"ן דומנים יהיו טפלים אליהם ויתוקנו מאליהם שלא על ידינו.

גם דע כי מקום של הזו"ן שנתקן בזו"ן דומנים, הוא בנה"י וחג"ת דנה"י. וזו"ן דימים מקום תיקונם הוא, בחג"ת ונה"י דחג"ת שבזו"ן.

עוד דע ששבעה ימי השבוע דזו"ן דימים, הם כנגד חג"ת נהי"ם [יום ראשון חסד, שני גבורה, שלישי ת"ת, רביעי נצח, חמישי הוד, ששי יסוד, שבת - מלכות], וזו"ן דומנים הם ע"פ סדר זה, פסח חסד, ראש השנה יוה"כ וסוכות גבורה, שבועות ת"ת, פורים נצח, חנוכה הוד.

גם נודע כי זו"ן הוא בן ו"ק [ששה קצות], וכדי שישתלם צריך להשלים לו מוחין מפרצוף שלישי שהוא ישסו"ת, ונקרא בכללות בינה. וכן מוחין מפרצוף רביעי שהם אבא ואימא עילאין, ונקרא בכללות חכמה. וכן מוחין מפרצוף חמישי, שהוא אריך, הנקרא בכללות כתר.

משך תיקון זו"ן דימים הוא שבעה ימים, והיינו דבששת ימי החול אנו ממשיכים לזו"ן מפרצוף השלישי הנקרא בינה, שבתפלת הלחש נמשכים מוחין לנה"י דנה"י, ובתפלת חזרה נמשכין מוחין לחג"ת דנה"י. [עייז בדברי שלום חלק ד' דף שס"א וכן בדברי שלום חלק ה' דף קט"ו וכן דף קפ"ח ששרטטנו שם הדברים כדי שיוכן הענין].

ובערב שבת בתפלת מנחה נתקן הכתר דנה"י דבינה דזו"ן, ומעתה אנו ממשיכים לזו"ן את המוחין השייכים לחג"ת דבינה דזו"ן. באופן שבקבלת שבת ובתפלת ערבית מושכים מוחין לנה"י דחג"ת, ובברכה מעין שבע ממשיכין לזו"ן מוחין מחג"ת דחג"ת, ובקידוש שאחר התפלה ממשיכים מוחין דחב"ד דחג"ת דבינה דזו"ן. עיין בדברי שלום חלק ה' [סימן רס"ח סעיף ד' שכתבנו כל סוד ברכה מעין שבע ושם כחבנו שהמלכות שהיא נוקבא דז"א שהיא סוד ברכה מעין שבע נמצאת בנה"י ומקבלת מוחין מחג"ת דחג"ת למקומה שבנה"י, אבל היא אינה עולה לחג"ת דחג"ת לקבל המוחין, לכן נקראה ברכה זו ברכה מעין שבע ולא ברכת שבע. עוד עיין שכתבנו בפרטות סוד ברכה זו קחנו משם שלא נצטרך לכפול הדברים כאן].

נמצאנו למדים, שביום חול חזרת הש"ץ מקום תיקונה הוא בחג"ת. גם ברכה מעין שבע מקום תיקונה היא בחג"ת, אלא שחזרת התפלה בימי החול הוא בחג"ת דנה"י, ובברכה מעין שבע הוא בחג"ת דחג"ת, ולכן גם ברכה מעין שבע נחשבת כחזרה לתפלת ערבית דשבת, כיון שתיקונה הוא בחג"ת דומיא דחזרת התפלה שמתקנת בחג"ת.

וביום חול אחר תפלת ערבית לא תיקנו חז"ל ברכה מיוחדת שתהיה מעין חזרת הש"ץ, מטעם שבימות החול כבר מאחרי חצות היום נוטים צללי ערב, והדינים הולכים ומתגברים הולכים ומתעצמים עד לעת ערב, שאז תוקף הדינים הוא גדול עד למאד, שלא שייך היה לתקן ברכה מעין התפלה, כי קרוב הדבר שיתאחזו החיצונים בה.

וביום טוב שלא חל להיות בשבת, גם כן לא תקנו חז"ל ברכה מיוחדת בתפלת ערבית מעין הברכה, כיון שהנוקבא ביום טוב לא מקבלת הארת המוחין מחג"ת דחג"ת כלל, ולכן אין מקום לברכה זאת לעת כזאת.

ומה שכתבנו שברכה מעין ז' היא מעין חזרת הש"ץ לתפלת ערבית בשבת דווקא, כבר כתב זה רבנו האריז"ל בשעה"כ (דף ע"ב) וז"ל: וזהו סוד ברכת מעין שבע של ליל שבת, והוא כי נודע כי כל חזרת עמידה על ידי השליח ציבור הוא בחג"ת, ולכן בשחרית דימי החול שהיא עולה ממש בחג"ת הנקראים מידת יום [כי נה"י נקראים מידת לילה] לכן יש חזרת עמידה גמורה, אבל עתה שאינה עולה שם, אמנם עם כל זה יורד הארה משם אליה, לכן היא חזרת מעין שבע ולא גמורה בשבע ממש עכ"ל.

ומהר"י צמח בהגהתו לפרי עץ חיים (דף צח ע"ג) כתב להוסיף על דברי הרב ולה"ה שכתב דברכה מעין ז' היא כעין חזרה, וז"ל: פירוש טעם זה [שמעין ז' היא מעין חזרת הש"ן] לפי שמציאותו לא נמצא כי אם בליל שבת לבד, אפילו כשחל יום ראשון של פסח בשבת אומר אותו, מה שאין כן כפי הפשט עכ"ל.

והרי"ח הטו"ב בשו"ת רב פעלים חלק ג' חלק או"ח (סימן כג) גם כן כתב דברכה מעין ז' היא כמו חזרה, וז"ל: והנה באמת בחזרה של שחרית שאמרו בה טעם על פי הפשט כדי להוציא שאינו בקי, מצינו לרבנו האריז"ל דיהיב בהאי טעמא שהוא חיוב וצריכה לכל הציבור אף על גב דהתפללו בלחש כולם, וכן בברכה מעין שבע נמי אמר להדיא שהוא חיוב כמו החזרה, ועל מה שתקנו מעין שבע ולא שבע ממש, נתן בזה טעם נכון ע"פ הסוד וכמ"ש בשעה"כ (דף ע ע"ב).

ובאמת מצינו ראינו כי בעיה"ק ירושלים תוב"ב שהיא אתרא דקבלו עליהו הוראת מרן ז"ל בשולחן ערוך, וכבר פסק מרן ז"ל בשולחנו הטהור (סימן רסח סעיף י) דאין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא מאחרים לבוא, וכבר נהגו בכך בירושלים. עם כל זה אחר שבא חכם הוא רבנו הרש"ש ז"ל, החליפו שיטה ונהגו שיאמרו מעין שבע בבית חתנים ואבלים, וכאשר העיד הרב פרי האדמה אשר נשתנה המנהג בזמנו, ועיין שלמי ציבור (דף קצח) וחסד לאלפים. נמצא עבדי מעשה רב בברכות לשנות המנהג משום דאזלי בתר רבנו האריז"ל דגילה שברכה מעין שבע הוא חיוב במקום חזרה וכו', עכ"ל.

אחר שהראת לדעת כי ברכה מעין שבע היא חובה, והיא כמו חזרת הש"ן לתפלת ערבית של ערב שבת, צריך אתה לידע כי מה שאמרו חז"ל בגמ' שבת (דף כד ע"ב) שתקנוה מפני המאחרים לבוא לבתי הכנסת, שהיו מצויים מחוץ לעיר, והיו חשש שהמאחרים הללו ילכו יחידים בשדה וינזקו מהמזיקין, הוא טעם פשוטי כדי לסבר את אזנם של פשוטי העם. וכך היתה דרכם של חכמנו ז"ל להלביש את סודות ההלכה או המנהג או התקנה שתיקנו, בלבוש של טעם הקרוב לסברת השכל של המוני העם, כי לא כל מוחא סביל לידע את סוד הדבר.

וכגון בגמ' ראש השנה (דף לב ע"ב) ובפירוש רש"י שם, שסדר התקיעות שתוקעים דוקא אחר קריאת ספר תורה, וכן במוסף ולא בשחרית, הוא על פי מעשה שהיה פעם אחת בעת הגזירה שהיתה על עם ישראל, רדפום שונאיהם וחשדום שרוצים לעשות מלחמה עמהם, כיון שראו לישראל שמתכנסים בבית כנסת ותוקעים בשופר, דימו שמתאספים לתקוע תרועת מלחמה וביקשו להרגם, לכך תקנו חז"ל לתקוע לבסוף ולא בשחרית, כיון שכשרואים את ישראל קוראים קריאת שמע ומתפללים וקוראים

בספר תורה ורק אחר כך תוקעים, אומרים עסק של מצוה היא זו לישראל, ולא עסק של תרועת מלחמה.

עוד טעם אחר שמשום גזירה שגזרו האויבים שלא יתקעו ישראל בשופר, והיו אורבים להם עד שש שעות ביום, כיון שראו שאינם תוקעים, שוב לא ארבו להם ותקעו אחרי כן. ואף על פי שהתבטלה הגזרה, לא חזרו למנהג הראשון, שחוששין שמא יחזור הדבר לקולו, ומוטב שתהא להם שהות יותר לתקיעות, לכן תוקעים את התקיעות במוסף.

ואתה תחזה דכל הני טעמי אין בהם ע"פ הסוד, וכל מה שנתנו חז"ל טעמים הוא רק כדי לסבר את האזן של המוני העם, כיון שאי אפשר לומר להם את הטעם הנסתר.

ובאמת הטעם שתוקעים התקיעות אחר שחרית, וכן במוסף עצמו ולא קודם לכן, נבארו במקומו בס"ד בהלכות ראש השנה, קחנו משם. מכל מקום בודאי שאין הטעם שכתבו חז"ל בגמ' הוא הטעם העיקרי. וכן הוא בעוד מצות אחרות, שנתנו חז"ל טעם לכל דבר על הפן הפשטי.

וכן בברכה מעין שבע, הלבישו חז"ל טעם פשטי לחיוב ברכה זו לטעם הנז"ל. עיין בכה"ח סופר (סימן רס"ח ס"ק לח) שכתב וז"ל: ואומר הש"ץ ברכה מעין ז' וכו' שנתקנה משום סכנת מזיקין וכו', וזהו טעם הפשט, אבל ידוע שכל דברי רז"ל הם על פי הסוד ויש בהם סודות עמוקים, שאף על פי כן מלבישים אותם בדרך פשט כידוע, ורבנו האריז"ל בשער הכוונות נתן טעם בסוד לברכת מעין שבע, והיא כמו חזרת העמידה יעו"ש עכ"ל.

גם ג"ע החיד"א בספרו מחזיק ברכה (סימן חקפ"ב אות ג) כתב מעין זה בדיון שליח ציבור שלא אמר המלך הקדוש בברכה מעין ז' בעשרת ימי תשובה, וז"ל: וכל הרבנים הנזכרים [היינו הרב שיירי כנסת הגדולה והרב פרי חדש] כתבו על פי הפשט [שאינו חוזר] אמנם לפי מה שכתב רבנו האריז"ל דברכת מעין ז' חובה היא, ורבתינו ז"ל שאמרו [הטעם] מפני העם שבשדות סו"ד שתו בדברי קדשם והיה העלמ"ה [היינו כוונת החיד"א שחז"ל העלימו את הטעם שעל פי הסוד] אם כן מאחר שכל הרבנים הנז' תלו טעמייהו דאינה חובה, [אם כן] בהגלות נגלות אמרי קודש רבנו האריז"ל דחובה היא, וגם רבתינו ז"ל כיוונו לסוד הדבר, אלא שהיו נותנים טעם לפי הפשט, ותחת כבודם הטמינו ברמ"ז, בהדי כבשי, נראה שחוזר וכו' עכ"ל.

והרי"ח הטו"ב עיין עליו בספרו בן איש חי שנה שניה (פרשת בלק אות א) שכחב גם כן בדיון יין נסך שחז"ל העלימו את הטעם העיקרי והמירוהו בטעם פשטי,

וז"ל: התורה לא אסרה אלא יין נסך שנתנסך לעבודה זרה, ואסרתו בשתיה ובהנאה דאיתקש לזבחי עבודה זרה. אך רבותינו ז"ל אסרו אפילו סתם יינם של גוים, וגם אסרו מגען ביין שלנו, הן בשתיה הן בהנאה כדין יין נסך, ולא חילקו בו כלום.

ואף על פי שאמרו הטעם של הגזרה הזאת הוא בשביל בנותיהם שלא יבואו להתייחד עמהם ויבואו על ידי כך לידי זנות ולידי חיתון [כנ"ב בגמ' ע"ז ל"ו ע"ב] אין זה עיקר הטעם אלא המה ראו ברוח קדשם טעם סוד נסתר ונעלם באיסור זה וגזרו עליו. ודרך החכמים שלא לגלות טעם הסודי ורק אומרים טעם הפשטי, לכך אפילו אם מתבטל טעם הפשטי באיזה זמן לא יתבטל טעם הסודי עד עולם, על כן איסור זה אין לו היתר לעולם בשום זמן ובשום מקום ועונש העובר על זה גדול מאד כי עוקר נשמתו ממקום שנשרשה ואין לו חלק לעולם הבא, עכ"ל. עוד דוגמאות מעין זה, תמצא הרבה בספרי הפסוקים, ואכמ"ל בזה.

אחרי הודיע ה' אתנו את כל זאת, הבוא נבוא לידע את מה שנעשה בתפלת ערבית בליל פסח שחל להיות בשבת. הנה לעיל כתבנו שבכל הימים נתקנים ב' בחינות שהם זו"ן דזמנים וזו"ן דימים. ועתה בליל פסח שחל להיות בשבת, עיקר התיקון שנתקן הזו"ן בתפלת ערבית הוא זו"ן דזמנים, כיון שעתה מט"ו ועד כ"א בניסן ניכרת ההארה וגמר תיקונם, ברם גם זו"ן דימים נתקן יחד, אלא שכיון שהוא טפל לזו"ן דזמנים, בבחינת מעין הנוטף טיפין [זו"ן דימים] וארובות השמים [זו"ן דזמנים] נפתחו.

נמצא בק"ש ותפלת העמידה דערבית אנו מתקנים בב' בחינות הזו"ן הנזכרים. היינו דמצד שהוא יום טוב הרי נתקן זו"ן דזמנים במושלם על ידינו, ואין צריך להוסיף על תפלת ערבית זו ברכה מעין ז', דומיא דיום טוב שאין שייך לומר בו ברכת מעין ז'. אבל מצד שהוא פסח שחל ביום שבת, ושבת מתקנת בזו"ן דימים, לכן בק"ש ותפלת ערבית זו נתקנים זו"ן דימים מאליהם שלא על ידינו מכח זו"ן דזמנים, אבל כדי שזו"ן דימים לא יחסר מאותם נתינת הארות דחג"ת דחג"ת לנוק' כבכל ערב שבת, לכן חייבים לומר ברכה מעין שבע כיון שאינה נתקנת לעת כזאת ע"י זו"ן דזמנים הפועלים בזה היום.

ודע כי אם לא יאמרו הברכה מעין ז', הרי מגרעות נותנים במאורות שמים, ומעוות לא יוכל לתקון. וטעם הדבר דכיון שתפלת ערבית דליל פסח מתקנת בשתי המקומות, גם בזו"ן דזמנים וגם בזו"ן דימים, לכן מצד זו"ן דימים חשבינן ליה כאילו הוא שבת גמור שבו נתקן כתר דנה"י דנה"י דבינה דזו"ן, ואחר כך בקבלת שבת ובתפלת ערבית [דיום טוב] נתקנים נה"י דחג"ת דבינה דזו"ן [מאליו שלא על ידינו], ואח"כ בברכה מעין ז' נתקנים חג"ת דחג"ת דבינה דזו"ן [מאליו שלא על ידינו], ובקידוש נתקנים

חב"ד דחג"ת דבינה דזו"ן. אמנם כל מה שנתקן זו"ן דימים דנה"י דחג"ת [בתפלת ערבית], בחג"ת דחג"ת [בברכת מעין ז'], ובחב"ד דחג"ת [בקידוש], זה נתקן מאליו שלא על ידינו, כיון שבלילה זו נתקנים זו"ן דזמנים, וזו"ן דימים טפלים אליו.

גם אל תחשוב בלבך דכיון דזו"ן דימים נתקן מאליו, אם כן מדוע יש לומר בפועל הברכה מעין ז'. ואתה דע לך, כי כל מה שכתבנו שזו"ן דימים נתקנים מאליהם, הוא כשיש תפלה או ברכה כנגדם המתקן בזו"ן דזמנים, ודווקא על כהאי גוונא אמרינן שזו"ן דימים נתקן מאליו ולא צריך לומר תפלה או ברכה נוספת מיוחדת.

ולמשל תפלת ערבית דיום טוב, כיון שאנו מתפללים ערבית, אם כן לא נצריך להתפלל תפלת ערבית דערב שבת בנוסף לתפלת ערבית דיום טוב כדי שזו"ן דימים יתוקן, אלא אמרינן דאגב תפלת ערבית דיום טוב שאנו מתפללים ומתקנים בזו"ן דזמנים, נתקן זו"ן דימים ממילא שלא על ידינו [והיינו שלא על ידי תפלה מיוחדת לשבת].

לכן ברכה מעין ז' הנאמרת בכל ערב שבת, כיון שאין כנגדה ברכה שכזאת בערבית דיום טוב, אם כן כהאי גוונא לא אמרינן שנתקנת מאליה, אלא צריכים לאומרה אחר תפלת ערבית דיום טוב אבל בלי כוונות, כיון דעיקר התיקון הוא בתפלות היום טוב וברכת מעין ז' טפלה אליהם. ואם ברכת מעין ז' תהיה נעדרת, הרי שבהעדרה יהיו נעדרים חלק מתיקון זו"ן דימים, והוא פגם ומעוות שלא יוכל לתקון.

הא למדת להשכיל, שאם ימנעו ולא יאמרו ברכה מעין ז' אחר תפלת ערבית לצורך השלמת תיקון זו"ן דימים, יהיה העיקר חסר בתיקון הזו"ן דימים, כי התפלה וברכה מעין ז' והקידוש הם שלשלת אחד הקשורים בקשר א'.

ויתרה מזו תהיה, שאם ימנעו עצמם ולא יאמרו הברכה מעין ז', זה יגרום שפרצוף רביעי שהוא החכמה דזו"ן דימים יפסק ולא יתוקן, כיון שמחסיר תיקון החג"ת דחג"ת השייך לפרצוף השלישי, וכל עוד שלא נתקן פרצוף השלישי בשלימות, אי אפשר לפרצוף הרביעי להתקן, כי הפרצופים נתקנים על פי סדר המדרגה.

וצא וחשוב, אם ימנעו מלומר הברכה מעין שבע שהיא חוליה אחת באותה שרשרת של המשכת מוחין, הרי בכך גדע את השרשרת, כי תחסר חוליה אחת מהמערכת, והיאך יבואו המוחין בתפלות שלמחרת בבקר מאליהן, אם בערב שבת החסיר בתיקון הפרצוף ההוא.

עוד דע והבן, כי כל דברים אלו היו נהירים לתנאים הקדושים, ומהאי טעמא תיקנו לומר ברכה מעין שבע, כפי שצפו ברוח קדשם שמאותו הזמן ואילך העולם צריך לאותו תיקון, ולכן עמדו ותיקנו לברך ברכה זו, אלא שבחכמתם ובתכונתם הלבשו

את התקנה הזאת בטעם פשטי באומרים שהוא בגלל אותם המאחרים לבוא לבית הכנסת שהיו אז בשדות, ועלולים לבוא לידי סכנה מהמזיקין.

גם על פי זה דע והבן, שמאחר וזו"ן דימים נתקנים בכל יום, ולא ישבות התיקון שלהם אפילו לרגע, הרי שמוכרח הדבר שמאז תיקנו חז"ל לברכה זו ואילך, צריך לומר בכל שבת ושבת ברכה מעין ז' בלא שינוי והבדל, כי היא חוליה באותה שרשרת דתיקוני זו"ן דימים. ובאמת כל מה שנתנו טעמים חכמינו ז"ל הוא רק לסבר את אוזן פשוטי העם, אבל הטעם הנסתר הוא העיקר, שברכה זו נצרכת לברך אותה מידי שבת בשבת לא ישבותו עד סוף אלף הששי שהוא גמר תיקון העולמות ועולם הזה, ואמירתה אינה תלויה בשום טעם וגורם.

ומעתה עם האמור לעיל, נבוא לתשובת הרש"ש שהשיב לחכמי המערב כפי שהובאה בנהר שלום (דף ל"ב ע"ב) להבין דבריו לאשורם, וז"ל: יום טוב דפסח [המתקנים בזו"ן דזמנים] שחל להיות בשבת [שאו נתקנים ממילא שלא על ידינו גם זו"ן דימים] צריכים לומר ברכת מעין ז' [המתקנת בחג"ת דחג"ת דפרצוף זו"ן הימים] כשאר ימים טובים שחל להיות בשבת [שאו לכולי עלמא צריך לומר ברכת מעין ז' בלי פקפוק] אף על פי שנראה [שעל פי הפשט] שאין לה מקום [משום דכתיב ליל שימורים הוא לה], מכל מקום [על פי הסוד] צריך לאומרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת [כיון שתכליתה להמשיך לנוק' חג"ת דחג"ת ואם לא יאמרה, מגרעות נתן ומעוות לא יוכל לתקן, והכרח זה מוכרח הוא] כיון שהזכרה בתלמוד [בגמ'] שבת דף כ"ד ע"ב [היינו שההכרח הוא מזה שתקנה זו נתקנה על ידי חז"ל בגמרא, שבידוע ידעו הם סודם של דברים, וידעו להלביש את הטעמים הסודיים של אותה תקנה בדרך של פשט לסבר אוזניהם של פשוטי העם, כי אילולי לא נתקנה תקנה זו על ידי חז"ל בודאי שלא היה לה קיום ע"פ הסוד לחייב לאומרה גם כן בערב פסח שחל להיות בשבת, ומאחר שחז"ל הם הם שתיקנו ברכת מעין ז' וכוונתם היתה אל סודם של דברים] ולא חילקו [לכן ממילא כיון שברכה זו מתקנת בחג"ת דחג"ת ונצרכה היא בכל שבת ושבת לאומרה וכונו"ל, לכן לא חילקו] בין פסח [שלכאורה נאמר בו טעם פשטי של ליל שימורים הוא לה] לשאר ימים טובים [ששם הוסכם לכולי עלמא שצריך לאומרה] ואותו חילוק שכתב הר"ן [שלא היה א' מחכמי התלמוד שידעו את סוד ברכה מעין ז' שאין לעשות בה חילוק בין פסח לשאר ימים טובים, וכל מה שיצא לחלק כיון שעשה את הטעם הפשטי שנכתב בגמ' לעיקר, ולכן אין טעמו בנוי ע"פ הסוד אלא] הוא מסברא [דנפשיה, שיצא לעשות חילוק בין פסח לשאר ימים טובים, כיון שע"פ חכמי התלמוד שתקנו תקנה זו על פי הסוד, אין לחילוק זה מקום כלל ועיקר] עכ"ל.

ודו"ק כי הרש"ש לא חולק ולא חשב לחלוק ח"ו על רבנו נסים זיע"א בסברא, וקל וחומר שלא יצא כנגדו בפסק הלכה על דרך הפשט, וכל כוונתו לומר שרק כחם של התנאים והאמוראים שתקנו תקנות בגמ' יש להן שורש ויסוד בסוד, אבל תקנה או חילוק שנאמר בסברה על ידי הדורות הבאים שאחר חתימת התלמוד, לא

בהכרח שתהיה מבוססת ובנויה על פי הסוד. וכגון הכא, דרבנו נסים יצא לחלק בברכת מעין ז' בין פסח לשאר ימים טובים, שעל פי הסוד אין מקום לחילוק זה, ויצא לו חילוק זה, כיון שסברתו בנויה על פי הפשט, שלקח את טעם הפשטי ועשה אותו עיקר.

ואם כנים דברינו אלה, מה מקום לתמוה כיצד הרש"ש חלק על הר"ן, ובודאי שכל מי שיוצא לתמוה על הרש"ש בחושבו שחולק בהלכה ובסברא על הר"ן, ידע נאמנה שכזאת לא היתה לעולמים, לא מינה ולא מקצתיה.

וראיתי מרבתינו הפוסקים^{קע} שכתבו, דבשלמא אם הרש"ש היה חולק על הר"ן מתורת הסוד היו מחרישים, אבל מאחר שהבינו שהרש"ש חלוק על הר"ן בסברא, לכן קמו לתמוה עליו. אבל עתה שהתברר שכל מה שחלק עליו הוא, שעל פי הסוד שאין לחלק בין פסח לשאר ימים טובים, יודו המה שכל דבריו אמ"ת ושלום. כי מי לנו גדול כמוהו בתורת הח"ן, כי אף אם כל חכמי הדורות עד רבנו האריז"ל יהיו בצד אחד, מכריע הוא את כולם. כי הרש"ש הוא רבנו האריז"ל בעצמו ובכבודו שחזר בגלגול ושב לפענח כל סתום ממה שגילה למהרח"ו בגלגול שעבר. **ומהאי** טעמא גם ראינו בכמה מקומות בעץ חיים שחלק על המהרח"ו זיע"א, שהוא בעל השמועה, וכך קבלה היא מחכמי המקובלים שבירושלים.

עיין בפאת השד"ה (חלק ב' דף רכ"ג) להגה"ק רבי שאול דויק הכהן ז"ל שכתב בזה, וז"ל: מצאתי כתוב בספר תוכחות חיים פלאג' (חלק ב' דף צ"ו ע"ב) שכתב, שאמרו על רבנו הרש"ש זיע"א שההבטחה שהבטיח רבנו האריז"ל לתלמידיו כשהיה טובל בתוך המקוה כשהוליכוהו לקברו, שאמר להם אם תזכו אבוא אליכם פעם אחרת, כי בא להם הרב האריז"ל בגלגול מוה"ר הרש"ש זיע"א, עיי"ש. נמצאנו למדים מזה, שמורנו הקדוש הרש"ש זיע"א, הוא גלגול רבנו האריז"ל זלה"ה, ותלמידיו הם תלמידי האריז"ל, עכ"ל (מכתבי השד"ה).

וראיתי למהר"י צמח ז"ל אשר זכה לראות עין בעין את מהרש"ו זיע"א, ובהגה שכתב בהגה על עץ חיים על מה שכתב מהרח"ו, שברכה מעין ז' היא מעין חזרת הש"ן, והוסיף לומר, וז"ל: פירוש טעם זה [שברכה זו מעין חזרת הש"ן] לפי שמציאותו לא נמצא כי אם בליל שבת לבד, אפילו כשחל יום ראשון של פסח בשבת אומר אותו, מה שאין כן כפי הפשט, עכ"ל. הנה לך שדעת מהר"י צמח ז"ל שאין לעשות חילוק בין שבת שחל להיות בערב פסח לשאר שבתות, ודו"ק ותשכח שדבריו הם בדיוק נמרץ כדברי הרש"ש, ושניהם בסגנון א' התנבאו.

קעה יביע אומר (ח"ב חאור"ח סי' כה אות ה), לשונו הובאה לעיל נספח ה.

ואתה דע לך כי גדול אדונינו הרש"ש להכריע לבדו בהאי סוגיא כיצד מוכרעת על פי הסוד, ומה שהבאנו דברי מהר"י צמח הוא לחזק דברי החושבים שאולי רבנו האריז"ל רוח אחרת היתה עמו, אבל לאו הכי, הרש"ש הוא מרן מלכא בתורת הסוד והלכה כמותו בכל מקום.

ועיניך לנוכח יביטו מה שכתב עליו אג"ן הסהר גאגין בהקדמתו לספר דברי שלום, כתב עליו וז"ל: האדם הגדול בענקים, ראשו לעב יגע^{קצו} ועוזו בשחקים. גדול אדונינו ורב שר שלום וגדול ליהודים, ידוע ומפורסם, הן צדיק בארץ ישולם, וכבר יצא מוניטין שלו בעולם, לא קם כמוהו ממזרח וממערב, עכ"ל. ודורות הבאים אחריו אמרו, שלא היה ולא יהיה ולא קם כמוהו בחכמת הקבלה, עד זמנינו זה.

והיר"א, שהיה בדורו רבן של כל המקובלים הספרדים והאשכנזים כאחד, כתב בהקדמתו לספר עץ חיים וז"ל: וכבר ידוע כי כל תופס ומבקר ספר עץ חיים עם הגהות הרש"ש מחליט ואומר כי מי שלומד בלי הגהות שר שלום ז"ל, עליו נאמר מצות אנשים מלומדה, ויבלבל דעתו במעיין המבוכות, כולה מקשה, באין מבין מסיפא לרישא, כשכור בלב ים, עכ"ל.

וכבר שמענו מהזקנים על גאון הקבלה בדור הקודם השד"ה ז"ל, שהיה אומר, כל פרשן שלא פירש על פי דרך הרש"ש, הוא אינו מתורתו של רבנו האריז"ל.

והדברים עתיקים לדבר על גדלותו ועל כחו של הרש"ש, להכריע בכל דבר וענין, ויכלה הזמן מלספר בזה, והמה לא יכלו.

ומעתה, מה משקל יש להכריע היפך ממנו, או להחליש דבריו, אם נראה לכמה מן המקובלים שלא דרכו בדרכו. ואפילו גאון עוזנו החיד"א שהלכה כמותו בכל מקום, ופסקיו חביב לך, וכל דבריו כקילורין לעינים, ורב גובריה ורב חיליה בכל מכמני התורה, עם כל זה בהא לא נטה אורחנו, כיון שהרש"ש היה רבו ונשמעים לרב. ואף שכתב בספרו הנחמד ברכי יוסף (סימן תרמ"ב) וז"ל: ואני שמעתי שעל פי האריז"ל אין לומר ברכה מעין שבע בליל פסח, עכ"ל.

ודו"ק שכנגד שמועה זו, עומדים לנגדו דברי מהר"י צמח ז"ל, שהיה נאמן ביתו של מהרש"ו בנו של מהרח"ו, שהעיד נאמנה שעל פי הסוד אין לחלק בין פסח לשאר ימים. ומסתמא ראה או שמע דבר זה ממהרש"ו, כי אם היתה דעת מהרח"ו ברורה והפוכה מזו, בודאי שלא היה מהר"י צמח ז"ל מעלה על הגליון מה שכתב. וכן ראיתי קדוש מדבר, הרמ"ע מפאנו ז"ל שהיה דור אחד אחר מהר"י צמח ז"ל, שגם כן סבר שאין לחלק בין פסח לשאר ימים טובים.

קצו) מגיע עד לעננים.

והשמים עדי וסהדי במרומים, שזעתי ונתחלחלתי לכתוב כדברים הללו, שחלילה נראה כאילו ממעיטים מכבוד ג"ע החיד"א, וה' הוא היודע שאין הכוונה בזה, שהרי הוא מאיר דרכינו, ואזלינן כוותיה כמעט בכל מקום, ורק במקום שהרש"ש פסק בתר איפכא, לא נותר לן רק להצדיק מעשה רב, ולא לזולתו.

עוד תראה שאין מקום להרחיב לדחות את הרב החסיד מרן הראש"ל אג"ן הסה"ר, כיון שמעיקרא חשב שהרש"ש זיע"א פסק בדרך הפשט, ונעלם מעינו עין הבדולח שהרש"ש כל מאווי נפשו היתה להוציא טעמו על פי הסוד מאפלה לאורה. וכבר העיר עליו הגה"ק הרב פתח עינים על הכונות (דף ע"ט ע"ד) שכל מה שניסה לדחות את הרש"ש הוא על פי הפשט. ועתה שהתברר שלא כן הדבר, לא נצטרך לכפול הדברים כדי לדחות דבריו.

גם מה שראיתי לא' מגאוני דורינו^{קעז} שכתב שהרש"ש הקדוש שעלה מתימן רצה לעשות סנגורין למנהג עירו בחו"ל, וגם בזה לא ראיתי צורך להאריך לדון בזה, כי כל שער בת עמי מכירים שכל דיבור קטן או גדול של הרש"ש היה על פי דברות רבנו האריז"ל ולא על פי מנהג תימן (=ועיין לעיל פ"א אות קי מה שכתבנו בזה).

גם מ"ש הרב פתח הדביר שמנהגי בית אל נעתקו ונלקחו מספר הרה"ק שלמי ציבור, עיין בשו"ת וישב הים שהשיב נכוחות דברים של אמת בטוב טעם לטענותיו, ולא אכפול להביא דבריו.

ועל זה תוסיף את כל דברי רבותינו הפוסקים שפסקו שיש לומר ברבה מעין ז' בליל פסח שחל להיות בשבת, מהם הרב אבודרהם בסדר התפלות, מרן הבית יוסף (סימן תפ"ז^{קעח}), וכן רש"י בסידורו (סימן תל"ד), וכן הרב שבולי הלקט בהלכות פסח (ריש סימן רי"ט), וכן בתניא (סימן מ"ט), וכן באורחות חיים בהלכות שבת סדר תפלת ערב שבת (סימן י"א).

וכן בספר אלפסי זוטא להרמ"ע מפאנו ז"ל שמשמע מיניה שסובר שיש לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת. והגאון הגדול הגר"ח פלאג"י בלב חיים (חלק ב' סימן צ"ה) שדעתו נוטה לומר ברכה מעין ז'. והרי"ח הטו"ב ריש גלותא דבבל, שיצא שמעו שבקי הוא בכל מכמני התורה, שכתב בשו"ת רב פעלים (חלק ג' סימן כ"ג) לסמוך על דברי הרש"ש שכתב דבליל פסח שחל להיות בשבת אומרים ברכה מעין ז'. וכן פסק כה"ח סופר (סימן תפ"ז ס"ק כב) עיין עליו שם.

קעז) יביע אומר (ח"ד חאו"ה סי' כא אות ג, ד"ה ואלא לאמרה, ואלא לאמרה) וכתב שהמנהג הוא שלא לאמרה, ורק בשולחן ערוך כתב בסתמא ואשר).

שלא לאמרה.

קעח) בבית יוסף הביא את שתי השיטות

ועל זה תוסיף גם את דעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש שסתמו דבריהם ולא חילקו בין אמירת ברכה מעין ז' בפסח לבין שאר הימים, ותמצא על נכון שכל המברך ברכה זו בליל פסח שחל להיות בשבת אין כל חששא לברכה לבטלה, ואדרבא על פי הסוד כל הנמנע מלאומרה מגרעות נתן וחסר הוא מתיקון הפרצופים העליונים והוא מעוות שלא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות ודי בזה לידע דברי אמ"ת ושלח"ם, עכ"ל הרב דברי שלום.

נספח ז

לשון פתח הדביר

לעיל (פרק ב אות יט-כא) הבאנו את דברי הפתח הדביר שתמה על הלב חיים, ועתה נביא את לשון הפתח הדביר.

כתב הרב פתח הדביר (בהשמטות לח"ג הנדפסות בסוף ח"ד, סי' רסח, ונדפסו דף ש"ך טור א) וז"ל: "הן היום השמש יצא על הארץ ספר הבהיר לב חיים ח"ב ושם ראיתי בסי' צ"ה דאחר שהביא סוגיית הש"ס בשבת דף כד דאמר רבא יו"ט שחל להיות בשבת ש"ץ (יורד) [היורד] לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יו"ט, הביא דברי רבנו הטור ז"ל שכתב וכו' שאין אומרים ברכת מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת שהוא ליל המשומר ובא מן המזיקין, וכ"כ כמה מהפוסקים ז"ל. ושוב הביא דברי הרב המקובל מהר"ש שרעבי ז"ל בספר נהר שלום וכו', וכתב על זה מוה"ר ז"ל דהיה נראה לומר דמאחר שהיה מקום לחלק בין פסח לשאר י"ט ולא חילק בש"ס ש"מ דאין לחלק בהכי וכו', והוא תימה לכל רבני הראשונים והאחרונים דמחלקי בהכי ולא נחתי לדקדק מלשון הש"ס וכו'.

ולענ"ד דקדוקו של הרב כמהרש"ש ז"ל מדתני יו"ט סתם, אחרי נשיקת הרצפה מגודל קדושתו אינו מוכרח מכמה אנפי, ונביא תחילה סוגיית הש"ס פרק ערבי פסחים (דף קט ע"ב) דפריך אמתניתין דלא יפחתו לו מד' כוסות היכי מתקני רבנן מידי דאתי בה לידי סכנה, ומשני אמר רב נחמן אמר קרא ליל שמורים הוא לה' ליל המשומר ובא מן המזיקין, רבא אמר כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה, רבינא אמר ד' כסי תקינו רבנן וכו' כל חדא וחדא מצוה באנפי נפשה, ע"ש. ונחזי אנן אי הני אמוראי פליגי אהדדי, ויש צדדים לכאן ולכאן. יש צד לומר דפליגי דלהכי נייד רבא מטעמיה דרב נחמן משום דלא ס"ל כוותיה דליל המשומר ובא וכו', ואל תתמה דאיך אפשר דיחלוק רבא בהא מאחר דרב נחמן קרא דליל שימורים מייתי בידיה, די"ל כמו שראיתי להרב המגיה ז"ל בספר שלמי צבור (דף קצז) שכתב ליישב קושיית מהר"י ז"ל שהביא הרב יד אהרון ז"ל, דהא בשבת לא אמרינן שומר את עמו ישראל בשביל ששמירת שבת מצלת מן המזיקין ואפילו [הכי] אומר ברכת מעין ז', וא"כ גם בליל פסח למה אין אומר מעין ז' אף שליל שימורים הוא. וז"ל, דברכת מעין ז' נתקנה מפני המאחרים לבא לבית הכנסת שלא ישארו יחידים דבזה לא יועיל שמירת שבת וכמ"ש לעיל (סעיף יב) דיחיד דבעי לאסתמרא, משא"כ בליל פסח דליל שימורים סתם בין ליחיד בין לרבים, ע"כ. והשתא י"ל דרבא נייד מסברת רב נחמן

ונתן טעם אחר, משום דס"ל דהגם דכתיב ליל שימורים אין שמירתו מגן אלא לרבים ולא ליחיד כשמירת שבת ממש, וכיון דכל איש ישראל שותה יחידי ד' כוסות בביתו אין שמירת ליל פסח מגן עליו, ואי לאו דכוס של ברכה מצטרף לטובה לא הווי מתקני ד' כוסות דאית בהו סכנה ליחיד, דלא עדיף משבת. אבל רב נחמן ס"ל ליל שימורים עדיף משמירת ליל שבת דמגן אפילו ליחיד והספיק לו תירוץ זה דליל המשומר אפילו ליחיד השותה ד' כוסות בביתו, משא"כ לדעת רבא כדאמרן.

ואם כנים הדברים תו ליכא לדיוקי בדברי רבא דשבת דף כ"ד (ע"ב) דנקיט סתם יו"ט שחל להיות בשבת דמשמע אפילו ליל פסח, דאה"נ דהכי ס"ל לרבא משום דלשיטתיה אזיל דשמירת ליל פסח לא מהני ליחיד ולהכי מצריך אמירת מעין ז' אפילו בליל פסח להגן על היחיד הנשאר בבית הכנסת דאין ליל שימורים משמרו, מיהו אנן דקי"ל כרב נחמן דליל שימורים מגן לגמרי גם על היחידים אין לומר ברכת מעין ז' בליל א' של פסח. ולכך רבינו נסים ז"ל נקיט לישניה דרב נחמן שהוא ליל המשומר ובא מן המזיקין, והיינו גם על היחיד הנשאר בבית הכנסת דלא מטי ליה נזקא, ולא פלגו נזקא, דהזמן גרמא. ולמדנו מזה דחילוק זה דכתב הר"ן ז"ל לאו מסברא בעלמא הוא דמחלק הכי דתלמוד ערוך הוא בדינו סברת רב נחמן דסבר הכי, ולא שחידש דבר זה מדעתו כדי שנאמר דכיון דחידושו זה הפך סתמיות הש"ס לא צייתנן ליה, דנגד הש"ס דשבת הנזכר הא קאי ש"ס דפסחים דסבר רב נחמן דליל שימורים מגן אפילו ליחיד השותה זוגות בביתו בליל פסח, והם ז"ל תפסו עיקר כסברת רב נחמן. ומטעם זה אין לתמוה על כל הרבנים ראשונים ואחרונים ז"ל דמחלקי בהכי ולא נחתי לדקדק מלשון הש"ס דסתמא בכל יו"ט איירי וכדכתב עט"ר מוה"ר ז"ל, דאיכא למימר דהכי דייקי, מיהו כיון דחזו דבעל המימרא הוא רבא דמסכת פסחים דליל שימורים אינו מגן על היחיד להכי ה"נ לשיטתיה אזיל, מיהו כיון דאינהו ז"ל נקטי כרב נחמן דפליג עליה נחתי לפלוגי בין ליל פסח לשאר לילות.

ובהכי יתיישב כל מה שהאריך לתמוה עט"ר קדוש יאמר לו ז"ל עפ"י יסוד זה, וגם עפ"י זה תמה על מעלת הרב הגדול אג"ן ז"ל, דלפי האמרו ניחא, ומה שלא שינו פוסקי ההלכות ומכללם מרן ז"ל ופסקו הדין כאן בסימן רס"ח (סעיף ט) כלישניה (דהכא) [דרבא] ממש יו"ט שחל להיות בשבת' ולא כתבו 'חוץ מליל א' של פסח', יש ליישב חדא דסמכו עצמם דבמקור הדין שהוא בסימן תפ"ז (סעיף א) כתבו החילוק להדיא וילמד סתום מן המפורש כמו שכתבתי בפנים, א"כ לא נחתי לפרש כיון שדינו של רבא שייך שפיר בכל יו"ט סוכות ושמני עצרת וראש השנה ויום הכיפורים ושבועות, ואפילו בפסח גופיה אינו אלא בליל א' של פסח אבל באחרונים של פסח כשחל בשבת יש לומר מעין ז', לא נמנעו מלהביאו כלשון רבא משום חד יומא ולא

קפדי בהו. א"נ דבשלמא אי הוה אתי רבא לפסוק עיקר הדין דביו"ט שחל להיות בשבת י"ל מעין ז' היה מקום לדקדק עליהם אמאי נקטו לישניה דרבא מאחר דלדידהו אין לאמרו בליל פסח, ברם כיון דכל עצמו רבא מאי דאתא לאשמועין הוא שלא יזכיר של יו"ט א"כ מהאי טעמא לא שינו לשונו די"ל דהכונה דבאותו יו"ט שאומר מעין ז' שחל בשבת לא יזכיר של יו"ט, ואה"נ דביום טוב ראשון דפסח יש למנוע אמירתו לגמרי, ומשום דרבא לא איירי בעיקר חיוב אמירתו רק על הזכרת יו"ט פסקו לשונו ממש דבהא הלכתא כוותיה דאין להזכיר בו של יו"ט.

כל זה לצד האחד דכתיבנא בפשט סוגיית ערב פסחים, דמדנייד רבא מטעמיה דרב נחמן שמע מינה דפליגי עליה כנזכר. מיהו יש לצדד לאידך גיסא דרב נחמן ורבא ורבינא דכל חד מינייהו חידש טעם לזה, מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, וגם רבא מודה לטעם רב נחמן דליל שימורים. וכן נראה מלשון הרי"ף (כג ע"א) והרא"ש ז"ל שם בהלכות (פ"י סימן כד) דמייתו לכלהו תלת טעמי, שמע מינה דכלהו הלכתא נינהו. וכן מבואר בדברי התוספות ז"ל פ"ק דר"ה (דף יא ע"ב) דאפליגו התם רבי אליעזר ורבי יאושע, דלרבי אליעזר בתשרי אנו עתידין ליגאל דאתיא שופר שופר, ורבי יאושע סבר בניסן אנו עתידין ליגאל מנלן אמר קרא ליל שימורים ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית (לגאולה), ופריך ואידך לילה המשומר ובא מן המזיקין. וכתבו שם התוספות ד"ה לילה וז"ל, ור' יאושע תרתי ש"מ דכולהו מודו במשומר ובא מן המזיקין כדמוכח בערבי פסחים דתקון ד' כוסות ולא חיישי לזוגות, עכ"ל. ולכאורה קשה מהיכא משמע להו לתוספות דכלהו מודו אהדדי, אדרבה משמע מהתם דאין זה אלא לרב נחמן אבל לרבא ולרבינא מאי דלא חיישי לזוגות לאו מטעמא דמשומר מן המזיקין אלא מטעמי אחריני וכדפירשו להדיא, אלא לאו שמע מינה דפשיטא להו להתוספות ז"ל דכלהו מודו אהדדי בהני טעמי וכלהו הלכתא נינהו, ולכך כתבו בפשיטות דדרשת ליל המשומר מהמזיקים היא מוסכמת כמדובר.

והשתא דאתית להכי דרבא מודי לרב נחמן דמהני הגנת שמורים לזוגות דד' כסי דיחיד שתי להו בביתה, הוא הדין ודאי דס"ל דהגנת ליל שמורים מהני ליחיד המתאחר בבית הכנסת דעדיף שמירתו משמירת שבת. והשתא תקשי אמאי נקט רבא יו"ט שחל להיות בשבת סתם ולא מפליג חוץ מליל פסח מאחר דרבא גופיה מודי התם דהגנת ליל שמורים מהני אפילו ליחיד, ועל כרחך אית לן לאודויי דהא לאו דיוקא, כיון דרבא לא אתי למימר אלא שלא יזכיר של יו"ט, ויו"ט שחל להיות דקאמר היינו על אותו יו"ט דשייך ביה לומר מעין ז' דאילו ליל פסח אעיקרא אין לאומרו, א"נ באיזה מהאופנים הנזכרים. וצד זה נראה עיקר להלכה כיון דהכי ס"ל

להתוספות והרי"ף והרא"ש ז"ל כנזכר, ומינה לא תזוע, וכך יפה לנו שלא להמציא מחלוקת חדש שלא שיערו הראשונים ז"ל.

ומינה למ"ש עט"ר מוה"ר ז"ל שם דמדברי הרי"ף בהלכותיו שכתב לשון הש"ס בסתם וכ"כ הרוקח ז"ל, אין הכרח כלל, כי אדרבא לשון סתם יו"ט ולא חילקו נראה דס"ל לאומרה, ע"ש. אחרי נשיקות ידי ורגלי קדשו אדרבא י"ל לאידך גיסא, דכיון דבפרק ערבי פסחים הביא הרי"ף כל תירוצי הש"ס שמע מינה דס"ל לרבא כרב נחמן דשמירת ליל פסח אהני אפילו ליחיד, ומינה יש להוכיח דס"ל דאין לאומרו בליל פסח, ומה שהביא המימרא כצורתה לא מוכח מידי וכדכתיבנא בעניותי בס"ד. ומעתה אין מקום לתמוה על הר"ד אבודרהם ז"ל דלא סייע עצמו מלשון הש"ס כדי לאומרה, כיון דלפי כל האמור שפיר עבד הר"ד אבודרהם ז"ל דלא נסתייע דאין כאן סיעתא אפילו כל דהו. ודוק.

עוד אפשר לומר, דלפי הצד הזה האחרון דהגם דרבא לרב נחמן בטעם ליל שמורים עכ"ז לא נמנע מלסדר המימרא בסתם יו"ט שחל להיות בשבת, לפי מ"ש מרן מלכא מוה"ר הגדול ז"ל בספר ראש יוסף דליל פסח לא נכנס מעיקרא בתקנה מטעם דליכא חששת מזיקין בשום צד ואופן שבעולם כלל, כיע"ש סימן תפ"ז. א"כ ליכא ס"ד כלל לחייבו אמירת מעין ז' בליל פסח בשום אופן, דעל היותו משולל מחשש מזיקין אין שום שייכות אמירתה בלילה הזה, וע"כ סתמו כפירוש דעל שאר יו"ט בר מליל פסח קאמר.

באופן דאני השפל במקומי אני עומד שלא לומר מעין ז' בליל פסח. ולא מיבעיא באתרא דנהיגי הכי, דפשיטא דאין לשנות מנהגם המיוסד על פי הדין ועל דרך הסוד, אפילו יסכימו כלם לשנותו בלי מחלוקת, אלא אפילו באתרא דנהוג לאומרה, נלפק"ד דאם יסכימו כלם בלי מחלוקת לשנות המנהג שלא לאומרה, מה טוב ומה נעים". עכ"ל הרב פתח הדביר.